

Csűrös András Jakab

Református egyházi élet a Tanácsköztársaság
idején. A magyar reformátusság egy válságos
időben

Károli Gáspár Református Egyetem

Hittudományi Kar

Doktori Iskola

Doktori Iskola elnöke: Dr. Zsengellér József dékán

Témavezető : Dr. habil. Horváth Erzsébet egyetemi docens

Készítés helye, ideje: Budapest, 2017.

Édesapám és Ladányi Sándor emlékére

„Az Úr: Hah, pártos szellem! el el lem, el,

Megsemmisíthetnélek, de nem teszem,

Szám zve minden szellemkapcsolatból

Küzdj a salak közt, gy lölt idegen.

S rideg magányod fájó érzetében

Gyötörjön a végetlen gondolat:

Hogy hasztalan rázod porláncodat,

Csatád hiú, az Úrnak ellenében.

LUCIFER: Nem úgy, ily könnyen nem löksz el magadtól,

Mint hitvány eszközt, mely felesleges lett. —

Együtt teremténk: osztályrészemet

Követelem.”

(Madách Imre: Az ember tragédiája)

Tartalom

Tartalom	4
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	8
I. El szó	9
II. A korszak megjelenése a történettudományban.....	12
II. 1. Történettudományi áttekintés.....	12
II. 2. Egyháztörténeti áttekintés	17
III. El zmények	22
III. 1. Egyházi élet a dualizmus korában	22
III. 2. Egyházi élet az I. világháború árnyékában, f képp az 1917-1918-as években.....	26
III. 3. A Károlyi- és a Berinkey-kormány id szaka	32
III. 4. Református egyházi élet 1918. október 31. – 1919. március 21. között	39
1. Kitekintés. A forradalmi kormányok felekezeti összetételér l	44
2. Kitekintés: A Tanácsköztársaság vallásfenomenológiai vizsgálata	47
IV. A Tanácsköztársaság intézményi-jogi magatartása az egyházakkal szemben	56
IV. 1. Általános áttekintés	56
IV. 2. A jogi helyzet változása	62
IV. 3. A Vallásügyi Likvidáló Hivatal	64
IV. 3. 1. A likvidálás elméleti háttere.....	64
IV. 3. 2. A Hivatal szervezete.....	67
IV. 4. A tanácsok	71

V. Egyházi tulajdonok államosítása	76
V. 1. Iskolaügy	76
V. 1. 1. A változó körülmények általános áttekintése	76
V. 1. 2. Vallásoktatás.....	80
V. 1. 3. Atrocitások az oktatási területen.....	85
V. 1. 4. Felső oktatás, teológiák, tanítóképzés.....	89
V. 2. Egyházi szervezetek likvidálása	91
V. 2. 1. Az egyházi központok likvidálása.....	91
V. 2. 2. A nem oktatási intézmények likvidálása	93
V. 3. Egyházközségek likvidálása	95
V. 4. Parókiák, templomok államosítása	103
V. 5. A földkérdés és az egyház	108
V. 6. Államsegély.....	111
VI. „Gyakorlati megvalósítások”	113
VI. 1. A terror háttere	113
VI. 2. Atrocitások	115
VI. 3. Túszejtés.....	122
VI. 4. Kollaboránsok	126
VI. 5. Kiss Roland esete a Tanácsköztársasággal.....	131
3. Kitekintés: Tildy Zoltán és családjának szerepe 1919-ben	140
VII. A háttérben. Élet és ellenállás az Egyházban.....	146

VII. 1. Az Egyházon belüli írásbeli megnyilvánulások pro és kontra.....	146
4. Kitekintés. A Kápolnásnyéki Református Egyházközség tiltakozólevele.....	159
VII. 2. Egyházvezetés.....	162
VII. 3. Gyülekezeti élet.....	166
VII. 4. F városi események.....	172
VII. 5. Egyházi ünnepek.....	177
VII. 6. „Papmarasztás” bolsevik módra.....	183
VII. 7. Egyházi személyek az ellenállásban.....	185
VII. 8. Evangélikus, unitárius és egyéb keresztyén egyházi élet.....	189
VII. 8. 1. Evangélikus egyházi élet a Tanácsköztársaság idején.....	189
VII. 8. 2. Unitáriusok, egyéb keresztyén egyházak.....	192
5. Kitekintés. A katonai szolgálat és az egyházi személyek.....	196
VIII. A Tanácsköztársaság bukása utáni átmeneti id szak.....	200
VIII. 1. Az átmeneti id szak állami helyzete.....	200
VIII. 2. A megszálló er k és az egyházak.....	203
VIII. 3. Egyházi élet a Tanácsköztársaság bukását követ hónapokban.....	206
IX. Számonkérés az egyházon belül.....	208
IX. 1. Lelkészek.....	210
IX. 1. 1. Eljárás lelkipásztorok ellen.....	210
IX. 1. 2. Eljárás Jánosi Zoltán ellen.....	216
IX. 1. 3. Eljárás Nádházy Bertalan ellen.....	219

IX. 1. 4. Eljárás Zoványi Jen ellen	223
IX. 2. Tanítók	225
X. A Tanácsköztársaság utóélete	229
X. 1. A korszak utóélete az állami hivatalos megemlékezésekben	229
X. 2. A korszak utóélete a református megemlékezésekben	232
XI. Összegzés	238
XII. Források és felhasznált irodalom	250
Levéltárak	250
Források, forrásgyűjtemények	251
Korabeli folyóiratok	254
Internetes források, kiadványok	255
Tanulmányok, visszaemlékezések, monográfiák	256

Köszönetnyilvánítás

El ször is végtelen köszönettel tartozom Családomnak, kiemelten Édesanyámnak, bátyámnak a motiválásért. Feleségemnek, aki türelmesen segített és inspirált a dolgozat megírására, s mindig mellettem volt, nem bánta, hogy legtöbb időt töltem el a munkáim érdekében.

Köszönettel adózom dr. habil. Horváth Erzsébet témavezetésének, aki a disszertáció megírásának útján vezetett, tanácsokkal látott el. Köszönöm dr. Kósa László akadémikus történelem szakon végzett témavezetését, mely megfelelő motivációval szolgált a dolgozat folytatásához. Köszönöm Bazsó Mártonnak a lektorálást és az értékes hozzászólásokat.

Köszönöm szolgálati helyeimnek, ahol támogatóan álltak hozzám, így a budahegyvidéki, budafoki gyülekezeteknek és a Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola munkatársainak. Köszönöm Bálint-Pallaghy Rékának a holland fordítást.

Köszönettel tartozom, hogy kutatásaim során helyet biztosított számomra Tóth Károly és dr. Ferencz Árpád családjaikkal, illetve a Csornai Premontrei Apátság. Szeretném megköszönni els sorban a református levéltárosok segít készségét, türelmét, illetve a megyei, helyi levéltárak nyitottságát, egy-egy levéltáros tanácsait.

Kegyelmes Istenemnek, aki úgy helyezett el térben-időben, olyan emberekkel ölelt körül, hogy elkészülhessen a munka.

Soli Deo Gloria!

I. Előszó

Károli a Bibliájában azt írja: „szabad mindennek az Isten házába ajándékot vinni; egyebek vigyenek aranyat, ezüstöt, drágaköveket, én azt viszem, az mit vihetek, tudniillik magyar nyelven az egész Bibliát”¹ Szabad mindenkinek az Isten házába ajándékot vinni, s így én alázattal azt viszem, amit vihetek: egy disszertációt a református múltunk egy eddig feltáratlan felvonásából.

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság id szaka több szempontból izgalmas, ám egyházi téren, f leg református viszonylatban teljesen feltáratlan. Pedig sok érdekes mozzanatot fedezünk fel, melyek rávilágítanak egyrészt l a reformátusság lelki és strukturális állapotára, másrészt l segítenek megérteni a Horthy-korszak egyházi életét is.

A téma gerince az 1919. március 21. és 1919. augusztus 1. közötti Magyarország *de facto* területe. Azaz a Tanácsköztársasággal foglalkozom mind térben, mind id ben. Ezért nem tekintek ki a megszállás alá került területek magyarságára, az ottani egyházpolitikai intézkedésekre, egyházi életre. Röviden bemutatom, hogyan érintette korszakunk az evangélikus, unitárius, kiségyházi létet. Ám a Római Katolikus Egyhazzal külön nem foglalkozom, bár sokszor el bukkan a téma ismertetése közben. Tudatosan nem hozom szóba a zsidóság vallásos, társadalmi jelenségeit.

Az adatok sokfélesége miatt nem földrajzi közelség alapján, hanem témakör szerint csoportosítottam az információkat, forrásokat. El fordul, hogy egymástól távoli helyszínek azonos részterületre világítanak rá, így kerülhettek egymást követ en említésre.

Dolgozatom sokfelé kitekint: ha református egyházunk életét kívánom bemutatni, ki kell térnem a rendszer egyházpolitikai dimenziójára, alapvet mechanizmusaira is ahhoz, hogy megértsük, mi miért és hogyan történt. 1919. augusztus 1-jével nem zárom le a történetet: vizsgálatom tárgya a fegyelmi bíróságok iratanyaga éppúgy, mint az 1945 utáni

---

¹ Szabó András szerk.: *Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor*. Bp., Magvet Könyvkiadó, 1984. 186.

hivatalos megemlékezések is. Kutatásaim során támaszkodhattam a visszaemlékezésekre, tudományos művekre, tanulmányokra, a korabeli sajtóorgánumokra, levéltári forrásokra. A disszertációban használt idézési szabályokhoz, formai megjelenéshez Gyurgyák János kézikönyvét vettem alapul.²

A világ második marxista diktatúrája volt a Magyar Tanácsköztársaság: a nyugati kereszténység területén ekkor zajlott le először kommunista államkísérlet, s hazánkban ekkor jutott először hatalomra olyan csoport, amely nyíltan egyház- és vallásellenes volt eszméiségében, szavaiban és tetteiben egyaránt.

A Tanácsköztársaság alatti egyházi élet ismertetésénél fontos szempont volt, hogy magát az egyházpolitikát is minél részletesebben ismertessem. Disszertációmban interdiszciplináris kitekintést is adok, mikor a rendszert vallásfenomenológiai kontextusban tárgyalom.

Az 1919-es kommunizmus moszkvai önt formája Lenin idejében készült,³ így a Tanácsköztársaság térben-időben közel van a lenini Oroszországhoz – még az „első bolsevizmusban” született.⁴ A szocialista egyházpolitikában éles határvonalat képez az 1942-es év, mikor Sztálin ezen a téren stratégiát és módszert váltott, s aztán ezt a modellt alkalmazták 1989-ig.⁵ Már az 1942 előtti marxista-leninista egyházpolitikát illetően csak Szovjet-Oroszországra (1922-től a Szovjetunióra), Magyarországra, illetve a Szlovák és a Bajor Tanácsköztársaságra tekinthetünk. Utóbbi kettőnek egész egyszerűen nem volt egyházpolitikája.⁶

Az 1919-es proletárdiktatúra megnevezése többféleképpen ismert. Van, aki Tanács-Magyarországnak, Szovjet-Magyarországnak nevezi, a legelterjedtebb a Tanácsköztársaság

---

² Gyurgyák János: *Szerkesztői és szerkesztői kézikönyve. 2.*, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

³ Pipes, Richard: *A kommunizmus*. Európa, Bp., 2004. 141–142.

⁴ „Így hát az első bolsevizmus meghalt Sztálin gyelmével.” Furet, Francois: *Egy illúzió múltja*. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa, Bp., 2000, 244.

⁵ Köbel Szilvia: A lelkiismereti és vallásszabadság jogi szabályozása néhány volt szocialista országban 1945-1989 között. *Levéltári Szemle*, LV. évf. 2005. 2. sz. 53-61.

⁶ Kissling Eleonóra: *A Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása és működésének néhány kérdése*. Szeged, 1969.

Vietor, Martin: *A Szlovák Tanácsköztársaság. Első kísérlet a proletárdiktatúra megvalósítására Csehszlovákia területén*. Pozsony, Csehszlovákia, 1960. 65-136.

megnevezés. 1919. júniustól hivatalosan *Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság* volt a neve.⁷

A modern történettudomány szisztematizál és diskurzust folytat. Persze a diskurzushoz kell ismeretekkel is kell rendelkezni. Izgalmas lenne már kutatott kort és témát újraértelmezni, ám jelen tanulmánynak egyszerre feladata a kor részletes feltárása, a téma értelmezése és újjáértelmezése. Ahogy Gyáni Gábor írja: „Az újragondolt történeti tudást nem a folytonos tökéletesedés, hanem a permanens újraértelmezés alapozza meg.”⁸ Újraértelmezni is kell, hiszen a Tanácsköztársaságot er sen szubjektív szemüvegen keresztül ismerhettük meg. Ma már a Trianonnal kapcsolatos szakirodalom b séges – annál hiányosabb az 1918–1919-es események könyvespolca. Érdekes lenne a mindennapi életbe betekinteni, de ennek feldolgozottsága különösen csekély, s forráshiányos korszakunkban mentalitástörténetre nehéz lenne vállalkozni, de megpróbálkozhatnánk a rekonstruálással. Ennek fényében hangsúlyosabbá válik a vallási élet kutatása. A disszertáció nem kíván csupán leíró jelleg lenni, hiszen a történettudomány értelmez tudomány is. 1919-ben a magyarság átélte a harminc évre rá beteljesültet, s elmondhatta: *láttam a jövőt – és véres.*⁹

---

⁷ A névb l is kiderül, hogy a nemzetköziséghez mennyire ragaszkodtak, mikor nem magyarnak, hanem magyarországinak nevezték el az államot. E névvel bátran felvételt nyertünk volna a kés bbi Szovjetunióba.

⁸ Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In Gyáni Gábor: *Az elveszíthet múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvm hely, Bp., 2010. 14.

⁹ „Láttam a jövőt – és m ködik.” – Ismertté lett idézet egy 1921-ben Oroszországot megjárt amerikai publicista, Lincoln Steffens tollából.

http://www.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/kommunista_vilag_szuletett_oro/schmidt_maria_a_jovo_veger_veny.html, 2014-07-26

II. A korszak megjelenése a történettudományban

II. 1. Történettudományi áttekintés

A Tanácsköztársaság és korszaka nem foglal el kiemelkedő szerepet a magyar történettudományban. Elsődleges forrásaink szűkszerűek. Ennek történeti oka, hogy a biztonság kedvéért nem akartak mindent leírni, profán oka pedig, hogy ebben az időben a magyar területeken papírhány volt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a volt Országos Levéltárban őrzött 1867–1944 közötti egyházügyi iratai, köztük a Vallásügyi Likvidáló Hivatal iratainak nagy része, 1956-ban megsemmisültek. Az emlékiratok csak módjával szólnak erről az időről,¹⁰ az egyházi lapokat pedig 1919. március 21. után betiltották, eltekintve pedig anyagi gondok és a már említett papírhány ritkította a megjelenés gyakoriságát. Személyes beszámolókra már nem számíthatok. Az egyházközi irattárak egy része 1945-ben megsemmisült.¹¹

Nyolc állami levéltárban és egy alapítványi fenntartásúban (Politikatörténeti Intézet Levéltára) jártam az egyháziak mellett. Utóbbiban inkább Kiss Roland személyi fondja járult hozzá a kutatáshoz. A későbbi dunamelléki fő gondnok tevékenységi területének iratállománya is szépen megmaradt a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban. Egy kivétellel eltekintve jól rendezett iratállománnyal találkoztam, s könnyebbé tett, hogy minden állami levéltárban a XVI. fondcsoportba tömörítették az 1919-es proletárdiktatúra anyagait. Külön ki kell emelnem a Soproni Városi Levéltár iratállományát. A teljes tanácsköztársasági anyag 18,92 folyóméternyi, ebből 10,72 fm a „Sopron Város Papi Vagyon Politikai Biztosi Hivatalának iratai” címen szerepel.

---

¹⁰ „a forradalmak időszaka szinte ismeretlen az egyéni emlékek, a terrorral járó rendszerváltások átélésének nézőpontjából.” Dominkovits Péter: Kutatottság, aktualitás, lehetőségek – szempontok a Tanácsköztársaság helyi forrásbázisának feltárásához. In Dominkovits Péter – Németh Ildikó: *Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével. (1920-1921)*. MNL GYMSML SL, Sopron, 2014. 15.

¹¹ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 6.

Röviden tekintsük át, hogy egyes korszakokban miként foglalkoztak 1919 történeti jelentőségével!

A Horthy-korszak ellenforradalmi keresztény-nacionalista kurzusa a forradalmi ateista-internacionalista diktatúrát váltotta. A vörösteror részletes feltárása, kivizsgálása „tisztázott” sok mindent a rendszer szempontjából. Ebben a korszakban született az egyik legjelentősebb műve, a legitimista Gratz Gusztáv által szerkesztett *A bolsevizmus Magyarországon* című tanulmánykötet. (Reprintje sajnos sok fejezetet kihagyott az eredetiből.) Sokat elárul a korszak feldolgozottságáról, hogy a mai napig ez az 1921-ben kiadott mű a legátfogóbb munka.¹² Ebben külön fejezet foglalkozik a kommunizmus egyházpolitikájával.¹³ Gratz Gusztáv a szerzője *A forradalmak kora* című könyvnek is, mely a mai napig az egyik legrészletesebben (saját élményekkel gazdagítva) mutatja be az 1919. augusztus 1. – 1920. március 1. közötti időszakot. Külön megemlítem Bizony László,¹⁴ illetve Váry Albert ügyész hasznos munkáit, utóbbi részletesen feltárta a vörösteror áldozatait. A szakszerű kutatások és az antiszemita hangulatkeltések egyszerre jellemezték 1919 bemutatását – néha ugyanazon műben.

A szovjet megszállást követően változott a Tanácsköztársasághoz való viszony is. 1945 után 1949-ig egyáltalán nem foglalkoztak a Kun Béla rezsimével, hallgattak róla, csak azután indult meg feldolgozása.¹⁵ A kommunista korszak számára, – ahogy Rudas László marxista ideológus nevezi¹⁶ – az 1945 utáni események „első felvonása”. 1919-et Rákosi Mátyásra fókuszálva mutatták be, de komoly hibáit mégsem akarták fölállalni, ezért kevésbé volt jelentős a megjelenése. Sztálin legjobb magyar tanítványának korszaka és a Leninhez kirepülő Szamuely közötti összefüggéseket Apor Péter dolgozta föl. Külön kitért 1949, 1959 historiográfiai összehasonlítására a megemlékezések kontextusában. 1949-ben

---

¹² Még Rákosi is hivatkozik rá. Vessd össze Rákosi Mátyás: *A Kommunista Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért: a Magyar Tanácsköztársaság*. Szikra, Bp., 1955.

¹³ Balanyi György: Egyház és vallás. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon*. 1. kiadás: Franklin, Bp. 1921. 2. kiadás. (Reprint.) Válogatta: Kupa László. Vadsz 1, Bp., 2003, 133–155.

¹⁴ Bizony László: *A magyarországi bolsevizmus 133 napja*. Kun Béla és Szamuely Tibor véres uralma. A bolsevizmus kitörése és összeomlása. Az ellenforradalmak. Autentikus adatok a Lenin-fiúk hóhérmunkájáról. Verlag Waldheim-Eberle A. G. Leipzig – Wien, 1919.

¹⁵ Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság*. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete. 1945-1989. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 2014. 29-60.

¹⁶ Uo. 50.

még alig-alig jelentek meg visszaemlékezések. 1945–1956 között nyolc m , 1956–1962 között pedig huszonnégy monográfia vagy tanulmánykötet jelent meg témánkban.¹⁷

Az 1956 utáni álláspont hasonló volt. Eszerint néhol és némely kérdésekben „túlzók” ütötték fel fejüket, vagy a központi kormányzás egyes kérdésekben elhajlott Lenin programjától.¹⁸ Hajdu Tibor monográfiái¹⁹ ennek a korszaknak termékei. Ezek aligha szólnak az egyházpolitikáról. Jellemző vissza-visszatérő kép az emlékeztetés tárgyában a proletárgyerekek balatoni üdültetése, a Tanácsköztársaságról szóló ifjúsági dalok tárháza. Megmosolyogtató érdekesség a Tanács-Magyarországról írt *eposz*²⁰ - a marxista historizálás és a szocreál romantika érdekes találkozása.

A szocialista történettudomány kifejezésára és szemléletmódja különösen is kiütöközött a 133 nap bemutatásakor. Az egyik ellenforradalmi megmozdulást Nemes Dezső egyszer en „kuláklázadásnak” nevezte.²¹ A korszakot feltáró történészek inkább baloldali szemzőgből vizsgálták a 1919-et. Üdítő kivétel Kahler Frigyes Debrecen román megszállásáról írt tanulmánya, mely ma is bátran vállalható.²²

A különböző évfordulókra (1959, 1969, 1979) jelentek meg forrásfeldolgozások is, mint például a röpiratokat bemutató könyv,²³ illetve a Tanácsköztársaság dokumentumait feltáró kötetek, Siklós András, illetve Sarlós Béla munkái.²⁴

---

¹⁷ K. Horváth Zsolt: *Harc a szocializmusért szimbolikus mezőben. Helyek, túlélések és identitásformációk versengése Magyarországon 1989 után. Századvég, Új Folyam 35. sz. 2005. 1. sz. 40.*

¹⁸ Az egyik dogmatikus megfogalmazás szerint: „A hibák fő forrása a marxista felkészültség és a tapasztalatok hiánya volt, ami lehetővé tette, hogy egyes kérdésekben túlzó, „baloldali”, kispolgári, a feladatokat és azok megoldását leegyszerősítő nézetek érvényesüljenek.” In Petrák Katalin – Milei György szerk. *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Gondolat, Bp., 1959, Bevezetés, XIV.

¹⁹ Hajdu Tibor: *A magyarországi Tanácsköztársaság.* Kossuth, Bp., 1969. U : *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Kossuth, Bp., 1968. U : *Károlyi Mihály.* Akadémiai, Bp., 1970.

²⁰ Szatmári Sándor: *Históriás ének - 1919.* Verses krónika a Magyar Tanácsköztársaságról. Zrínyi, Bp., 1959.

²¹ Nemes Dezső : *A magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége.* In Gábor Sándorné szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása.* Előadásgyűjtemény. Kossuth, Bp., 1960, 36.

²² Kahler Frigyes: *Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez (1919–1920).* In *Déri Múzeum Évkönyve*, 1979, 231–254.

²³ Tiszay Andor szerk. *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai.* Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. A FSZEK és az OSZK közös kiadványa, Bp., 1959.

²⁴ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása.* Közgazdasági és Jogi, Bp., 1969; U : *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényeségei.* Közgazdasági és Jogi, Bp., 1961; Siklós András: *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak.* Források, feldolgozások. Tankönyvkiadó, Bp., 1964.

1990 óta nem jelent meg a korról összefoglaló tanulmánykötet, monográfia vagy forrásfeldolgozás. A rendszerváltást követően csaknem ugyanazok írták a Tanácsköztársaságról szóló újabb történeti munkákat, akik korábban. Elég csak a 2010-ben megjelent konferenciakötetre utalni,²⁵ amelyben ugyanaz a Hajdu Tibor publikált, aki 1969-ben is. A Krausz Tamás szerkesztette kötetben olvashatunk a balatoni gyereküdültetésről, a szegényeknek „odalökött” hatalomról.²⁶

Az új korszak új fogalomtára is megjelent a publikációkban. A következőt olvassuk Kende János tollából: „Az önkormányzatiság elvéhez léte utolsó pillanatáig ragaszkodó Tanácsköztársaság tevékenysége nem véletlenül lett a sztálinista történetírásban az elkövetett bűnök, majd – az idők enyhültével – a hibák állatorvosi lova.”²⁷ Talán a történettudomány egyetlen olyan képviselője, aki nem puccsnak, államcsínynek nevezi a március 21-ei fordulatot, az Varga Lajos. „A demokratikus kibontakozásnak ezt a valós alternatíváját akasztotta meg az 1919. március 21-én a minden forradalmi mozgalom nélkül, döntően külpolitikai okok miatt bekövetkezett kormányváltás.”²⁸

A 2013-ban Veszprémben megjelent konferenciakötet érdekes adalékokkal szolgált a kutatáshoz.²⁹ 2015-ben jelent meg Trádler Henrietta érdekes tanulmánya, mely betekintést enged a korabeli büntetés-végrehajtás intézményébe, a tanács-diktatúra magzatpolitikájába.³⁰

Ezen felül egy-egy helyi témájú tanulmány, a vörösterrorral foglalkozó könyv, vagy éppen az északi hadjáratot tárgyaló hadtörténeti munka jelent meg a reprintek mellett. Az

---

²⁵ Krausz Tamás – Vértes Judit szerk.: *1919 – A magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak*. L'Harmattan, Bp., 2010.

²⁶ Tamás Gáspár Miklós: Észrevételek a kommunizmusról. In Uo. 283.

²⁷ Kende János: Az önkormányzatok kezdeményei a Tanácsköztársaságban. In Uo. 242.. (Kiemelés – Cs. A.)

²⁸ Varga Lajos: Választójog, parlamentarizmus és a szociáldemokrácia. In Fejtl István – Földes György – Hubai László szerk.: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*. Napvilág, Bp., 2004, 347–358. (Kiemelés – Cs. A.)

²⁹ Ebből külön kiemelendő Nagy Szabolcs: A „klerikális reakció” egy fészke a kommunizmus alatt. A Tanácsköztársaság Veszprémben. In Uo. szerk.: *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátszínháza – 1919 vidéken*. MNL Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 2013. 9–24.

³⁰ Megállapítja, hogy a rendszer magzatpolitikája élesen szemben állt a keresztyén felfogással. Trádler Henrietta: Angyalcsinálás és ideológia. Magzatelhajtás a Tanácsköztársaság idején. In Gyimesi Emese, Lénárt András, Takács Erzsébet szerk.: *A test a társadalomban*. Bp., Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 2015. 282-294.

1990 utáni csekély számú tanulmányra egy magyarázatot látok: aki a hazai bolsevizmussal akar foglalkozni, bven talál témát 1945-ig visszamenen. A kommün résztvevőinek további sorsáról részleteiben szinte csak egy – 2009-ben megjelent – publikációt tudok megemlíteni.³¹

A helytörténeti munkák között Nagy Károlynak a protestáns egyháztörténet szempontjából irreleváns munkáit kell kiemelni, melyeket a csornai, a kapuvári és az alsólendvai ellenforradalmakról írt. A m értékét növeli, hogy személyes beszámolókat, visszaemlékezéseket használt föl.³² A több száz helytörténeti munka sorában 1953-ban jelent meg „Az 1919-es Tanácsköztársaság dicsőséges napjai. Rákosi Mátyás elvtárs Salgótarjánban.”³³ Az évfordulókra született helyi, járási vagy általában megyei feldolgozások között kiemelkedően igényes tanulmány látott napvilágot Békés megyével kapcsolatban 1969-ben, Szabó Ferenc szerkesztésében.³⁴ A rendszerváltást követően kevés helytörténeti munka született, ezek között K. Németh András tanulmányát említem meg,³⁵ illetve helytörténeti jelentőség forrásgyűjteményként a balassagyarmati 1919-es eseményekről szólót.³⁶ Érdekes helyi anyagot dolgozott fel Vezsenyi Péter,³⁷ illetve Magyar Endre Lénárd.³⁸

Az idegen nyelvűmvek között csak Alan Woodsnak a www.marxist.com-on megjelent szubjektív munkáját tudom említeni,³⁹ illetve a hasonlóan elfogult izraeli Eytan

---

³¹ Müller Rolf: 19-esek 45-ben. Tanácsköztársasági veterán-szövetség feloszlata az első szabad választások előtt. *Betekint*, 2008. 4. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=96>, 2010-10-06

³² Nagy Károly: *Az alsólendvai ellenforradalom*. Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomda, 1925. U : *A csornai ellenforradalom*. Sopron, 1926. U : *A kapuvári ellenforradalom*. Kakas Ágoston Könyvnyomdája, Zalaegerszeg, 1926.

³³ *Az 1919-es Tanácsköztársaság dicsőséges napjai. Rákosi Mátyás elvtárs Salgótarjánban*. [Szerzős és kiadó nélkül.] Salgótarján, 1953.

³⁴ Szabó Ferenc szerk.: *A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919*. MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969.

³⁵ K. Németh András: *Ellenforradalom és vörösteror – Tamási 1919*. Magánkiadás. Tamási, 2009.

³⁶ Barthó Zsuzsanna – Tyekvicska Árpád: *Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma*. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, 2000.

³⁷ Vezsenyi Péter: Az esztergomi egyházi vagyon likvidálása 1919-ben. Dénes Károly jelentései. *Fons*, XXI. évf., 2014. 4. sz. 487-519.

³⁸ Magyar Endre Lénárd: „Szentendre bolsevista számlája...” Rekvirálás és köztulajdonba-vétel a Tanácsköztársaság idején. In Kiss Anita szerk.: *Tanulmányok Pest megye múltjából*. V. MNL PML, Bp., 2014. 99-136.

³⁹ Woods, Alan: *The Hungarian Soviet Republic of 1919. The Forgotten Revolution*. <http://www.marxist.com/History-old/hungary1919.html> 2014-08-19

Bentsur angolul, héberül és magyarul is megjelent művét. Utóbbi kritika nélkül átveszi a marxista történetírás állításait, s leplezetlenül szimpatizál Kun Bélával.

Általában a kommunizmussal kapcsolatos tanulmányok, monográfiák között a Tanácsköztársaságban is érintett marxista filozófus, Lukács György köteteit emeljük ki, melyeket az ideológiai részekhez tudtam felhasználni. Jelentős inspirációt nyújtott a sok szempontból egyedi és újszerű megvilágítást adó Richard Pipes lengyel történész *A kommunizmus rövid, de annál mélyrehatóbb könyve*,⁴⁰ illetve a bolsevizmus legprecízebb analizisét Francois Furet *Egy illúzió múltja* kötete tartogatta.

II. 2. Egyháztörténeti áttekintés

A korszak egyháztörténeti feldolgozása eddig nem történt meg. Vannak monográfiákban fejezetek, amelyek vizsgált korszakunkkal foglalkoznak, születtek kisebb-nagyobb tanulmányok, részterületet feldolgozó publikációk, de átfogó egyháztörténeti mű nem jelent meg.⁴¹

Az állami levéltárak rendezése megkönnyíti a kutatást, hiszen minden Tanácsköztársaságot érintő anyagot egy fond alá csoportosították – viszont az egyházi levéltáraknál ez a rendezési elv nem érvényesült. Emellett mégis örömteli tapasztalat, hogy az egyházi levéltárak szépen kezelt és rendezett iratállománnyal rendelkeznek. Pápán külön érdekesség, hogy a helyi Munkástanács és Művelődési Osztály egy doboznyi iratállománya is a református levéltárban található.⁴²

---

⁴⁰ Pipes forrásgyűjteményét is közlöm *Az ismeretlen Lenin* címmel, illetve *Az orosz forradalom története* című művét is használom a megfelelő fejezetben.

⁴¹ Némi humorral mondhatjuk, hogy a bolgárkertészek Tanácsköztársaságra gyakorolt hatásáról közel ugyanannyi jelent meg, mint az egyházpolitikáról: Nikov, Todorov Niko *A Magyarországon élő bolgárok és a Magyar Tanácsköztársaság*, In *A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása* i. m. 98–106., különösen 99–100.

⁴² Talán azért kerülhetett ott megőrzésre, mert a református kollégiumban működött a művelődési osztály.

Az egyháztörténet 1919–1945 között még nem tárta föl az 1919-es diktatúrát. Az Egyház rendezte sorait, megindította fegyelmi tárgyalásait, de történeti szempontból nem foglalkozott vele.

A visszaemlékezések, memoárok, megemlékezések egyszerre szóltak 1918-ról, az I. világháborúról, a monarchia széteséséről, Tisza István haláláról, Trianonról és a „véres 133 napról”. Így alig jutott idő az utóbbira.

1945 után több egyháztörténeti kötetben is egész egyszerre kimaradt ez az időszak.⁴³ Kádár Imre *Az egyház az idők viharában* című könyvében viszont annál inkább kitért rá.⁴⁴ Az angolul is megjelent, szélső baloldali attitűddel rendelkező kötet a 28-42. oldalakon tárgyalta a forradalmak korát. Sokat mutat a hangsúlyokról, hogy az 1918-1919-es eseményeket feldolgozó tizennégy oldalból három szól az szirózsás forradalomról, négy a Tanácsköztársaságról és hét a megtorlásról. Tehát a fegyelmi intézkedések dominanciája arra enged következtetni, hogy inkább egyfajta „egyházi fehérterroret” szerettek volna bemutatni, mintsem a proletárdiktatúra egyházpolitikáját.⁴⁵ 1959-ben készült el Patay Pál visszaemlékezése, mely a Magyar Nemzeti Levéltár Állami Egyházügyi Hivatal iratanyaga között található.⁴⁶

A *Studia et Acta Ecclesiastica* V. kötete⁴⁷ mutatta be a forradalmak korát, igaz, szűkszavúan. Bottyán János *Hitünk hűsége* című művében (mely nem történettudományi értelemben, hanem inkább az akkori kanonikus emlékezés-emlékeztetés szempontjából érdekes) Jánosi Zoltán életét hozta fel pozitív példaként. Újdonságot igazán Bolyki János és

---

⁴³ Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*. Magyarországi Református Egyház Konventi Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1949; Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945*. Magyarországi Református Egyház Konventi Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1985.

⁴⁴ Kádár Imre: *Az egyház az idők viharában*. Magyarországi Református Egyház Konventi Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1958.

⁴⁵ Kádár, Imre: *The Church in the Storm of Time. The history of the Hungarian Reformed Church during two world wars, revolution and counter-revolutions*. Bibliotheca, Bp., 1958. 28-41.

⁴⁶ Patay Pál: *A Magyar Református Egyház élete az 1918-as forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság idején*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: MNL] XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 74. doboz. 36.

⁴⁷ Barcza József szerk.: *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. I. kötet. Bartha Tibor – Makkai László f. szerk.: *Studia et Acta Ecclesiastica*. V. kötet. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1983.

Ladányi Sándor 1987-ben megjelent közös tanulmánya hozott, mely az 1918–1948 közötti korszakot foglalta össze.⁴⁸

1945–1990 között a Világosságban négy cikk jelent meg a korszak egyházpolitikájával kapcsolatban, mindegyik az akkori vallásszabadságot dicsérte. „A Tanácsköztársaság fennállása alatt tehát Magyarországon minden téren teljes vallásszabadság uralkodott. Ennek megvalósítása során természetesen történtek hibák egyes baloldali túlzók részér l.”⁴⁹ – írta Bellér Béla, a szocialista történettudománynak a Tanácsköztársaság egyházpolitikájáról alkotott képét mintegy definiálva.

Az 1990 utáni történetírásban Ladányi Sándor professzor összefoglaló munkákban írt inkább csak vázlat szer en az 1918–1919-es eseményekr l. Balogh Margit és Gergely Jen kétkötetes m ve részletes forrásismertetést, kronológiát ad. Külön egyháztörténeti publikáció viszont szinte csak Tengely Adrienn és Fazekas Csaba tollából született. Ör vendetes kuriózum utóbbinak a Likvidáló Hivatalról írt igényes publikációja.⁵⁰ A Tanácsköztársasággal és korszakával kapcsolatos tanulmányok jelent s számban jelentek meg az Egyháztörténeti Szemlében, melynek ugyan a f szerkeszt je. Molnár Sándor Károlynak ugyanitt két forrásközl cikke látott napvilágot.⁵¹ Tengely Adrienn-nek a disszertációján alapuló, 2011-es kit n monográfiáját is ki kell emelnünk.⁵² Ez a könyv az szirózsás forradalom id szakát dolgozta föl minden vallás, felekezet szemszögéb l. Hangsúlya inkább az állam–egyház kapcsolaton van, de a különböz reformtörekvéseket, korabeli atrocitásokat is hiánypótlóan dolgozta fel.

A részterületek között Borovi József A magyar tábori lelkészet története cím munkája külön kiemelend : fontos bemutatása a katonalelkészi szolgálatnak. Gereben

---

⁴⁸ Bolyki János – Ladányi Sándor: Református Egyház. In Lendvai L. Ferenc szerk.: *A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok*. Kossuth, Bp., 1987.

⁴⁹ Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás. *Világosság*, 1962. július-augusztus. III. évf. 7–8. sz. 100.

⁵⁰ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula szerk.: *Múltból a jövő be*. Tanulmányok. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp., 1997, 63–101.

⁵¹ Molnár Sándor Károly: Benk István és a Tanácsköztársaság. *Egyháztörténeti Szemle*, 2013. 2. sz. 20–49.

⁵² Tengely Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Líceum, Eger, 2011.

Ágnes 2001-ben megjelent művében a szovjet egyházpolitikát taglalja.⁵³ Sajnos református szempontból megírt helyi érdekeltségű cikkekkel, tanulmányokról nincs tudomásom.

Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...” tanulmánykötete értékes információkkal szolgál a kutatáshoz Baltazár Dezső püspöki tevékenységével kapcsolatban.⁵⁴

Az idegen nyelvű egyháztörténeti feldolgozások tekintetében sem állunk jól. Két munkát tudtam használni, az egyik a kommunizmus és a vallás kapcsolatát dolgozta fel,⁵⁵ a másik pedig Sebestyén Jenő hollandul írt füzetéről volt.⁵⁶

Más felekezetek között elsőrendűen evangélikus testvéreinket említtem meg. Ottlyk Ernő 1963-ban megjelent egyháztörténeti jegyzetében majd negyven oldalt szánt a kommunizmus alatti lutheranizmusra.⁵⁷ 1975-ben a *Lelkipásztor*-ban további 15 oldalt szentelt a témának. Sajnos itt is bőségesen találhatunk idejétmúlt fogalmakat, ahogy Fabinyi Tibornak az 50. évfordulóra írt művében is.⁵⁸ Ahogy írja: „A haladó gondolkodású egyházi személyek későbbi üldözésének hátterén jól kirajzolódnak a haladó és visszahúzó erő körvonalai.”⁵⁹ A katolikus egyháztörténetben két fontos művet kell kiemelnünk. Az első Szakál Ádám *A piaristák a Tanácsköztársaság idején* című publikációja,⁶⁰ illetve egy üdítő visszaemlékezés a korabeli veszprémi püspök tollából, mely az 1919-es városi eseményeket mutatja be.⁶¹ Szigeti Jenő és Rajki Zoltán *szabadegyházakról* írt művében Szigeti szinte teljesen

---

⁵³ Gereben Ágnes: *Egyház az ateista államban, 1917–1925 – Új dokumentumok az orosz ortodoxia és a bolsevizmus viszonyáról*. PolgArt, Bp., 2001.

⁵⁴ Baráth Béla Levente: „*Földbegyökerezés és égbe fogózás...*”. A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében, 1911-1920. Sárospatak: Hernád, 2014.

⁵⁵ Watt, Levis: *Communism and religion*. Catholic Truth Society, London (UK) 1935.

⁵⁶ Sebestyén, Jenő: *Het communisme in zijn ware gedaante. Heinneringen aan het communistisch schrikbewind in Hongarije*. J. H. Kok, Kampen, Hollandia, 1925.

⁵⁷ Ottlyk Ernő: *Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp., 1965, 288–328.

⁵⁸ Fabinyi Tibor: Az 1919-es proletárdiktatúra társadalmi összefüggései egyházunk életében. *Lelkipásztor*, 1969. március. XLIV. évf. 3. sz. 141–149.

⁵⁹ Uo. 148.

⁶⁰ Szakál Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején. In Forgó András szerk.: *A Piarista Rend Magyarországon*. Szent István Társulat, Bp., 2010. 185-200.

⁶¹ Gutheil Jenő: *A kommunisták uralma Veszprémben*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1920.

feldolgozta a korszakot.⁶² Álljon itt az egyháztörténet-tudományi áttekintés végén t le egy idézet:

„Az 1918–1919-es esztendő az egyháztörténelem számára is jelentős tanulságokat rejt magában. Bár sok emlékező írás és értékelő cikk jelent meg az ösztönös forradalomról és a Tanácsköztársaság 133 napjáról, mégsem tekinthető ez a rövid, de eseményekben nagyon gazdag időszak feldolgozottnak.”⁶³

---

⁶² Szigeti Jenő: Szabadegyházak története Magyarországon 1945-ig. In Ujvári – Rajki Zoltán: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Gondolat Kiadó. Bp., 2012.

⁶³ Uo. 154.

III. Előzmények

III. 1. Egyházi élet a dualizmus korában

A protestáns egyházak önálló önkormányzati rendszerrel rendelkeztek, s országos jellegük az 1881-es debreceni, illetve az 1891. évi budapesti evangélikus zsinaton lett.⁶⁴ Ekkor alakították ki a modern egyházszerkezetet. Az egyházalkotmány részletesebb kidolgozását az 1891–1893 közötti, illetve az 1904–1906-os budapesti zsinat folytatta.⁶⁵

A két egyház a Magyar Királyság területén els sorban etnikai különböz séget mutatott. Az 1910. évi népszámlálás szerint a reformátusok között a magyarok aránya 98,42% volt, míg az evangélikusoknál ez a szám nem érte el az egyharmadot. A reformátusnál „magyarabb vallás” csak egy volt, az unitárius: 62 ezerb l 61 ezer volt magyar, szinte teljes egészében Erdély területén.⁶⁶ 1885-t l f rendi házi tagokat is adott a református egyház.⁶⁷ A f rendi ház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi tc. szerint három-három református és evangélikus püspök, illetve három-három világi vezet került az Országgy lésbe.

Számarányát tekintve a reformátusságnak nagy befolyása volt a korszakra. 1869-t l a református egyház évi 65 ezer forint állami támogatást kapott.⁶⁸ Kés bb állami segítséggel fölemelték az egyházi taner k, majd a lelkészek fizetését is. Az 1894–1895-ös évek az egyházpolitikai törvények küzdelmében teltek.⁶⁹ 1898-tól a lelkészek megkapták a kongruát,

---

⁶⁴ Csohány János: A Református Egyház 1881. évi Debreceni Zsinata. *Theológiai Szemle*, 1981, 290–294.

⁶⁵ Bucsay Mihály: i. m. 214–219., illetve Zoványi Jen : *A magyarországi protestantizmus története*. II. kötet, 299–313. és 328–367.

⁶⁶ Az 1910. évi népszámlálás szerint a reformátusok 98,42%-a volt magyar, 0,87%-a német, 0,39%-a szlovák, 0,06%-a román, és 1,89%-a egyéb. Az evangélikusoknak 31,92%-a volt magyar, 31,44%-a német, 34,58%-a pedig szlovák. In Kollega Tarsoly István f szerk.: *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Babits, Szekszárd, 1997, 290.

⁶⁷ Hargitai György szerk.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország m vel déstörténete, 1867–1918*. Szentpéteri József f szerk.: *Magyar Kódex*. 5. kötet. Kossuth, Bp., 2001, 310.

⁶⁸ Bucsay Mihály: i. m. 209.

⁶⁹ Kósa László: Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon. In U .: *M vel dés, egyház, társadalom*. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 2011, 125–126.; Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 495–496.

állami fizetés-kiegészítésüket, amely sok helyen elengedhetetlenül fontos része lett a helyben lakó lelkész jövedelmének.⁷⁰

1914-ben a reformátusság 5 egyházkerületben, 57 egyházmegyében, és 2088 anyaegyházközségben 2457 lelkésszel és 358 teológussal szolgált.⁷¹ A népszámlálások szerint a reformátusok száma folyton nőtt, ám lakosságon belüli arányuk mérsékelt csökkenést mutatott.⁷² Legnagyobb református tömb Tiszántúlon volt, ami az Egyházkerület egyházpolitikai súlyát mindig is meghatározta.⁷³

Egyházunkat áthatotta a liberális politikai közgondolkodás, így a korban sok felekezeti iskolát ajánlottak fel az államnak: a világháborút megelőző 20 évben a református elemi népiskolák száma több mint félezerrel (a református iskolák 23%-kal!) csökkent.⁷⁴ Ebben közrejátszott a gyülekezetek-iskolák anyagi helyzete, de a liberális politikai törekvések is, tudniillik, hogy a magyar államnak minél nagyobb teret kell elfoglalnia az oktatás terén.⁷⁵ Politikai szinten igen nagy befolyású volt a reformátusság. Hitéletét tekintve viszont más volt a helyzet. A kegyességi élet lappangott, a templomkerülők száma magas volt.⁷⁶ Ez nem volt elszigetelt jelenség, hiszen a német protestantizmusban ugyanez a folyamat zajlott. Ugyanez figyelhető meg a hazai katolicizmusnál is, tehát egy általános vallási hanyatlás jellemezte a korszakot.⁷⁷

A hagyományos vallási-közösségi keretek bomlásnak indultak. Közben végletes szociális különbségek is jellemezték a dualizmust.⁷⁸ A parasztság és a köznemesség

---

⁷⁰ Uo. 124.

⁷¹ Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992*. Kronológia. Bp., História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1993. II. fejezet. A polgárosodás kora. 113.

⁷² Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 418.

⁷³ A Tiszántúli század eleji életét részletesen bemutatja: Baráth Béla Levente: *Földbegyökerezés*, i. m. 18-32.

⁷⁴ Márkus Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. A magyar református liberális teológia. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2005. 115-118.

Az iskolákról v.ö.: Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 465-478.

⁷⁵ Bucsay Mihály: i. m. 209. o

⁷⁶ Erről megjelent részletes tanulmány: Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In Uo.: *Mellettek, egyház, társadalom*. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 2011. 155–184.

⁷⁷ Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 419-420.

⁷⁸ Baráth Béla Levente: „Ha a tökéletesedés célja felé törni van benne vágy és akarat...” Belmissziói törekvések a Tiszántúli Református Egyházkerületben az 1910-es évek elején. In Uo. szerk.: *Orando et laborando*. A

felülreprezentált volt a reformátusok között, míg az arisztokrácia és a nagybirtokosság, ipari vállalkozói réteg kevésbé volt jelen az egyházban.⁷⁹ Julie Brandt szerint a hazai reformátusságot nem polgári-, hanem inkább agrár-vallásként definiálhatjuk.⁸⁰

A liberális teológia több kimagasló személye elsősorban a budapesti teológiáról került ki, s éppen itt fordult meg a teológiai élet. Kovács Albert és az asszimilálódott Ballagi Mór képviselte liberalizmusra adott választ először a debreceni Révész Imre és Balogh Ferenc tanár, majd pedig a „belmisszió atyjaként” is emlegetett Szabó Aladár a fővárosban.⁸¹ Többször kifejtette, hogy semmiféle tudományos vagy szervezeti reform nem segít az egyházon: csak az élő Krisztus segíthet, ahogy az egyén életén is csak az újjászületés, a radikális fordulat hozhat változást.⁸²

Az egyházak életére a politikai változásokon túl a gazdasági, s ezáltal társadalmi változások is hatottak. A dualizmus időszakában felerősödött az iparosodás, az urbanizáció Magyarországon, ezáltal megváltozott az emberek életritmusa, körülménye. A belső vándorlásokon túl megindult a kivándorlás is, mely új probléma elé állította az egyházat.⁸³

A protestáns egyházak életében a dualizmus stabilitást hozott; kialakultak a többé-kevésbé máig meglévő keretek. Regionális szervezetek összességében ekkor váltak országos egyházzá. Sok esetben egységes képet mutatott az egyház, amit megerősített az előző századok üldözései, a nemzeti gondolattal való összeforrás.⁸⁴ Mélyebben megvizsgálva

---

Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesítője a 466. tanévről I. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2004. 140-141.

⁷⁹ Brandt, Juliane: A magyarországi protestantizmus politikai kötései a dualizmus korában. (helyzetfelmérés). In Hegedűs András – Bárdos István szerk.: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Nemzetközi történeti konferencia előadásai. 1998. május 27-28. Esztergom, 1999. 206.

⁸⁰ Brandt, Juliane: A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a dualizmus idején. In Bolyki János – Tenke Sándor szerk.: *Szociológia és társadalom*. Bp., Ráday Nyomda, 1999. 161.

⁸¹ Kósa László: Szabó Aladár és az Új óramutató. In Uő. szerk.: *Reformátusok Budapesten*. II. kötet. Argumentum, Bp. 511–522.

⁸² Révész Imre: *Egyháztörténelem*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 1944–1945. II. kötet. Reprint: Ráday Nyomda, 1995. 70.

⁸³ Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 423-432.

⁸⁴ „A protestánsok negatív diszkriminációja a Habsburg-uralom alatt – amikor csoportérdekeik védelmezésében kellett helytállniuk, s létfeltételeik sokáig veszélyben forogtak – hozzájárult ahhoz, hogy nemcsak mint hitközösség forrjanak össze, hanem jogi értelemben is közösséggé váljanak, amely státuszcsoporthoz világosan elkülönül kifelé is. Az elszennvedett üldözöttség, mint szociokulturális tapasztalat és mint továbbadott hagyomány szintén ebbe az irányba hatott.” Brandt, Juliane: Felekezeti és nemzeti identitás a 19. századi Magyarországon: a protestáns egyházak. *Századvég*, 2003. 3. sz. Új Folyam 29. sz. 16.

viszont kegyességét tekintve, sőt, politikai beállítására nézve is inkább mutatott szerteágazó képet. Ahogy Julie Brandt írja: „A protestantizmus... kisebbségi helyzete ellenére nyilvánvalóan nem működött egységes politikai mili ként.”⁸⁵ Ez értelemszerűen meghatározta a következő id szak alatti helyzetkeresést.

---

⁸⁵ Brandt, Juliane: A magyarországi protestantizmus politikai kötései a dualizmus korában. (helyzetfelmérés). In Hegedűs András – Bárdos István szerk.: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Nemzetközi történeti konferencia előadásai. 1998. május 27-28. Esztergom, 1999. 211.

III. 2. Egyházi élet az I. világháború árnyékában, főképp az 1917-1918-as években

A századfordulótól kezdve az európai hatalmak között feszültség volt, s várható volt, hogy ki fog robbanni a háború.⁸⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre a következőket írta a háborúba tartó időszakról: „Bizonyos csak az, hogy semmiképpen és semmi irányban sem volt rendben a szénánk, mikor megindult a világháború. Sem a Duna-völgye meghiúsított tervei kereteiben, sem a dunai tér és Magyarország önállóságát nyugat és kelet felől fenyegető erővel szemben, sem a tulajdonképpeni Nyugat-Európával szemben. De még a magunk szoros értelmében vett Magyarországnak népi kereteiben sem.”⁸⁷ A háború a meglévő erkölcsi kereteket, vallásos életet is szétzilálta. Megerősödtek a szekták, hiszen buzgó frontszolgálatot, háttérmunkát végeztek laikusaik által.⁸⁸

1916. augusztus 27-től az „oláh betörés”, ahogy akkor nevezték, rendkívüli módon meghatározta az akkori témákat, közgondolkodást, az erdélyi magyarságot különösképpen.⁸⁹ Az ottani egyházi életre is megrázkódtatásként hatott. A semleges Románia általi hátbatámadás sokkolta a hazai közvéleményt. A lakosság elmenekült, vagy szörnyű atrocitásokat átélve maradt. Ebben a feltáratlan történetben kitűnik egy mártírsorsú lelképásztor: Balla Károly fogarasi református lelkész.⁹⁰

---

⁸⁶ Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 524-530.

⁸⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*. Kairosz, Bp., 2008, 52.

⁸⁸ Csörös András Jakab: „Végidőben.” Református egyházi élet Wekerle Sándor III. kormányzása idején (1917–1918). In *DOSZ Tavaszi Szél 2010*. Konferenciakötet. Pécs, 2010, 90–95.

⁸⁹ *Háborús feljegyzések a görgényi református egyházmegyének az 1916. évi oláh betöréskor menekült egyházairól*. Szászrégen. Kiadja a Görgényi Református Egyházmegye. 1917. A végén – 105. – a helyi egyházközösségek és a lelkészek hadikáráinak kimutatásával.

⁹⁰ „Balla Károly fogarasi I. lelkész, a II. polgári hadi érdemkereszt tulajdonosa, a nagyszabonyi egyházmegye tanácsbírája, január 21-én halt meg. Nagyenyedre temették el. A román betöréskor otthon maradt, hogy védje a templomot, és az üresen maradt házakat.” Helytállását, mint még mindannyian emlékezünk rá, elhurcoltatással, durva testi bántalmazással, különben is törekeny egészségének emiatti teljes megromlásával fizette meg. Az ellenség 100 napig tartott sanyargatásából való szerencsés megszabadulása után még megadatott neki a papi munka és a közéleti tevékenység fonálának, régi odaadással, újra felvétele; de a hűségi önfeláldozása következtében kiújult régi gyomorbetegsége végre is sírbavítta a 61 éves embert.” *Református Szemle*, 1918. február 1. 3. szám. 66.

Az események hatására szólalt meg Boér Elek, az Erdélyi Református Egyházkerület egyik fő gondnoka, aki támogatóan fogadta a tervezett „erdélyi minisztérium” felállítását, és a magyar betelepítési tervet.⁹¹ Fölvetette azt, hogy az Erdélyi református Egyházkerület kidolgozhatja „egyházi szempontból is egy magyar telepítési politikát, és megnyerve hozzá az illetékes kormánytényezők támogatását, megkezdendő ennek keresztülvitelét.”⁹² Erdélyi magyar szupremáciára, egyenesen „visszahódításra” törekedett a fő gondnok.⁹³ Ehhez kapcsolódott az alábbi rövid hír is: „Áttérés. Szárazajtán 73 gör. kel. vallású székely tért vissza a református vallásra.”⁹⁴

Időszakunkban a következő egyházi tisztségekben történt váltás: 1918. január 8-án, 60 éves korában hunyt el Kenessey Béla erdélyi református püspök.⁹⁵ Utódja az addigi lelkész főjegyző, Nagy Károly lett, helyére pedig Ravasz László került. Kenessey felsőházi helyére dr. Tüdös István tiszáninneni református püspök került, ám 1918. október 5-én szintén elhunyt. A megüresedett székbe dr. Révész Kálmán kassai lelkészt, egyháztörténészt választották meg.⁹⁶

A III. budapesti zsinat 1917. október 22-én kezdte meg munkáját. A zsinat lelkész elnöke Baltazár Dezső,⁹⁷ világi pedig gr. Degenfeld József lett.⁹⁸ A tisztségviselők személye, a Konvent és a Zsinat összetétele a következő esztendőben jelentős változáson ment keresztül. Többen a háború miatt nem tudtak megjelenni, sokan elhunytak.⁹⁹

---

⁹¹ Boér Elek: [Cím nélkül]. *Református Szemle*, 1917. június 29. 3.

⁹² U : Az erdélyi kálvinizmus feladatai a háború után. *Protestáns Szemle*, 1918. 87.

⁹³ Boér Elek gondolataival foglalkozik: Szász Lajos: „A háború után...” A világháború utáni időszakra vonatkozó református tervek és koncepciók. In Baráth Béla Levente szerk.: *Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve*. Tanulmányok. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2014. 146-149.

⁹⁴ *Református Szemle*, 1918. február 10. 6. szám. 56.

⁹⁵ *Református Szemle*, XI. évf. 1918. január 15. 2. szám. 46.

⁹⁶ *A Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának Naplója*. III–VI. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Bp., 1926. III. 1919. október 2. 6.

⁹⁷ Tarján G. Gábor: Baltazár Dezső. Halálának 50. évfordulójára. *Theológiai Szemle*, 1986. 359-367.

⁹⁸ *A Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának Naplója*. I. 1917. október 22–31-ig. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, Bp., 1917, 20.

⁹⁹ *A Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának Naplója*. II. 1918. október 2–4-ig. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, Bp., 1918, 7.

A Reformáció 400. évfordulójának keretében kevesebb ünnepség, ám annál több teológiai érdeklődésnek számot adó mű, tanulmány és cikk jelent meg.¹⁰⁰

Az Országos Református Lelkészegyesület¹⁰¹ egy béke-kezdeménnyel állt a világ elé. Az ORLE 1917-ben megfogalmazott felhívása szerint kérték a genfi nemzeti protestáns egyházat, hogy a Reformáció 400. évfordulója kapcsán hívják össze „a semleges és ellenséges államok protestáns lelkészeit testvéri találkozóra.”¹⁰² Az adott korban ez igen nagy lépésnek számított, főleg, hogy nem általános békefelhívást, hanem „az adott viszonyok között a protestáns lelkészek számára konkrét megoldást ajánlott”.¹⁰³ Kapcsolat a szemben álló felek egyházai között nem volt, így nagy elrelépést jelenthetett volna ez a felhívás. A svájci válaszbán nyilatkozatot követeltek a magyar protestantizmustól. Ez ebben a helyzetben kivitelezhetetlen volt. A válaszevélben általánosítva fogalmaztak: minden igazságtalanságot kárhoznak ebben a háborúban.¹⁰⁴ A genfiak válasza elutasító volt. A kezdeményezés megbukott ugyan, de a kezdeti, háborút elterjesztéstől már igen messze kerültünk, még egyházi berkekben is.

Számos egyesületet ekkoriban hoztak létre: a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságot,¹⁰⁵ a Református Sajtóegyesületet, Haypál Benyó elnökletével,¹⁰⁶ illetve nyáron hozták létre az Absztinens Protestáns Lelkészek Egyesületét, dr. Kovács J. István vezetésével.¹⁰⁷

---

¹⁰⁰ *Emlékkönyv a magyarországi református és a magyarországi ágostai hitvallás evangélikus keresztyén egyházak által a reformáció négy százados évfordulója alkalmából, Budapesten, 1917. évi október 31. napján tartott országos jubiláris emlékünnepelel. I.* [szerk. nélkül] Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Bp., 1918. Illetve vers is: Szabolcska Mihály: 1917. október 31-ikén. *Protestáns Szemle*, 1917. évf. 500–502.

¹⁰¹ Az Országos Református Lelkészegyesület munkájáról lásd.: Csohány János: Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület. *Egyháztörténeti Szemle*. 2001. 1. sz. 128-142.

¹⁰² Az ORLE felhívása a genfi nemzet protestáns egyház lelkész-társaságához. *Református Szemle*, X. évfolyam, 1917. december 1. 39. sz. 421–423.

¹⁰³ Csohány János: Magyar református lelkészek első világháború eleji gondolkodásának teológiai és politikai háttere. *Theológiai Szemle*, 1986. XXIX. évf. 27.

¹⁰⁴ Uo. 229. A svájciak levelét és az arra adott választ teljes terjedelmében közli: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. 64. évf. 17. sz. 1918. április 28. 153–154.

¹⁰⁵ *Református Szemle*, 1918. február 10. 6. sz. 51.

¹⁰⁶ Uo. 51–52. Haypál Benyó életéről ld.: Nagy Zsombor: Haypál Benyó, a budai gyülekezet első lelkésze. In Kósa László szerk.: *Reformátusok Budapesten*. I. kötet. Argumentum, Bp., 2006. 523-527.

¹⁰⁷ *Református Szemle*, XI. évf. 1918. augusztus 2. sz. 305.

Az egyesületi élettel összefügg, hogy az Egyházon belül élénk sajtóélet zajlott. A háborút megelőző és annak kezdeti szakaszának teológiai aspektusait tárta föl Csohány János.¹⁰⁸ A különböző egyházi sajtóban az infláció mértéke okán komoly vita alakult ki a lelkesítő javadalmakról.¹⁰⁹ A háborús anyagi helyzetben, a nehézségek közepette is közel 9500 koronát küldött el az Egyház a lengyel református egyházközösségek megsegítésére.¹¹⁰

1918. október 3-án „a református egyház zsinatának zárt ülésén gr. Tisza István volt miniszterelnök bejelentette a háború elvesztését.”¹¹¹ Legközelebb már csak halálhírér lehetett hallani. A Református Szemle gyászkeretes címlappal jelent meg: Tiszát gyászolta Ravasz László: „Minden benne volt, ami magyar, még a végzetünk is.”¹¹²

A későbbi események kontextusában fontos megemlítenünk Szűcs Farkas budapesti dogmatikatanár cikkét,¹¹³ aki részletesen tárgyalta a szociáldemokrácia alapvetéseit, majd pedig négy pontban összefoglalva írta le teológiai-politikai kritikáját. Először a kollektívizmus tanát vizsgálta meg: nem utasítja el, inkább a megvalósításának lehetetlenségére figyelmeztet. Kiemeli az internacionalizmust, melyet hazafiatlannak tart, illetve az „ateista valláspolitikát”, amely számára elfogadhatatlan.¹¹⁴

A háború kezdeti lelkesedése és célkitűzése határozta meg az 1916-ban, a Protestáns Szemlében megjelent „Középeurópa és Kelet” című cikket.¹¹⁵ A szerző, Szilágyi Mátyás az Eperjesi Evangélikus Teológiai Akadémia dékánja szerint Közép-Európában egy újdonsült szövetség fog kialakulni, s ebben a Dunának olyan szerepe lesz, mint a Berlin–

---

¹⁰⁸ Csohány János: Magyar református lelkesítő elöl világháború eleji gondolkodásának teológiai és politikai háttere. *Theológiai Szemle*, 1986. XXIX. évf. 26-31

¹⁰⁹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. 64. évf. 20. szám. 1918. május 16. 180–182.; Uo. 21. szám. 1918. május 26. 185–187.

¹¹⁰ Konventi Jegyzőkönyv, Debrecen, Debrecen Szabad Királyi Város Nyomda-vállalata, 1918. 1918. április 24. 30–32.

¹¹¹ Balogh Margit – Gergely Jenő: i. m. 161.

¹¹² *Református Szemle*, 1918. évf. 7–10. füzet.

¹¹³ Szűcs Farkas: Egyházunk és a szociáldemokrácia. *Protestáns Szemle*, 1916. 100–113.

¹¹⁴ Uo. 113.

¹¹⁵ *Protestáns Szemle*, 1916. 186–188.

Konstantinápoly vasútvonalnak. „Belgrádtól egészen Konstantinápolyig és Bukaresttől Szalonikiig és Athénig” akar protestáns missziókat, gyülekezeteket szervezni.¹¹⁶

Ám ekkorra már a legtöbben túl voltak a háború iránti lelkesedésen. A háború, a vérontás kérdése a teológiai irodalmat is megérintette, foglalkoztatta. Így írt sok kiváló szerző mellett Ravasz László a fájdalomról, a szenvedésről,¹¹⁷ vagy Bartók György „Háború, közmívelés, nemzetnevelés”¹¹⁸ címen egy értékes teológiai-etikai tanulmányt, melyben azt a paradoxont fejti ki, hogy a háború célja a béke. Jakab Ödön¹¹⁹ különös dogmatikai kifejtést írt. Szerinte az ember annyira túlszaporodott, hogy Istentől szinte logikus döntés volt, hogy a háborút jóváhagyta.

Visszatérve, az 1917 nyara utáni viták súlypontja megváltozott: el került Erdély kérdése. Ravasz László rövid cikkében¹²⁰ érintette a románság és az erdélyi politika egyes fejezeteit. Ehhez kapcsolódott Ferenc Józsefhez szóló megemlékezése, melyben igen tömören fogalmazott a kiegyezéssel kapcsolatban: „Ez a munka még befejezve nincs”.¹²¹ A Protestáns Szemle üdvözli Prohászka Ottokárnak azon javaslatát, miszerint parcellázást ígért a harctérről hazatért katonáknak.¹²² A béke iránt vágyódó cikkek sora jelent meg, például: És szólt a holtak khórusa!¹²³ vagy Csörös József kalotaszegi esperes Békevágy¹²⁴ című rövid felkiáltása. A Református Szemle 1918. február 15-i száma, mintha már a háború végét járnánk, úgy szól a békéről.¹²⁵

Az 1867–1918 közötti szakaszt Bajcsy-Zsilinszky fokozatos eltompulással vádolja.¹²⁶ Gondolatához hozzátehetjük, hogy a politikai, szellemi, művelődési tér mellett

---

¹¹⁶ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 9-10.

¹¹⁷ Ravasz László: A fájdalom misztériuma. *Protestáns Szemle*, 1916. 1–6.

¹¹⁸ Bartók György: *Háború, közmívelés, nemzetnevelés*. Kolozsvár, Saját kiadás. 1916.

¹¹⁹ Jakab Ödön: Világháború. *Protestáns Szemle*, 1916. 158–163.

¹²⁰ *Protestáns Szemle*, 1917. 479–485.

¹²¹ Uo. 517–519.

¹²² Uo. 271–272.

¹²³ *Református Szemle*, 1917. 9–10.

¹²⁴ Uo. 33–35.

¹²⁵ *Református Szemle*, XI. évfolyam, 1918. február 15. 4. szám. 78.

¹²⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: i. m. 34–35.

ez egyházi szinten is bekövetkezett. A magyar reformátusság végre államférfiakat adhatott nemzetének – az erdélyi fejedelmek óta el ször. Az óriási eredmények, sikerek mellett ezt az id szakot nem tudta erejének összpontosítására, a hitbeli élet megújítására fordítani. Ehelyett a reverzálisharcban csökönös katolikus állásponttal szemben kényszerházasságra lépett a politikai liberalizmussal, amely a kor divatjának megfelelő en teológiáját is áthatotta. A Református Egyház egész politikai éleslátásával egy kérdés felé fordult: az 1848:XX. törvénycikk felé. Ezt er sítette a katolicizmussal *szembeni* identitása. Mintha e törvény lett volna az üresed templomok, a kitántorgó székelyek, valamint a román és a szlovák bank földfoglalásai közepette a legnagyobb problémája. Nem tudott kilépni a liberális teológia b vköréb l, és így csak vadhajtsa lett végül az a pár lelkipásztor, aki szociális igazságtalanságról szónokolt. Nem tudott kilépni, ezért Isten országáról, mint a Földön megvalósuló ideáról beszélt. A következ fejezetekben meglátjuk: ez a teológiai gondolkodás fog végül herezisbe csapni. Nem változtak meg hirtelen a lelkipásztorok, nem kollaborálódott nagy részük – csupán groteszk karikatúrái lettek pár évtizeddel azel tti énjüknek. Ezt a részt Bajcsy-Zsilinszky Endre szavaival zárom: „A kiegyezési korszak első félideje Deákat látszott igazolni; [...] a második félid – fájdalom – inkább Kossuthot igazolta.”¹²⁷

---

¹²⁷ Uo. 35.

III. 3. A Károlyi- és a Berinkey-kormány időszaka

Németh István dunántúli református püspök 1918. október 31-én találkozott volna gróf Tisza Istvánnal, a Dunántúli Református Egyházkerület fő gondnokával.¹²⁸ A találkozó meghiúsult: Tisza Istvánt otthonában lelőtték, ez szimbolizálta legjobban egy korszak lezárulását.¹²⁹ A református lapok gyászkerettel jelentek meg. Ugyanezen a napon Károlyi Mihály miniszterelnök lett.

A forradalom hatására sok kérdés újra felbukkant, olyanok, amelyeket a Monarchia idejében nem vagy csak részben rendeztek. Illetve olyanok is, amelyeket – egyes politikai vélemények szerint – újra kellett tisztázni. Így került el az 1848:XX. tc. és az egyházi személyek jövedelem-kiegészítése is.

Baltazár Dezső¹³⁰ vezetésével az Egyetemes Konvent gyorsan, már október 30-án megfogalmazta véleményét az eseményekről.¹³¹ Mivel ez csak november 2-án jelent meg, a benne foglaltak még kiálltak a király mellett. Az irat keletkezésekor még helytálló volt, ám három nappal később szerencsétlenül vette ki magát.¹³² Túl gyorsan reagáltak az eseményekre. Ez volt az első hivatalos egyházi nyilatkozat¹³³ – ám ekkor még nem láthatták át teljesen az események folyamatát.¹³⁴ Baltazárt több oldalról élesen támadták, követelték

---

¹²⁸ Püspöki jelentés. A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. év szeptember hó 22–23. napjain Pápa városában tartott rendes Közgyűlésének jegyzőkönyve. F. iskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921, 3 és 6.

¹²⁹ A Monarchia széteséséről: Gergely András szerk.: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 537-540.

¹³⁰ Tisztségénél fogva fontos megemlíteni, hogy Baltazár Dezső nyíltan vállalta szimpátiáját a Mezőfi Vilmos vezette 48-as Szociáldemokrata Párttal, mely leginkább az agrárnépességre próbált támaszkodni, s ideológiailag közelebb állt a kisközgazdasághoz, mintsem a szociáldemokrata eszmékhez. Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 454.

¹³¹ Baráth Béla Levente: *Földbegtérítés*, i. m. 173.

¹³² „A nép az erdő, a korona a fák. A féktelen erdő sírja önmagának. Azért legyünk bölcssek és meggondoljuk jól az új utakat, mielőtt megindulnánk rajtuk.” Ladányi Sándor szerk.: *[sic!]. Válogatott kövek a református egyház és állam kapcsolatának medréből I.* Exodus Kiadó. Bp., 2006. 15.

¹³³ Nem sokon múlt, hogy a lutheránusok először adjanak ki nyilatkozatot. Raffay idejekorán felismerte a változó időköt. Október 23-án püspöki értekezlet összehívását kezdeményezte, ha „a független Magyarország új kormánya” felállna, az egyházakat ügyeik rendezésére hívnák meg. Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 46.

¹³⁴ Uo. 34–38.

lemondását.¹³⁵ Az egyház vezetői tanácskoztak az új politikai helyzetről. Üdvözölték a változást, de óvatosak voltak. Féltek az „anarchiától” és a területi integritás veszélybe kerülésétől.¹³⁶ 1916 után ez utóbbi kérdés – nem véletlenül – minden református egyházi vezetés nyilatkozatában elkerült. Raffay Sándor evangélikus püspök novemberi körlevelének érdekessége, hogy külön felszólal a kommunizmus ellen is.¹³⁷

Az egyedülálló levél, ami abban az időben megfogalmazódott, Ravasz László akkori erdélyi püspökhelyettes tollából született. Ravasz részletes programot adott a lelkészeknek.¹³⁸ Egyrészt kérte őket, hogy tájékoztassák a helyi lakosságot a napi politikai eseményekről, óvják meg a rendet. Kérte, hogy mint magyar pap keressék föl a nemzetiségieket (román pópát) testvéri hangnemben. Közös célokat tűzzenek ki, mint a hazatérők üdvözlése, a nemzetiség megszervezése stb.¹³⁹ A református közvélemény általában pozitívan vagy semlegesén fogadta az átalakulásokat – inkább a forradalom radikalizálódásától tartott.¹⁴⁰ Az 1918. november 16-i nemzetgyűlésen három református lelkészi képviselő is helyet foglalt: Baltazar Dezső, Csikesz Sándor, és mellettük az Országos Református Tanács képviselőjeként valószínűleg Haypál Benke.¹⁴¹

A kormány megalakulásakor a „protestáns egyházak jogos érdekeinek megvédésére és előmozdítására”¹⁴² Kováts J. István budapesti teológiai tanárt kormánybiztosnak nevezték ki.¹⁴³ Vele párhuzamosan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns ügyekkel foglalkozó államtitkára Juhász Nagy Sándor lett.¹⁴⁴ Kováts feladata a kitelepített, menekülő egyházi alkalmazottak segélyezése volt. El kellett juttatnia az állami kongruát a megszállt

---

¹³⁵ „Szóval a Baltazar-féle politika csődöt mondott, az országára most már véget ért és neki mindenesetre le kell vonnia ebből a megfelelő és megnyugtató konzekvenciákat.” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, LXIV. évf. 1918. november 17. 45. sz. 338.

¹³⁶ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet, 329.

¹³⁷ A körlevélnek pontos dátumozása nincs. Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 49.

¹³⁸ *Az Út* 1918. november-december. 4. évf., 182-185.

¹³⁹ Uo. 44-45.

¹⁴⁰ Uo. 43.

¹⁴¹ *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház...* i. m. 102.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Kováts J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*. Szenci György né Kováts Zsuzsanna kiadása, Bp., 2005, 249.

¹⁴⁴ *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház...* i. m. 102.

területekre, és kapcsolatot keresett a külföldi egyházakkal.¹⁴⁵ Az egyházakon keresztül a magyar állam a nemzetiségeket is próbálta megnyerni, sikertelenül.¹⁴⁶ Ebben komoly szerepet szántak Kovács J. Istvánnak. Kormányzati pozíciójának Baltazár Dezső nem örült, hiszen az egyházvezetés megkérdőjezése nélkül töltötték be ezt a posztot.¹⁴⁷

Külön evangélikus kormánybiztosi poszt létrehozása is szóba került, de ez csupán terv maradt.¹⁴⁸ A Nemzeti Levéltárban megtalálható levél szerint Kovács J. István, mint a kormány tagja, Szeberényi Lajos Zsigmond békéscsabai evangélikus esperest kérte föl a kormánybiztosi posztra.¹⁴⁹

Kovács J. István kormánybiztosként megkereste a protestáns egyházi vezeteket, hogy a magyar állam nevében a segítségüket kérje, valamint a veszélyeztetett vidékek megmentésében, az elszakadások megakadályozásában kérte közreműködésüket.¹⁵⁰ Ám nemcsak az ország területén látott el feladatot a hazai protestantizmus, hanem diplomáciai téren is.¹⁵¹ Az erdélyi reformátusok egy hosszabb, a sajtó számára pedig egy rövidebb állásfoglalást is írtak Erdély védelmében.¹⁵² 1918. november 15-én az erdélyi egyházak közös nyilatkozatot adtak ki, amelyet Ravasz László fogalmazott meg. „Új világunkat építsük rá a legerősebb fundamentumra, a kölcsönös megértés és egymás megbecsülésének talapzatára” – fogalmazott a nyilatkozat.¹⁵³

A megszállások nemcsak hosszú távú, de pillanatnyi zavart, nyugtalanságot és ennek megfelelő tetteket hoztak magukkal. Az értelmiség menekülésével az ország közepe felé csoportosultak a fontos intézmények is. Így vándorolt a kolozsvári egyetem, a bezárás veszélye fenyegette a máramarosszigeti jogakadémiát. A hirtelen menekülés több

---

¹⁴⁵ Bolyki János–Ladányi Sándor, i. m. 31.

¹⁴⁶ Erről részletesen lásd Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 1. sz. 3-40.

¹⁴⁷ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 118–119.

¹⁴⁸ Uo. 120–123.

¹⁴⁹ „Miniszter úr megbízásából kérem szíveskedjék kultuszminisztériumba sürgősen értesíteni, el méltóztatnék-e vállalni a felső magyarországi evangélikus ügyek kormánybiztosi állását. Kovács kormánybiztos.” MNL K-46 PTI-606. f. 1/32. e. 3. lap, 1918. december 13.

¹⁵⁰ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 467–468.

¹⁵¹ Uo. 505.

¹⁵² Uo. 505–506.

¹⁵³ Sas Péter: *Az erdélyi római katolikus egyház, 1900–1948*. Mundus, Bp., 2008, 30.

egyházközség (például a zágrábi, fiumei) bomlását is magával hozta.¹⁵⁴ Az idegen katonákkal idegen szokások neheztedek a magyarságra, és az egyházi vezetők, lelképászorok és gyülekezetek életére is. A demarkációs vonalak egyházkerületeket, egyházmegyéket vágtak ketté.¹⁵⁵ „Sok gyülekezetet és lelkészt elzártak az egyházi hatóságuktól, ez utóbbiakat pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal és a katolikus vagy protestáns kormánybiztossal való érintkezéstől.”¹⁵⁶ Persián miniszter levelet is intézett az antant misszióinak, hogy legalább az egyházi hatóságok érintkezését engedélyezzék, ezáltal az állami kongruák kiutalását is könnyítsék meg, de Vix alezredes elutasító választ adott.¹⁵⁷

1919. január 18-án dr. Berinkey Dénes ügyvéd miniszterelnöki hivatalba lépésével és az új miniszterek felállításával új kormány alakult. Itt már jelentős balrafordulás figyelhető meg, magán gr. Károlyi Mihályon is. A politikai változás nemcsak a személyi összetételben, hanem az intézkedésekben is érzékelhető volt.¹⁵⁸ A feszültségek egyre nőttek: a kormányban még a két szociáldemokrata, Garami és Kunfi világnézete is különbözött.¹⁵⁹

A történettudomány álláspontja szerint éles váltás volt a Berinkey-kormány és a Tanácsköztársaság között, ám bizonyos szempontok alapján mégis átmenetnek tekinthetjük. Sok jel mutatott már akkor is arra, hogy a politikai élet még inkább balra fog tolni,¹⁶⁰

---

¹⁵⁴ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 521.

¹⁵⁵ „A Dunántúli, a Dunamelléki és a Tiszántúli Református Egyházkerület jelentős részét elfoglalták az idegen csapatok, az Erdélyit, Tiszáninnenit pedig majdnem teljes egészében. A Tiszai [sic!] Református Egyházkerület újdonsült püspökétől, a Kassán rekedt Révész Kálmántól volt elzárva, míg a Dunántúli a komáromi Németh István püspöktől. Az Evangélikus Egyházkerületek közül csupán a Dunántúli volt szabad, a Bányai és a Tiszai felerészben, a Dunáninnenit nagyrészt, az Erdélyi Szász Országos Egyház területe pedig teljes egészében megszállás alá került.” Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 525. A baranyai reformátussággal kapcsolatban lásd uo. 525–526.

¹⁵⁶ Uo. 521.

¹⁵⁷ Uo. 525.

¹⁵⁸ „A Károlyi-kormány politikája abban az időpontban és az adott helyzetben az egyetlen reális politika volt egy demokratikus és szocialista Magyarország megteremtésére. [...] Annak ellenére, hogy Kun Bélának megbuktattak bennünket, velük szimpatizáltam, hittem az új tanokban. [...] A megváltást Magyarországnak a Vörös Hadseregtől és a világ forradalmától vártam.” Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Emlékezések. Európa Könyvkiadó. Bp., 1967. 305.

¹⁵⁹ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 94.

¹⁶⁰ „Kunfi közoktatásügyi miniszter március 7-ikén az iskolákban meghonosítandó új szellemről mondott beszéde szemmel látható tünete a szocialisták balszárnya és bolsevisták közötti végbemenő közeledésnek, és a

ahogy Tengely Adrienn fogalmaz: „1919. január közepén a kormány átalakítása döntő változásokat hozott az állam és az egyházak között kialakult konszolidált viszonyban, és éles határvonalat húzott a Magyar Népköztársaság egyházpolitikájában.”¹⁶¹ Ezért mondhatjuk, hogy a Berinkey-kormány átmenet volt a Károlyi-kormány és a proletárdiktatúra rendszere között.

A kormányt a szociáldemokraták mozgatták, a polgári elemek alig reagáltak megmozdulásaikra. Egyházpolitikai szempontból stratégiai helyre ült Kunfi Zsigmond.¹⁶² Nyíltan egyházellenes, eredetileg szociáldemokrata színekben miniszterséget kapott későbbi kommunista népbiztos. Ekkor választották külön a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot közoktatásügyi, illetve vallásügyi minisztériumra.¹⁶³ Utóbbi vezetését Vass János kapta, pedig eredetileg a református Juhász Nagy Sándort jelölték erre a posztra. Mivel a kultuszminiszter a Monarchia (!) szokásjoga szerint csak katolikus lehetett, ezért jelölését elejtették.¹⁶⁴ Vass Jánost többen bírálták, hogy alkalmatlan a posztra – s vele szemben Kunfi valóban jól tudott érvényesülni.¹⁶⁵ Kunfi tervbe vette, hogy „szociáldemokrata oktatáspolitikát kíván folytatni”. Ez nem vált a kormányprogram részévé – mivel az nem is volt –, csak az „magánakciója” maradt.¹⁶⁶ Kunfi az államosítás kapcsán is egyre

---

minisztertanács március 17-ikén hozott határozata egy az iparvállalatok szocializálásának végrehajtásával megbízandó külön minisztérium felállítására szintén csak a bolsevizmus felé való közeledésnek egyik mérföldmutatója.” Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon* i. m. 23–24. és Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 13.

¹⁶¹ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 529.

¹⁶² „Kunfi Zsigmond (Nagykanizsa, 1879. ápr. 28. – Bécs, 1929. nov. 18.): politikus, miniszter, publicista, tanár. Kolozsvárott szerzett bölcsészdoktori diplomát. 1907-től a Népszava helyettes szerk.-je, az SZDP vezetőségének tagja, a centrizmus legjelentősebb képviselője a m. szociáldemokrata mozgalomban. 1908-tól 1914-ig szerk. a Szocializmus c. folyóiratot. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja. A Károlyi-kormány munkaügyi és népjóléti min.-e (1918. nov. 2.–1919. jan. 18.), majd a Berinkey-kormány közoktatásügyi min.-e volt (1919. jan. 18. –1919. márc. 20.). A Tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos és a párt vezetőségének tagja, a proletárdiktatúra felszámolását célzó szociáldemokrata szervezkedés egyik irányítója. A Tanácsok Országos Gyűlése (jún.) után kivált a kormányzótanácsból, majd a Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába emigrált, ahol a két és feles Internacionálét támogató m. emigrációs csoport vezetése volt. Bécsben az Arbeiter-Zeitung főszerk.-je és a Világosság c. m. nyelv. lap szerk.-je volt. Öngyilkos lett. Széles körű publicisztikai, társadalomtudományi és műfordítói tevékenységet folytatott. [...] Lefordította a Kommunista Kiáltványt (Ipolyi Tamás álnéven).” Kenyeres Ágnes főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. kötet. A-K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 453. 1032.

¹⁶³ Kovács J. István: *Egy élet prédikációja* i. m. 251–252.

¹⁶⁴ *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház...* i. m. 102.

¹⁶⁵ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 96–97.

¹⁶⁶ Uo. 238.

határozottabban nyilatkozott, s akadt, ahol a helyi tanács megpróbálkozott az államosítással, tegyük hozzá, törvénytelenül.¹⁶⁷ A minisztérium különválasztása nemcsak szimbolikus volt; egész egyszerűen beláthatatlan következményekkel járt volna, ha a vallásügy is az kezében marad.¹⁶⁸

A Berinkey-kormány id szakában tartóztatták le Pehm József zalaegerszegi plébánost, a kés bbi Mindszenty József bíborost, s a Tanácsköztársaság kikiáltása után is, egészen május 15-ig fogságban maradt.¹⁶⁹ Február 27-én internálták gróf Mikes János szombathelyi római katolikus püspököt.¹⁷⁰ Különös pikantériája a kés bbi történéseknek, hogy Mikes¹⁷¹ 1919 húsvétján egy cellába került Berinkey Dénessel.¹⁷² Ebb l a korszakból egy református lelkészr l tudok, aki részt vett az ellenforradalmi mozgalomban: Kolozsváry László kiskunhalasi lelkész.¹⁷³

Kováts J. István 1919. januárban a balratolódás miatt le akart mondani a kormánybiztosságról. Végül hivatala a tanácsrendszer els napjaiban sz nt meg.¹⁷⁴

Az egyházakat súlyosan érintette az új földtörvény, hiszen kevesebb maradhatott a kezükben, mint egy állampolgárnak.¹⁷⁵ A földosztás kapcsán már korán felmerült a félelem, hogy a kisebb lelkészi földeket is felosztják. Ennek ellenkez je is érvényesült: az ORLE próbált érvelni amellett, hogy ahol a lelkészjavadalomhoz kisbirtok járt, ott kedvezményesen tudjanak földet vásárolni.¹⁷⁶

---

¹⁶⁷ Uo. 252–253.

¹⁶⁸ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 529–531.

¹⁶⁹ Mindszenty József: *Emlékirataim*. 4. kiadás. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1989, 20–23. Mindszenty a kommün alatt egészen május 15-ig fogságban is maradt.

¹⁷⁰ Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923, 234.

¹⁷¹ Bakó Balázs: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben. *Vasi Szemle*, 2007. 1. sz. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2007/01/bako.htm>.

¹⁷² *Borzalmas vallomások*. [szerz. ?] [Bp.?] 1919. 47.

¹⁷³ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 220.

¹⁷⁴ Bolyki János és Ladányi Sándor tanulmánya szerint Kováts március 26-án még kormánybiztosként írt alá. In Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 110.

¹⁷⁵ Az 1919. évi XVIII. néptörvény a földmível nép földhöz juttatásáról. In Romsics Ignác szerk.: *Magyar Történeti Szöveggy jtemény, 1914–1999*. I. kötet. Osiris, Bp., 2000, 78. o

¹⁷⁶ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 173–174.

Vita alakult ki a vallásoktatás kapcsán is. Végül a hittan fakultatív lett, majd egy rendelet az állami iskolák tanulóit mentesítette a vallási kötelességek alól.¹⁷⁷ A hozott és tervezett intézkedéseket látva ma már nehéz megállapítani, hogy a szeparáción túl a korlátozott vallásszabadságig is eljutott volna-e a kormány. Valószínű, hogy ennek mentén komoly feszültség alakult volna ki nemcsak a kormányon, hanem a magyar társadalmon belül is.¹⁷⁸ Érdekesen alakult volna a politikai élet az 1919. áprilisban esedékes választások után, hiszen a döntéshozatalban hiányzó konzervatív, jobboldali-keresztény politikai erők bizonyosan megjelentek volna, legalábbis a törvényhozásban. A szociáldemokrata mozgalomban lévő feszültség bizonyosan tovább nőtt volna.

A Vix-jegyzék és az általa kulminálódott kormányválság meggátolta a népköztársaság kibontakozását, és a szélső bal kezébe sodorta a hatalmat. A március 20-ról március 21-re virradó nap történései a mai napig vitatémát képeznek a történészek körében. Károlyi Mihályné szerint férje Kunfit akarta kinevezni miniszterelnöknek, aki akkorra már megegyezett Kunékkal.¹⁷⁹

Károlyi „lemondására” maga Lenin is többször hivatkozik. Ebben ugyanis azt látja bizonyítottnak, hogy vannak olyan hatalmak, kormányok, amelyek maguk mondanak le a kommunisták javára, belátva, hogy ez az egyetlen út, amely járható.¹⁸⁰ Károlyi Mihály lemondását, annak körülményeit részletesen, ám a mai felfogással élesen ellentétesen meséli el szubjektív írásában Bizony László. Szerinte Károlyi úgy adta át a hatalmat, „ahogyan szerezte”. Kéri Pál hírlapíró vitte neki a hírt és fogalmazta meg a proklamációját.¹⁸¹

---

¹⁷⁷ Balogh Margit – Gergely Jenő: i. m. I. kötet. 538.

¹⁷⁸ Csörös András Jakab: A Berinkey-kormány egyházpolitikája. In *DOSZ. Tavaszi Szél 2011.* Konferenciakötet. Piliscsaba, 2011, 81.

¹⁷⁹ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*, i. m. 303.

¹⁸⁰ Beszéd a Kongresszus befejezésekor. 1919. március 23. (részlet) In *Lenin Magyarországról.* 4., átdolgozott kiadás. Kossuth. Bp., 1978, 60.

¹⁸¹ Bizony László: *A magyarországi bolsevizmus 133 napja.* Kun Béla és Szamuely Tibor véres uralma. A bolsevizmus kitörése és összeomlása. Az ellenforradalmak. Autentikus adatok a Lenin-fiúk hóhértől. Verlag Waldheim-Eberle A. G. Leipzig – Wien, 1919, 36–39.

III. 4. Református egyházi élet 1918. október 31. – 1919. március 21. között

Tengely Adrienn¹⁸² összesítése szerint kétszáz különböző, egyházi személyek elleni atrocitásokról tudunk az szirózsás forradalom idejéből. Regionálisan első sorban említi ki Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Baranya és Tolna vármegyéket, másodsorban pedig Bács-Bodrog vármegyét, és Erdélyben Szilágy-, Alsó-Fehér-, és Kolozs vármegyéket, illetve a későbbi Kárpátalja területét.¹⁸³ Az elkövetők általában hazatért katonák voltak és a körükben gyűlt emberek – döntő többségében ittas állapotban zaklatták a lelkészeket.¹⁸⁴ A legenyhébb kár a lelkészeket a be nem fizetett adók, járandóságok elmaradása által, vagy a díjlevelek önkényes megváltoztatásával érte. Volt, ahol a parókia ablakai alatt lövöldöztek, durván fenyegettek.¹⁸⁵ Ajkán sárral dobálták meg az utolsó kenetet vivő római katolikus papot.¹⁸⁶ Baltazár Dezső lakása előtt azért gyűlt össze a tömeg, hogy meglincselje a püspököt, de nem tartózkodott otthon.¹⁸⁷

Tengely Adrienn harminc olyan esetről tud, amikor be is törtek a paplakba. Kirabolták a nagyenyedi Bethlen Kollégium birtokát.¹⁸⁸ Harasztkeréken a református lelkésznek még a cipőjét is lehúzták a lábáról, ugyanitt feltörték a gyülekezet ládáját és azt is kifosztották – így jártak el Hariban is, sőt, ott a lelkészt fizikailag is bántalmazták.¹⁸⁹

Húsz esetről tudunk, ahol a papot, lelkészt elzavarták a községből. Orosházán az evangélikus lelkészt fosztották ki, aki egy időre elmenekült a községből. Visszatértekor gyűlést hívott össze, ahol ketten újra fenyegetően léptek fel. A lelkész egyszeresen lelte

---

¹⁸² Az atrocitások okaira, miértjeire keresi a választ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 23–33.

¹⁸³ Uo. 13.

¹⁸⁴ „Ezekben a forradalmi napokban semmiképpen nem szabad megfedkezünk az alkoholoról, mint a tettek egyik fő indítókáról és egyik legmeghatározóbb tényezőjéről! Tudták ezt a papok is, és aki tehette, borral, pálinkával és élelmiszerekkel próbálta leszerelni az ellenséges indulatokat.” Uo. 14. és 17.

¹⁸⁵ Uo. 13–15.

¹⁸⁶ Uo. 464.

¹⁸⁷ Baráth Béla Levente: *Földbegyökerezés*, i. m. 160.

¹⁸⁸ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 21.

¹⁸⁹ Uo. 17–19.

ket.¹⁹⁰ A következményekről nem tudunk. Volt, aki késszúrásokat kapott, volt, akire ráltak temetés közben.¹⁹¹ Gálszécsen alig menekült meg a református lelkész.¹⁹²

A nép csillapítása érdekében püspöki körlevelek születtek. Először a dunántúli református püspök írt november 15-én, majd ezt követte tiszántúli kollégája 21-én. Baltazár külön levelet intézett a hazatért katonákhoz is.¹⁹³

1918. október 27-én egy szélesebb református lelkészi kör gyűlést össze (vezet je Haypál Ben volt), és Új Reformáció néven programot hirdetett.¹⁹⁴ Egyházpolitikai, egyházalkotmányi és gyakorlati teológiai reformokat sürgettek.¹⁹⁵ Másodrészt belső egyházi ügyekről szóltak, mint a vallásstanítás, konfirmáció, lelkészképzés, lelkésztovábbképzés, laikuszolgáló-képzés beindítása, belmisszió, valamint az egyházi sajtó színvonalának emelése.¹⁹⁶

November 15-én tanácskozást tartottak a Pesti Református Egyházmegye lelkészei és a budapesti teológia tanárai, s elfogadták az október 27-én megfogalmazott irányelveket. Itt a különböző forradalmi tanácsok mintájára megalakult az Országos Református Forradalmi Tanács, Haypál Ben budai lelkész vezetésével. Alelnökei Forgács Gyula péceli lelkész és Bilkei Papp István budapesti teológiai tanár lettek, ügyvezető titkára pedig Patay Pál.¹⁹⁷

Az Országos Református Forradalmi Tanács tagjai nagyrészt a belmissziós mozgalomból verbuválódtak. A fővárosi mozgalommal egyidejűleg a vidéki reformátusság is megmozdult, bár kisebb intenzitással.¹⁹⁸ A reformátusságban aktivizálódott a

---

¹⁹⁰ Uo. 18.

¹⁹¹ Uo. 19–20.

¹⁹² Uo. 20.

¹⁹³ Uo. 41–42.

¹⁹⁴ Nagy Zsombor: Haypál Ben, a budai gyülekezet első lelkésze. In Kósa László szerk.: *Reformátusok Budapesten*. I. kötet. Argumentum, Bp., 2006, 526.

Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 15-17.

¹⁹⁵ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m., 33.

¹⁹⁶ A Református Tanács Programja. *Új Reformáció*, I. évf. 1. mutatószám. 1918. december 21. 5.

¹⁹⁷ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 387.

¹⁹⁸ Lásd Tengely Adrienn: Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. – 1919. március 21.). *Egyháztörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 3-52.

szabadkémvesek nagy csoportja. Hiszen Haypál Ben, Jánosi Zoltán, Zoványi Jen, Juhász Nagy Sándor, de még maga Baltazár Dezső is szabadkémvesek voltak.¹⁹⁹

A Református Szemle kritikával jelentette be az Országos Református Forradalmi Tanács megalakulását, és megállapította, hogy a programalkotók összekeverték a „reformokat” a „reformációval”.²⁰⁰ A gyülekezetek joggal tartottak az önfenntartástól, hiszen az akkori egyházi viszonyok között ez megvalósíthatatlannak látszott. Jellemző kritika volt még, hogy a Forradalmi Tanács pont akkor akarja felforgatni a struktúrát és a rendet, mikor egyébként is minden összeomlóban volt.²⁰¹ Sokan a helyi tanácsok megalakítását látták problémásnak, hiszen a presbitériummal szemben rivalizálás alakulna ki.²⁰² Révész Kálmán püspöki beiktatásán szintén kritikus volt az új formációval szemben.²⁰³

Tiszántúlon éles szembenállással találkozott a reformtörekvés.²⁰⁴ Baltazár egy alternatív tanács létrehozásán gondolkodott, így akarta megtörni az Országos Református Forradalmi Tanácsot. Ám erre nem volt szükség, a Tanács egy idő után egyhelyben mozgott, nem tudott forradalmi lendületet felvenni. Hamarosan a Károlyi-érával együtt történt el.²⁰⁵

1918. december elején, a kritikus hangokra reagálva a Forradalmi Tanács pár pontban módosított a programján.²⁰⁶ A változtatások után viszont a „forradalmi” jelző már nem illett annyira a Tanácsra, hiszen csak reformpontok összessége volt a programja, semmi több.

Az események gyorsan követték egymást, ezért is nem mindegy, hogy valaki 1918. novemberben állt az új mellé, vagy éppen március 18-án esküdött fel a Népköztársaságra, ahogy Mocsy Mihály üllői lelkész tette.²⁰⁷

---

¹⁹⁹ *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház... i. m. 107–108.*

²⁰⁰ *Református Szemle*, 1918. december 6. 42. sz. 437–442.

²⁰¹ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak... i. m. 391.*

²⁰² Uo. 392.

²⁰³ Czinke István szerk.: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1918. november 12-én Miskolcon tartott rendes- és ugyanott 1918. december 19-én folytatólagosan tartott rendkívüli Közgyűlésének Jegyzőkönyve*. Miskolc, 1919. 82.

²⁰⁴ Baráth Béla Levente: *Földbegyökerezés*, i. m. 151–168.

²⁰⁵ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak... i. m. 400–402.*

²⁰⁶ Uo. 395.

²⁰⁷ MNL Pest Megyei Levéltára [továbbiakban: PML] XVI. 2. 16. Monori Járás Direktóriumának iratai 1. doboz. 25/1919.

Közben megalakult római katolikus részről az Országos Papi Tanács, evangélikus részről pedig az Országos Evangélikus Tanács is.²⁰⁸ Az evangélikus, unitárius, baptista és adventista egyházakkal közösen Országos Protestáns Tanácsot akartak alakítani a reformátusok. 1919. január végén úgy gondolták, hogy különböző egyesületekből, intézményekből az Országos Református Forradalmi Tanáccsal együtt Országos Református Szövetség alakulna, mely fórum formájában élne tovább.²⁰⁹ Ám az idő elrehaladásával ebből nem lett semmi.

1919. január 7-én alakult meg a felekezeti Országos Lelkészsövetség.²¹⁰ Titkárának Hörömp Dezső református lelkészt választották. Céljuk a közös érdekképviselet volt. Január 12-én, a Pesti Vigadó nagytermében rendezett nyilvános gyűlésen kiálltak a kötelező vallásoktatás fenntartása mellett.²¹¹ Ezen az összejövetelen mintegy négyezer ember jelent meg, nagyrészt az egyházak világi képviselői, vezetői. Nagy hatása lett. Több vidéki gyűlést is tartottak, például Tura faluban a szociáldemokraták rendeztek gyűlést a vallásoktatás mellett!²¹² Voltak más felekezeti egyesületek, illetve összefogások is, mint a Vallásvédelmi Szövetség vagy a Magyar Békeegyesület, de ezek eltörpültek a Lelkészsövetség munkája, hatása mellett.²¹³ Január 2-án alakult meg a Magyar Protestáns Nemzeti Országos Szövetsége, mely a keresztyén értékek és érdekek védelmét tűzte zászlajára.²¹⁴ Végül a Tanácsköztársaság létrejötte háttérbe szorított mindenfajta egyházi szervezkedést, köztük az Országos Református Forradalmi Tanács munkáját is, s az az első napokban feloszlott.²¹⁵

---

²⁰⁸ Az evangélikus reformkísérletekről lásd Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 403–408.

²⁰⁹ *Új Reformáció*, 1919. január 26. 1. lap. Idézi Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 397–398.

²¹⁰ Ezen az ülésen minden bevett felekezet képviselője megjelent, sőt a baptisták is. Az Országos Lelkészsövetségről lásd Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 326–329.

²¹¹ Ottlyk Ernő: *Hűség Istenhez és népiünkhöz egyházunk történelmében*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp., 1965, 305–306.

²¹² Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 242–244.

²¹³ Uo. 328–329.

²¹⁴ Ez a szövetség már inkább politikai alakulat volt. Az egyházi szervezetek ugyanis elkezdtek készülni az 1919. áprilisban esedékes választásokra. Lásd Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 442–449. és 462–463.

²¹⁵ Az Országos Református Forradalmi Tanácsról részletesen lásd Uo. 387–402. Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010.

A hazai egyházak hirtelen, egyik napról a másikra a Magyar Népköztársaságban találták magukat. A földrész egyik legkonzervatívabb társadalmi-állami berendezkedésének bukása után fél évvel már szociáldemokraták uralta kormánnyal voltak kénytelenek tárgyalni, miközben az ország egyre nagyobb szelete került idegen hadseregek megszállása alá. A teljesen új helyzetre az egyházak a lehetőségükhöz mérten reagáltak. Nem találkoztak stratégiaalkotással, inkább csak pillanatnyi döntésekkel.²¹⁶ S mid n már kell terepismeretük lett az új államformában, március 20-ról 21-re virradó éjszaka a világtörténelemben teljesen új, bizánci stílusú marxista diktatúrában találták magukat. „A Tanácsköztársaság minden olyan antiklerikális egyházpolitikai intézkedést azonnal bevezetett, amelyet l a megelőző hónapokban az egyházak féltek.”²¹⁷ Az új helyzetre megpróbálták újszerűen reagálni – gyenge és felszínes ismereteik alapján...

---

²¹⁶ „Az 1918-as magyar polgári demokrácia legfőbb egyházpolitikai jellemvonásának azt tekinthetjük, hogy valójában sem a Károlyi-, sem a Berinkey-kormánynak nem volt egyházpolitikája, csak a kormányt alkotó egyes személyek és pártok rendelkeztek külön-külön ilyen jellegű elképzelésekkel, amelyek azonban sokszor teljesen összeegyeztethetetlenek voltak. Így a kormányzat a pillanatnyi befolyások hatására teljesen rapszodikusán működött az egyházpolitika terén: például szét akarta választani az egyházat az államtól és ugyanakkor a felfüggetlen jogot is birtokolni kívánta, ami nyilvánvaló ellentmondás. Ugyanez volt a helyzet a kormány megnyilatkozásaival is, az egyes kormánytagok, sőt időnként még ugyanaz a személy is egymásnak teljesen ellentmondó nyilatkozatokat adott ki. Első sorban ennek köszönhető, hogy időnként gyakorlatilag semmilyen egyházpolitikai intézkedés nem történt, de meg kell említenünk a kormány jól ismert halogató magatartását is.” Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 527.

²¹⁷ Uo. 531.

1. Kitekintés. A forradalmi kormányok felekezeti összetételéről

Érdeemes szemügyre venni a forradalmi kormányok felekezeti összetételét – persze, sok esetben a vallási kötetés még névlegesnek is alig mondható.

A Károlyi-kormányban Berinkey Dénes igazságügy miniszter, Nagy Ferenc közlelemzési miniszter, Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond volt református. Utóbbi kettő születése szerint izraelita volt, Jászi ráadásul még ateistának is vallotta magát. A kormányban bekövetkező minisztercserék során református személy nem kapott tárcát. Az összesen tizennégy miniszter közül tehát négy volt református. A többiek között hét római, egy görög katolikus és két izraelita felekezet foglalt helyet.²¹⁸ Hock János a Nemzeti Tanács elnöke római katolikus pap volt.²¹⁹ „A forradalom után kinevezett 12 politikai államtitkár közül 5 a római katolikus, 3 a református, 1 az evangélikus és 3 az izraelita felekezethez tartozott.”²²⁰ Arányaiban tehát a miniszterek és államtitkárok között a katolikusok aránya 50%, a reformátusoké 27%, izraelitáké 19,2% volt, a kiterjedt nem számolva. Feltűnő a lutheránusok alacsony száma (3,84%), míg a reformátusok – s még inkább a zsidók – a lakosság arányaihoz képest felülreprezentáltak voltak.

Berinkey Dénessel református miniszterelnök került kormányra. Berinkey az Óbudai Református Egyházközség tagja, nagyapja lelképásztor volt. Állítólag felkérték presbiternek is, amit „nagy elfoglaltságára” hivatkozva utasított vissza.²²¹ A halotti anyakönyv tanúsága szerint később is ugyanehhez a gyülekezethez tartozott.²²² Rajta kívül Juhász Nagy Sándor, Nagyatádi Szabó István és Kunfi Zsigmond volt református, illetve még hét római-, egy görög katolikus és két izraelita volt a kormányban.²²³ Az arány tehát nem változott a Károlyi-kormányhoz képest.

---

²¹⁸ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 94.

²¹⁹ Hock Jánosról lásd Uo. 106–108.

²²⁰ Uo. 94.

²²¹ *Új Reformáció*, 6. sz. 1919. február 9. 6.

²²² 1944. június 25-én, 73 éves korában halt meg, 28-án temették el. A temetési szertartást Szabó Imre budapesti esperes végezte. Halotti Anyakönyv, Óbudai Református Egyházközség Levéltára.

²²³ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 94–95.

Amikor a kormányok vallási összetételéről beszélünk, fontos megemlítenünk egyházunk kormányzati pozícióban lévő tagjait: először is Kovács J. István kormánybiztos, a protestáns ügyek biztosát, aki igen sok és nagy segítséget tudott nyújtani a zavaros időkben az egyházaknak. Neki politikai államtitkárságot is ajánlottak, de nem fogadta el – ahogyan Haypál Ben sem. Ezt a posztot Kun Béla²²⁴ képviselte, egyházunk világi tisztségviselője foglalta el. Ugyanitt volt helyettes államtitkár Imre Sándor.²²⁵ Belügyminisztériumi államtitkár volt Jánosi Zoltán debreceni lelképásztor, aki egyben 1918 februárjától országgyűlési képviselő²²⁶ és a Nemzeti Tanács tagja volt.

A Tanácsköztársaság népbiztosai közül névleges felekezeti hovatartozást tudok megállapítani, hiszen magukat vallástalannak (ateistának) és nemzetközinek vallották. Váry Albert munkájában pontosan hozza a népbiztosok, helyettesek vallási megoszlását.²²⁷

Ezek szerint egy görög keleti (a ruszin népbiztos, 2,22%), egy unitárius (2,22%), egy görög katolikus (2,22%), tíz római katolikus (22,22%), 27 izraelita (60%) és négy (8,89%) református volt a vezetők között. Vágó Béla előbb izraelita, majd felekezeten kívüli (2,22%) volt. Érdekes, hogy nem találunk evangélikust a Kormányzótanácsban. A hovatartozás nem koherens a népesség, az értelmiség, vagy bármilyen egyéb megoszlási mutatóval. Egyházi tisztséget egyikük sem viselt. Jelentősen kiugrik az izraeliták száma.

Református volt Vántus Károly földművelésügyi-, Kunfi Zsigmond és Lukács György közoktatásügyi népbiztosok. Református keresztségben részesült Kiskunhalason maga az elnök, Garbai Sándor.²²⁸ Tudomásom szerint egyikük sem gyakorolta vallását, Garbai nem

---

²²⁴ 1919 után Szentpéteri Kun Béla.

²²⁵ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 111.

²²⁶ „Jánosi Zoltán képviselő. Lapunk zártakor vettük az értesítést, hogy Jánosi Zoltán debreceni lelkész Debreczen város I. választókerületében Révi Nándor ellenében nagy többséggel képviselővé választották. Jánosi a Károlyi-párt tagja.” *Református Szemle*, 1918. február 10. 6. sz. 56.

²²⁷ Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Váci Királyi Országos Fegyintézet Könyvnyomdája, Bp., 1922. (Reprint) III. kiadás. 1980. 161-171.

²²⁸ Kiskunhalasi Református Egyházközség, Keresztelési anyakönyvi kivonata, 1879.

konfirmált Kiskunhalason, csak a kereszteni anyakönyvben lelhetünk a nevére. Alább az anyakönyv részletei:

93 23 6		Bocha Judit ref.	1070	Józsa Teresia		okt. 1880. okt. 18
94 27 6	Lándor	Garbai Gábor ref.	1235	Modok Imre f. m.	*	1919 - ben a magyar nőjogi törvényhozás elvéte. születe: b. u. J. u. a. m. 1805 Győrmező község
		Vili Julianna ref.		Sütő Mária		

1070	Józsa Teresia			okt. 1880. okt. 18
1235	Modok Imre f. m.	*		1919 - ben a magyar nőjogi törvényhozás elvéte. születe: b. u. J. u. a. m. 1805 Győrmező község
	Sütő Mária			

94 27 6	Lándor	Garbai Gábor ref.		Vili Julianna ref.
---------	--------	-------------------	--	--------------------

2. Kitekintés: A Tanácsköztársaság vallásfenomenológiai vizsgálata²²⁹

Az interdiszciplinaritás útján haladva „a kommunizmus mint vallás” témakörét kívánom – szigorúan témán belül maradva – kifejezni. Mielőtt félreértenénk az ebben a kitekintésben taglalt kérdést, tudom, voltak, akik vegytiszta politikai szándékok miatt próbálták Krisztust, illetve az eljövését összekapcsolni a beköszöntött kommunizmussal, de ez a fúzió ellentétes mind a keresztyénséggel, mind pedig a leninizmussal. Nem a kollaboránsokról lesz szó.

A marxizmus keresztyén talajon született, ezért használja az európai filozófia és teológia fogalomtárát.²³⁰ Az *eljövendő* t várták, s e kapcsán felmerül a kérdés: vajon összefüggésben van-e a marxizmus messianizmusa a zsidó hitvilággal? Ez a körülményes kérdés külön tanulmányt igényelne, de kétségtelenül a magyarországi kommün (és a lenini Szovjet-Oroszország) vezetői között a zsidó származásúak felülreprezentáltak voltak.²³¹ Rögtön hozzátehetjük, hogy nem a zsidóság „csinálta” a Tanácsköztársaságot, de zsidó származásúak irányították azt.²³² Ahogy Nyikolaj Bergyajev írja: „Marx Isten által kiválasztott népe nem a héber, hanem a proletárság.”²³³ Lenin továbbmegy: az kiválasztott népe a párttagság lesz. Lewis Watt elemzésében ennél is továbbmegy, s szerinte nem a proletárság a kiválasztott nép – a proletariátus maga a *messiás*.²³⁴ Az eljövedele megnyitja az új üdvtörténeti korszakot.

A messianizmus termékenyítőn hatott a kommunizmusra, mely magában hordozza az *eljövendő* utópia iránti várákozást. Ahogyan Francois Furet írja: „Az illúzió nem „kíséri”

---

²²⁹ A fejezet alapját képező tanulmányt – Csörös András Jakab: Tanácsköztársaság és Messiás. In *Vidimus enim stellam eius*. Konferenciakötet. L'Harmattan, Bp., 2012, 74–83.

²³⁰ Németh Pál: Az iszlám – társadalmi rendszer? *Theológiai Szemle*, 1981. XXIV. (új) évf. 4. sz. 230.

²³¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. 3., jav. kiadás. Osiris, Bp., 2005. 124.

²³² „Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a forradalmi építkezés folyamatában megnyilvánuló „zsidó” elszántság egyáltalán nem jelentette a zsidó nemzeti mozgalom valamiféle hegemoniáját. A kérdés egészen más szinten merülhet föl: nem a kulturális és politikai jellegű zsidó társulások „csinálták a forradalmat”, hanem a zsidó etnosz Oroszországban élő képviselői járultak hozzá kiemelkedő mértékben az éppen megszilárdulóban lévő polgári demokratikus vonal szétrombolásához.” Usakov, Alekszandr: A zsidók és az orosz forradalom. Adalékok a kérdés fölvetéséhez. In Schiller Erzsébet szerk.: *1917 – és ami utána következett* i. m. 166.

²³³ Berdiaeff, Nicolas: *Marxizmus és vallás*. [K. n.] Bp., 1935, 32.

²³⁴ Watt, Lewis: i. m. 2.

a kommunista történelmet; alkotóeleme annak.”²³⁵ A forradalom „a történelem bels apokalipszise”, azaz a kimondott ítélet megszületésének pillanata.²³⁶ A messiási várakozásokat igazolták, mikor az új korszakot Isten országaként aposztrofálták a sebtében kollaboráló egyházi személyek. De ezek az emberek küls támogatói, nem pedig alkotói, formálói voltak a rendszernek.

A kommunizmus, mint vallás vizsgálatának egyik legnagyobb gondolkodója a bolsevikból keresztyénné fordult Nyikolaj Bergyajev, aki több munkájában is kitér a kommunizmus és a vallás összefüggéseinek vizsgálatára. Az 1919-es Magyarország azért is lehet érdekes az egyetemes vizsgálat szempontjából, mert id ben és eszmeiségében is igen közeli a vörös októberhez. Bergyajev a kommunizmus és els sorban az ortodoxia között von párhuzamot: „A régi orosz autokratikus monarchia a nép vallásos hitében gyökerezett, teokráciának, fölszentelt birodalomnak tekintette önmagát, s ezzel igazoltnak is vélte létjogosultságát. Az új orosz kommunista állam szintén autokratikus jelleg , s szintén a nép hitében, a munkás- és paraszttömegek újfajta vallásosságában gyökerezik, szintén felszentelt birodalomként, fordított teokráciaként értelmezi és igazolja önnönmagát.”²³⁷

A kommunizmus tehát Bergyajev megfogalmazása szerint: *fordított teokrácia*. Ezt támasztja alá Szergij Bulgakov is az orosz értelmiségr l szóló írásában: „ez az ateizmus leginkább épp a hitb l vétetett, és meg rzi a naiv vallásos hit vonásait – csakhogy visszájukra fordítva.”²³⁸ Fordított teokrácia – definiálja tehát Bergyajev. Ez a teokrácia viszont nem kálvini, nem is római. Ez a fordított teokrácia ortodox földön termett, ezért bizánci jelleg . Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht kommunizmusa protestáns–izraelita környezetben született, ezért logikailag el bb érkezik meg az anarchiához, mint a párt-diktatúrához. Nem is voltak jóban Leninnel.

A bolsevizmus vallásos mivoltában van valamifajta láthatatlan, bizánci misztikum, amiben hisz: ez pontosan a *kommunista társadalom*. A szület ben lév kommunizmus,

---

²³⁵ Furet, Francois: i. m. 9.

²³⁶ Bergyajev, Nyikolaj: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete* i. m. 141–142.

²³⁷ Uo. 154.

²³⁸ Bulgakov, Szergij: *Aszkézis és heroizmus*. In Kiss Ilona szerk.: *Az orosz forradalom démonai*. Századvég, Bp, 1990, 39.

amely elhozza a boldogságot minden ember számára. „A kommunista világ mindig abból származtatta saját dicsőségét, amivé válni akart, következésképpen amivé fog is válni.”²³⁹ A legelső társadalmi réteget géppé degradálja, értelmetlen létnek hirdeti, majd felmagasztalja, s értékkel ruházza föl pusztá létezését. Választ ad az élet minden kérdésére, s ezzel mintha értelmet és értéket is adna. Ezzel lelkesedést, feladatot, szinte missziót ad a követőknek.²⁴⁰

Bergyajev a „kommunista eredendő bűnként” a kizsákmányolást határozza meg, azzal a különbséggel, hogy míg a kereszténységben önmagunkban, addig a kommunizmusban mindig a másik emberben látjuk meg a bűnt.²⁴¹ A kizsákmányolásért mindig a másik ember a hibás, legyen az tőrű, burzsoáz, kereskedő, kulák vagy pap.

Hogy az államnélküliséget a leninizmus egy centralizált, párt-diktatúrával irányított állam segítségével akarja megteremteni, már valóban szektáriánusan ellentmondásos. Ez a szekta, amely a marxizmuson belül a leninizmus, végül győzedelmeskedik és egyeduradalomra tör. Megöli a többi trónkövetelőt, ahogy egy perzsa király teszi. Vagy ahogy egy középkori főpap: eretneknek kiáltja ki őket. Vannak hát eretnek is a kommunizmusban, akik elhajoltak a főideológiai sodortól. Vannak konkrét személyek, győlni valók – ilyenek a trockisták és az osztályellenségek definiálhatatlan kategóriája is. Ők azért optimális ellenségek egy diktatúra számára, mert bárki lehet az,²⁴² így a velük való permanens harc mintha mítikus alakok elleni küzdelem lenne.

---

²³⁹ Furet, Francois: i. m. 9–10.

²⁴⁰ „Akárcsak egy vallás, a kommunizmus is teljes világképet hoz magával; az élet minden alapkérdésére van megoldása, és értelmet kölcsönöz az emberi létnek; meghirdeti dogmatikáját, ehhez igazodó, dogmatikus erkölcsöt tanít; megjelenteti „katekizmusait” és kultusz felépítéséhez kezd. Hatalmába keríti az egész emberi lelket, lelkesedést kelt benne és beleoltja a készséget az önfeláldozásra. A politikai pártoktól eltérően nem ismer el semmiféle szekularizált, mindenre kiterjedő, a holisztikus világnézettel függetleníthető politikát. A kommunizmus istentelen és keresztényellenes eszméit vallásos energiák hordozzák. Ha sikerült volna vallásellenes propagandája révén az emberi lélekből véglegesen kitörölni a vallásos érzést, a hitet és a hitből fakadó áldozatvállalást, saját egzisztenciáját ásta volna alá. Hiszen ezzel saját követők áldozatkészsége is oda lett volna!” Bergyajev, Nyikolaj: *A kommunizmus igazságai és hazugsága*. Kairosz, Bp., 2003, 13–14.

„A proletár messiánizmus eszméje: az az eszme, hogy a proletárságnak ebben a világban különleges betöltendő missziója van: fel kell szabadítani az emberiséget, biztosítani kell számára a boldogságot, meg kell oldani az élet minden aggasztó kérdését: íme ez Marx legeredetibb alkotása.” Berdiaeff, Nicolas: *Marxizmus és vallás* i. m. 31.

²⁴¹ Uo. 22.

²⁴² „A politikát folyamatosan le kell fordítani ennek a szent és fiktív nyelvnek a fogalmaira, amely mindannyiszor, amikor szükség van rá, elkülöníti a barátot és az ellenséget. A bolsevikok egyfajta ideokrácia

1919-ben még egy másik fontos irracionális adalék is párosul ehhez: A kommunizmus, mely forradalom által, szinte egyszerre söpör végig a Földön. Ebben a *permanens forradalomban* hisznek és reménykednek a Tanácsköztársaság vezetői, hívei. Ezeket a megfoghatatlan, jövőbe vetett reménységeket hitnek is nevezhetnénk. Ahogy egy 1919-es röpirat mondja: „A proletárállam csak egy *vallásod* iránt érdeklődik. Azt kérdezi, hiszed-e a proletárság feltámadását, akarod-e, hogy a pokol örvényébe süllyedjen a múlt minden átka és kalászba szökjön a világforradalom életet adó vetése? Ha hiszed ezt, egy felekezeten vagy velünk: proletár vagy, testvérem vagy, *életem és hitem sorsosa vagy.*”²⁴³ Látjuk tehát, hogy sok vallásos kifejezés, bibliai utalás jelenik meg itt, ahogy az 1919-ben kiadott többszáz röplapon is. Ez az 1945 utáni bolsevizmusra egyáltalán nem jellemző, az már inkább szekularizációs, mint fenomenológiai kifejezéseket használ. Talán az előbb idézett irat megy ebben a legmesszebb, hiszen *per definitionem* vallásként aposztrofálja önmagát. Intézménye megvan hozzá: maga az állam, papjai pedig a propagandisták, agitátorok, akiket 1919-ben már a kezdetektől nagy számban képeztek ki. Ahogy Furet jellemzi a Sztálin-kor pártját: „A párt immár egy egyház körül gyülekező papi rend, következésképp egységes, mint az egyház maga.”²⁴⁴

Ahogy szóltam róla, a kommunizmus szakrális nyelvet hoz létre, a meglévő európai keresztyén teológiai szótárt pedig bátran leveszi a polcra – a Tanácsköztársaságban kiemelkedően használja is azt. Mintha korunk ezoterikus-szinkretista ponyvairodalmát olvasnánk. Néha mitologikus jellemzőkkel látja előtte magát, például: „Lenin előrelátta a magyar forradalom gyors közeledését.”²⁴⁵ Vagy mikor maga Lukács György az *incarnatio* fogalmát veti marxista frazeológia tengerébe: „a kommunista párt a proletariátus *látható alakot öltött* osztálytudata.”²⁴⁶ Összekeveri a természettudományt és a teológiát, a morált és

---

papságának tekinthetjük, a papság vezetője pedig Sztálin, akinek ebben a minőségében következően minden szava szent.” Furet, Francois: i. m. 242–243.

²⁴³ Tiszay Andor szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai*. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. A FSZEK és az OSZK közös kiadványa. Bp., 1959. 148. melléklet.

²⁴⁴ Furet, Francois: i. m. 234.

²⁴⁵ Nemes Dezső: A magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége. In *A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége...* i. m. 9.

²⁴⁶ Lukács György: *Lenin* i. m. 35.

az ökonómiát. Másképp is összekapcsol különböző területeket: a szocialista ember *homo novus*ként tekint a tükörbe.²⁴⁷ Önmagára emberek és tudomány, s t népek felettiként tekint.

Megmosolyogtató, és er ltetettnek t nik a Tanácsköztársaság alatt írt „Proletár Vörös-Tízparancsolat”.

„1. Védd meg a proletárok hatalmát. 2. Légy az el harcosa a világ összes elnyomottjai felszabadításának. 3. Tiszteld a tanácshatalmat és mindenben teljesítsd parancsait! 4. Ne csüggedj! 5. Ne bonts rendet! 6. Tarts fegyelmet! 7. Ne feledd el, hogy körül vagy véve ellenséggel! 8. Ne t rd a bujtotgatót soraidban! 9. Ne vedd el magad a gazdagnak házáat, ökrét, földjét, ékszerét, elveszi azt úgyis a dolgozók tanácshatalma és tied lesz minden! 10. Állj be a Vörös Hadseregbe még ma!”²⁴⁸

A harmadik és kilencedik parancsolat miatt feltételezhetjük, hogy az írója kezében a Tízparancsolattal írta ezt. A kilencedik alapján még azt is megállapíthatjuk, hogy nem a katolikus-evangélikus számozást, hanem a hébert, illetve reformátust használta.²⁴⁹

Vannak kölcsönvett gondolatok is: a kezdet és a vég eszkatológikus találkozásának keresztyén gondolata megvan a kommunizmusban is. Számukra az élet fája a vagyonsközösség.

1919-ben több megnyilvánulásban is szintén kifejtették, hogy új utat építenek az egyházak alól felszabadultaknak. „Igenis egy egyházat építsünk, mely, mint egy hatalmas kultúrtemplom hatalmasan, tömören emelkedjék ki a jövő társadalomban, kebelében pedig ellentétes színeivel és formáival egy csodás szintézist alkosson, mely mindnyájunk világa lenne.”²⁵⁰ A proletárdiktatúra ellen felkel nép is így gondolkodott. Kalocsán körülbelül

---

²⁴⁷ „A lelki elkötelezettség fokát tekintve az teszi oly er ssé, hogy egyesíteni látszik a tudományt és a morált, ezt a két különböző , más-más világból származó, mégis oly csodálatosan összekapcsolódó érvrendszert.” Furet, Francois: i. m. 222.

²⁴⁸ Munkácsi Pirooska szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban*. OSZK, Bp., 1959, 157.

²⁴⁹ „A második k tábla figyelmen kívül hagyása magát az életet töri össze, melyet a fels bbségnek védenie kell.” Bonhoeffer, Dietrich: *Etika. Útkészítés és bevonulás*. Exit Kiadó, Kolozsvár, Románia, 2015. 262.

²⁵⁰ MNL 605. f. 7. d. A m vészek szakszervezetén elhangzott el adás. 50.

ötszáz asszony jelent meg a Direktórium előtt, és követelte, hogy ne zavarják el az apácákat. „Nekünk nem kell ez a diktatúra, nekünk *adják vissza a vallásunkat!*” – hangzott el.²⁵¹

Még egy témánkba vágó idézetet hozok ide. A *Májusi toborzó* című, szinte minden sorában vallásos fogalmakkal, utalásokkal díszített versben ekképp fogalmaznak:

„Új nap tüzel a milliók felett, / Új hit száguld be minden új utat, / Új igazság, új istentisztelet: / A felébredt proletár-öntudat. / Az istenünk a gyzedelmes eszme, / A múltunk csupa szenny és kárhozat / S ha ellenünk a világ jönne – veszne, / Mert minden vér és minden áldozat / Tiéd, tiéd szent forradalmi oltár. Harsogjon fel körülted büszke zsoltár: / Folyjon százszor el bár ifjú vérünk, / A boldogság honába mi elérünk.”²⁵²

A 11 soros versben 12 keresztyén teológiai-bibliai kifejezést találtam. A minden áldozatot megér boldogság hona, ahogy a fenti vers fogalmaz, mely a jövőben fog beköszönteni, képezi a kommunizmus vallásos magját. Istene is van: „a gyzedelmes eszme”. Mivel gondolatát spiritualitásnak fogja föl, nem engedi be berkeibe a transzcendenst. „A kommunizmust paradox módon épp vallásos jellege [...] teszi vallás- és keresztyénellenessé.”²⁵³ A vallás dinamizmusát a vallásellenességre használja föl. 1919-es röplapjaik és szóróanyagaik sokszor még az eretnekeket vádló középkori brosúrák primitívségét is túlszárnyalják.

De ha vallásként is definiáljuk, olyan vallásról beszélünk, amelyben nincs mitológia és nincs kultusz sem.²⁵⁴ Megpróbál mítoszt teremteni az októberi forradalomról, Rosa Luxemburgról, az Auróra cirkálóról, majd később Sztálin hódolatairól; itthon pedig Dózsa Györgyöt, Martinovicsot és Petőfit magasztalja protokommunistává. De ez *mitologizálás*, ám még nem mítosz. Messziről, sőt egyre közeledve is a kommunizmus vallásnak tekintik. Az

---

²⁵¹ A Direktórium jegyzőkönyve a május 19-i ellenforradalmi tüntetésről. Kalocsa, 1919. május 19. In Romsics Ignác szerk.: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közti történetéhez*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1976, 488–489.

²⁵² Sándor György: *Májusi toborzó*. Közli Tiszay Andor szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai*. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. A FSZEK és az OSZK közös kiadványa. Bp., 1959. 114. melléklet

²⁵³ Bergyajev, Nyikolaj: *Az orosz kommunizmus értelme...* i. m. 165.

²⁵⁴ „A szocializmus a vallástalanná vált fausti életérzés...” Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya*. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. I. kötet. Alak és valóság, 2. átdolg. kiadás. Noran Libro Kiadó, Bp., 2011. 475.

elragadó érzés, a fanatizmus, a szakrális nyelv mind-mind vallásérzést gerjesztenek a hívekben.²⁵⁵ Hannah Arendt szerint a kommunizmusnak vannak bálványai, de ezek nem jelentenek kvázivallásos motívumokat, hanem inkább a titkos társaságok rituáléjához hasonlítanak.²⁵⁶

Érdeemes feltenni a legegyszerűbb kérdést: mit gondoltak a kommunisták?²⁵⁷ Erre biztosan nem azt válaszoljuk, hogy Bokányi Dezső és Szamuely Tibor arról beszélgetett két cigaretta között, hogy hogyan hozzanak létre egy új vallást.

Mondhatnánk, megpróbál vallássá válni, kezdve a Tanácsköztársaság alatt kiadott proletár vörös tízparancsolattal, keresztelést helyettesít gyermekavatással,²⁵⁸ a május 1-jei felvonulással, a Budapest utcáin megjelenő vörös posztókkal, és vörös zászlóval leterített ökrökkel. Viszont hiányzik a misztérium, a titokzatosság és a Rudolf Otto által definiált numinózum.²⁵⁹ Nincs benne beavatás és a megfoghatatlan „birtokbavétele” sem.²⁶⁰ Materializmusa és fundamentalista ateizmusa miatt ideológiájából hiányzik az egyik leglényegesebb vallási elem, amelyet Pál apostol így fogalmaz meg: „Amit szem nem látott, fül nem hallott, és ember szíve meg sem sejtett.” (I. Kor 2, 9.)²⁶¹ Mert az eljövendő kommunista társadalom víziója olyan várt állapot, amely a vallásokban *velejáró* jelenségeként, nem pedig elsődleges lényegi elemként tekintenek föl.

---

²⁵⁵ „In neither of these senses can communism be called a religion.” Watt, Levis: i. m. 3.

²⁵⁶ Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1992. 457.

²⁵⁷ Badiou, Alain: *A század*. Typotex, Bp., 2010, 14–15.

http://www.tydotex.hu/upload/book/1671/alain_badiou_a_szazad_reszlet.pdf 2014-07-29

²⁵⁸ „Gyermekavatás. Egyik közelmúlt vasárnap délelőtt az újpesti szociális telepen egyik elvtárs kis leányát ünnepélyesen a kommunista társadalom gyermekévé avatták. A dalkör énekelt, a pártszervezet kiküldötté beszédet mondott a vallás dogmáiról s bennük a jövő igazságos, boldog kommunista társadalomról. – Ez is azt mutatja, hogy a szocializmus már régen egyházellenes új vallásfelekezetté lett. Hassunk oda, hogy a valódi keresztyén egyház visszavonzza régi híveit és utánczóit.” *Új Reformáció*, II. évf. 17. sz. 1919. április 27. 7–8. A lenini Oroszországban továbbléptek és az egyházi házasságkötést egyszerre betiltották. Köbel Szilvia: A lelkiismereti és vallásszabadság jogi szabályozása néhány volt szocialista országban 1945-1989 között. *Levéltári Szemle*, LV. évf. 2005. 2. sz. 56.

²⁵⁹ Rudolf Otto: *A szent*. Az isteni eszméjében rejlik irracionális és viszonya a racionálishoz. Osiris, Bp., 1997.

²⁶⁰ Uo. 50.

²⁶¹ Uo.

A kereszténység vallásnak véli magát, s közben világszemléletté is változott; a kommunizmus pedig világszemléletnek tartja önmagát – s közben vallássá is *torzul*. Torzul, hiszen nem mondhatjuk, hogy magasztosul. A gipszből kiöntött Marx-figurák, a népbiztosi intézkedésekre vonatkoztatott bibliai utalások nem éppen emelkedett spiritualitás jelei.

Ezt a vallást csak módjával *gyakorolják*. Felvonulnak (körmenetet tartanak), vannak énekeik, szinte már-már a szotériológiát érintő himnuszok Leniné. Vannak pártgyűlések, örömujjongások, közösségi élmények, de kultusz még ekkor nincs, így nincs vallásgyakorlat sem. Azaz csak profán van benne. Szentnek titulálja a profánt. Tegyük hozzá, közben a szentet profánként üldözi, a tudományos materializmus nevében. Inkább csak *valláspótlék*.²⁶²

De ki az *szobrász*? Ki hozta létre? Bergyajev megdöbben a választ ad erre nekünk, keresztyéneknek: Mi. Mi hoztuk létre. „A szovjet filozófia teljes felépítése a kereszténység borzalmas karikatúrája.”²⁶³

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a kommunizmus nem önálló vallás, hanem olyan filozófia, amelyben vannak vallásos jelenségek, attitűdök. Valláspótlék, mely megpróbál vallássá válni, intézményes egyházat (*visibilis et invisibilis*) is létrehoz, de annak minden földi hibáját és vétkét lemásolja, s a tetejére nem tud ültetni senkit és semmit. Államformája a vallást tekintve fordított teokrácia.

---

²⁶² „A politika szakralizációja: szent jelleget tulajdonítani egy világi létezőnek, mint a nemzet, az állam, a faj, a párt, a vezér. Bizonyos helyzetekben a politika vallássá alakul át, mert meghatározni törekszik az egyéni és közösségi létezés értelmét és végső célját, hitek együttesén és mítoszok, rítusok és szimbólumok eszközein keresztül.” Emilio Gentile: *Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi*. Roma-Bari, 2007. Laterza, 49. Idézi: Takáts József: *Elváló nyelvhasználatok: politikai beszélés Magyarországon az I. világháború után*. In Tomka Béla szerk.: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Magyar Országgyűlési Hivatala, Bp., 2015. 177.

A szocializmus vallástalan volta mellett érvel Oswald Spengler is. Lásd: Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. I. kötet. Alak és valóság. 2. átdolg. kiadás. Noran Libro Kiadó, Bp., 2011. 472-474.

²⁶³ Bergyajev, Nyikolaj: *A kommunizmus igazságai...* i. m. 98.

Mivel kirekeszti életéb I Istent, megpróbálja pótolni is t. „Egyeduralomra tör: föl akarja váltani a kereszténységet, s arra törekszik, hogy az emberi lélek összes vallási szükségletét egyedül elégítse ki s egyedül töltse ki értelemmel az életet.”²⁶⁴

Végezetül megállapíthatjuk, ez az Isten-pótlás nem járt igazi sikerrel.

„Így hát a kommunizmus a semmiben végzi.”²⁶⁵

---

²⁶⁴ Bergyajev, Nyikolaj: *Az orosz kommunizmus értelme...* i. m. 170.

²⁶⁵ Furet, Francois: i. m. 8.

IV. A Tanácsköztársaság intézményi-jogi magatartása az egyházakkal szemben

IV. 1. Általános áttekintés

Az 1919. március 21-én megjelent proklamáció nemcsak a magyar társadalmat és a nemzetközi közvéleményt érte váratlanul, hanem – szervezeti és ideológiai felkészültségüket tekintve – magukat a kommunistákat is. Lukács György szerint 1919-ben „kezdők” voltak.²⁶⁶

A fejezet elején érdemes számba venni a Tanácsköztársaság felekezeti viszonyait. Nehéz pontosan megállapítani, hiszen a határok többször módosultak. Az 1920. évi statisztikák²⁶⁷ szerint a trianoni Magyarországon 1 670 144 (21,0%) református élt a 66,1%-ot kitevő római, illetve görög katolikus mellett. Az összlakosság 7.980.143 f. volt. Viszont 1919 áprilisától a Tiszántúl és Dél-Baranya nem tartozott az országhoz, s még az erdélyi menekültek zöme sem érkezett meg, akik között nagy arányban képviseltették magukat a reformátusok. Ezért inkább az 1910-es népszámlálást veszem alapnak.²⁶⁸ A megmaradt megyék adatait feldolgozva jutottam az alábbi megközelítő adatra. Az 1910 óta eltelt idő, a háború okozta veszteség biztosan felülírta a lélekszámot, az arányokat viszont kevésbé. Számításaim szerint a Tanács-Magyarország területén Tiszántúl román megszállását követően a lakosság száma öt és fél - hat és fél millió között mozgott, ezen belül 660–880 ezer református lakosa volt. Arányaiban 11,5–13,5%-ot tettek ki. Ez – ha százalékosan nem is (14,3%-ról csökkenve) – de lélekszámban mindenképpen nagy megrázkódtatást okozott, hiszen 1910-ben 2,6 millió kálvinista volt a történelmi Magyarországon. A Tanácsköztársaság területén arányaiban a katolikusok a lakosság 70–75%-át teheték ki, szemben a történelmi Magyarországgal, ahol az összlakosság 49,3%-át adták. Az

---

²⁶⁶ Lukács György: Előszó a Magyar irodalom – magyar kultúra című kötethez. In Uő.: *Curriculum vitae* i. m. 391.

²⁶⁷ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet. 337. 3. táblázat.

²⁶⁸ *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-társulat, 1912.

evangélikusok aránya 5,5–6,5, az izraelitáké pedig 6,3–7,5% között lehetett tárgyalni id szakunkban az ország területén.²⁶⁹

Most röviden vizsgáljuk meg az 1919-es proletárdiktatúra szervezeti berendezkedését. A Tanácsköztársaságban a törvényhozó és a végrehajtói hatalom nem különült el egymástól, mindkettő a Forradalmi Kormányzótanácsnál koncentrált.²⁷⁰ A bírói hatalmat a Forradalmi Törvényszékekkel helyettesítették. A „forradalmi törvényszékek” tagjait a kormányzótanács nevezte ki, nagyrészt nem jogi végzettségű emberekkel.²⁷¹ Az országos forradalmi törvényszékhez sem lehetett fellebbezni, csupán elfogultságot és panaszt lehetett bejelenteni.²⁷² Wlassics Gyula szerint Kun Bélák diktatúrája először a bírói hatalmat végezte ki.²⁷³ Furcsának tartják, hogy a társadalomfejlődést előtérbe állító eszme egy tollvonással szünteti meg az államfejlődés százados európai gyakorlatát.

A Forradalmi Kormányzótanács felett a Tanácsok Országos Gyűlése állt – torz módon ez szolgálta volna a parlament szerepét. A törvényhozói és a kormány feletti ellenőrzési jogát, alig gyakorolta. Hiányzott a rendszerből az államfejlődés is. A népbiztosok viszonylag gyorsan váltották egymást, vagy éppen ültek át egyik székbe a másikba. A közoktatásügy élén összesen négyen fordultak meg: Kunfi Zsigmond, Szabados Sándor, Szamuely Tibor és Pogány József²⁷⁴ – közben kulturális népbiztos volt Lukács György. Munkájára így emlékezik vissza: „Inkább tervezni lehetett, mint megvalósítani.”²⁷⁵ Közben politikai-személyi feszültség is volt a népbiztosok között. Ennek eredményeképp többször átlépték egymás jogkörét. Ezért is születhettek egymással ellentmondásos, munkaterületeket

---

²⁶⁹ Uo. alapján. A számítást eredetileg elvégeztem a történelmi szakdolgozatomban. Lásd: Csontos András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 27.

²⁷⁰ A Forradalmi Kormányzótanács intézményéről, strukturájáról és hatásköréről v.ö.: Imre Magda – Székely László szerk.: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyz. könyvei, 1919*. Akadémiai, Bp., 1986, 9–48.

²⁷¹ Uo. 106.

²⁷² A forradalmi törvényszékekről és rögtönítél eljárásokról lásd Pongrácz Jenő szerk.: *Tanácsköztársasági Törvénytar.* I–VI. k. Magyarországi Szocialista Párt kiadása, Bp., 1919. III. kötet. 1919. május 1. – május 21. 27–32.

²⁷³ Wlassics Gyula: Bevezetés a „Közigazgatás, igazságszolgáltatás és jog” című részhez. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon* i. m. 99–105.; Mendelényi László: A terror. Uo. 87–88.

²⁷⁴ Pogány József életének részletes bemutatását v.ö.: Sakmyster, Thomas: *A Communist Odyssey. The Life of József Pogány*. Central European University Press. Budapest – New York; 2012.

²⁷⁵ Lukács György: A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája, i. m. 148.

átlép , vagy épp sebtében hozott, majd visszavont rendeletek. Ahogy Lukács fogalmaz: „A népbiztosság munkája szakadatlan harcot jelentett a szocdemek ellen. [...] S ez nemcsak azokra a kérdésekre vonatkozott, amelyek szorosan a népbiztosság hatáskörébe tartoztak. Hogy munkánk lényegét politikailag helyesen teljesíthessük, kénytelenek voltunk nemegyszer hatáskörünket önhatalmúlag, „illegálisan” kiterjeszteni, és olyan ügyeket kezünkbe ragadni, amelyek hivatalosan nem tartoztak ránk.”²⁷⁶ Eleinte az agitátorok, helyi kiküldöttek is népbiztosnak nevezték magukat, később ez változott. Tarnavölgyben egy 19 éves *elvtárs* egész egyszerre diktátornak nevezte magát.²⁷⁷

A 133 nap alatt központilag 460 rendeletet adtak ki (naponta 3,5 rendelet!), és ehhez jöttek még az árak meghatározásával kapcsolatban kiadott parancsok és a helyi tanácsok rendeletei. Az említett közel ötszáz rendeletből egy sem foglalkozik közvetlenül a református egyházzal – közvetetten annál több.

Az új rendszer magát egy kis brosúrában határozta meg. E kis füzetnek – melynek címe: „Mi a Tanácsköztársaság?”²⁷⁸ – első oldalán olvashatjuk, hogy önmagát az egyház ellen határozza meg önmagát: „A közmondás azt tartja: az ostobaság ellen az istenek is hiába küzdenek. Mi bolsevikiek, kommunisták mégis megpróbáljuk ezt, sikerül is nekünk, nem fogunk hiába küzdeni, mert mi – ellentétben a papi butítás faragta isteni bálványokkal – vagyunk, létezők, létezni fogunk és győzni fogunk. Amint Oroszországban győztünk, úgy fogunk győzni az egész világon.”²⁷⁹

A magyarországi rendszert tehát az oroszországihoz hasonlítják. A Tanácsköztársaság bizonyos kérdésekben szolgálaián másolta a lenini példát, ám sok esetben

---

²⁷⁶ Uo. 148–149.

²⁷⁷ MNL K 46 –PTI - 605. f. A TAGYOB-gy jtemény leltára. 11. doboz. II/25. e. 12.

²⁷⁸ „Mi a Tanácsköztársaság?” KMP, Bp., 1919. 8.

²⁷⁹ 1919-ben még nem győztek Oroszországban, hiszen még benn tartott a polgárháború. A vallásokkal kapcsolatos gögös megnyilvánulásra számos példát tudnánk hozni, itt csak egyet emelünk ki: „A vallásilag közömbös szocialista Tanácsköztársaság, a proletárállam békét hagy az egyházi mitológiáknak, úgynevezett szent könyveknek. Valamint a gyermekmesékhez, nem nyúl hozzá évezredek legendákhöz sem.” *Paplak és templom*. Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása. Bp., 1919. 3.
Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 18-19.

letért arról az útról.²⁸⁰ A két ország közötti kapcsolat élénk, de nagyrészt külpolitikai volt, nem térhettek ki a különböző intézkedések mikéntjeire. Fontos történeti adalék, hogy ekkor még az Internacionálé minden marxistát tömörít (nemcsak a leninistákat), nem centralizált és nem Moszkvából, kézi vezérrel irányítják. Az új típusú Internacionálé 1920-ban kezdett el valószínűsíteni a ködöt,²⁸¹ a Komintern időszakában 1921 után vette kezdetét.²⁸²

A Tanácsköztársaság vezetői ideológiailag képzetlenek voltak. 1919 legnagyobb elméleti gondolkodója Lukács György volt, persze ezt is csak későbbi pályafutása alapján gondolhatjuk.²⁸³ maga vallja be, hogy bécsi emigrációja során vált marxistává, valamikor 1920-1921 környékén.²⁸⁴ Voltak persze, akik orosz földről hoztak ideológiai képzettséget. Ezek közé tartozott Kun Béla és Szamuely Tibor is. Utóbbi arról vált híressé, hogy jobban szeretett akasztani, mintsem a könyveket bújni. Kun Béláról tudjuk, hogy hajlamos volt a nem vegytiszta leninizmusra: az emigrációban Zinovjev-tanítványává vált, és így eltávolodott Landler Jenőtől, s vele együtt a kommunista emigrációtól is.²⁸⁵ Ideológiai képzetlenségükre több bizonyíték is rendelkezésünkre áll. „1919 magyar kommunistái nem ismerték eléggé behatóan a forradalmi munkáspárt még a századelőn kidolgozott lenini elméletét.”²⁸⁶ – írták a Világosságban. Aláhúzza teóriánkat az is, hogy igen kevés marxista irodalmat lehetett ekkor magyar nyelven olvasni.²⁸⁷ *A t ke* 1918-ban, csak egy évvel korábban jelent meg. Érthető, hogy minden alkalmat és lehetőséget kihasználtak, hogy átképzett tanfolyamokon,

---

²⁸⁰ „Intelmeinek vagy döntéseinek mechanikus „általánosításából” csak torzkép, valamiféle ‘vulgáris leninizmus’ jöhet ki. Mint ahogy pl. azoknál a magyar kommunistáknál történt, akik egy teljesen eltérő helyzetben, 1919 nyarán, a Clemenceau-jegyzék megválaszolásakor a breszti békét próbálták utánozni, mert – Marx Lasalle-t korholó szavaival – „hamisan alkalmazták a dialektikát.” Lukács György: *Lenin* i. m. 106–107.

²⁸¹ „A III. Internacionálét, vagy más néven Kominternt, amelyet Trockij „a világforradalom vezérkarának” nevezett, 1919 márciusában alapították Moszkvában, igaz, csak egy évvel később, 1920 nyarán kezdett el működni, amikor a polgárháborúnak tulajdonképpen már vége volt, és a kommunisták ráértek a külügyekkel is foglalkozni.” Pipes, Richard: *A kommunizmus*. i. m. 116.

²⁸² „1921–1922-től a Kommunista Internacionálé rendszeresen beavatkozik a tagpártok ügyeibe, amit a II. Internacionálé sohasem tett. Nemcsak az utasítások szaporodnak el, hanem az aktivisták ellenőrzése is. [...] A bolsevik centralizmus szelleme nemzetközi méretekben is elterjed.” Furet, Francois: i. m. 237.

²⁸³ Lukács marxizmushoz vezető útját részletesen analizálja Furet, Francois: i. m. 210–222.

²⁸⁴ Lukács György: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In Uo.: *Curriculum vitae*. Magvet, Bp., 1982. 286–318.

²⁸⁵ Uo. 291.

²⁸⁶ Erényi Tibor: 1919. *Világosság*, 1979. március. XX. évf. 3. sz. 134.

²⁸⁷ „Csak kevés számú lefordított cikkhez és brosúrához férhettünk hozzá annak idején, az orosz forradalom résztvevői pedig részben csekély elméleti hajlandóságúak voltak (mint Szamuely), részben gondolatilag alapvetően az orosz baloldali ellenzék befolyása alatt álltak (mint Kun Béla). Lukács György: *Marxista fejlődésem* i. m. 289.

ünnepségeken, gy léseken, értekezleteken, s t temetéseken²⁸⁸ szónokoljanak az eszméjükr l. Leninizmust hirdettek, de alig-alig olvasták Lenin m veit. Az egyik veszprémi laktanyát „Markx”-nak nevezték át.²⁸⁹ Jó példa az ideológiai megalapozottságra...

A rendszer er teljesen Budapest-központú volt.²⁹⁰ Onnan mentek vidékre agitálni, mindvégig ott ülésezett a Forradalmi Kormányzótanács, melynek tagjai között a f városiak b ven felülreprezentáltak voltak. Minden városban volt május 1-jei megemlékezés, de olyan grandiózus még arányában sem volt máshol, mint Budapesten.²⁹¹ A város ideológiai átgyúrása sokakban mély nyomot hagyott. Amikor a H sök tere angyalát, kezében a Szent Koronával, vörös drapériával takarták le, máshol Bethlen Gábor, Baross Gábor szobrának helyét vörös földgömb foglalta el, mid n Gellért püspök szobrát „vörös ronggyal” takarták le, vagy épp Pázmány szobrát ácsolták körül, a lakosság a pragmatikus ateizmus megnyilvánulását látta, nemzetárulást, s ez alaposan felbosszantotta. Hat köztéri Lenin-szobor állt Budapesten. A H sök terén Árpád központi szobrának helyét pedig Marx foglalta el.²⁹²

A diktatúra mindvégig hadiállapotban állt, különösen a csehekkel és a románokkal. 1919. áprilisban a románok birtokba vették Erdélyt és a tiszántúli területeket, ezután döntött úgy a diktatúra vezetése, hogy katonailag is a tettek mezejére lép. A májusban megindult felvidéki, vagy északi hadjárat a Tanácsköztársaság sikertörténete volt, a területr l való visszavonulás pedig mentális összeomlásának legfontosabb állomása.²⁹³

---

²⁸⁸ „Eötvös Loránd temetésén, ahol mint a népbiztosság vezetője a kormány nevében búcsúztattam a kiváló tudóst, és felhasználtam az alkalmat, hogy a diktatúra elvi álláspontját a valódi tudományhoz leszőgezzem.” Lukács György: A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája. In U .: *Curriculum vitae* i. m. 152. Lett is bel le nagy felháborodás.

²⁸⁹ Gutheil Jen : *A kommunisták uralma Veszprémben*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1920, 64.

²⁹⁰ A Budapest-központúságra jó példa, hogy a Kommunista Ifjúság Magyarországi Szövetségének szervezeti szabályzata deklarálta, hogy az ellen rz bizottság fele vidéki kell legyen. „A központi ellen rz bizottság 24 f b l áll, melynek a felerésze vidéki.” MNL 605. f. 7. d. II. / 6. 1.

²⁹¹ A május 1-jei díszítéssel kapcsolatban lásd Vörös Boldizsár: Történelmi személyek – új rendszerekben. Emlékm vek Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban 1917–1919. In Krausz Tamás-Vértes Judit szerk.: *1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság*, i. m. 218–236.

²⁹² Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 29–30. sz. (2000. sz-tél), 144–172.

²⁹³ A Felvidék kiürítésér l, az utána megváltozott hangulatról lásd: Szakály Sándor: Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte (1919-1920). In Miklós Péter szerk.: *Újragondolt negyedszázad*. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, Belvedere Kiadó, 2010. 307.

Vitatott, hogy Kun Bélák miért támadták meg a cseheket. A szocialista történettudomány szerint azért indultak meg, hogy egyesülni tudjanak a Vörös Hadsereggel, másik vélemény szerint a születendő Csehszlovákiát akarták elvágni Romániától, a harmadik álláspont pedig a területi revízióról szól. A Tanácsköztársaság ügyesen ugrott rá a társadalom terület-visszaszerzési igényére. Érdekes adalékot ad Bizony László. Szerinte a többek közt élelmiszer- és nyersanyaghiánnyal küzdő diktatúra Budapestet akarta „tehermentesíteni” az ott állomásozó egységektől.²⁹⁴

Kutatásaim során eddig nem találok olyan városi, megyei, járási vagy falusi tanáccsal, ahol június-július folyamán ne lett volna általában több lemondás is. Romsics alátámasztja, hogy a Tanácsköztársaság a kezdetben meglévő bázisát júniusra teljesen elvesztette.²⁹⁵ Három részre osztható a Tanácsköztársaság ideje. 1919. április első hetéig tartó első részre, melyben sokan elhitték, hogy egy társadalmi egyenlőséget felállító, igazságosabb és háborút ellenző rendszer fog létrejönni. Az áprilistól június első feléig tartó második szakaszban már létrejöttek azok a feszültségforrások, amelyek megosztották a lakosságot, és eddigre jelentős népszerűségvesztésen esett át a rendszer. Végül a harmadik szakaszban már a funkcionáriusok sem számítottak a rendszer „tömegbázisának”.²⁹⁶ Júliusra a Tanács-rendszer elveszítette minden támogatottságát; az augusztusi román offenzívával pedig véget ért Kun Béla rezsimje.

---

²⁹⁴ Bizony László: i. m. 102.

²⁹⁵ Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna-Tisza közén (1919 március-június). *Századok*, 1982. 2. sz. 253.

²⁹⁶ Uo.

IV. 2. A jogi helyzet változása

A Tanácsköztársaság jogalkotását és jogszolgáltatását részleteiben vizsgálták.²⁹⁷ A vonatkozó tanulmányok kell kritikával kezelend k. A Forradalmi Törvényszékek esetében külön figyeltek rá, hogy a munkásréteg felülreprezentált legyen. Sarlós Béla adatai szerint a f városi „162 bíró közül csak négy volt tisztvisel vagy tanító, *egy jogász*, a többiek a munkásosztály soraiból kerültek ki. [...] 69 vidéki forradalmi törvényszék 391 bírójának a foglalkozása a következ képpen oszlott meg: 239 munkás (61%), 64 paraszt (16%), 50 értelmiségi, jórészt jogász (13%), 38 egyéb (kisiparos, alkalmazott, 10%). [...] Az 50 értelmiségi közül 17-en (4,3%) m ködtek már korábban is az igazságügyi szervezetben, mint bírák, ügyészek vagy jegyz könyvvezet k.”²⁹⁸ A bolsevik jogszolgáltatásban a három fokozat sem nyert teret. Elvileg volt Fellebbezési Tanács, de egy esetr l sem tudunk, hogy gyakorlatban helyt adtak volna fellebbezésnek.²⁹⁹ M ködtek rögtönítél katonai törvényszékek is, itt nem volt helye fellebbezésnek. Két kérelemr l tudunk, az egyiket már nem tárgyalták augusztus 1-jéig, a másikat pedig elutasították.³⁰⁰

Rengeteg képtelen vagy a lakosság érdekeit sért rendelet született. A lovak lefoglalása, a túlzottan szigorú hústalan hetek elrendelése,³⁰¹ a húsvéti tojások festésének megtiltása,³⁰² a sütemények súlyának rendeleti úton való megszabása, a bélyeggy jtemények beszolgáltatása, a teljes és súlyosan szigorított alkoholtilalom mind-mind felingerelték a lakosságot. Közben azt látták, a funkcionáriusok sem tartják be a „törvényeket”. Ahogy Székács Aladár fogalmaz: „Hisz nem volt oly elvük, amely ellen

---

²⁹⁷ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp., 1969; U .: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp., 1961; Székács Aladár: *A bolsevizmus b nöz világa és büntet igazságszolgáltatása*. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon* i. m. 521–553.

²⁹⁸ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei*. 48–49. (Kiemelés – Cs. A.)

²⁹⁹ Uo. 61.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ A Vörös Hadsereg lószükségletének fedezése. *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. I. kötet. 85–86. Hústalan hét elrendelése. Uo. 91.

³⁰² A húsvéti tojásokról. *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. II. kötet. 108–109.

legels sorban k maguk ne vétettek volna, nem volt oly jelszavuk, melyet k maguk nyomban meg ne gyaláztak, sárba ne rántottak volna.”³⁰³

A világháborúban a kimerülés szélére jutott magyar gazdaságot nem segítette az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság és az Országos Burgonya-, Zöldség- és Gyümölcsközpontot Ellen rz Végrehajtó Bizottság több mint harminc rendelete, melyek a gyufától kezdve a málnaszörpig, a bajuszvágástól a szendvicsekig mindennek megállapították az árát.³⁰⁴ A képenz-fehérpénz kérdése inkább a cserekereskedelmet inspirálta. Az utolsó pontok közt volt a júniusi sorozás, és az „Élelmezési diktatúra” 2. számú parancsa, mely június 24-én jelent meg, és az 1919. évi termést zár alá vette volna.³⁰⁵ S t a terményt a termel nek kellett elszállítania a hajó- vagy vasútállomásra, illet leg a feldolgozó telepre.³⁰⁶ „A termés visszaszolgáltatásáról vagy elosztásáról már nem esett szó.”³⁰⁷ Ez dönt en hozzájárulhatott az összeomláshoz. A fentebb kiragadott példák a brutális terror és az eszement intézkedések mellett egyre gyarapodó gyúanyagát jelentettek.

A kommunista-ellenes hangulatot, majd a különböz felkeléseket éppen az indította el, hogy a lakosság úgy érezte: egyszer en nem létezik jog. Ami pedig volt, ahhoz a társadalom többsége úgy állt, hogy bárcsak ne lett volna.³⁰⁸ Rémhírek, szörny legendák sora keringett. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy a kommunikációs felületek besz kültek, ezért a szájról szájra terjed hírek felértékel dtek. Mivel a valódi hírközlések is hihetetlen dolgokról szólt, ezért az álhírek is hihet nek t ntek.³⁰⁹ Így volt ez a Vallásügyi Likvidáló Hivatal intézkedéseivel is.

---

³⁰³ Székács Aladár: A bolsevizmus b nöz világa és büntet igazságszolgáltatása. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon* i. m. 531.

³⁰⁴ Lásd részletesen *Tanácsköztársasági Törvénytar* i. m. IV. kötet, 144–228.

³⁰⁵ Az 1919. évi termés zár alá vétele. *Tanácsköztársasági Törvénytar* i. m. V. kötet. 41–50.

³⁰⁶ Uo. 48.

³⁰⁷ Cs rös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 45.

³⁰⁸ A terrorakciók képtelensége, az indokolatlan kivégzések sora ismert. De ezekt l az abszurd eljárásoktól nem tartózkodott maga a Forradalmi Törvényszék sem. Csak egy példa: Spolarits György kávést rémhírterjesztésért 15 évi fegyházra ítélték. Lásd *Borzalmas vallomások* i. m. 48.

³⁰⁹ Egy példa: „Csernoch János esztergomi érseket kivégeztette a bolsevizmus forradalmi törvényszéke. Mit tehetett vajon ez az egyházf , hogy életével kellett cselekedetéért fizetnie? Hív lélek volt, jóságos szív, szelíd jellem, alázatos élet. Minden bizonnyal ezért kellett meghalnia.” *Lelkészegyesület*, XII. évf. 25. sz. Debrecen, 1919. június 21. 176.

IV. 3. A Vallásügyi Likvidáló Hivatal

IV. 3. 1. A likvidálás elméleti háttere

Karl Marx a következőket írta: „Annyi rést kell ütni ugyanis a keresztyén állam gépezetébe, amennyit csak lehet...”³¹⁰ Nézzük meg alábbiakban, hogy a hazai kommunizmus miképp próbálta ezt a gondolatot aprópénzre váltani.

Az állam, egyházi kapcsolatokért felelős intézménye 1919-ben több néven szerepelt, id közben változott is. Ismeretes volt *Közoktatásügyi Népbiztosság Vallásügyi Likvidáló Meghatalmazottja*, *Vallásügyi Likvidáló Hivatal*, *Vallásügyi Likvidáló Országos Bizottság*³¹¹ neveken. Sőt egyes helyeken Egyházi Vagyont Likvidáló Bizottságként hivatkoznak rá. A legteljesebben megmaradt iratanyag esetében: a testület vezetőjét a „Soproni Papi Vagyon Politikai Biztosának” nevezték.³¹² A „papi vagyont likvidáló” elnevezés téves, hiszen elsősorban nem a pap vagyonára pályáztak, hanem az egyházéra. Legyen az egyházközségi, egyházmegyei, Egyházkerület, alapítványi vagyon, ingó és ingatlan, föld, érmék, kincsek, levéltárak, könyvtárak, anyakönyv, parókia, némely esetben imaház, templom, illetve kegyeser. Némi iróniával azt mondhatjuk, hogy az 1919-es elnevezés szerénytelenebb, de tisztább az Állami Egyházügyi Hivatal fogalommal szemben. A cél nem a megegyezés, a kompromisszum, nem is a „szabad egyház szabad államban” volt, hanem a *likvidálás*, azaz a megsemmisítés, teljes eltörlés. Bár sokszor elmondták a Tanácsköztársaság propagandaanyagaiban, eladásában, hogy nekik az intézményesült egyházakkal van problémájuk,³¹³ de a névválasztás ennek ellenkezőjét tesz bizonyosságot: a vallás ellen határozták meg magukat. A Vallásügyi Likvidáló Hivatal megnevezés arról árulkodik, hogy nemcsak a vagyon kellett, hanem maguk az emberek is.

---

³¹⁰ Karl Marx Arnold Rugéhoz, 1843. március 13. Idézi Löw, Konrad: i. m. 42.

³¹¹ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 35.

³¹² MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Soproni Városi Levéltára [továbbiakban: SL] XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai, 1–5. doboz

³¹³ „Felhívás! Egyes hitvány emberek, akik a vallást mindig politikai célra használták ki és a vallás ilyen kihasználásából hizlalták magukat azt a hazugságot terjesztik, hogy a proletárdiktatúra a vallást akarja eltörölni. Ez a legszemenszedettebb hazugság! A Tanácsköztársaság Kormányzó Tanácsa Szombathely, 1919. Népnomda.” Politikatörténeti Intézet Levéltára [továbbiakban: PIL] 880. f. Magyar Tanácsköztársaság röpiratgyűjteménye. II/2/1919/32.

A propagandaanyagokban élesen fogalmaztak a vallásossággal szemben is. A verbális er szakkal így készítették el a tényleges er szakot.³¹⁴

A történettudományban vita tárgya a központi hivatal és a helyi agitátorok kapcsolata: vajon felülre irányították őket, amikor azt mondták, hogy a templomból mozik és kabarét csinálnak, vagy önhatalmúlag szónokoltak ekképp? A történészek az alábbi kérdésben ideológiailag oszlanak meg. Figyelembe véve a propagandát, két reális opciót látok: az egyik Balanyi György, aki szerint a közhangulat miatt kellett tompítani ezen a szándékon.³¹⁵ A másik Fazekas Csaba 1990 utáni teóriája: szerinte a kérdésben a szociáldemokraták és a kommunisták ideológiai eltérése mutatkozott meg. Ezért is lehetséges, hogy többen kifejezték véleményüket a templomok rekvirálásáról is.³¹⁶ Fazekas álláspontján van Szakál Ádám is: „A szociáldemokraták közül jött tanácsköztársasági vezetők megengedőbb magatartást képviseltek, mondván, hogy elég, ha az egyházakat megfosztják anyagi alapjaiktól, ezek híján úgyis el fognak sorvadni, így nem is kell ellenük kifejezett er szakot alkalmazni. Még ha találunk is kirívó eseteket a Tanácsköztársaság ideje alatt, valóban nem sok felülre irányított, szervezett er szakos egyházellenes fellépésről tudunk.”³¹⁷

Hajdu Tibor a Kádár-kor szemüvegén keresztül vizsgálja a kérdést és a Vallásügyi Likvidáló Hivatal hibáit: „Legalábbis elsietettnek kell tekinteni az egyházakkal szemben folytatott politikát, amely a polgári forradalom haladó papi mozgalmainak támogatása

---

³¹⁴ A totalitárius rendszerekben a propaganda és a terror „ugyanannak az éremnek két oldala.” Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992. 425.

³¹⁵ Balanyi György: i. m. 134–135.; Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 25-26.

³¹⁶ Szabados Sándor népbiztos: „Az, hogy mi egyelőre nem akarjuk becsukni a templomokat...” A Forradalmi Kormányzótanács Jegyzőkönyvei, 269. „A hadseregben és az iskolából kiröpültek a papok, most már a templomok vannak csak hátra. A vallás nem magánügy, hanem közügy és a proletárállamnak igenis elsődleges kötelessége a legkérlelhetlenebbül megszüntetni az egyház minden néven nevezendő működését. Ez egyúttal a legüdvösebb rendszabály az ellenforradalom megszüntetésére is. Ha becsukják a templomokat, produktív munkára fogják a henyé papokat, máris kint van az ellenforradalom legveszedelmesebb méregfoga.” *Vörös Újság*, 1919. április 5. 6. (Kiemelés – Cs. A.)

³¹⁷ Szakál Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején. In Forgó András szerk.: *A Piarista Rend Magyarországon*. Szent István Társulat, Bp., 2010, 187.

helyett azon a vonalon differenciálta a papságot: ki hajlandó kivetk zni. A merev politikában része volt a papság szerepének az ellenforradalmi mozgalmak többségében.”³¹⁸

Fazekas kifejti, hogy valószínűleg maguk a kommunisták sem tudták, hogyan nyúljanak az egyházakhoz. Szerinte voltak, akik tényleg nem akarták az egyházakat korlátozni, amennyiben azok önfenntartókká válnak, míg egy másik csoport gyors és hatékony felszámolás mellett határozta el magát.³¹⁹ Bizonyosan volt gyakorlati nézetkülönbség a vezetők között, de ebben nem feltétlenül kell kidomborítani a szociáldemokrata-kommunista ellentétet – ami persze jó magyarázat volt a Tanácsköztársaság hibáira, túlzásaira a baloldali történészek számára. Önmagukban a kommunisták is instabilak voltak ideológiailag.³²⁰ Lukács gondolatán elindulva a bolsevikok egyszerre küzdöttek a szociáldemokratákkal és saját ideológiai képzetlenségükkel – az egyházpolitikában is. Nem volt meghatározva, honnan hová szeretnének eljutni. Az egyház és az állam szétválasztásának rendelettervezete csak július 25-én (!) került a Forradalmi Kormányzótanács elé, de ennek megtárgyalását az időpont alkalmatlanságára hivatkozva elnapolták.³²¹ Tehát a szeparáció eddigi mikéntje, gyakorlata az elmélet, a koncepció teljes hiányában alakult.

Páran az azonnali és teljes felszámolásban gondolkoztak. Egyelőre nem ez érvényesült, de látva az orosz példát, kis idő múlva feltehetőleg ez a korszak is eljött volna. Erre rímelve Sebestyén Jenő budapesti teológiai tanár, nagy dogmatikus ekképp fogalmaz:

„Általánosságban ki lehet mégis mondani, hogy a kommunista rezsim nálunk nem merészelt olyan messzire menni, mint az eredeti orosz példakép. Az egyszeri nép ellenállásába

---

³¹⁸ Hajdu tehát az 1942 utáni kommunista egyházpolitika stratégiáját kéri számon a Tanácsköztársaságon. Míg a „kivetkzésre” (azaz a papi pálya elhagyására) koncentráltak, nem építettek ki párhuzamos, kollaboráns egyházi struktúrát, „haladó papi mozgalmat”. Hajdu Tibor: Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásának újabb eredményei. In Kelemen Elemér szerk.: *Somogy megye m vel désügye a Tanácsköztársaság idején*. Somogy Megyei Nyomda, Kaposvár, 1970. 15–31.

³¹⁹ Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly káptalani nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen (1919. június 10.). In Szabó Ferenc – Mózessy Gergely szerk.: *Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója*. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról. Agapé, Szeged, 2002, 98.

³²⁰ „A szocdemek elleni ideológiai harcot rendkívül megnehezítette, hogy egyrészt a kommunisták tekintélyes része (természetesen magamat sem véve ki) ebben az időben erős „baloldali” elhajlásokat mutatott ideológiai kérdésekben.” Lukács György: A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája. In U : *Curriculum vitae* i. m. 148.

³²¹ A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei i. m. 507.

ütköztek. Ilyen körülmények között lassabban akarták a terveiket végrehajtani és először a lelkipásztorok életét akarták ellehetetleníteni, hogy aztán a nyáját annál könnyebben tudják a hitetlenség útjára téríteni.”³²²

Összefoglalva, a Tanácsköztársaság egyházpolitikája nem stratégiai, hanem taktikai megoldásokról szólt; benne a kommunisták egyszerre küzdöttek a szociáldemokratákkal és saját ideológiai képzetlenségükkel. Egyben biztosak voltak: az egyházaknak meg kell szünniük – a mikéntjéről nem volt elképzelésük.³²³

Az ideológia mellett a kommunista rendszer fontos célkitűzése volt az egyházpolitikában a vagyon megszerzése. Épp az, aminek ledöntését zászlajára tűzte. A Vallásügyi Likvidáló Hivatal első sorban az egyházi vagyont akarta megszerezni,³²⁴ de emögött a kommunista ideológia olyan feltételezését is vélhetjük, miszerint állami támogatás nélkül az egyházak megszűnnek, elsovadnak. A Tanácsköztársaság vezetői valószínűleg a gyors elhalásban reménykedtek. Nem véletlen, hogy az egyházak az egész eljárást rablásként élték meg. Viszont nem kizárólagosan a tulajdon megszerzése volt a cél, hanem az egyházak felszámolása is.

IV. 3. 2. A Hivatal szervezete

A Vallásügyi Likvidáló Hivatal szervezeti felépítését ma már nem tudjuk rekonstruálni. Székhelye először az Országházban volt, majd április végén a Nemzeti Kaszinó palotájában.³²⁵ 45 főt foglalkoztattak a hivatalban, nem számolva a vidéki likvidáló

---

³²² Sebestyén Jenő: i. m. 35–36. Eredetiben: „In het algemeen kan toch gezegd worden, dat het communistisch regiem bij ons niet zoo ver durfde gaan, als het oorspronkelijk naar Russisch voorbeeld gaan wilde. Zij werden door den grooten tegenstand van het eenvoudige volk tegengehouden. Zij wilden onder zulke omstandigheden hun plannen slechts langzamerhand ten uitvoer brengen en eerst het leven van de herders onmogelijk maken, om daarna de kudde des te gemakkelijker tot ongelooft te brengen.”

³²³ Szalva János szerint a Tanácsköztársaság egyházpolitikája csak „a politikai klerikalizmus leleplezését és felszámolását” szolgálta. Szalva János: *A Magyar Tanácsköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése*. Szakdolgozat. 1978. MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 4. doboz 41. 5.

³²⁴ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 64.

³²⁵ Szabó László: *A bolsevizmus Magyarországon*. A proletárdiktatúra okirataiból. Athenaeum. Bp., 1919, 53.

biztosokat, akik szintén kaptak fizetést.³²⁶ Egy későbbi jelentés szerint összesen 364-en dolgoztak itt.³²⁷ A vármegyei apparátus még ehhez társult. Zsigmond Lajos soproni „papi vagyoniügyi biztos”³²⁸ szerint az ottani likvidáló hivatalnak hét alkalmazottja volt.³²⁹ Ezekhez még hozzászámolhatjuk a Közoktatásügyi Népbiztosságon belül működő öt propagandaosztályt, amely a Vallásügyi Likvidáló Hivatal munkáját elméleti szinten támogatta,³³⁰ illetve ideológiai síkon kelt védelmére a Történelmi Materialista Kutatóintézet is, amelynek alapításáról van tudomásunk, működéséről kevésbé.³³¹ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa jelentős számú propagandairatai által kommunikációs felületet biztosított a Likvidáló Hivatal munkájának.³³²

Eredetileg a Közoktatásügyi Népbiztosság alá tartozott a Hivatal, majd közvetlenül a Forradalmi Kormányzótanács alá rendelték – elsősorban személyi ellentét miatt.³³³ Az önálló népbiztosság helyett Garbai Sándor javaslatára önálló hatáskörű, közvetlenül a központi szervezet alá rendelt hivattalá szervezték.³³⁴

A helyi likvidáló bizottságokat rendszerint a helyi direktórium tagjaiból alakított háromfős bizottság képezte. A fővárosban egy fogalmazói-számvevő-ségi kiküldöttből, egy tisztviselőből és egy, a helyi direktórium által delegált tagból állt a likvidáló hivatal.³³⁵ Elfordult, hogy a likvidáló biztost mégsem a helyi direktórium, hanem a Vallásügyi

---

³²⁶ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 72.

³²⁷ „Összesen 364-et tett ki, tehát egymagában többet, mint a volt vallás- és közoktatásügyi minisztérium teljes személyzete.” MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 5. lap.

³²⁸ SL XVI. 105. 1. doboz 1/1919.

³²⁹ Uo. 1278 /1919.

³³⁰ Az öt propagandaosztály: 1. Tudományos propagandaosztály; 2. Továbbképző tanfolyamok; 3. Ifjúsági propagandaosztály; 4. Hadsereg propagandaosztály; 5. A „Munka” című nyomatos lap. MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 5. lap.

A propaganda működésének leírását lásd: Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandaszerveinek működése. In Ballabás Dániel szerk.: *Kultusz és propaganda*. Líceum Kiadó, Eger; 2012. 19-26.

³³¹ MNL PTI 604. f. 16. e. A Történelmi Materialista Kutatóintézet Szervezeti Szabályzata.

³³² A Szellemi Termékek Országos Tanácsa által rendelt propagandairatok példányszámát is ismerjük levéltári forrásból. Átlagosan 30-50 000 darabról van szó, közülük kiemelkedően magas, 200 ezer példányszámban jelent meg „A vallás” című irat. Ehhez képest a románul, szerbül, szlovákul és horvátul kiadott röpiratok hatszázszáz példányszáma volt kiemelkedően magas. MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 115–118.

³³³ Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly i. m. 99–100.

³³⁴ A Forradalmi Kormányzótanács jegyzék könyvei i. m.

³³⁵ Balanyi György: i. m. 137–138.

Likvidáló Hivatal vezet je bízta meg.³³⁶ Nem voltak tisztázva a hatáskörök. El fordult, hogy az egyik likvidáló önmagának állított ki meghatalmazást.³³⁷

A Vallásügyi Likvidáló Hivatal élén az evangélikusból (más forrás szerint reformátusból)³³⁸ katolikussá, majd piarista szerzetesnövendékké lett, a sziléziai Spalitzban született Faber Oszkár állt,³³⁹ helyettese Apáti György volt.³⁴⁰ Sok helyen tévesen Fábert kiugrott szerzetesnek titulálták. Mind , mind Apáti növendék volt, tehát nem voltak „kiugrottak”, hiszen az eskü és a szentelés el tt távoztak a rend kötelékéb l.³⁴¹ A Vallásügyi Likvidáló Hivatalnál dolgozott egy igazi szerzetes: június 28-án lett a Gödöll i Járás likvidáló biztosa Kovács József minorita rendi tanár.³⁴² A Hivatal a Közoktatásügyi Népbiztosság alá tartozott, míg át nem került a Forradalmi Kormányzótanács alá.

Abban, hogy „a legfels vezet k több, mint 90%-a zsidó volt”,³⁴³ de maga Fáber nem, látunk némi összefüggést hivatalával.³⁴⁴ Gereben Ágnes szerint Trockij zsidó származása miatt hivatalosan nem irányíthatta a likvidálást.³⁴⁵ Lenin is leírta, hogy sehol ne

---

³³⁶ Például a IV. kerületi likvidálókat Fáber bízta meg, egészen május 19-ig. Akkor a Munkástanács ülésén megválasztották Karai Sándort erre a posztra.. nem vállalta, ezért „Szikla elvtárs” lett az elnöke a bizottságnak. MNL F városi Levéltára, Budapest [továbbiakban: BFL] XVI. 24. IV. kerületi Munkástanács iratai. 50–55.

³³⁷ Dr. Haasz Árpád jellemzése. MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 24.

³³⁸ Szakál Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején, i. m. 188.

³³⁹ A Tanácsköztársaság bukása után 14 évi fegyházra ítélték. Fogolycsere-akció útján a Szovjetunióba került, majd Ausztriába költözött, és Kismartonban, majd Bécsben volt nyelvtanár. A II. világháború idején aktív részvev je volt a fasisztaellenes ellenállási mozgalomnak, s ekkor gyilkolták meg. Kenyeres Ágnes f szerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. kötet. A-K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 453.

Életr l elfogult írást közöl Wilhelm Jen : Dr. Fáber Oszkár. In Bihari Mór szerk.: *Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól*. Tankönyvkiadó, [Bp.,] 1963, 47–55.

A kolostorból való kilépésér l részletesen ír önéletrajzi ihletés m vében. Faber Oszkár: *Egy szerzetes naplótöredéke*. Népszava Könyvkereskedés kiadása, Bp., 1908.

³⁴⁰ Perükr l részletesen írt Fazekas Csaba. Fazekas Csaba: A Fáber–Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felel sségre vonása 1920-ban. In Bana József szerk.: *B n és b nh dés*. 2. (Gy ri Tanulmányok, 24.) Gy r, 2001, 17–42.

³⁴¹ Szakál Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején, i. m. 188.

³⁴² PML XVI. 13 Gödöll i Járás Direktóriumának iratai, 3. doboz. 4722/1919.

³⁴³ Salamon Konrád: *Vörösteror – fehérterror...* i. m. 15.

³⁴⁴ Cs rös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 25.

³⁴⁵ Gereben Ágnes: i. m. 98.

jelenjen meg jobbkeze e kérdés kapcsán.³⁴⁶ Tehát a hivatal betöltésénél Fáber Oszkár mellett szólt az is, hogy nem volt zsidó származású.

Hivatalában bizonytalan volt – olyan értelemben, hogy többször szeretett volna lemondani,³⁴⁷ és olyan értelemben is, hogy önmaga titulását többször másképp írta le. Először teljhatalmú politikai megbízott, majd országos biztos lett.³⁴⁸ Egy táviratban Fáber „népbiztos helyettesnek” nevezte magát,³⁴⁹ egy másikban így írt alá: „Vallásügyi liquidáló népbiztos Fáber Oszkár.”³⁵⁰ Lehet, hogy tisztázatlan volt a tisztsége – vagy hiú volt. Végig célja közé tartozott, hogy népbiztos legyen.³⁵¹ Perében mégis azzal mentette magát, hogy nem volt vezető ember, csak „beosztott”.³⁵²

---

³⁴⁶ „Így képzelem haditervünk kivitelezését: csak Kalinyin elvtárs fog nyilvánosan intézkedni. Trockij elvtárs sosem jelenhet meg a sajtóban, vagy nyilvánosan...” Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas et al.: i. m. 133–134.

³⁴⁷ Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly... i. m. 100.

³⁴⁸ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról. 291.

³⁴⁹ MNL K-46 –PTI-606. f. 1/36. e. 2. lap.

³⁵⁰ Uo. 5. lap.

³⁵¹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról. 291.

³⁵² Fazekas Csaba: A Fáber–Apáti per i. m.

IV. 4. A tanácsok

A Tanácsok Országos Gyűlése, vagy éppen a tanácsok megválasztásának témája segít, hogy pontosabb képet kapjunk a korszakról. A Tanácsköztársaság „alkotmánya” szabályozta a választás eseményét, rendelkezett a tanácsstagokról, a 19–21. § szöveg szólt a választói jogról.³⁵³ Minden nő és férfi, aki betöltötte a 18. életévét és dolgozik, vagy „hasznos munkát” végez, választó és választható volt. A 21. § szabályozta azoknak körét, akik nem vehettek részt a tanácsválasztásokon.³⁵⁴ Ide tartoztak az egyházi személyek, pontosabban a „lelkészek és szerzetesek”.³⁵⁵ Ezt írta felül később az új „alkotmány”. A „szerzetesek és papok”³⁵⁶ azért nem választhattak, mert csak mások munkájából élnek. A rendszer a szavazástól eltiltottakra nyilván ellenségként, de minimum másodrendű állampolgárként tekintett. Ezért is találó Baráth Béla gondolata, miszerint „A rendeletek mögött meghúzódó gyakorlat az egyházi vezetők, lelkészeket általában a proletariátus osztályellenségeinek és potenciális ellenforradalmároknak tekintette.”³⁵⁷

Ez viszont ellentétes Lenin gondolatával, hiszen amellett érvelt, hogy a papság is kapjon választójogot.³⁵⁸ A szavazásban tehát Leninnél jobban korlátozták az egyházi személyek állampolgársági jogait.

---

³⁵³ A Tanácsköztársaság alkotmánya, 21. §. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. I. kötet. A tanácsrendszerrel részletes, de elfogult tanulmány Hajdu Tibor: *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben*. Kossuth, Bp., 1958.

³⁵⁴ Kováts J. István memoárjában közölt történet jól vázolja az akkor gondolkozást: „A kommün ideje alatt egy írni, olvasni nem tudó, öreg háztartási alkalmazottunk van. Szegény egészen magánkívül van, hogy vénségére úgy „csúffá teszik”: szavazni kell mennie. Minékünk, lelkészeknek, akik akkor az „rültekkel egy kategóriába tartozunk, nincs szavazati jogunk.” Kováts J. István: i. m. 202.

³⁵⁵ Visszatér fordulata ez a Tanácsköztársaság röpiratainak, törvényeinek és rendeleteinek. Az olyanokról, mint a diakónusok, diakonisszák, presbiterek, gondnokok, felügyelők, laikus szolgálok, sosem szóltak.

³⁵⁶ A Tanácsköztársaság alkotmánya, 21. §. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. I. kötet, 46.

³⁵⁷ Baráth Béla Levente: *Földbetyökerezés*, i. m. 170.

³⁵⁸ Ezt a Lenin valláspolitikájával foglalkozó cikk a következőképp magyarázza: „Ebből az elemzésből kiindulva, mely igazolni látszik a szociáldemokrácia imént említett állásfoglalását, tér vissza Lenin arra az elvre, hogy a demokráciát mindenkire ki kell terjeszteni, tehát a papok választójogára is.” Lenin: *A liberálisok és a klerikálisok*. Lenin Összes Művei. 21. kötet. 451–452. idézi: Labica, Georges: *Lenin és a vallás* i. m. 324–325.

Egy kivételt l van csak tudomásom: Bohár László sárszentl rinci evangélikus lelkész szavazati jogot kért, melyet meg is kapott. Áprilisban belépett a pártba, májusban pedig felhagyott a lelkészi pályájával.³⁵⁹

Tiszalökön valószínűleg nem ennyire ideológiai okok miatt, inkább annak hiánya miatt történt, hogy „papot akartak megválasztani tanácsagnak” – elképzelhet, hogy református lelkészt. Végül ezt megakadályozták a kiküldöttek, és „a papot szocialista pártmunkára utasították”.³⁶⁰

A helyi tanácsválasztások április 7-én zajlottak. Romsics szerint 25%-os országos részvétellel reális számolni, bár a Duna-Tisza közében ez csak 15,1%-os volt.³⁶¹ Kecskeméten csak a lakosság 4,14%-a ment el szavazni.³⁶² B hm Vilmos életrajza szerint csak egy helyen, Budapest VIII. kerületében kellett megismételni a szavazást, mert el szörre egy „ellenzéki” lista gy zött, ezért azt megsemmisítették, majd egy újbóli – immáron „sikeres” – választást követ en országsszerte megalakultak a Munkás-, Katona-, Földm ves Tanácsok.³⁶³ Ám ez korántsem igaz; a legkülönböz bb okokból kifolyólag több vidéki városban, falun is új választást írtak ki, például Mez kövesden.³⁶⁴

Volt, ahol ennek ellenére a „régiek” maradtak funkcióban, s t egyes helyeken maga az intézmény is megmaradt: Észak-Baranyában egészen április 26-ig m ködött az alispáni hivatal, együttm ködve a direktóriummal.³⁶⁵

A direktóriumok vallási megoszlását nem ismerjük. De érdekes kivételként álljon el ttünk Szabolcs direktóriumának vallási megoszlása, ahol két munkástanács követte

---

³⁵⁹ K. Balog János szerk.: *A két forradalom Tolna megyében (1918–1919)*. MSZMP Tolna Megyei Bizottsága Propaganda- és M vel dési Osztálya. [Szekszárd] [1970.], 94–96.

³⁶⁰ Jenei Károly: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a tanácsköztársaság idején. In Arató Ferenc – Margócsy József szerk.: *Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története*. Nyíregyháza, 1959, 60.

³⁶¹ Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna-Tisza közén i. m. 238.

³⁶² Uo. 253.; U : *Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben*. Akadémiai, Bp., 1982, 81.

³⁶³ Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923.300–301.

³⁶⁴ Lehoczky Alfréd szerk.: *A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon*. Miskolc, 1969, 179–180.; Cs rös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010.23.

³⁶⁵ Kopasz Gábor: A direktórium Baranya megyében. In *A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai Emlékkönyve*. Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa VB M vel désügyi Osztálya. Pécs, 1960, 106.

egymást. Meglepően kiugrik az evangélikusok száma, az izraeliták mellett. Ebből a statisztikai kiugrásból nem kell messzemenő következtetéseket levonni, hiszen egy-egy direktóriumról van szó. Általános következtetést az izraelitákkal kapcsolatban vonhatunk le, hiszen az országos és a Szabolcs vármegyei vezetők között egyaránt nagyobb számban voltak jelen, mint a népességben belüli arányuk tekintetében.

	Első direktórium ³⁶⁶ 1919. márc. 21. - ápr. 21.	Második direktórium ³⁶⁷ 1919. ápr. 21. - ~ápr. 30.	Vármegyei 1910. évi felekezeti arány ³⁶⁸
Róm. kat.	5 (35,7%)	-	28,4%
Gör. kat.	3 (21,4%)	1 (20%)	19,8%
Ref.	2 (14,3%)	3 (60%)	38%
Ev.	2 (14,3%)	1 (20%)	5,9%
Izr.	2 (14,3%)	-	7,9%
Összesen	14 (100%)	5 (100%)	100%

A Magyarországi Szocialista Párt 1919. június 12–13-án tartotta kongresszusát, új neve a *Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja* lett.³⁶⁹ Ebben már a kommunisták kerültek többségbe a szociáldemokratákkal szemben.

A Tanácsok Országos Gyűlését közvetlenül a pártkongresszus után tartották, június 15–23. között. Megnyitóján tiszteletbeli elnökké választották Lenint.³⁷⁰ A gyűlés elnöke

³⁶⁶ PIL VI. 762. f. 3. e. II. kötet. Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai, 28–29.

³⁶⁷ Uo. 48–49.

³⁶⁸ *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-társulat, 1912. 70.

³⁶⁹ Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos szerk.: *20. századi magyar történelem, 1900–1994*. Korona, Bp., 2001, 112.

³⁷⁰ A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Athenaeum, Bp., 1919, 1.

Bokányi Dezső lett. Az ülés maga – már az első napokban – elképesztő anarchiában zajlott. A pontokat összevissza tárgyalták, közbekiabáltak, az ügyrend tárgyalásánál valaki az alkotmányról kezdett el beszélni. Az első nap eltelt az ügyrend tárgyalásával. Különböző kérdésekről esett szó, beszámoltak a teljesítmény csökkenéséről is, amely például a bányászatban 50%-os volt Varga népbiztos bevallása szerint.³⁷¹ Az alkotmány tárgyalásakor az egyház és az állam szétválasztásáról keveset vitáztak. A – hivatalos nevén – Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése elfogadta az új „alkotmányt”,³⁷² és az új államot Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságnak nevezte el. Az egyház és állam kapcsolatáról a következőképpen nyilatkozik: „11. § A dolgozók igazi lelkiismeretszabadságát azzal védi a Tanácsköztársaság, hogy elválasztja teljesen az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. Vallását mindenki szabadon gyakorolhatja.”³⁷³ A választójog ugyanúgy maradt. A 20. § értelmében, a Tanácsok Országos Gyűlése „együtt nem léteben” a Szövetséges Központi Intéző Bizottság „a legfőbb törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat gyakorolja.”³⁷⁴ Nyíltan egy testületre hagyták mindhárom hatalmi ágat, és még csak névlegesen sem választották el őket egymástól.³⁷⁵

A sokat hangoztatott demokráciát és az alulról felfelé épülő rendszert sikerült kellőképpen módosítani a május 19-én Forradalmi Kormányzótanács által kiadott rendeletnek, amely biztost rendelt ki minden megye, illetve város fölé. A biztosok intézkedhettek, kezdeményezhették a helyi tanácsok leváltását, rendelkeztek a karhatalommal, és felügyeletet gyakoroltak a népbiztosságok kiküldöttei felett.³⁷⁶

Gutheil Jenő veszprémi római katolikus püspök szarkasztikus kórleletet ad a rendszerrel: „Farkas Ernő volt kereskedő segéd, a munkásbiztosítás tisztviselője a közegészségügynek lesz népbiztosa, amely ügységhez csak helyettese, Bujdosó kármester

---

³⁷¹ Uo. 30.

³⁷² A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. V. kötet, 1919. június 10. – június 30. 7–22.

³⁷³ Uo. 9.

³⁷⁴ Uo. 10.

³⁷⁵ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 23-24.

³⁷⁶ A kormányzótanácsi biztosokról. A Forradalmi Kormányzótanács XCVI. sz. rendelete. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. III. kötet, 33–34.

elvtárs érthet többet. Magyar József cipész elvtársunkat egész múltja, készültsége menthetetlenül a közoktatásügy élére er szakolja, s hogy a közbiztonság is jól érezze magát, hát ezt meg Simon Antal mindkét nembeli szabómester veszi szakavatott kezeibe.”³⁷⁷

---

³⁷⁷ Idézi Nagy Szabolcs: A „klerikális reakció” egy fészke a kommün alatt i. m. 13–14.

V. Egyházi tulajdonok államosítása

V. 1. Iskolaügy

V. 1. 1. A változó körülmények általános áttekintése

A földek, az ingó és ingatlanvagyon, az intézmények államosítása, majd a sokszor azzal járó különféle atrocitások, tiltások sora, egyházi személyek és testületek elzavarása mind-mind része volt a korlátolt vallásszabadságnak.

1918-ban az összes iskola 59,8%-a katolikus volt. Állami kézben csak 14,3%, míg magánfenntartásban 11,1% volt. A többit (14,8%) más felekezet m ködtette.³⁷⁸ A 85 gimnáziumból 24 katolikus, 16 a többi egyház kezében volt. A polgári iskoláknál más volt az arány: ott csak 22%-uk volt egyházi.

Általánosan ismert kép, hogy a Tanácsköztársaság *gyerekbarát* volt.³⁷⁹ Ebb l annyi igaz, hogy a közoktatásban alapos modernizációt és rengeteg reform bevezetését sürgették. A rendeletek, parancsok nem a következ tanév kezdetét l, hanem általában azonnali hatállyal vagy kisebb csúszással léptek életbe. El sem tudjuk képzelni, micsoda felfordulást okozhatott ez a nevelés terén.

Az oktatást eszmeileg a maguk iparközpontú világában helyezték el: „Az iskola: *üzem*, melynek munkaközösségében tanító és tanítvány a proletariátusért dolgozik.”³⁸⁰ A kommunizmus föl akarja szabadítani a munkásokat az eldologiasodás alól, ám ehelyett

---

³⁷⁸ Bellér Béla: A Tanácsköztársaság a világi iskoláért. *Világosság*, 1963. március. IV. évf. 3. sz. 168.

³⁷⁹ Annyira gyerekbarát volt a kommün, hogy a f városi Állatkertb l „egységes múzeumi telepet”, egyfajta osztályfejl dési skanzenet hoztak volna létre. MNL 605. f. 7. d. II. / 6. 107.

³⁸⁰ F város Közoktatási Ügyosztálya. Rendelet valamennyi f városi iskola testületéhez. 1919. április 10. In MNL K 46 –PTI - 605. f. 7. doboz. II/6. Közokt. Népbiztosság iratai. 12. (*Kiemelés – Cs. A.*)

„Vallás, család, állam, jog, morál, tudomány, m vészet stb. csak különös módjai a termelésnek...” Séve, Lucien: Az elidegenülés marxista elemzése. A vallás és a politikai gazdaságtan. In *A filozófia és a vallás* i. m. 214.

valami infantilis industrializmussal az egész társadalmat, oktatást, kultúrát és az embereket teszi meg pusztá termelési eszközzé.

Kunfi Zsigmond miniszter, majd népbiztos már januártól elkezdte megteremteni a személyi feltételeket a szélsőleges reformokhoz.³⁸¹ Egyik első rendelete (március 29.) határozott a nevelési és oktatási intézmények államosításáról. A „törvény” így kezdődik: „1. § A Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti.”³⁸² Rendelkezik arról, hogy a tanárokat átveszi, kivéve az egyházi személyeket, akiknek először „világi személyekké” kell válniuk, majd pedig – igen távol – a 2. paragrafusában így fogalmaz: „Állandó alkalmaztatásuk tekintetében a közoktatásügyi népbiztos ama vizsgálat letételének alapján fog határozni, amely az illetők társadalmi felfogására és ismereteire terjed ki. A vizsgálat anyagát és módját a közoktatásügyi népbiztos rendelettel szabályozza, időpontját pedig a vizsgálati anyag közzétételétől számított egy, legfeljebb három hónapon belül töltsék ki.”³⁸³ Ez ellen persze sokan felszólalnak, és az átképzést sem akarták engedni, mondván, így ugyanazok a klerikálisok tanítják a gyerekeket, akik eddig is.³⁸⁴

Az iskolákat hivatalosan mind államosították. Külön érdekesség, hogy az iskolák Budapesten, a Közoktatásügyi Népbiztosság hathatós felügyelete alatt az eredeti fenntartó tulajdonában maradhattak.³⁸⁵ 1919. április 10-én egy sor rendelet született (az imádkozás betiltása, a tanárok, tanítványok megszólításának szabályozása, a Marseillaise és az Internacionálé megtanítása, illetve „énekeltetése”).³⁸⁶ A jogi helyzetnél szótarttam róla, hogy egyes testületek, személyek sokszor túllépték a hatáskörüket. „A tanítás kezdetén és végén

---

³⁸¹ Antal Márk már januárban hirdette magáról, hogy kommunista, és nem szocialista, a proletárdiktatúra eltt Kunfi Budapest vidéki tankerületi főigazgatóvá nevezte ki, majd március 21. után a „pedagógiai reformcsoport” csoportvezet je lett. MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 26.

³⁸² A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről. Budapest, 1919. március 29. In Romsics Ignác szerk.: *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény* i. m. I. kötet, 92.

³⁸³ Uo.

³⁸⁴ A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója i. m. 246.; Csörös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 19-20.

³⁸⁵ A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről. Budapest, 1919. március 29. In *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény* i. m. I. kötet, 92.

³⁸⁶ MNL K 46 –PTI - 605. f. 7. doboz. II/6. Közokt. Népbiztosság iratai.

tartott imádkozást ezennel megszüntetjük.”³⁸⁷ – szolt a F város Közoktatási Ügyosztálya 14/1919. VII. rendelete. Az óvodákat átnevezték „játékiskolának”, s ott is forradalmi verseket tanítottak, és az Internacionálét, illetve a Marseillaise-t énekeltették az óvodásokkal.³⁸⁸

Az oktatásban kialakult z rzavarra, kapkodásra jellemz , hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság május 12-én (!) hozott rendelettel eltörölte az érettségi vizsgát, és csak egy „megfelelt”/„nem megfelelt” bejegyzés került a „végbizonyítványba”.³⁸⁹

Június 7-én a már államosított intézményekben kötelez vé tették Marx és Engels arcképének kitételét.³⁹⁰ Bevett módszer volt, hogy régi egyházi iskolába más vallású tanítót vagy buzgó ateistát rendeltek. A fiatal taner k közül sokan váltak híveivé – számításból vagy elkötelezettségb l – az új rendszernek. Az ide-oda helyezések, és a szocialista pártba, szakszervezetbe, Vörös Hadseregbe való belépések miatt közel 1200 új állást létesítettek csak az elemi iskolákban.³⁹¹ Ennek a pénzügyi, és mondhatni, szellemi fedezete nem állt rendelkezésükre.

Az intézmények zömében kevés id t tanítottak az 1918–1919. tanévben. A különböz járványok, a szokásosnál hosszabb szénszünet, az épületek lefoglalása, az idegen megszállás mind-mind csökkentette a tanítási napok számát. El fordult az is, hogy a tanévet csak kés bb tudták elkezdni az esetleges kárfelmérések, helyreállítások miatt.³⁹²

---

³⁸⁷ Volt olyan tanító, akit fel is jelentettek imádkozás miatt. MNL Fejér Megyei Levéltára [továbbiakban: FML] XVI. 3. 1153/1919.

³⁸⁸ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5b. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról 366.

³⁸⁹ Az érettségi vizsga eltörlése. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. III. kötet. 106–107. o

³⁹⁰ Még egy esztend vel azel tt IV. Károly arcképe volt kint, a katolikus intézményekben pedig a pápa és a hercegprímás arcképe. Imre Sándor: Népoktatás. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon* i. m. 173.

³⁹¹ Uo. 175.

³⁹² Jó szemléltet példa erre a Miskolci Református F gimnázium: beszámolnak, hogy milyen kevés id t tanítottak. Szeptemberben influenzajárvány volt, emiatt szeptember 9–28. között és november 18–30. között nem volt tanítás. Volt szénszünet is hosszabb ideig, majd június 6-án lett vége a tanítási évnak. A cseh megszállás miatt május 2–3. és május 21–25. között nem volt tanítás, csak 22-én egy napig. Május 28-tól lefoglalta a katonaság a tornatermet, néha az egész épületet megszállták. Ez id alatt átmentek a katolikus gimnáziumba. Június 12-én megint nagyszámú katonaság érkezett. Július 4. és augusztus 4. között a miskolci 10-es vörös zászlóalj szállása volt az iskola, majd a románok érkezésével odébbálltak. A következ tanévet csak október 2-án tudták elkezdni a rongálások kijavítása miatt. Sárospataki Református Kollégium Levéltára [továbbiakban: SRKL] Kff. V. 30. A Miskolczi Református F gimnázium értesít je az 1919/1920. évr l.

A nyarat a következ tanév el készületeire fordították. „Új szellem ABC és olvasókönyv” jelent meg, melyben nemcsak a szövegek, hanem a képek is alkalmazkodtak ahhoz az ukázhoz, miszerint ez a könyv „valóban tüzes propaganda a kapitalista társadalmi rend ellen”.³⁹³ Az oktatási rendszerben „bizalmi” választottak a tanulók közül.

Az iskolakérdésben nemcsak a tulajdonjog, hanem a vallásoktatás kérdése is fontos területe kutatott korszakunknak. Ezzel kapcsolatban központi intézkedés nem született, de helyi vagy megyei szinten több rendeletet adtak ki, követve a f városi direktóriumét. Kormányzati szinten a vallásoktatás eltörlését azért nem t zték napirendre, mert – ahogy a Forradalmi Kormányzótanács ülésén elhangzott – „a vallásoktatás kérdését az általános iskolareformmal együtt csinálja meg.”³⁹⁴

Általános áttekintésünk végén egy szemléltet példán keresztül ismerjük meg a pedagógiai munka, annak személyi és tárgyi feltételei megváltozását, az iskolák államosítását! Példaintézményünk a Pápai Református Kollégium.

A pápai M vel dési Osztály véghezvitte a kollégium államosítását. A helyi bencés gimnáziumot leszámítva mindegyik iskolát oktatási intézményként használták volna tovább.³⁹⁵ Új tanárokat is kirendeltek az intézményekbe, ami a bizalmatlan légkört és a bizonytalanságot er sítette. Beköltözött a pápai „volt ref. kollégiumba”³⁹⁶ a helyi m vel dési osztály is. Március 30-án zár alá vették a gy jteményeket, pénztárakat, április 14-én nyilvános könyvtárat csináltak a f iskolai könyvtárból, a dísztermet pedig olvasónak rendezték be.³⁹⁷

A m vel dési osztály iratanyagából kit nik, hogy milyen komoly adminisztrációs munka volt az államosítás, hiszen mindent leltárba kellett venni, arról elismervényt átadni.

---

³⁹³ A hivatalos jelentést idézi: Imre Sándor: Népoktatás. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon* i. m. 173.

³⁹⁴ A Forradalmi Kormányzótanács jegyz könyvei i. m. 72.; Cs rös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 19-21.

³⁹⁵ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára [továbbiakban: DREL] M vel dési Osztály iratanyaga, 5516/1919.

³⁹⁶ Uo. 205/1919.

³⁹⁷ A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai F iskolájának Értesít je az 1918–1919. iskolai évr 1. [Sz. n.] F iskolai Nyomda, Pápa, 1920. 1.

A leltározást, a vagyon zár alá vételét az oktatási területen csak júniusban kezdték meg, akkor is először a Konviktussal – gondolom, taktikai okokból. A Konviktust június 20-án vették állami kezelésbe, s utána egy héttel végeztek a Pápai Református N. nevelő Intézet, leányinternátus, polgári leányiskola, tanítón képző átvételével. Azoknak minden bűtorzatát, élelmiszerkészletét, állatállományát, tanszereit, könyvtárait, tüzelőanyagát államosították. Érdekes adalék, hogy az átvételt a M. vel. dési Osztály tagjaként dr. Kőrös Endre, az intézmény vezetője végezte! A helyi osztály 10 tagja mellett Győri Gyula református főgimnáziumi tanító és az evangélikus népiskola vezető tanítója is tag volt. Hogy mely taktikai okokból csatlakoztak-e a helyi szervhez, vagy meggyőződésből, azt csak a fegyelmi iratok alapján tudjuk kikövetkeztetni. Győri Endre találtam feljegyzést, s párttag is volt, de Kőrös Endrét senki sem vádolta bolsevizmussal. Július 10-én végül államosították a főgimnáziumot és a fiúinternátust is, s közben a tanulók között is hódított a kommunizmus.³⁹⁸ Pápán ugyanakkor sem a református, sem a római katolikus gimnáziumban nem hagyták abba a hittan-³⁹⁹ és a latinoktatást sem, pedig utóbbi órákat is megszüntette a Tanácsköztársaság.⁴⁰⁰

V. 1. 2. Vallásoktatás

Mint említettük, a vallásoktatás eltörléséről szóló fővárosi rendelet – a Tanácsköztársaság jogi szabályozásához híven – nem közli konkrétan, hogy a vallásórák helyett mi történjék az iskolákban: „a felszabaduló órák részben a mai társadalmi viszonyok ismertetésére, részben közismereti tárgyak tanítására fordítandók”.⁴⁰¹ A hittan fővárosi eltörlése a megyei direktóriumok számára követendő példává vált. Bellér Béla azt írja, hogy a vallásoktatás

---

³⁹⁸ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 408. doboz. 1750/1919.

Hoffner Pál VII. osztályos tanulót a pápai főgimnáziumból kizárták kommunizmus miatt 1919. augusztus 29-én.

³⁹⁹ Hermann Istvánné – Molnár Jánosné – Malahovszky László: *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikája megyei emlékei*. [sic!] Veszprém Megyei Tanács VB M. vel. dési Osztálya és a Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém Megyei Tagozata. Veszprém, 1979, 46.

⁴⁰⁰ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 1616/1919.

⁴⁰¹ Ladányi Sándor szerk.: [sic!], i. m. 31.

eltörlését „nem minden iskolában hajtották végre”.⁴⁰² A dombóvári direktórium már március 23-án megtiltotta a hitoktatást,⁴⁰³ Somogyban viszont csak április 18-án történt meg.⁴⁰⁴ Nógrádban is megszűnt a „középkorra emlékeztető szellem”.⁴⁰⁵ A hittan helyébe általában kommunizmussal kapcsolatos óra került – ezek után joggal hihették az emberek, hogy ez egy új vallás. Ahogy Kecskeméten magyarították a szocializmus tanítását: „a szocializmus és a kommunizmus az emberiségnek igazi új vallása.”⁴⁰⁶

Gyulán Dobler Béla, a tanügyi bizottság elnöke április 17-én kijelentette, hogy a hitoktatást erkölcsstan váltja fel, melybe „be lehet illeszteni Jézus életét, mert annak tanai szociális érzések.”⁴⁰⁷ Ezzel szembement a központi intézkedéssel, mely társadalmi-szociális ismereteket írt el hittan helyett. Vajon erkölcsstan oktatása alatt próbálták folytatni a vallásoktatást? Az egyházi beszámoló szerint igen; nem törölték el a hitoktatást, csak nem vezettek haladási naplót.⁴⁰⁸ Dobler egyébként felszólította a helyi református segédlelkészt, hogy 10 napon belül döntse el: lelkész vagy tanár akar-e lenni. Új iskolavezetőnek Varga Béla református tanítót kérték föl, de megválasztására a román csapatok érkezése miatt már nem került sor.⁴⁰⁹ Április 12-től a gyulai református szülőknek engedélyezték, hogy a hittanórákat a tanítási idő után, de az iskolában tartsa meg a lelkész,⁴¹⁰ bár ez is jogszabályba ütköző volt. Hasonlóan gondolkodott a Pilisszentiváni Munkástanács, mikor az iskolába

---

⁴⁰² Bellér Béla: A Tanácsköztársaság a világi iskoláért. *Világosság*, 1963. március. IV. évf. 3. sz. 172.

⁴⁰³ K. Balog János szerk.: *A két forradalom... i. m.* 81.

⁴⁰⁴ Illés Dezső szerk.: *Tanácsköztársaság Somogyban*. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága, Kaposvár, 1969., 212.

⁴⁰⁵ Horváth István: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. március 21 – augusztus 1. In *Nógrád megye története, 1849–1919*. Salgótarján, 1969, 254.

⁴⁰⁶ „A Direktórium elrendelte, hogy az iskolákban vallásoktatás helyett a szocializmust tanítsuk. A szocializmus és a kommunizmus az emberiségnek igazi új vallása.” In Rommsics Ignác szerk.: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak... i. m.* 412., valamint Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás. *Világosság*, 1969. április. X. évf. 4. sz. 213.

⁴⁰⁷ Szabó Ferenc szerk.: *A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919*. MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969, 194.

⁴⁰⁸ A Békésbánati Református Egyházmegye 1921. évben s az 1922. év első felében tartott köz-, bírósági és lelkészértekezlet gyűléseinek rövidített Jegyzőkönyve. Összeállította: Gönczy Béla. Szeghalom, 1924, 17.

⁴⁰⁹ Szabó Ferenc szerk.: *A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919*. MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969, 194.

⁴¹⁰ Uo. 195.

visszarakatta a keresztet, mondván, hogy Jézus is szocialista volt, és a lakosság többsége egyébként is katolikus.⁴¹¹

Volt, ahol a hitoktatást ellenforradalmi jelzélvel illették,⁴¹² máshol pedig támogatták a megtartását, mint például Pusztaföldváron, Tótkomlóson, Újkígyóson is. Ezen településekben az iskolákat, a vallásoktatást, az egyházi vagyont teljesen sértetlenül hagyták.⁴¹³ A Békésbánati Református Egyházmegyében több helyen folyt tovább a hitoktatás az iskolákban.⁴¹⁴ A tantárgy szünetelése ennél kevesebb helyen történt meg a vármegyében.⁴¹⁵ Az 1945 utáni történetírásban az „idő rövidségére” hivatkoztak.⁴¹⁶ Gyöngyösön,⁴¹⁷ Mezőberényben is zavartalanul folyt a hitoktatás,⁴¹⁸ ahogy Kabán is, „sőt az egyik hazafias tanítónk egy gyermeket megvert, amiért az a valláskönyvét eltépte.”⁴¹⁹ Az enyingi munkástanács támogatólag küldte tovább a helyi édesanyák kérését, miszerint engedélyezzék gyermekeik részére továbbra is az iskolai hitoktatást.⁴²⁰ Veszprém megyében a tanítók egyes helyeken a templomba is elkísérték a gyermekeket, mint azelőtt.⁴²¹

Volt, ahol ennek ellenkezőjeként baloldali túlzásba is estek. A debreceni diákok temetésre való járását, énekszolgálatát a rendelet alapján megszüntették.⁴²²

Ugyanitt a tanítók szakszervezete szembehelyezkedett a vallásoktatással. A helyi lelkészekhez március 23-án intézett felhívásában közli a vallástanítás minden iskolában

---

⁴¹¹ PML XVI. 18. Pomázi Járás iratai. Direktórium iratok 205. 266–267.; Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 28-29.

⁴¹² Ellenforradalmi hitoktatás a leánygimnáziumban. *Nyírvidék*, 1919. április 1. 2.; Somogyi Jolán szerk.: *Tanácsköztársaság Szabolcs megyében*. Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza, 1969.

⁴¹³ Szabó Ferenc szerk.: *A Tanácsköztársaság Békés megyében* i. m. 192. és 194.

⁴¹⁴ Békés, Békésszentandrás, Doboz, Gyula, Körösladány, Kunágota, Magyarcsanak, Mezőhegyes, Mezőberény, Öcsöd és Vésztő.

⁴¹⁵ A Békésbánati Református Egyházmegye... i. m. 16.

⁴¹⁶ A békéscsabai Rudolf-féle gimnázium igazgatója írja: „A Tanácsköztársaság rendelkezésre álló idő rövidsége miatt intézetünket nem vehette át... április 21-én eltiltotta a vallástanítást és az iskolai imádságot. Intézkedései nem jártak sikerrel: a vallástanítást és az imádságot nem szüntettük meg... addig húztuk-halasztottuk, míg a direktórium el nem menekült.” In *A Tanácsköztársaság Békés megyében* i. m. 192.

⁴¹⁷ Dezséri Bachó László: *Gyöngyös város 1918–19-ben. A forradalmak alatt*. [Kiadó nélkül] Gyöngyös, 1940, 96.

⁴¹⁸ Irányi István: A Tanácsköztársaság Mezőberényben. In *A Tanácsköztársaság Békés megyében* i. m. 317.

⁴¹⁹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/24. e. 61.

⁴²⁰ A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikája megyei emlékei i. m. 47.

⁴²¹ Uo.

⁴²² Veress István, dr.: *A Debreceni Református Tanítóképző Intézet Értesítje az 1918–1919. iskolai évről*. Debrecen, TTREK Könyvnyomda vállalata, 1919.

történt beszüntetését, illetve azt, hogy „a hétköznapokra es vallási ünnepnapokon is tanítani fog.” A történelem fintora, hogy a levél végén azt írták: „ezek megmásíthatatlan határozatok”, hiszen azok egy hónappal később érvényüket veszítették.⁴²³ „Ugyanez a testület intézett levelet a szülőkhez is, melyben nagyrészt nem is a hittanról, hanem az egyházzal szölkáltak, marxista szempontok alapján.”⁴²⁴

Sárospatakon a vallástan oktatása hétköznap reggel 7-8 óra között folyt a templomban. Ám ez a Tanítói Szakszervezetnek nem tetszett, itt is ez a testület lépett föl a hittan ellen. Szerintük a tanulók fáradtak és betegek lesznek a hideg templom miatt. Ezért kérik, más módot keressen az egyházközség a vallásoktatásra, lehet legolyat, amely a kor szellemével sem ütközik.⁴²⁵

Káloz községben nemcsak az iskolában, hanem a református templomban is megtiltották a vallásoktatást. „Saját érdekében ne gyakorolja” – fenyegette meg a helybeli direktórium a lelkészt.

Több bátor kiállásról is történt. Somogyviszlón a tanító folytatta a hitoktatást, el is mondta, hogy addig teszi ezt, míg valaki be nem vádolja t.⁴²⁶ Egy másik dunántúli településen a református tanító végig tartott hittant, s t közben prédikált is.⁴²⁷ A kunhegyesi kálvinista igazgató a direktórium el tt kijelentette, hogy vallástanítás továbbra is lesz.⁴²⁸ A kunmadarasi presbitérium elismerésben részesítette a helyi református tanítókat, mert k a rendeletet nem hajtották végre, csak amikor már szükséges volt, és augusztus 1. után azonnal visszaállították a vallásoktatást.⁴²⁹ Szabolcs vármegyében április 6-án azt írták az

---

⁴²³ A felhívás szövegét lásd *A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban* i. m. 330.

⁴²⁴ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 37.; *A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban* i. m. 331–333. A szövegezt, Lefkovits Vilmost 1920-ban 5 évi börtönre ítélték.

⁴²⁵ Bojtor István: *Egyház a forradalomban*. Adalékok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéhez, a Tanácsköztársaság idejéből. Kézirat. Göncruszka, 1960. 56.

⁴²⁶ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 1441/1919.

⁴²⁷ Uo. 1358/1919.

⁴²⁸ MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára [továbbiakban: JNSZML] XVI. 1. 83.

⁴²⁹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [továbbiakban: TTREL] I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. d. Igazgatási iratok 99-100. doboz 1919–1920. 960/1919.

egyháznak, hogy a vallásoktatás *szünetel*. Ettől függetlenül a nyíregyházi református iskolában ugyanúgy folytatódott a hitoktatás, sőt annak szünetelése ellen szavaztak egyhangúlag az iskola szakszervezeti ülésén. Az iskolaszék 1919. augusztus 1. után meg is dicsérte a tantestületet.⁴³⁰ Olvashatunk még egy bátor példáról a Békésbánáti Egyházmegyéből:

„valóban felemelő érzéssel olvashatjuk a füzesgyarmati tanítótestületünk viselkedéséről szóló jelentést, a helyi direktórium ugyanis az iskolaszéki elnököt és a tanítótestületet felhívta annak a rendeletnek tudomásulvételére, amely a vallásoktatást az iskolából ki akarja zárni. A jelentés szerint azonban „ez összejövetelel”, amelyet a rendelet közzéte után tartott a tanítótestület, „tantestület a rendelettel szemben kimondta, hogy mint eddig, úgy ezután is Isten nevével kezdi és végzi a tanítást s a hitoktatást fokozottabb buzgalommal folytatja.”⁴³¹

A történet folytatását is ismerjük a tantestület határozatáról, „melyet a direktórium helyesleg tudomásul vett.”⁴³² Érdekes adalék tehát, hogy a *confessor* kiállításra a városi Munkástanács így reagált.

Persze adódtak konfliktusok is. Volt, ahol a lelkész szerint a református tanító megszüntette a vallástanítást, a tanár szerint viszont ez nem történt meg. Elfordult, hogy a tanító „nyeregben” érezve magát oda-odamondott pár keresetlen szót a lelkésznek, leszedte a „ref.” feliratot az iskoláról, például Jeney Gyula tanító Nagybarcán.⁴³³

Láttunk példákat, hogy egyes helyeken hogyan nem tartották be a rendeletet. Köröstarcsán egyszer a jognál szigorúbban, másszor enyhébben jártak el. A vallásoktatást a lelkész végezhette tovább, mert a tanítók nem merték – pedig elvileg nem taníthatott volna. A Köröstarcsai Munkástanács Bizottság, két református tanító taggal „felszólította az egyházat, iskolájának és iskolai vagyonának leltár szerint való átadására s a tanítókat az egyházi

---

⁴³⁰ TTREL I. 299. Nyíregyházi Egyházközség d) Igazgatási iratok 4. doboz, 1915–1921.

⁴³¹ A Békésbánáti Református Egyházmegye... i. m. 17.

⁴³² MNL K 46 –PTI - 605. f. 9. doboz. II/18. ... e. Békés vármegye 122.

⁴³³ SRKL Felsőborsodi esperesi iratok, 1903-1931. R. D. J. 5/4.305/1919.

funkciótól eltiltotta...”⁴³⁴ Az utolsó félmondathoz nem volt joga. Több helyen, ahol megszüntették az iskolai hitoktatást, ott a lelkész a templomban, a parókián folytatta.

A Győr megyei mivelésügyi megbízott érdekes kérdésre világít rá a levelében, amelyben nyomatékkal kitiltja a vallásoktatást és minden egyházi ténykedést (!) az iskolából. Az izraelita gyerekek szombaton nem olvashattak volna vallási okokból. Ám mivel ez „egyházi jellegű magatartás”, ezért az a megbízott szerint „nem megengedhető”. Ebből következett, hogy az étkezés előtti imádság, keresztvetés stb., azaz a hívő ember napi gyakorlata is tiltott volt. Ez jóval több, mint amit az eredeti rendeletben olvashatunk, s túllépi a személyes szférát.⁴³⁵ A székesfehérvári rendelet kimondja: „a hazaszeretet helyett az emberszeretet és a nemzetek közötti egyenlőség, az emberiség közös érdekei tanítandók.”⁴³⁶

V. 1. 3. Atrocitások az oktatási területen

Az atrocitások közé sorolok minden olyan esetet, amelyben egyes személyek egzisztenciális bizonytalanságba kerültek. Ide vesszük azt is, hogy választaniuk kellett a szerzeteseknek, hogy az egyház kötelékében maradnak, vagy papok, vagy tanítók lesznek. Állítólag Fáber Oszkár megígérte, hogy legközelebb olyan új rendeletet fog kiadni, amelyben nem kötelezi a papokat, szerzeteseket pályájuk elhagyására, ha tanítani szeretnének.⁴³⁷ Eltette viszont nyilvánvalóan provokált is: egy távirata szerint a kilépési nyilatkozatot aláíró szerzeteseket a kolostorokból nem kell elküldeni, csak ha ezt kérik. Sőt, „kolostorba feleségüket, esetleg férjüket is bevihetik”.⁴³⁸ Ilyen esetről nem tudok, de biztos hatalmas feszültség lett volna belőle.⁴³⁹

---

⁴³⁴ A Békésbányai Református Egyházmegye... i. m. 17.

⁴³⁵ GYMSM XVI. 1. fond 4. doboz. 334.

⁴³⁶ PIL II/24/1919/7074.

⁴³⁷ A bencés házfők levele, 1919. augusztus 2. SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz 1532/1919.

⁴³⁸ SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz 1171.

⁴³⁹ Sok szép nyilatkozatot olvasunk arról, hogy a szerzetesek nem léptek ki és segítségesek maradtak fogadalmukhoz. SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz. 1059–1070.

A „vallásügyi népbiztosság” 3 hónapos tanfolyamot szervezett a papi pályát elhagyóknak, hogy agitátorokat faragjon belőlük. „Biztos jövő és biztos állás” – ígérték.⁴⁴⁰

Származtak furcsaságok abból is, hogy az illetékes elvtársak nem ismerték a protestáns egyházi struktúrát. Így történt, hogy a „rendbél való kilépésről” kellett nyilatkozniuk a Soproni Evangélikus Teológia tanárainak is. Sok nyomban ki is nyilvánították, hogy pályájukat nem hagyják el.⁴⁴¹

A Tanácsköztársaság maroknyi híve joggal háborodhatott fel azon az intézkedésen, hogy a papok, lelkészek, szerzetesek – letéve a reverendát – némi átképzéssel folytathatták a tanítást. Ez ellenkezett Lenin elképzelésével, hiszen szerinte a „csuhás papok” kevesebbet tudnak ártani a szocializmusnak, mint a „csuha nélküli papok”, azaz a hívő emberek, kilépett egyházi személyek.⁴⁴²

A kántortanítóknak is választaniuk kellett a kántorság és a tanítóság között. Volt, ki önmaga döntött, például Kovács János csetényi református kántortanító. Hátat fordított az egyházának, mikor kimondták a szétválasztást.⁴⁴³

A szekszárdi munkásmunkás osztály nem engedélyezte, hogy a volt kántortanító, mint tanító dolgozzon az iskolában és a kántori feladatokat is egyszerre ellássa. Erről a tanító május 13-án levelet írt a helyi kálvinista lelkésznek. Június 5-én engedélyezték neki, hogy szeptemberig ellássa a kántori teendőket, de ezért díjazást nem kaphatott. A Munkástanács a tanítót később a felntoktatás és „népfelvilágosítás” területén akarta alkalmazni.⁴⁴⁴

Személyi atrocitások közé sorolhatjuk az igazgatócseréket is. Magdó István lupényi menekült igazgatót nevezték ki a dunavecsei református iskola igazgatójának, de ismeretlen okokból nem kezdte meg hivatalát.⁴⁴⁵

---

⁴⁴⁰ PML XVI. 12. Biai Járás Direktóriumának iratai. 2. doboz.

⁴⁴¹ SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz, 1084.

⁴⁴² Bergyajev, Nyikolaj: *A kommunizmus igazságai és hazugsága* i. m. 148–149.

⁴⁴³ DREL 35. Győr-Sopron-Pápai Egyházmegyeiratai c. Ügyviteli és közgyűlési iratok 30. doboz.

⁴⁴⁴ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára [továbbiakban: RL] D/254. Szekszárdi Egyházközség iratai, 3. doboz. Igazgatási iratok, 1913–1919. 3595/1919.

⁴⁴⁵ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5b. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról 345.

Két gimnazistát ütlegettek Székesfehérváron, mert azok *laudeturral* köszöntek.⁴⁴⁶

Az iskolai oktatás területén a tanulók közötti bizalmi rendszer kialakítása is feszültségekhez vezetett. Ezért az erről szóló rendeletet idővel vissza is vonták. Ugyanígy jártak el a Tanácsköztársaság alatt bevezetett nemi felvilágosítással kapcsolatban is, melyet a magyar társadalom sok esetben inkább atrocitásként élt meg.⁴⁴⁷

Az iskolákat sok kár érte államosításuk és az épületük másfajta használása közben.⁴⁴⁸ Az államosítás terén helyenként változó intenzitás tapasztalható: a szombathelyi járásban csak három községben vették el az iskolákat,⁴⁴⁹ míg Budapesten szinte teljesen.

A református Baár-Madas Leánynevelő Intézet épületéhez nem nyúltak, anyagi kár nem érte.⁴⁵⁰ Nem ez történt a Kecskeméti Egyházmegyében: „Az iskoláknak a vörös- és a román uralom igen sok kárt okozott; bútorait, felszereléseit több helyen elpusztította. Halasnak, Ceglédnek több százezer, Nagykőrösnek félmilliónál is több kárt okozott iskolai intézményeiben.”⁴⁵¹

Az egyik forrás feltárt egy joghézagot: vajon az iskolában található istentiszteleti tárgyakat kell-e likvidálni? Varga Béla, volt református tanító ugyanis államosította az iskolai harmóniumot.⁴⁵²

A kapkodás miatt nagy volt a bizonytalanság. Győrben a bencés főgimnáziumba telepítették a polgári fiúiskolát, a tanítás azonban tovább folyt. Majd április 25-én a Vörös

---

⁴⁴⁶ Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és eredményei Székesfehérvárott. Székesfehérvár, 1927, 190.

⁴⁴⁷ MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 56.; Bellér Béla: Nemi felvilágosítás a Tanácsköztársaság iskoláiban. *Pedagógiai Szemle*, 1983. 3. szám, 260-271.

⁴⁴⁸ Vésztől az iskola felszerelésben 1258 K kárt tettek. TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. b. igazgatási iratok. 8. doboz, 1918–1920. 319/1920. Jelentés az egyházakat a vörösteror részéről ért bántalmakról.

⁴⁴⁹ Rácz János szerk.: *A Tanácsköztársaság Vas megyében*. [Szombathely] 1980, 261.

⁴⁵⁰ Rébay Magdolna: Baár-Madas Református Leánynevelő intézet (1907–1952, 1990–). In Kósa László szerk.: *Reformátusok Budapesten* i. m. II. kötet, 847.

⁴⁵¹ *A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgyűlésének Jegyzőkönyve*. 1920. szeptember 29. Kecskemét, 1920. 23.

⁴⁵² DREL Egyházkerület iratai. b. Ügyviteli iratok 417. doboz.

rség lefoglalta az épületet, de ott még tovább akarták folytatni az oktatást.⁴⁵³ Nem tudjuk, mi lett a vége.

Debrecenben nem történt meg az iskolák államosítása. Másodlagos forrás szerint Baltazár Dezs „az államosítás elodázásán tevékenykedett.”⁴⁵⁴ Miskolcon csak névleg történt meg a fenntartóváltás. Június 23-án háromtagú bizottság jelent meg, az épület, a felszerelés és a pénztár államosítását mondták ki, de egyelőre re rizedben hagyták az iskolavezet ségnél. Utóbbiak elérték azt is, hogy a „ref.” feliratot ne szedjék le, bár utasították ket erre.⁴⁵⁵ Kivételes eset történt Felcsúton, ahol felmérték a likvidálandó földeket, és az iskolák (katolikus, református) államosítása helyett azok tatarozását rendelték el.⁴⁵⁶

Az épületek hasznosításáról nem voltak konkrét elképzelések, inkább csak tapogatózások. Fáber arról kért információt a kisk rösi járástól, hogy mely likvidált egyházi épület alkalmas gyermekinternátus, rokkantak, öregek otthona, kórház, szanatórium kialakítására.⁴⁵⁷

Több hely is akadt az országban, ahol minden maradt a régiben. Apostagon ugyanúgy imádkoztak a tanítási nap elején, mint korábban, és nyilatkozatot kértek a szül kt l arról, hogy a gyermekek templomba járjanak, egyházi éneket és vallást tanuljanak.⁴⁵⁸ A magyaratádi tanító hittant tanított, minden nap bekísérte a gyerekeket a templomba, kántorizált, s t nem egyszer prédikált is.⁴⁵⁹ Magyaregresi kollégája, Balogh Lajos is

---

⁴⁵³ GYMSM XVI. 1. fond 1a. doboz. 680. és 984.

⁴⁵⁴ Fehér András: A forradalmak Debrecenben. In Gunst Péter szerk.: *Debrecen története, 1849–1919*. 3. kötet. Csokonai, Debrecen, 1997, 447. A debreceni kollégium a kommunizmust átvészelve megrázkódtatások nélkül, nem úgy a román megszállást. k kórházat rendeztek be itt, és többen közülük beköltöztek a kollégiumba. In *A Debreceni Református Tanítóképz. Intézet Értesít je* i. m.

⁴⁵⁵ SRKL Kff. V. 30. A Miskolczi Református F gimnázium értesít je az 1919/1920. évr l

⁴⁵⁶ Gyurkóczy Bendegúz – Molnár Ferenc: Az 1918–1919. évi forradalmi események és a Tanácsköztársaság története Felcsúton. In Estélyi Gyula – Hetlinger Pál – Farkas Gábor – Makkay János szerk.: *A Tanácsköztársaság eseményei a bicskei járásban*. MSZMP Bicskei Járás Bizottsága és a Bicskei Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága, Bicske, 1969, 61–72.

⁴⁵⁷ MNL K-46. PTI-606. f. 1/36. e. 5.

⁴⁵⁸ Igó László tanító fegyelmi ügyéb l. RL Bírósági iratok, A/1. e. 8. doboz 1920. A fegyelmi ügyben végül nem ítélték el.

⁴⁵⁹ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 39/1919.

kántorizált, s t kijelentette, ha eltiltják t le, akkor „mint vallásos, református magán egyén fogom teljesíteni.”⁴⁶⁰

Hajdúnánáson egyedül a református egyházközség vagyonát vették zár alá, de az egyházak egyéb dolgaiba nem szóltak bele. A vallástanítás tovább folyhatott, csak a református f gimnáziumban sz nt meg egy-egy hangos kommunista taner miatt – ám ott is többen tovább imádkoztak, tanították a gyermekeket a vallásra.⁴⁶¹

Nagykorpádon Kuti János református tanító el re gondolkodott, gondoskodott a kántorkérdésr l, hiszen , mint tanító, nem maradhatott kántor. Ezért fiatalokat tanított orgonálni a helyzet állandósulása esetére.⁴⁶²

V. 1. 4. Felsőoktatás, teológiák, tanítóképzők

Már a Berinkey-kormány idejében, 1919. februárban törvényjavaslat született az óvón - és tanítóképz k kártalanítás nélküli államosításáról. Kunfi március 18-án úgy nyilatkozott, hogy az elemi iskolákat és a tanítóképzést államosítani fogja.⁴⁶³

A Sárospataki Akadémia-szék március 31-i ülésén elhangzik, hogy a teológiát is államosítják, s a vallástanítást ott is megszüntetik! Ezért el adásokat „további intézkedésig” nem tartanak.⁴⁶⁴ Nyilvánvalóan a Zemplén vármegyei belügyi biztos félreértette az eredeti rendeletet. Ugyanitt április 15-én a jogakadémia és a teológia különválasztását mondták ki. Els ugyanis állami tulajdonú lett, utóbbi mégiscsak magánintézetként m ködhetett. A jegyz könyv szerint fájdalmasan és a bizonytalanságtól félve, de bízva Istenben engedték el a jogi kart. Ezzel az akadémiai szék megsz nt.

---

⁴⁶⁰ Uo. 1349/1919.

⁴⁶¹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz.

⁴⁶² DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 1349/1919.

⁴⁶³ Bellér Béla: Az 1918/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. *Századok*, 1982. 2. sz. 192.

⁴⁶⁴ SRKL Sárospataki Akadémia-szék jegyz könyvei, 1918/1919. évben K. d. III. 111.

Fáber terve volt, hogy a római katolikusoknál csak a központi szemináriumot hagyja meg.⁴⁶⁵ Ennek igazgatója levelet is írt neki. Kifejtette, hogy ellentmondásos a vallásszabadságról szóló törvény azzal, hogy közben ellehetetlenítik a papnevelést: „beláthatatlan következményei lehetnek annak, ha a templom használata, a papság működése és a papnevelés megakadályoztatnék. Eme tényezők már a vallásos berendezkedésnek annyira végső alapjai, hogy lerombolásuk a legrosszindulatúbb pogány császárok korabeli keresztényüldözéssel volna egyenlő.”⁴⁶⁶

Az erre érkezett válasz cinikus: a következő tanévre díjmentesen odaadják az intézet épületét, „korlátozva az általános lakásszabályok által”, utána viszont csak bérleti díj fejében.⁴⁶⁷

Fáber Oszkár Baltazár Dezsőnek is írt. Levelében kifejtette, hogy a teológiák működhetnek tovább, bérelt helyiségekben. Tehát a központi papi szemináriummal és Debrecennel történt intézkedés nem elszigetelt jelenség volt, hanem egy központi utasítás végrehajtása.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁵ Beke Margit szerk.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet. Aurora, München – Bp., 1992, 40–42.

⁴⁶⁶ MNL K 802. VKM Elnöki iratok A. Iratok. II. Az Elnöki Osztály regisztratórájából megmaradt iratok, 1874–1949. 78. doboz. Egyházi ügyek 2192/1919.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Baráth Béla Levente: *Földbegyökerezés*, i. m. 176.

V. 2. Egyházi szervezetek likvidálása

V. 2. 1. Az egyházi központok likvidálása

Az egyházi testületeknek általában más, állami célokra is jól használható épületeik voltak. Így szeretett volna a diktatúra kultúrpalotát, különböző otthonokat, árvaházakat, kórházakat, szanatóriumokat kialakítani ezekből.⁴⁶⁹

A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület vagyonát május 2-án zárolták,⁴⁷⁰ erről precíz kimutatás található Sopronban. Zár alá vették a Tiszántúli Református Egyházkerület vagyonát is.⁴⁷¹ A Dunántúli Református Egyházkerületet pénzügyileg hivatalosan kommunizálták ugyan, de mégsem változott semmi. A letétbe helyezett értékpapírok is hiánytalanul visszakerültek, csak az arra az időre esedékes kamattól estek el.⁴⁷² Az esztergomi református vagyonát is zár alá vették.⁴⁷³ Ugyanígy Pápán március 30-án a Kollégium gyűjteményét, pénztárát vették zár alá, majd két héttel később magát a könyvtárat is államosították. Az épületet és az intézmény összes vagyonát július 10-én vették át.⁴⁷⁴

A likvidálást legjobban a két fővárosi református székhely, a Konventi Székház és a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatala sínylette meg. Kezdjük utóbbival, valamint a Ráday u. 28-ban található intézményekkel.

A Budapesti Református Teológiát és a Püspöki Hivatalt március 30-án, éjjel kellett kiüríteni⁴⁷⁵ – másnap lakoltatták ki Csernoch hercegprímást is az esztergomi érseki palotából.⁴⁷⁶ Ekkortól megszűnt a tanítás, és az épület a IX. kerületi Munkástanácsé lett. Itt

---

⁴⁶⁹ MNL K-46. PTI-606. f. 1/36. . e. 5. lap.

⁴⁷⁰ SL XVI. 105. 1. doboz. 465/1919.

⁴⁷¹ TTREL Püspöki Hivatal Mutatókönyv, 1919. 1823.

⁴⁷² A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. év szeptember hó 22–23. napjain Pápa városában tartott rendes Közgyűlésének jegyzőkönyve. Pápa, 1921. 75–76.

⁴⁷³ Vezsenyi Péter: Az esztergomi egyházi vagyon likvidálása 1919-ben. Dénes Károly jelentései. *Fons*, XXI. évf., 2014. 4. sz. 514.

⁴⁷⁴ A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikája megyei emlékei i. m. 45.

⁴⁷⁵ Kováts J. István: i. m. 201.

⁴⁷⁶ Balogh Margit – Gergely Jenő: i. m. 167.

kellett például a lakásigényeket bejelenteni.⁴⁷⁷ Az egyházkerületi vagyont május 2-án likvidálták.⁴⁷⁸

Az internátusban bent maradtak a hallgatók és a felügyelő tanár, Hamar István is, de rendszeresen végeztek a hatóságok házkutatást a szobákban. Majd június 7-én, Pünkösd előtti szombaton kellett kiköltözni. Az épületet elkezdték átalakítani. Augusztus 1. után az éléskamra teljesen üres volt, a villanykörtékben egy sem volt meg. A kollégiumból elvitték a bútort is. A Ráday Könyvtár és a Levéltár érintetlen maradt,⁴⁷⁹ de azokat is fel akarták számolni, helyükre mást terveztek.⁴⁸⁰ A folyosókon és lépcsőházban ráség állt.⁴⁸¹

Az Egyházkerület június 17-én kérelmet is írt a Forradalmi Kormányzótanácsnak, hogy a Ráday u. 28. mentesüljön a lefoglalás alól,⁴⁸² sikertelenül. A Tanácsköztársaság bukását követően a sok veszteség miatt az Egyházkerület kártérítési keresetet indított a kerületi Munkástanács minden volt tagja ellen.⁴⁸³

A Konventi Székházban arról értesültek, hogy a Vörösárség akarja elfoglalni az Abonyi utcai épületet, ezért felvették a kapcsolatot a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségével, és nekik adták át az épület nagy részét.⁴⁸⁴ Májusban Bécsi Sándor magánszemély költözött be. Az utcasarki nagyszobát, az elnöki szobát, és annak előszobáját hagyták meg. A Vas- és Fémmunkásokon kívül a népiárség egyik osztaga is beköltözött, akik után ki kellett festeni. Júniusban a megmaradt szobákat is elrekvirálták és a Népszórakoztató és Műszaki Munkások Országos Szövetsége kapta meg.⁴⁸⁵ A zsinati elnök szobáját és előszobáit egy „népes munkáscsaládnak utalták ki”, akiket csak novemberben sikerült

---

⁴⁷⁷ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 42–43.

⁴⁷⁸ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. 1997. 336. Egyházkerületi likvidált értékek kimutatása. RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 851/1919.

⁴⁷⁹ Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés, Püspöki jelentés 1919. november 8. 11.

⁴⁸⁰ RL A/1 b. 202. doboz. 1919. évi iratok 1162/1919.

⁴⁸¹ Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés, Püspöki jelentés 1919. november 8. 10.

⁴⁸² RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 810/1919.

⁴⁸³ Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés, Püspöki jelentés 1919. november 8. 12.

⁴⁸⁴ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [továbbiakban: ZSL] 1920. május 29-i konventi ülés. 57–60. 74/1920.

⁴⁸⁵ Horváth Miklós szerk.: *Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig*. Akadémiai, Bp., 1980, 114.

kiköltöztetni.⁴⁸⁶ Az Abonyi utcában szakszervezeti vezetők is tartottak értekezletet a proletárdiktatúra májusi válságáról és az északi hadjáratról.⁴⁸⁷

A nyugdíj jogosultak és konventi dolgozók havi fizetését esetrel esetre kért engedély alapján folyósították. A konventi elnöki funkciót ekkor Petri Elek és Darányi Ignác gyakorolta.⁴⁸⁸

V. 2. 2. A nem oktatási intézmények likvidálása

Az előző fejezetben tárgyaltakon túl a nem oktatási intézményekre, egyesületekre, alapítványokra is rátette a kezét a Tanácsköztársaság. Az államosítás több helyen is – az idős kössége miatt – csak névleg történt meg: így az Országos Protestáns Árvaegetlet Árvaháza esetében is, melynek „élére gondnokot jelöltek ki, aki azonban sohasem jelentkezett.”⁴⁸⁹

Nem így járt a Bethesda Kórház. A kórházak államosításáról szóló rendelet minden közigazgatási szinten egészségügyi bizottságot alakított, melyek ellenrizték a kórházakat. A Bethesdát – szinte egyedülálló módon – nem államosították, mert a Nemzetközi Vöröskereszt a felügyelete alá vonta. Mégis, a Tanácsköztársaság „az anyagi terhek mellett elviselhetetlen lelki nyomást gyakorolt a kórház vezetőségére és a diakonisszákra.”⁴⁹⁰ Az idközönként megjelenő direktórium tagok, akik szerettek volna mindenbe beleszólni és beleavatkozni,⁴⁹¹ a kórházban felállított, folyton ülészet tanács, a diakonisszák gúnyolása és

---

⁴⁸⁶ ZSL 1920. május 29-i konventi ülés. 57–60. 74/1920.

⁴⁸⁷ Kirschner Béla: *A „szakszervezeti kormány” hat napja (1919)*. Kossuth, Bp., 1968, 20.

⁴⁸⁸ ZSL 1920. május 29-i konventi ülés. 60. 74/1920.

⁴⁸⁹ Géra Eleonóra Erzsébet: *Az Országos Protestáns Árvaegetlet és árvaháza*. In Kósa László szerk.: *Reformátusok Budapesten* i. m. II. k. 928.

⁴⁹⁰ Uo. 964.

⁴⁹¹ Az egészségügy fejtelenségére éppen egy tanácsülési beszámolón olvashatunk meglepő példát: „Megtörtént, hogy egy kerület munkástanácsa azon az alapon, hogy egy kórház abban a kerületben fekszik, bement abba kórházba, ott rendelkezett, sőt, megtörtént az is, hogy egy munkástanács tag ott az egyik betegnek sajátkezűleg injekciót adott.” 1919. május 12. Beszámoló a VII. kerületi Munkás- és Katonatanács ülésén az Intézet bizottság munkájáról, és Biermann István felszólalása. In *A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március*

hamis vádak terjesztése mind-mind akadályozták az ellátást. „A feljelentések eredményeképpen számos hosszadalmas vizsgálaton estek át. A Nemzetközi Vöröskereszt védelme ellenére különböző ürügyekkel többször átkutatták az épületeket, hol tíz hordó petróleumot, hol pedig elrejtett katonai fehérneműket kerestek.”⁴⁹² Ezzel kapcsolatban a X. kerületi Munkástanács ülésének jegyzőkönyvéből olvashatjuk a magyarázatot, miszerint a fehérneműnek „az illető helyen semmiféle „produktív gazdasági rendelése” nem volt, hanem azoknak ott tartása súlyos sérelmével járt a proletárok érdekeinek”⁴⁹³

Biberauer Richárd április 30-án, valószínűleg, az események sodrásában lemondott a lelkesítő jellegéről.⁴⁹⁴ A kórházban több politikailag kötődött ember is tartózkodott, mint például Darányi Ignác és Kovácsy Sándor budapesti református főgondnok. A kórház nem kérhetett ápolási díjat, pénzt meg nem folyósítottak a Tanácsköztársaság részéről, így teljes nincstelenségbe került.⁴⁹⁵ Ezért pontosan augusztus 1-jén bezárták az intézményt, mely aztán – svájci és angol segítségre támaszkodva – 1920 tavaszán indult újra.⁴⁹⁶ A Győri Evangélikus Szeretetházhoz képest a Bethesda még jól is járt, hiszen az elzárást kiürítették és a „népjóléti hivatal rendelkezésére” bocsátották.⁴⁹⁷

Ami a sajtót illeti, a lapokat hivatalosan nem államosították, viszont a Bethlen Gábor Nyomdát szocializálták,⁴⁹⁸ a Protestáns Szemle kiadását nem engedélyezték, és az azt megkövetelő Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vagyonát zár alá vették, könyvkiadványaikat a nyomdából elhurcolták. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a Dunántúli Protestáns Lap, a Sárospataki Református Lapok megjelenését „a helyi munkástanács tiltotta meg”. Az Új Reformáció szerint több mint 300 lapot szüntetett meg a sajtódirektórium.

---

21. – 1919. augusztus 1. Első rész. (1919. március 21. – 1919. június 1.). A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. kötet. Kossuth, Bp., 1959, 471.

⁴⁹² Géra Eleonóra Erzsébet: i. m. 964–965.

⁴⁹³ A Tanács elnökének beszámolója a budapesti X. ker. tanács ülésén. In A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. i. m. 358. (*Kiemelés – Cs. A.*)

⁴⁹⁴ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 779/1919.

⁴⁹⁵ Géra Eleonóra Erzsébet: i. m. 964–965.

⁴⁹⁶ Uo. 965.

⁴⁹⁷ GyMSML XVI. 1. fond XVI. 1. 3. doboz. 789.; Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 29-30.

⁴⁹⁸ MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 124.

V. 3. Egyházközségek likvidálása

Az április 25-én megjelent rendelet szerint a helyi tanácsok által kiküldött likvidáló bizottság elvehet minden ingó és ingatlan vagyont az egyházközségektől, kivéve a szent épületeket és tárgyakat.⁴⁹⁹ Az egyházi birtokok államosításáról szóló rendeletet június 2-án egy további kísérte, amely az átadás formájáról szólt.⁵⁰⁰ Érdekes, hogy lényegi változtatásokat nem tartalmaztak a végrehajtó rendeletek, sőt, formailag sem tértek el az elsőtől; mégis külön adták ki őket, több hét eltéréssel. Minden jószágot, pénzt, alapítványt, értékpapírt elkoboztak. A minksek, a könyvtár pedig a 4. § értelmében a Munkás- Katona- és Földm. vestanács birtokába került. A rendelet nem szabályozta azt, hogy mi történik elrontott leltározás esetén, vagy akkor, ha az egyház nem adja át értékeit? Szakszerűen erről annyit tudtam meg a rendeletből, hogy visszaélés, mulasztás esetén törvényszék elé kerül az illető.⁵⁰¹

A rendelet kiegészítéseként jelent meg április 28-án a könyvtárak köztulajdonba vételéről⁵⁰² és a levéltárak állami kézbe kerüléséről szóló rendelet. A belügyi népbiztosság az 1895-éltti anyakönyveket is bekérte.⁵⁰³

A likvidálást a közvélemény, főleg az egyházi alkalmazottak közönséges rablásnak élték meg. Az egyházi vagyon likvidálása régióként, községenként eltérő volt, a legteljesebben Budapesten történt meg. Volt, ahol a vallásos néptől való félelem miatt nem hajtották végre a *vagyonelkobzást*. Szombathelyen direkt a protestáns vagyont leltározták el szőr, jegyző könyvbe véve a Bibliát, a ruhafogast és a szószéket is.⁵⁰⁴

Ennek ellenkezője történt Nyíregyházán, ahol egyébként buzgón dolgoztak és már március 31-én végeztek a likvidálással – de a református gyülekezet ingóságaihoz el szőr

---

⁴⁹⁹ Az egyházi vagyonok átvétele. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. II. kötet. 137–140.

⁵⁰⁰ Az egyházi birtokok átadásáról szóló kormányzótanácsi rendelet végrehajtása. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. IV. kötet, 105–106.

⁵⁰¹ Uo. 140.

⁵⁰² A közművelődési intézmények, tanintézetek, hivatalok, egyházak könyvtárainak köztulajdonba vétele. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. III. kötet, 92–93.

⁵⁰³ A felekezeti anyakönyvek beszolgáltatása. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. IV. kötet, 39–40.

⁵⁰⁴ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 67.

nem nyúltak. Csak három nappal később mentek ki a gyülekezetekhez, május 3-án pedig már lefoglalták a református iskola betétkönyveit, kötvényeit.⁵⁰⁵

Nem mondhatjuk, hogy a vagyonekbezés regionálisan tagolható lenne: míg Tiszadán március 30-án készpénzt és minden értéket zár alá vettek,⁵⁰⁶ addig Hajdúnánáson semmit sem vittek el. Ennek talán az a magyarázata, hogy a két bolsevik tanácstagot visszafogta a másik három „józanabb belátása.” „Nálunk a direktorok mindnyájan kálvinista emberek voltak”⁵⁰⁷ – fogalmazza meg a pásztoruk. Valóban, Hajdúnánáson csak a református vagyont likvidálták, de a gyülekezeti életbe nem szóltak bele.⁵⁰⁸

Persze nem Hajdúnánás volt az egyetlen helység, ahol alig történt valami. Cserépfalun is a Munkástanács tagjain múlt minden, akik „a legtisztességesebb kiszagdából” álltak, s a rendeleteket nem hajtották végre.⁵⁰⁹ Bonyhádon megmaradtak azok a vagyonok az egyház kezében, amelyeket a hívek adtak össze, hogy a javadalmakat fedezzék vele és a templomokat megköthessék.⁵¹⁰ Logikusnak hangzik, ezzel az érveléssel még fogunk találkozni. Tetőtlenül csak a zászlókat szedték le, más nem történt.⁵¹¹ Tiszacsegén,⁵¹² Kiskunhalason⁵¹³ szintén nem történt semmi változás, mintha elmaradt volna maga a kommunizmus is. A vámospércsi lelkész rövid beszámolója pedig ennyiben kimerül: „Egyházunkhoz senki sem szólt.”⁵¹⁴ Szokolyán a vagyonhoz, az iskolákhoz és a hittanhoz sem nyúltak.⁵¹⁵ Kecskeméten sem hajtották végre a likvidálást, csak az egyházközséghez befolyó jövedelmeket nem továbbították.⁵¹⁶ Baranya teljes egészében kimaradt a likvidálásból,⁵¹⁷ mind az északi része, mind pedig a déli sávja, melyet a szerbek

---

⁵⁰⁵ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [továbbiakban: SZSZBL] XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz. 17/1919.

⁵⁰⁶ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyeiratai. d. igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1929. 92/1919.

⁵⁰⁷ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/24. e. 43.

⁵⁰⁸ Uo. 44.

⁵⁰⁹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 10. doboz. Borsod megyei jelentések II/ 19. e. II. 200.

⁵¹⁰ K. Balog János: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában i. m. 176.

⁵¹¹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/24. e. 90.

⁵¹² Uo. 93.

⁵¹³ MNL K 46 –PTI - 605. f. 12. doboz. II/29. e. 218.

⁵¹⁴ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/24. e. 98.

⁵¹⁵ Uo. II/26. e. 53-54.

⁵¹⁶ *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. V. évf. 5. sz. 6.

⁵¹⁷ MNL K 46 –PTI - 605. f. 9. doboz. II/15./a. e. 14–15.

tartották megszállás alatt. A lékai járásban szándékosan addig húzták a likvidálás ügyét, hogy az végül elmaradt.⁵¹⁸

Voltak más pozitív példák is.⁵¹⁹ Edvén a katolikusok próbálták megmagyarázni, miért ne vegyék el az egyházi vagyont. Arra hivatkoztak, hogy a plébánia kis vagyona nem „könnyen szerzett”, azaz kegyúrtól kapott, hanem a kisemberek által összeadakozott vagyon, s ezért ne vegyék el azt.⁵²⁰ Ugyanitt a lutheránus iskolán torony volt, és imaháznak is használták. Kérték, hadd maradjon meg kezelésükben, imaházként. A kérést felterjesztették a népbizottságra.⁵²¹ A döntésről nem tudok. Dör községben is az egyházi javak köztulajdonba átvételének mellőzését kérte a helyi likvidáló bizottság – a leltározási íven.⁵²²

Lajtaszentgyörgyön júniusig húzták a likvidálást, s akkor is úgy nyilatkoztak, hogy a katolikus lakosság továbbra is papot akar tartani, de „annak eltartása a proletárok nagy pénzbeli megterhelésével járna, a helybeli községi tanács *a proletárság érdekében* úgy határozott, hogy a plébánia földeket, templomvagyont és alapítványokat, további intézkedésig jelenlegi rendelkezésükben meghagyja.”⁵²³

Kaposváron a kiküldött elre szolt a református lelkésznek, hogy hamarosan érkezni fog, gyakorlatilag szabotálta a likvidálást. A leltározás után a lelkészekhez többször visszament bocsánatot kérni.⁵²⁴ A számok alapján hasonló történhetett Nyíregyházán is a zsidó hitközségekkel. Az ortodox izraelitáknál összesen csak 42 korona pénzt és két kegytárgyat találtak (ezüst tóramutató, ezüst serleg). A másik izraelita hitközségben 2 ezüst tóratartót, 4 csengőt és 95 korona készpénzt találtak mindösszesen.⁵²⁵ Szemben a

---

⁵¹⁸ MNL K 46 –PTI - 605. f. 12. doboz. II/34. . e. 2.

⁵¹⁹ A Soproni Levéltár gazdag iratanyagára tekintettel több helyi forrást említek meg a következő bekezdésekben. A környező községek római katolikus, illetve evangélikus vallásúak, ám az ott készült iratok újszerű kérdésfelvetéseket, információkat tartalmaznak, ezért tartottam szükségesnek a közlésüket.

⁵²⁰ SL XVI. 105. 1. doboz 990/1919.

⁵²¹ Uo. 1332/1919.

⁵²² SL XVI. 105. 5. doboz. 690–692/1919.

⁵²³ SL XVI. 105. 1. doboz 1214/1919. (*Kiemelés – Cs. A.*)

⁵²⁴ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 79.

⁵²⁵ SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz. 39–40/1919.

Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezettel, ahol 262 408 korona 50 fillér értéket foglaltak le Geduly Henrik püspök jelenletében.⁵²⁶

Kérdések merültek fel a templomépítésre szánt pénzzel kapcsolatban. A kapuvári járási tanács elnöke május 24-én levélben kérdezte meg Zsigmond Lajos vármegyei likvidálóbiztost, hogy a misealapítványokat, a templomépítésre, javításra szánt alapítványokat is elvegyék-e. Az önkéntes adományok elvételénél a „szegény proletárookra” hivatkoztak megkérdelezhetetlen érveként, utána pedig a templomalappal kapcsolatban fejtik ki, hogy szerintük azt nem kéne leltározni.⁵²⁷

Fertőszentmiklóson továbbmentek, s a templomépítési alapot nem egyházi vagyongként értelmezték, hanem *közvagyonként*, hiszen a templomot a község igyekszik felépíteni – ezért kérték a biztost, a leltározásból hagyja ki. Ezt aláírta a községi jegyző, (!) a tanácselnök és az egész Munkástanács is. Július 12-én egy új levelet is küldtek, melyben részletesen érveltek az új templom építésére, harangöntésre félrerakott pénz mellett.⁵²⁸ Utóbbira Fáber válaszolt, július 24-én Sopronból, miszerint kérésük nem teljesíthető, és haladéktalanul kezdjék meg a likvidálást. Mindenesetre alaposan elhúzták az időt. A fertőszentmiklósihoz hasonló érveléssel találkoztam a borsodi katolikus hívek érdekében írt tanácsi levélben is, miszerint a templomépítési alap egyrészt vallási, másrészt községi célokat szolgál.⁵²⁹ A sobori likvidáló bizottság meg sem kérdezte a politikai biztost a hasonló célú alapítványról, hanem természetesnek vette, hogy azt az evangélikus gyülekezet nem likvidálta. „Megjegyezzük, hogy a nevezett gyülekezetnek vannak alapítványai, melyek azonban kizárólag a templom fölépítése és felszerelése céljára szolgálnak”.⁵³⁰

Volt, ahol kemény szembenállással találkoztak: a horicsónyi katolikus plébános egyszeresen megtagadta a vagyon átadását és elszállítását.⁵³¹

---

⁵²⁶ Uo. 41/1919. és 52/1919.

⁵²⁷ SL XVI. 105. 1. doboz. 1150.

⁵²⁸ Uo. 1158.; 1548–1549; 1555.

⁵²⁹ Uo.

⁵³⁰ SL XVI. 105. 5. doboz. 567.

⁵³¹ SL XVI. 105. 1. doboz. 1454.

A Soproni Református Egyházközség szántóját és a jószágokat is köztulajdonba vették.⁵³²

A káoszban páran megpróbálkoztak egy kis nyereségre szert tenni. Így tett a soproni Weisz Emília is, aki özvegyi nyugdíjat követelt a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 1 elkobzott vagyomból, bár azt el tte onnan sosem kapott.⁵³³

A likvidálás során a biztosok önmaguknak is eltettek a lefoglalt értékekb l. Egy ideig ezt „hivatalos formában” tehették, hiszen a Forradalmi Kormányzótanács március 25-i közlése szerint a lefoglalások után *20% jutalom* járt.⁵³⁴ A hatáskörök tisztázatlanságára és a zsebre dolgozásra is jó példa Szabados Sándor közoktatásügyi népbiztos esete. Irodájának Wertheim-szekrényében 33 darab arany és ezüst kegytárgyat, közte szenteltvíztartót is találtak.⁵³⁵ „Miként kerülhettek a kegyszerek Szabadoshoz, arra nézve semmi adat nincs. Hatáskörébe templomok úgynevezett köztulajdonba vétele semmiképp sem tartozott, mert hiszen a vallásügyek liquidálását külön hivatal végezte, élén Fáber Oszkárral.”⁵³⁶

Ha nem a zsebbe került, mi történt az elkobzott hatalmas vagyonnal? Nem volt egységes eljárás ebben sem. A Budapesti Református Egyházközségben a likvidálás április 14–15-én megtörtént, ezután csak a politikai megbízott engedélyével történhetett utalás.⁵³⁷ A Soproni Református Egyházközségben is ott maradt a pénz, de csak el zetes pénzügyi biztosi engedéllyel lehetett folyósítani.⁵³⁸ Más Sopron vármegyei településen a pénzt be kellett szállítani a legközelebbi állampénztárba.⁵³⁹

---

⁵³² SL XVI. 105. 4. doboz.

⁵³³ SL XVI. 105. 1. doboz. 1152.

⁵³⁴ A Forradalmi Kormányzótanács Jegyz könyvei i. m. 70. o.

A kegytárgyak, egyházi vagyon likvidálása során Oroszországban is el fordult, hogy a bolsevikok sikkasztottak, miként az is, hogy a likvidálás, vagyoneklobzás közben zendülés tört ki egyes vidékeken. Gereben Ágnes: i. m. 43–44.

⁵³⁵ MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. VKM jelentések. 6.

⁵³⁶ Uo.

⁵³⁷ *Új Reformáció*, 1919. április 27. II. évf. 17. sz. 1.

⁵³⁸ SL. XVI. 105. 1. doboz. 11/1919.

⁵³⁹ Uo. 1360/1919.

Volt, aki lecsapott a rekvirált bútorokra is: a Soproni Sport Egyesület öt ajtós szekrényt igényelt a likvidált vagyomból, egy munkásdalárda pedig zongorát.⁵⁴⁰

A teljes lefoglalt összeg hatalmas volt. Csak Nyíregyházáról⁵⁴¹ közel 750 000 koronát vettek el az egyházaktól. A pénzben és értékpapírban lefoglalt egyházi összvagyon 204,5 millió korona volt, ennek 56%-a származott a katolikus egyháztól (114,7 millió korona).⁵⁴² Egy jelentés szerint a f városban 185 egyházi intézményt likvidáltak, vidéken pedig 485-öt.⁵⁴³

Nem tudjuk, a likvidáló biztos elnéz magatartásán, vagy épp meglepetésszer érkezésén, avagy a lelkészek gyors helyzetfelismerésén múlt-e az elvett összeg nagysága.⁵⁴⁴ Dunapatajról 31 465 K 51 f értéket vittek el. De meglep en magas összeget találtam Sárpilisnél,⁵⁴⁵ ahonnet 307 ezer K-t koboztak el a református eklézsiától. Szemben Szekszárddal, ahonnan csak 26 K 67 f-t!⁵⁴⁶

Ahogy említettük, a legteljesebb „munkát” Budapesten végezték, részletesen itt látjuk:⁵⁴⁷

Az egyházi vagyon összesített értéke Budapesten:

Katolikus	114 704 065 K 80 f	56, 1%
Izraelita	44 511 628 K 62 f	21,76%
Református	26 290 663 K 64 f	12, 85%
Evangélikus	16 332 044 K 44 f	7, 99%

---

⁵⁴⁰ Uo.1180/1919.

⁵⁴¹ SZSZBL XVI. 11. 1. doboz. 52/1919.

⁵⁴² Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás i. m. 99.

⁵⁴³ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról. 292.

⁵⁴⁴ Jó adminisztráció a székesfehérvári likvidált vagyonról: Kimutatások, részletes szöveges jelentések. MNL K 802. VKM Elnöki iratok A. Iratok. II. Az Elnöki Osztály regisztratúrájából megmaradt iratok, 1874–1949. 78. doboz. Egyházi ügyek 4001/1919.

⁵⁴⁵ A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspökségt l ennél kevesebbet vettek el. PIL VI. 762. f. 3. . e. II. kötet. 30. A Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai.

⁵⁴⁶ RL A/1 b. 202. doboz. 1919. évi iratok 1178/1919.

⁵⁴⁷ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról. 292.

Unitárius	1 269 510 K 19 f	0, 62%
Görög keleti	1 397 020 K 52 f	0, 68%
<i>Összesen</i>	<i>204 504 933 K 21 f</i>	<i>100%</i>

Sok esetben a likvidáláskor elvitték a lelkészek, szerzetesek személyes tárgyait, pénzét is. Ezt nem kellett volna elvenni, és mégis elvettek. Alább az ilyen eseteket fogjuk ismertetni.

Kapott egy levelet a dunapataji katolikus plébános, miszerint a nála lévő 12 q kender felett kizárólag a Szociális Termelés Népbiztossága rendelkezik.⁵⁴⁸ A piaristáknál nemcsak a bútort, felszerelést államosították, hanem a szerzetesek könyveit is.⁵⁴⁹ Ugyanígy történt Sopronban: a katolikus plébánia felszereléseit – úgymint üvegszekrény, kézi prés, festmény, kályha – mind köztulajdonba vették. Tehát nem csupán az egyházi vagyont, hanem a plébános bútorát is rekvirálták.⁵⁵⁰ Lajtafalun a katolikus pap személyes vagyont szintén likvidálták.⁵⁵¹

A Soproni Református Egyházközség Deák téri házáat köztulajdonba vették, ahogy a mellette található szántót, s vele a jószágokat is.⁵⁵² Ellenben a ságvári református lelkésznel, a Küls -Somogyi Egyházmegye esperesénél arra az évre még minden földbirtok és mez gazdasági eszköz, jószág megmaradhatott.⁵⁵³

Vásárosfalun az izraelita temetőt akarták zároltatni és ott konyhakertészetet kialakítani, de a zsidók megtagadták régi temetőjük átadását.⁵⁵⁴

---

⁵⁴⁸ MNL K-46 PTI-606. f. 1/34. . e. 13-14.

⁵⁴⁹ Szakál Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején i. m. 189.

⁵⁵⁰ SL XVI. 105. 4. doboz.

⁵⁵¹ SL XVI. 105. 1. doboz. 48/1919.

⁵⁵² SL XVI. 105. 4. doboz.

⁵⁵³ RL A/1 b. Püspöki iratok, 1919. évi iratok 201. doboz. 831/1919.

⁵⁵⁴ SL XVI. 105. 1. doboz. 1367.

Elvileg a szertartáshoz szükséges kegytárgyakat, szakrális eszközöket sem vették el, de mégis el fordult. Egy jelentés szerint csak akkor nem hagyták ket helyükön, ha azok nem voltak m kincsek.⁵⁵⁵

Nyíregyházáról elvitték a kegyszereket,⁵⁵⁶ ugyanígy tettek Nagykállón.⁵⁵⁷ A Gy rteleki Református Egyházközségben bezsúfoltak mindent egy szobába (vagyon, kegytárgyakat, hivatali bútorokat), amit utána lezártak, bár a lelkész megmondta nekik: „Figyelmeztettem ket, hogy er szakos eljárásukért Isten megveri ket.”⁵⁵⁸ Utána állásáról is le akarták mondatni, sikertelenül.⁵⁵⁹

Kérdésként merült föl, hogy a világháború során elvitt templomi réztet k, orgonasípok, harangok helyett kapott pénzüsszeget likvidálni kell-e? A Veszprém megyei likvidálóbiztos szerint nem.⁵⁶⁰ Ugyanígy döntöttek a katolikus plébános javaslatára Egyeden is, hiszen az a pénz a templom felszerelési tárgyai közé tartozott.⁵⁶¹

---

⁵⁵⁵ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról. 291.

⁵⁵⁶ MNL K 46 –PTI - 605. f. 12. doboz. II/30. . e. Nyíregyházáról. 4.

⁵⁵⁷ Uo. 79.

⁵⁵⁸ Uo. II/31. . e. 9.

⁵⁵⁹ Uo. 11.

⁵⁶⁰ MNL K 802. VKM Elnöki iratok A. Iratok. II. 78. doboz. 2375/1919.

⁵⁶¹ SL XVI. 105. 5. doboz. 750–757.

V. 4. Parókiák, templomok államosítása

„Terrorral követelik, hogy az iskolákban azonnal szüntessék meg a hitoktatást, az egyház és állam azonnali szétválasztását! [...] Hatalmi hóbortjukban ma még az egyházi vagyonnak saját céljaikra való elharácsolásával is megelégednének, holnap már majd a templomoknak munkáscélokra való lefoglalását fogják követelni!”⁵⁶² Nem volt próféta a keresztyénszocialista lap írója, mégis jól ráérezett arra, ami várt az országra. Gondolatát meríthette tapasztalatból is, hiszen a lenini Oroszországban⁵⁶³ 1918-ban minden állami támogatást és egyházi vagyont elvettek az egyháztól, beleértve a templomépületeket és a kegytárgyakat is. A bolsevik rendelet tartalmazott egy furcsa kitételt is: „Az egyházak és a vallási közösségek nem rendelkezhetnek tulajdonnal, és nem jogi személyek. Az Oroszországban létező egyházak és vallási közösségek javai a nép vagyonát képezik.”⁵⁶⁴ Ám ezt a rendeletet óvatosságból alig tartották be.⁵⁶⁵

Ebben a fejezetben a parókiák és templomok elvételét vizsgáljuk meg, egyben a következő tézist kívánom bizonyítani: A parókiák nem maradtak egyházi tulajdonban, de az általános lakásszabályok keretében a lelkészek továbbra is ott lakhattak. A parókiák tehát nem mentesültek az államosítás alól, hanem az általános lakásszabályok vonatkoztak rájuk. Ezek szerint a lelkész, a pap az ingatlanban maradhatott, *mint bérlő*, de ha az ingatlan elérte a megszabott határmértéket, más családot is telepíthettek mellé.

A likvidálási rendelet a 2. §-ban szabályozta a kivételeket: „kivételt képeznek a templomok, nyilvános kápolnák és a rendszeres használatra szánt imaházak, kálváriák,

---

⁵⁶² Moravitz Lajos: Hát ez kell a magyar népnek?!? Igaz Szó. A keresztyén szocialisták hivatalos politikai lapja. XVI. évf. 1. szám. 1919. január 5. 1.

⁵⁶³ Az Oroszországban a bolsevikok mellett harcoló magyarokkal kapcsolatban v.ö.: Milei György – Petrák Katalin szerk. *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. Magyarok a Nagy Október győzelméért. 1917–1921.* Kossuth, Bp., 1977.

Érdekes adalék, hogy bizonytalan információkat jegyez fel több Horthy-korban született arról, hogy Szamuely még Oroszországban igen kegyetlenül kivégezt több magyar foglyot. Lásd *Szamuely Tibor élete és gaztettei.* [Szerző nélkül.] Magyar Kultúra, Bp., 1919, 23–25.

⁵⁶⁴ Onasch, Konrad – Cipin, Vlagyiszlav: *Az Orosz Ortodox Egyház története.* (Zombori István szerk.: Ecclesia Sancta 4.) MKPK Egyháztörténeti Bizottsága, Bp., 1999, 171.

⁵⁶⁵ Pipes, Richard: *Az orosz forradalom...* i. m. 474-475.

szobrok, haranglábak, valamint ezeknek a vallási szertartásaihoz szükséges felszerelései, melyek nem leltározandók.”⁵⁶⁶ E kitétel azért érdekes, mert a felsorolásban a parókiák, plébániák, lelkészlakok nem szerepeltek. S t a 3.§-ban külön megemlíti a parókiákat: „minden átvett ingatlant (földbirtok, ház)”.⁵⁶⁷ A Forradalmi Kormányzótanács 10. sz. rendelete szólt a lakásokról, melyben nem tesz kivételt az egyházi lakások, házakkal kapcsolatban, hanem kimondja, hogy minden lakóház a Tanácsköztársaság tulajdona.⁵⁶⁸

A lakásrekvirálások egyébként is súlyosan érintették a lakosságot.⁵⁶⁹ Ahogy egy korabeli irat fogalmaz: „A lelkési lakok további rendelkezésig az általános lakási el írások keretében továbbra is meghagyatnak a lelkészek használatára.”⁵⁷⁰ Haypál Ben budai református lelkész is ezt írta: „A lelkési lakások is; csupán bérl je lehet azoknak a lelkész, illetve az egyház.”⁵⁷¹ A szétválasztást szabályozó rendeletek értelmezése⁵⁷² is tézisünket támasztja alá. A belügyi népbiztosok is inkább csak azt kérték, hogy a templomokhoz és kegszerekhez⁵⁷³ ne, illetve csak óvatosan nyúljanak.

Az érsekeknek sokszor személyes vagyonát is elvették, s nem szabad megfélekedezni arról sem, hogy a püspöki, érseki palota is parókia, attól függetlenül, hogy méretével jelent sen eltért a többit l.

---

⁵⁶⁶ Az egyházi vagyonok átvétele. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. II. kötet.137.

⁵⁶⁷ *Kiemelés – Cs. A.*

⁵⁶⁸ A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. i. m. 35–36.

⁵⁶⁹ A lakásrekvirálásokról megdöbben beszámolót közöl (a maga visszafogott módján) Lázár Andor, aki kés bb igazságügy-miniszter, dunamelléki f gondnok, Ravasz László jó barátja lett: „Irodám két szobáját elvették, az egyikbe a viceházmester leánya és fia került, a másik szobába, mely közvetlenül szomszédos volt a dolgozószobámmal, egy nagyon gyanús külsej férfi került. Ennek a szobának a bejárata a mi el szobánkból nyílt, és lakója a mi konyhánkat és fürd szobánkat is használta. Sok különös férfi jött hozzá, ami sokszor egészen félelmetes is volt, mert – mint kés bb kiderült – ezek ennek a beteges hajlamú férfinek voltak a bels barátai. Nem csoda tehát, ha nem éreztünk lakásunkban semmi biztonságot, és mondhatni, örökös rettegésben éltünk.” In Lázár Andor: *Visszaemlékezéseim*. Ráday Gy jtemény, Bp.,1995, 98.

Sárkeresztesen egy Joó Sándor nev útkaparótól egyetlen szobáját vette el egy vörös r, és a háztulajdonos a 12 m²-es kamrába távozott hitvesével együtt. FML XVI. 13. doboz. 666–674.

⁵⁷⁰ MNL K 802. VKM Elnöki iratok A. Iratok. II. Az Elnöki Osztály regisztraturájából megmaradt iratok, 1874–1949. 78. doboz. Egyházi ügyek 4813/1919.

⁵⁷¹ *Új Reformáció*, 1919. április 27. II. évf. 17. sz. 1.

⁵⁷² SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz. 708.

⁵⁷³ GyMSML XVI. 1. fond 1. doboz. 510–512. Sürgöny Landler Jen , Vágó Béla belügyi népbiztosoktól

Fazekas Csaba megállapítja: „Egyes direktóriumok [...] el szeretettel utaltak ki azokban [ti. a parókiákban] egy-két szobát hajléktalanoknak, nagycsaládos munkásoknak, rászorulóknak.”⁵⁷⁴ Nézzünk is meg pár esetet!⁵⁷⁵

A miskolci református püspöki parókiára három családot költöztettek be – mentségükre szóljon, hogy Révész Kálmán püspök ekkor még nem költözött át Kassáról, így nem kellett t kilakoltatni.⁵⁷⁶

Gyulán a református parókiát államosították,⁵⁷⁷ a dunapataji jelentés pedig azt mondta, hogy „a kommunizálásból pusztán a templomot hagyták ki.”⁵⁷⁸ Az etyeki összegzésben szerepel a református lelkészlak is a telekkel, a katolikus plébánia, az annak udvarán lévő négy gazdasági épület, a présház, valamint a földek.⁵⁷⁹

Szekszárdon is államosították a református parókiát úgy, hogy a lelkész ott lakhatott továbbra is, de az „élvezett lakrészek után a lakáshivatal által megállapított bérösszeget” kellett fizetnie. A gyülekezetnek küldött levélben ki is fejtette a hatóság, hogy csak a helyi lakásviszonyoknak megfelelő méretű lakást kell biztosítani a lelkésznek.⁵⁸⁰ Bodajkon az idős papot kilakoltatták, s egy nyirkos lakásba tették, hogy helyére a helyi direktórium egyik tagja költözhessen.⁵⁸¹

Püskin két agitátort szállásoltak el a parókián, Vámosmikolán a katolikus plébániai konyhát használták a katonák. Ugyanígy Somogyudvarhelyen a református parókián lakott pár proletár katona, s t „egy ripk elvtárs majdnem unokán vérével együtt”.⁵⁸² A tápiószelei kálvinista lelkészt május 1-jén zték el parókiájából, s utána kifosztották a lakást.⁵⁸³

---

⁵⁷⁴ Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 83.

⁵⁷⁵ Vannak persze ellenpéldák is: a mezőkövesdi járásban valóban a paplak és a templom volt kivétel. In Lehoczky Alfréd szerk.: *A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon* i. m. 173.

⁵⁷⁶ SRKL Kff. A. IV. / 2. Révész Kálmán iratai, 1864–1952. 1. Tiszáninneri Egyházkerület iratai. 9.

⁵⁷⁷ A Békésbányai Református Egyházmegye... i. m. 18.

⁵⁷⁸ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 800/1919.

⁵⁷⁹ Geng Antal – Lehoczky Antal: A Tanácsköztársaság 133 napja Etyek községben. In *A Tanácsköztársaság eseményei a bicskei járásban* i. m. 54.

⁵⁸⁰ RL D/254. Szekszárdi Egyházközség iratai 3. doboz. Igazgatási iratok, 1913–1919. 3916/1919.

⁵⁸¹ FML XVI. 115. Bodajk.

⁵⁸² DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1377/1919.

⁵⁸³ A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgylésének Jegyzőkönyve i. m. 23.

Nemcsak parókiákat vettek el, hanem más szolgálati lakásokat is. Öcsödön a tanítót lakásából kilakoltatták, azt követően a román katonák foglalták el az üres lakást, a berendezésben 7000 K kárt okoztak.⁵⁸⁴ Máshol a kántortanítói ingatlant és földeket is természetesen legállamosították.⁵⁸⁵ Dunaalmáson a református harangozó lakást kommunizálták el.⁵⁸⁶ Lakásnak foglalták le az Óbudai Református Egyházközség Lelkészi Hivatalát.⁵⁸⁷

Akad az egyháznak kedvező döntés is: a Bogyiszlói Munkástanács úgy határozott, továbbra is a pap és a tanító kezelésében hagyja az egyházi ingatlanokat, földet, birtokot, sőt a kántortanító lakást átengedi a „mindenkori kántornak”.⁵⁸⁸

Fáber sürgönye március 29-én azt tartalmazta, hogy „további intézkedésig a templomok és paplakok eddig [sic!] használtukban hagyandók.”⁵⁸⁹ Tehát valószínűbb, hogy egyelőre a parókián maradhattak a lelkészek, de ez később változott volna!

Oroszországban több helyen bezártak, leromboltak vagy államosítottak templomokat. Megtörtént ez nálunk is, de csak elvétve. Balanyi György négy olyan templomot említ, amit köztulajdonba vettek, köztük a budavári Mátyás-templomot.⁵⁹⁰ A református Lorántffy Egyesület budapesti imaházát is lefoglalták a tisztviselőtelepi Család utcában.⁵⁹¹

Voltak olyan vélemények a Forradalmi Kormányzótanácsban, miszerint el kellett volna venni a templomokat is.⁵⁹² A *Lelkészegyesület* is beszámolt arról, hogy „A

---

⁵⁸⁴ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. b. Igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 319/1920. Jelentés az egyházakat a vörösteror részéről ért bántalmakról.

⁵⁸⁵ SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz. 96–97 és 236, 238/1919.

⁵⁸⁶ DREL Egyházkerület iratai. b. Ügyviteli iratok 417. doboz III/29a.

⁵⁸⁷ Presbiteri Jegyzőkönyv, 1919. május 16. Óbudai Református Egyházközség Levéltára.

⁵⁸⁸ SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 5. doboz. 777.

⁵⁸⁹ GyMSML XVI. 1. fond 1. doboz. 218. 1919. március 29.

⁵⁹⁰ Még a Krisztina téri, tabáni és józsefvárosi katolikus templomokat említi. In Balanyi György: i. m. 138.

⁵⁹¹ Egyházaink a kommunizmusban. [Szerző nélkül] *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. V. évf. 5. sz. 4.

⁵⁹² Szabados népbiztos: „Az, hogy mi egyelőre nem akarjuk becsukni a templomokat...” A Forradalmi Kormányzótanács Jegyzőkönyvei, 269. „A hadseregől és az iskolából kiröpültek a papok, most már a templomok vannak csak hátra. A vallás nem magánügy, hanem közügy és a proletárállamnak igenis elszámoltató kötelessége a legkérelmezhetőbbül megszüntetni az egyház minden néven nevezendő működését. Ez egyúttal a legüdvösebb rendszabály az ellenforradalom megszüntetésére is. *Ha becsukják a templomokat*, produktív

templomokat helyyel-hellyel rendeltetésükkel ellentétes szolgálatokra foglalták le a helyi direktóriumok.”⁵⁹³

Túrkevéen szélső séges buzgalommal március 25-én (!) lefoglalták a gyülekezeti kőszpénzt, azt kevesellve az alapítványokat is. Eltiltották a vallástanítást, éneklést, imádkozást, majd kimondták, ha a templomra nem lesz szükség, gy lésekre fogják használni. A lelkész a jelentését azzal zárta, hogy várják, mikor teszik ki ket a lakásból.⁵⁹⁴

Székesfehérváron az ortodox izraelita téli imaházát és rituális fürdőt is államosították, azzal az indoklással, hogy egy imaház elég, s a rendelet nem tesz említést fürdőről.⁵⁹⁵ Érdekes kérdést vet föl az utóbbi forrás: mi történik az imaházakkal? Egy zavaros júniusi sürgöny Fábertől választ ad rá: minden imaházat el kell venni, ami a likvidálás előtt épült.

„Mindazok az egyházi felekezeti és általuk kezelt alapítványi vagyonok melyek a likvidálás megkezdéséig ilyen címen létesültek, azok nagyságára és eredetére való tekintet nélkül köztulajdonba veendőek, tehát a mise örökmécs alapítványok és lelkész nyugdíj-alapok és úgy szintén köztulajdonba veendőek az épületek is melyek iskolául meg imaházakul is szolgáltak, ha csak rendkívüli körülmények (ezen épületek imaházul való ideiglenes meghagyását) nem indokolják.”⁵⁹⁶

Persze Fáber Oszkár itt imaházakról beszél, nem templomokról.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a rendelettel ellentétben, több helyen is elvették a templomokat. A parókiákat pedig a legtöbb helyen nem államosították, de ez hanyagságból, vagy egy jogszabály figyelmen kívül hagyása miatt történt. *Elméletileg* el kellett venni a parókiákat. A rendelet ezen részének maradéktalan végrehajtása a meglévő anyagi károkon túl komoly nehézségbe sodorta volna az egyházakat.

---

munkára fogják a henyé papokat, máris kint van az ellenforradalom legveszedelmesebb méregfoga.” *Vörös Újság*, 1919. április 5. 6. (Kiemelés – Cs. A.)

⁵⁹³ *Lelkészegyesület*, XII. évf. 14. sz. Debrecen, 1919. április 5. 120.

⁵⁹⁴ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. d. Igazgatási iratok. 99–100. doboz. 1919–1920. 131/1919.

⁵⁹⁵ Juhász Viktor: i. m.

⁵⁹⁶ MNL K-46. PTI-606. f. 1/36. . e. 8.

V. 5. A földkérdés és az egyház

A vagyonekbevonáson, ingóságok és ingatlanok államosításán túl az egyházakat súlyosan érintette a Tanácsköztársaság földpolitikája is. Ebben eltértek Lenin programjától, és a földeket nem osztották szét, ellenben azonnal szövetkezesíteni akartak. Ez a taktika hibásnak bizonyult, hiszen a parasztság azt tapasztalta, hogy a földesúr helyett most a proletárdiktatúráé lett a föld.

Április 3-án kibocsátottak egy rendeletet, mely szerint a kis- és törpebirtokok magántulajdonban maradhatnak. Ezt részletesen a május 17-ei rendelet szabályozta, mely szerint az egyháznak minden 100 holdnál nagyobb mezőgazdasági és minden 10 holdnál nagyobb szőlő-, valamint az összes erdőbirtokot át kellett adnia a helyi tanácsnak. Az erdőket a Tanácsköztársaság, a többi földtulajdon a helyi tanácsok tulajdonába került.⁵⁹⁷

A kisbirtokokkal kapcsolatban a Tanácsok Országos Gyűlésén Hamburger Jen földművelésügyi népbiztos fejtette ki véleményét. Szerinte a 100 hold alatti birtokok „elsorvadásra vannak ítélve”, életképtelenek, mert meg is fogják adóztatni, így kényszerben be kell lépniük a szövetkezetekbe.⁵⁹⁸ Júniusra több mint 7 millió hold volt állami birtok,⁵⁹⁹ csak a katolikus egyháztól körülbelül 630 ezer holdat vettek zár alá.⁶⁰⁰ Elfordult, hogy a szövetkezeti és a földesúri birtok között hasonlóságok maradtak – még személyi szinten is: gr. Esterházy saját birtokán lett termelős birtok.⁶⁰¹ A szövetkezeteket, azok szervezeti-szerkezeti kérdését behatóan feldolgozta a szocialista történettudomány.⁶⁰²

---

⁵⁹⁷ Az egyházi birtokok átadása. A Forradalmi Kormányzótanács XCV. sz. rendelete. In *Tanácsköztársasági Törvénytár* i. m. III. kötet, 32–33.

⁵⁹⁸ A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója i. m. 47.

⁵⁹⁹ „Varga Jen júniusban megállapította, hogy Tanács-Magyarország területén több mint 7 millió kat. hold került szövetkezeti kezelésbe.” L. Nagy Zsuzsa: *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. 1919*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1961. 43.

⁶⁰⁰ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. 1997. 332.

⁶⁰¹ „Még gr. Esterházy is termelős birtok lett, és sok más tulajdonos, intézmény maradt meg saját birtokán vagy eredeti állásában.” L. Nagy Zsuzsa, i. m. 44.

⁶⁰² Jenei Károly – Szigetvári István: A Tanácsköztársaság mezőgazdasági termelőszervezeteinek szervezete és ügyintézése. *Levéltári Közlemények*, 1959. XXIX. évf. 2. sz. Akadémiai, Bp., 369–386.

A katolikusok esetében a föld elvételét azzal magyarázták, hogy annak a társadalomnak adják vissza, amelyet I az egyház elvette. A protestánsokra nézve a következő magyarázatot kapjuk a *Paplak és templom* c. propagandafüzetben:

„Az úgynevezett „szegényebb egyházak” (nálunk a protestáns hitfelekezetek) papjaitól pedig megvonja a burzsoáállamban élvezett állami segítséget (fizetéspótlékot, illetménykiegészítést, stb.) mert egyrészt m ködésüket nem ítéli *nélkülözhetetlen termelési munkának*, másrészt nem akarja igénybe venni azt az adminisztratív tevékenységet, amit korábban kifejtettek.”⁶⁰³

A f érv a föld elkobzására a protestáns egyházaknál – a nélkülözhetetlen termelési munka mellett – a „népbutítás” is,⁶⁰⁴ illetve, hogy a papság nem dolgozik. A földkérdés „megoldását” szinte messianisztikus tettnek látták, mintha Jerikó falait rombolták volna le.⁶⁰⁵

A föld elvételénél voltak kompromisszumkész helyi hatóságok is: Szekszárdon a földeket egyelőre nem vették el a folyó gazdasági évre, viszont ellenértékét készpénzben meg kellett fizetnie a lelkésznek.⁶⁰⁶ Tordason is a föld (s t minden egyházi ingatlan is!) a betakarításig az egyház birtokában maradt „a termelés zavartalan folytonosságának biztosítása céljából”, hiszen k fáradtak vele.⁶⁰⁷ Arról a határozat hallgat, hogy nemcsak földeket kellett volna elvenni – ugyanígy jártak el Nagyvelegen is.⁶⁰⁸

Máshol csak a földek maradtak az egyházi szolgák kezelésében. „Elnök javasolja, hogy a pap, kántor, harangozó további fizetése szüntettessék be, az egyházi

---

⁶⁰³ *Paplak és templom* i. m. 2. (Kiemelés – Cs. A.)

⁶⁰⁴ „Hát a papok? Miért ültek bele a nagybirtokokba? Azért, hogy butítsák a népet... seitek, a jobbágyok, valóságos rabszolgák voltak, kiszolgáltattva uruk önkényének. Dózsa György lázadását a földesurak kegyetlenséggel fojtották vérbe. Kilenced, robot, dézsma járt a földesuraknak, tized az egyháznak.” Tiszay Andor szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai*, i. m. 99.

⁶⁰⁵ Ahogy egy röplap fogalmaz: „Levél a faluba. A biblia azt mondja, hogy miután a kürtösök hétszer belefújtak a kürtbe, leomlottak Jericho falai! ... A magyar forradalmi kormányzótanács egyetlen rendelettel ledöntötte a nagybirtok (latifundium) falait...” Uo. 151.; Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 22.

⁶⁰⁶ RL D/254. Szekszárdi Egyházközség iratai 3. doboz. Igazgatási iratok, 1913–1919. 3916/1919.

⁶⁰⁷ FML XVI. 114. Tordas jegyz. könyve, 1919. május 13. 246.

⁶⁰⁸ FML XVI. 109. Jkv. 159. '19. június 29.

alkalmazottaknak csupán a földjeik hasznélvezete hagyassék meg munkájuk végzéséért.”⁶⁰⁹

Voltak túlbuzgók: Sopron vármegyében a kántortanítói ingatlanokat, földeket is államosították.⁶¹⁰ Voltak indulatosak: a mai Kaposf n (Szomajom), miután kevesellték a szövetkezeti földet, a katolikus plébános 37 holdját is elvette és felosztotta a direktórium.⁶¹¹ A végardói pap a földkérdést vetette össze a vallásüggyel, mikor a szószéken azt mondta: „elveszik a vallást, ha adnak is földet.” Ezért három év fogházra ítélték, majd egy év próbaid re felfüggesztették.⁶¹²

A vidéki lelkészeket egzisztenciálisan rendkívül megrázta ez az intézkedés, hiszen maradék megélhetési forrásukat, a földet is kivették lábuk alól.

---

⁶⁰⁹ JNSZML XVI. Újszászi Munkástanács. 615.

⁶¹⁰ SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz. 96–97 és 236, 238/1919.

⁶¹¹ Mészáros Károly: *Az szirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918–1919*. Különös figyelemmel Somogyra. Akadémiai, Bp., 1966, 109.

⁶¹² Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei...* i. m. 156.

V. 6. Államsegély

Fáber Oszkár először megszüntette az államsegélyt, ám miután egyeseknek már kiutalták, április 15-én úgy döntött, a megszokott járandóságot továbbra is kiutalja.⁶¹³ Egy számvevő szék jelentés szerint a kongruák és segélyezések, azaz az egyházakat támogató állami pénzösszeg mindösszesen 160 ezer koronát ért el.⁶¹⁴ Tehát nem beszélünk nagy összegről, főleg, ha felidézzük, hogy csak Nyíregyházáról 750 ezer K-t vettek el a gyülekezetektől.

Az Új Reformáció április 27-i, utolsó száma szerint az államsegélyt utoljára július 1-jén folyósítják. Augusztus 1-jén valószínűleg nem volt folyósítás. Vásárhelyi Pál soltvadkerti református lelkész persze joggal kérdezhetné, hogy minek utalják ki, ha utána elveszik? Valószínűleg, nem egyedi eset, ami vele történt, akinél a helyi likvidálók a megérkezett kongruát is zárolták, majd amikor abból ki szeretnék volna fizetni az egyházi alkalmazottakat, 1980 korona helyett 260-at adtak oda. Nyomban levelet is írt a lelkész a püspöknek és a Vallásügyi Likvidáló Hivatal vezetőjének is.⁶¹⁵

Az államsegélyről Fábernak fennmaradt az a rendelete, melyben még márciusban szeretné volna megszüntetni az utalást. Ugyan a levélben foglaltakat nem valósította meg, de kiderül, mi lett volna a terve. Fáber arról írt, hogy március végével szüntessék meg a különböző folyósításokat, kivéve az evangélikus, ortodox szerb és izraelita lelkészek kongruáját és korpótlékát, illetve a görög katolikus lelkészek korpótlékát, mely június végéig jár. A forrás szerint a teológiák pénzét a tanév végén szüntették volna meg, a nyugdíjak, „aggpapintézetek” utalását június végével.⁶¹⁶

---

⁶¹³ Fazekas Csaba: *A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”* i. m. 71.

⁶¹⁴ Bellér Béla: *A Tanácsköztársaság és a vallás* i. m. 99.

⁶¹⁵ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 797/1919.

⁶¹⁶ MNL K-46 PTI-606. f. 1/36. . e. 1–2.

Nem találtam olyan els dleges forrást, mely a kés bbi államsegély kifizetésének folytatásáról szól.ÍÖssegezve azt valószínű sítjük, hogy már augusztus 1-jével leállt volna minden állami pénz folyósítása.⁶¹⁷

---

⁶¹⁷ Ezen a véleményen van Raffay Sándor is. U : Eltolódások az állam és az egyház viszonyában. *Protestáns Szemle*, 1924. 17.

VI. „Gyakorlati megvalósítások”

VI. 1. A terror háttere

„Ha Magyarországon a proletariátus hatalmáért még nem folyt vér, akkor fog folyni vér, s a proletariátus vére, de fog folyni a burzsoázia vére is. Mindenki, mindenki, aki ellenünk van, aki ellenségünk, azon keresztültiprunk, legyen az bárki.”⁶¹⁸ (Szamuely Tibor)

A forradalom katonái, alakulatai és terroristái úgy jelentek meg az emberek előtt, mint a hivatalos állam képviselői. A diktatúra kormánya szerint ők nem képviselték a bolsevik államot. Ha hivatalosan nem is, de az ideológiáját és az egyházakkal kapcsolatos álláspontját illetően igenis képviselték, hiszen a kivégzőosztagok a vezetéssel folyamatos kapcsolatot tartottak. Különben miért mutatkozott volna Kun Béla Szamuely Tiborral együtt a Lenin-fiúkkal? Miért számolt volna be a Vörös Riport Film május elsejei adása Cserny József tevékenységéről, és miért jelent meg a film „a terrorcsapat kutyája, Burkus kitüntetésével” alcímű képpel?⁶¹⁹

Ha a központi népbiztosságok nem is voltak tetteistársak, de felbujtók biztosan. Salamon Konrád így jellemzi a terror helyzetét és szerepét az alábbiakban:

„a Tanácsköztársaság vezetői és támogatói természetesnek tartották a vörösteror alkalmazását, s azt a proletárdiktatúra mindennapi eszközének tekintették egészen addig, amíg le nem győzik és meg nem semmisítik ellenfeleiket. Ez pedig a világforradalom gyors zelmében reménykedők számára is kegyetlen és hosszú küzdelemnek ígérkezett. A vörösteror részleteiről, kegyetlenségeiről nem akarok szólni. Csupán annyit jegyeznek meg, ekkor fordult el Magyarországon először, hogy embereket lőttek a Dunába, s a vízbeölés módszerét a fehérterror is folytatta. [...] A vörösteror egész országra kiterjedő megtorló

---

⁶¹⁸ Felszólalás a Budapesti IV. kerületi Munkás- és Katonatanács 1919. április 19-i ülésén. *Pesti Hírlap*, 1919. április 20. Közli Simor András szerk.: *Szamuely Tibor összegyűjtött írások és beszédek*. Magvet, Bp., 1975, 582.

⁶¹⁹ Vörös Riport Film 5. sz. (14) 1919. május 1. 30–32. jelenetek. In Siklós András: *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak*. Források, feldolgozások. Tankönyvkiadó, Bp., 1964, 85.

akciói megdöbbsentették a magyar társadalmat, s a kivégzéseket a magyarság dönt többsége gyilkosságnak tartotta.”⁶²⁰

Szamuely és Cserny számlájára írható a vörösteror jelent s hányada. Hozzájuk ideológia, kalandvágy miatt, vagy éppen ad hoc csatlakoztak emberek.⁶²¹ A problémát egy idő elteltével érzékelték a Forradalmi Kormányzótanácsban, s leállították a halálvonatot. Szamuely belső elismertsége nagy volt, gondoljunk csak oroszországi külön útjára! Nem is hagyta abba a szervezkedést. A Budapest IV. kerületi Munkástanács-üléson kérte, hogy a testület tegyen javaslatot egy „különleges független szerv” felállítására, amely nem tartozik a törvénytörvények alá, s csak az ellenforradalom felszámolásával foglalkozik. Azaz: több mint terrorcsapat.⁶²² Szamuely a kommunistákon belül a radikálisabb vonalat képviselte. Egy 1979-ben megjelent könyv a szocialista emlékeztetés és valótlan állításoktól hemzseg példájaként egyszerre tudja a félelem és a szentség szobraként bemutatni ugyanazt az embert: „Voltak, akik keresztet vetettek, amikor a nevét hallották, és rettegtek tőle, mint a sátántól. Baltazár debreceni megyéspüspökrel jegyezték fel, hogy ijedtében egy koporsóba bújt el tőle, de a félelem ott is hatalmában tartotta: maga alá rondított, s a bűz elárulta rejtekét. Sokan viszont valósággal szentként tisztelték.”⁶²³ Szamuely valószínűleg öngyilkos lett,⁶²⁴ Cserny Józsefet pedig bírósági eljárás keretében halálra ítélték és kivégezték.

Váry Albert 590-re teszi a vörösteror áldozatainak számát. Ahogy Badiou fogalmaz a 20. századról szóló monográfiájában: *a számok itt a minősítés lényegét jelentik, hiszen a bűn kategóriája, mihelyt összefonódik az állammal, tömegmészárlást jelent.*⁶²⁵

---

⁶²⁰ Salamon Konrád: Vörösteror – fehérterror. Okok és következmények. In Szederjesi Cecília szerk.: *Megtorlások évszázada*. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon. Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, Salgótarján – Budapest, 2008, 11–15.

⁶²¹ Marton Vencel Gunó cirkuszigazgató és artista, aki cirkuszos társaival aktívan közreműködött a csornai akasztásoknál. Jóval az ellenforradalom kitörése előtt érkezett meg karaván társulatával Csornára, s ott helyben csatlakozott a vörös különítményesekhez. Lásd Nagy Károly: *A csornai ellenforradalom*. Soproni Hírlap kiadása, Sopron, 1926. 10.

⁶²² BFL XVI. 24. IV. kerületi Munkástanács iratai. 176.

⁶²³ Zalka Miklós: *Szamuely*. Kossuth, Bp., 1979, 5. Nyilvánvalóan igaztalan az állítása.

⁶²⁴ Szamuely Tibor élete és gáztettei i. m. 15–16. „A savanyúkúti zsidó hitközség megtagadta az eltemtetését.” Uo. 62.

⁶²⁵ Badiou, Alain: *A század* i. m. 11.

VI. 2. Atrocitások

A Tanácsköztársaság által egyházi személyek vagy intézmények ellen elkövetett atrocitások, terrorisztikus cselekedetek sorát vesszük végig. Lehet ez a személyes szabadság jogtalan korlátozása, lopás, rongálás, betörés, fenyegetés, fizikai erőszak, egyes esetekben gyilkosság.

A következők alfejezet a valós tények bemutatásával Kádár Imre kurzustörténeti megállapítását is cáfolni igyekeznek, miszerint: „A Tanácskormány egyházpolitikája nem is adott okot komoly panaszra. [...] A vallásszabadság megóvását a Tanácskormány komoly feladatának tekintette.”⁶²⁶

Az atrocitások sorában néhol elég volt egy-egy rosszul sikerült szónoklattal felborzolni a kedélyeket, melyet a központból nem átalítottak később helyretenni.⁶²⁷

Míg Kunágótán csupán megrongálták a református templomkerítést,⁶²⁸ addig Miskolcon több dokumentum és okmány betörés miatt veszett el. Persze arról nem tudunk többet, hogy hivatalos személyek, vagy idegen megszállók, esetleges közönséges tolvajok voltak-e az elkövetők.⁶²⁹ Óbudán a Munkástanács a templom szomszédságába helyezte „a vásári lármát, szemetet: a cirkuszt, amivel megszenségtelenítette egyházunkat.” A láрма

---

⁶²⁶ Kádár Imre: Negyven év után. Az 1918/19-es forradalmak és a magyar egyházak. *Theológiai Szemle*, 1958. I. 245.

⁶²⁷ „Sok helyütt szervezetteknek el kell oszlatni a tapasztalatlan agitátorok és kabarétársulatok selejtes produkciója által elidézett bizalmatlanságot is.” MNL K 46–PTI - 605. f. 7. doboz. II/6. Közokt. Népbiztosság iratai. 29–31.

⁶²⁸ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. b. Igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 319/1920. Jelentés az egyházakat a vörösteror részéről ért bántalmakról.

⁶²⁹ SRKL R. B. II. 6/6. Miskolc, egyházközségi iratok, 1917–1920. 1796–1887. közötti okmányait, dokumentumait 1919-ben betörés által vesztette el. Az 1919-ben elloptott Kt. 2045 tartalmi kivonata. SRKL R. E. IV. 5/7.

vasárnap délután is tartott. Később ugyanitt elvitték a templomkerítést.⁶³⁰ Dunapatajon a református parókia eltti gesztenyefákra akasztották föl az áldozatokat.⁶³¹

Betörésnek minősíthetjük az illetéktelen épülethasználatot is. Hódmezővásárhelyen a tabáni templomban Losonczy Endre lelkész tiltakozása ellenére három esetben is tartottak propagandagyűléseket. Ekkor az úrasztalára állva az egyházakat és alkalmazottait gyalázó beszédeket tartottak. Ugyanitt az iskolák nagy részét gyűlések tartására, saját céljaikra foglalták le. A három egyházi temetőben nemcsak az összes fát vágták ki, hanem elhordták a fejfák jelentős részét is.⁶³²

Március 23-án vasárnap a Ráday utcai Díszterembe rontott be egy szakasz vöröskatonája, és feloszlatták az ott tartott rendezvényt. Közben a parancsnok azt is mondta, hogy „ha az [az öreg], aki a múlt vasárnapon prédikált, még egyszer felmegy a szószékre, gépfegyverrel lövet a templomra.” (A proletárdiktatúra kikiáltása eltti vasárnapon Petri Elek Kálvin téri prédikációjában állítólag elhangzott egy ilyen mondat: „A nép szava nem mindig Isten szava.”)⁶³³

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöki palotájába a terrorista különítményesek költöztek be, s ott tartottak mulatozásokat is. Közben az egyszobás püspöki lakás kapuja alá rendszeresen érkeztek tiltások akasztófás papírok, fenyegető üzenetek. A palotában egy faragott Krisztus-szoborba többször belelőtték, olajfestményeket átszúrtak.⁶³⁴

A jogalkotás és az intézkedések területén is előfordult fejetlenség, mint eddig is láttunk rá példákat. Néha súlyos ítéletet szabtak ki enyhe szabálysértésért. Például valakit 5 év börtönre ítélték, mert egy állomásfőnöknő letépte a vörös sapkarózsát.⁶³⁵ Ugyanannyi fogházra ítélték Sz. I. kalocsai katolikus hittantanárt, amit egy év próbaidőre

---

⁶³⁰ Óbudai Református Presbitérium Jegyzőkönyve, 1919. június 14.

⁶³¹ Olyszó Gabányi János szerk.: *Mártírjaink. Az oroszországi forradalom és a proletárdiktatúra áldozatainak meggyilkolása, lelki és testi megkínzása.* I–II. kötet. Magánkiadás. [H. n.] [1922.], 393.

⁶³² TTREL I. 29. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. b. Igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 319/1920. Jelentés az egyházakat a vörösteror részéről ért bántalmakról.

⁶³³ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 37.

⁶³⁴ Juhász Viktor: i. m. 183–185.

⁶³⁵ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényeszei* i. m. 157.

felfüggesztettek. Azért ítélték el, mert május 18-án szentbeszédében a bolsevikokat „hazátlan bitangoknak” nevezte, elmondta, hogy a szerzeteseket hajléktalanokká teszik.⁶³⁶

Van, akinek csak elfogatása tervbevételér l tudunk. Bognár János tótszentpáli katolikus káplánt abban az esetben, ha egy táviratban írt kijelentése ellenforradalmi, a törvényszék elé állítják.⁶³⁷ A kajdacsi papot elzetesen letartóztatták, de ügyét nem vizsgálták ki.⁶³⁸ A börtönbe zárások és a túszejtési akció nagyszámú személyt mozgatott meg. „Csupán Vas megyében 52 pap volt egyszerre letartóztatva ellenforradalmi izgatás miatt.”⁶³⁹

Sokszor nem jutottak el a börtönbe zárásig, vagy éppen a konkrét fizikai atrocitásig – csak a fenyegetésig. Ez történt Kálózon, ahol a helyi tanács betiltotta az igehirdetést, s azzal fenyegették meg a református lelkészt, hogy ha nem engedelmeskedik, a templomot is bezárják – mindezt igen korán, március 31. el tt.⁶⁴⁰ Hajdúböszörményben többször berendelték a lelkészeket és megfenyegették ket. Borsod megyében egy lelkészt és a presbitériumot az éppen ott lév Póta László vármegyei direktórium elnök maga elé hívatta és a lelkész felpofozásával, lelövésével fenyeget zött: „falhoz állítatom és úgy mint egy kutyát, úgy lövetem le.”⁶⁴¹

Baltazár Dezs höz is berontott egy vöröskatona, méghozzá Nagypéntek délel tt, és fegyverét követelte. „Nekem nem volt, nincs és nem is lesz testi fegyverem: mert az én fegyverem egyedül Isten Igéje.” Erre a katona azt válaszolta: „Nincs Isten!” „Nekem van”, felelte rá a püspök, majd a katona távozott.⁶⁴² Aznap délután egy másik férfi kereste fel lakásán, aki elmondta, hogy Lovászy Mártontól hozott híreket az ellenforradalmi szervezkedés aktuális állásáról. Baltazár elzárkózott t le, sejtve, hogy az újabb látogatója provokatór volt.⁶⁴³ A püspök leírása szerint tervbe volt véve, hogy április 21-én a vagongyári

---

⁶³⁶ Uo. 156.

⁶³⁷ MNL K-46. PTI-605. f. 6. doboz. 1/7. e. 13. Igazságügyi népbiztos. Június 28. Marcali.

⁶³⁸ K. Balog János: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság id szakában i. m. 175.

⁶³⁹ Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás i. m. 101.

⁶⁴⁰ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 634/1919.

⁶⁴¹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 10. doboz. Borsod megyei jelentések II/ 19. . e. II. 304.

⁶⁴² Baltazár Dezs : Megpróbáltatások idejéb l, IV. *Lelkészegyesület*, XII. évf. 23. sz. Debrecen, 1919. június 7. 166–167.

⁶⁴³ Uo.

munkások megölik t, „ha a kommunizmusba átformálódás elé Debreczenben valami gát kerül”.⁶⁴⁴ Végül a konventi elnökb l tús lett – err l egy másik fejezetben szólok. Az ellenforradalom és a klerikalizmus összemosása nem egyedi debreceni jelenség: a kalocsai felkelést Szamuely a helyi érsekre akarta ráfogni, sikertelenül.⁶⁴⁵

Szentesen a tiszai áttörés (július 21.) idején majdnem az összes református lelkészt ért valami bántalmazás. Keresték a távollév Futó Zoltán esperest, Böszörményi Jen lelkészt, Illés Sándor és Nagy Márton segédlelkészeket. Böszörményit az els állásokba hurcolták el, hogy ítélkezzenek felette, végül elbocsátották. Illés Sándort többször állították törvényszék elé, el is ítélték, de sokszoros elfogatás és letartóztatás után t is elbocsátották. „Általában azon pár nap alatt, míg hadszíntér volt Szentes, a megnevezett lelkészek úgyszólván óránként el voltak fogva, letartóztatva román kémkedés, fényjelek adása, román katonák rejtegetése stb. hamis vádak alapján, s naponta 8-10 alkalommal voltak kitéve brutális házkutatásoknak, Nagy Márton s. lelkész több ízben éjszaka is.”⁶⁴⁶ Szalkszentmártonban „véres dühvel keresték a lelkészt, mert a vörös veszedelem közeledtére félreverték a harangokat.” A hadimozgások között összel tték a vezsenyi, a tiszavárkonyi templomot.⁶⁴⁷ A székesfehérvári Munkástanács -elnök Bilkei Ferenc helyi katolikus esperest börtönbe zárta, és többször akasztással fenyegette.⁶⁴⁸ Abonyból Kiss Zsigmond református esperes elmenekült a vörösök el l.⁶⁴⁹ Közvélekedés volt, hogy a vörösök az összes gyulai egyházi embert fel akarják akasztani.⁶⁵⁰

---

⁶⁴⁴ Baltazár Dezs : A próbáltatások idejéb l III. *Lelkészegyesület*, XII. évf. 21. sz. Debrecen, 1919. május 24. 159.

⁶⁴⁵ Olysói Gabányi János szerk.: *Mártírjaink* i. m. 396.

⁶⁴⁶ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. b. Igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 319/1920. Jelentés az egyházakat a vörösteror részér l ért bántalmakról. A hódmez vásárhelyi, makói és szentesi eseményeket elfogultan, regényszer módon írja le Fejérváry József – Gravázt Ferenc: *A Szamuelli halálvonata. Vásárhely-Makó-Szentes rémnapjai. A terroristák bűnpörének f tárgyalása alkalmából*. Reggeli Újság Nyomdája, Hódmez vásárhely, 1921.

⁶⁴⁷ *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. V. évf. 5. sz. 3-4. oldal: [Szerz nélkül] Egyházaink a kommunizmusban.

⁶⁴⁸ Juhász Viktor: i. m. 112.

⁶⁴⁹ *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. V. évf. 5. sz. 3-4.: [Szerz nélkül] Egyházaink a kommunizmusban.

⁶⁵⁰ TTREL I. 59. d. Gyula 1905–1921. 137/1920.

A lazarista rend tagjait a Ráday u. 28-ba vitték, ott falhoz állítva eljátszották, hogy lelövik ket, majd megverték mindegyiket, utána pedig vallatás következett. A fürdőszoba véres kövezetét velük mosatták fel.⁶⁵¹

Gádoroson történt talán, a gyilkosságot leszámítva, a legsúlyosabb zaklatás. Pánczél József református lelkészt, feleségét és három gyermekét (!) elbűbösítő kötéltálati halálra ítélték, majd huzamos ideig kényszermunkára fogták ket. Fizetését a Munkástanács a hívektől nem engedte behajtani.⁶⁵² Egy másik jelentés szerint Gádoroson „meghajigálták” Pánczél és hitvesét.⁶⁵³

Néhol a zaklatás pár ordibálásban kimerült. Boros János görög katolikus esperesnek a vöröskatonák azt kiabálták: „Elször a csuhás papot kell felakasztani!”⁶⁵⁴ Máshol nemcsak utána kiabáltak a papnak. Skamla András politikai megbízott részegen lövöldözve feltartóztatott egy temetésre igyekvő katolikus papot és kántort. Később a Vörösrségre is rá akart lenni, s hatévi fegyházra ítélték.⁶⁵⁵ Ismert esetté vált az, hogy egy bolsevik katona belellet a budai krisztinavárosi úrnapi körmenetbe!⁶⁵⁶

Volt, ahol a golyó talált. Május 4-én Jászkarajen n egy vöröskatona „papok iránti gyűlöletből” lellette Kósa József plébánost, majd a holttestre boruló, imádkozó Hornyik Károly káplánra szintén rállet. A plébános testére borulva is meghalt. A holttesteket kirabolták, majd minden szertartás nélkül, vizes talajba, harangszó és kíséret nélkül elföldelték.⁶⁵⁷ Az aznapi Ige a misén János evangéliuma 10. részéből volt.⁶⁵⁸ „Én vagyok a jó pásztor, és a jó pásztor életét adja a juhaiért”.

---

⁶⁵¹ Csernoch jelentése a VKM miniszterhez. MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. 210/1919.

⁶⁵² TTREL I. 29. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. b. Igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 319/1920.

⁶⁵³ A Békésbánati Református Egyházmegye... i. m. 17.

⁶⁵⁴ 21. dr. Espersit János ügyvéd vallomása.

⁶⁵⁵ Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás i. m. 100.

⁶⁵⁶ Olysoi Gabányi János szerk.: *Mártírjaink* i. m. 45. A lenini Oroszországban rendszeres volt a templomok, kolostorok kifosztása, a körmenetek megtámadása. 1918. február-május között 687 személy vesztette életét körmeneten, vagy egyházi javakat védelmezve. Pipes, Richard: *Az orosz forradalom...* i. m. 475.

⁶⁵⁷ Deák József szerk.: *Jászkarajen egyháztörténete és vértanú papjai*. Kucsák Könyvkötészet és Nyomda, Vác, 1996, 21.

⁶⁵⁸ Uo. 28.

Április 7-én a Sopron megyei Füles községben Szedeniker Antal⁶⁵⁹ plébános felkelésre buzdította híveit. Annak leverését követően április 9-én halálra ítélték „ellenforradalmi felkelés vezetése” miatt, és az ítéletet másnap Sopronban végre is hajtották.⁶⁶⁰ Forradalmi törvényszék által ezt az egy halálos ítéletet hozták egyházi személy ellen.⁶⁶¹ Szántó Konrád katolikus egyháztörténeti könyve szerint „1919. április 10. és 1919. augusztus 3-a között kilenc pap és egy apáca jutott erre a sorsra [kivégzésre], egyen pedig börtönbe fejezte be életét.”⁶⁶²

Egy szenzációhajhász könyv szerint egy Eger melletti kolostorban az is megtörtént, hogy a vöröskatonák az apácák szobáiba szállásolták el magukat. A másodlagos forrás szerint „négyen meghaltak közülük, agyonszerették őket a fiúk.”⁶⁶³

Olyan református lelkészről nincs tudomásunk, aki a kommunizmus nyomán vesztette volna életét. Legmagasabb egyházi tisztségviselőnk, akiről tudjuk, hogy kivégezték, Hajdu Béla volt. Hajdu Béla a Kecskeméti Református Egyházmegye tanácsbírája, tiszteletbeli ügyész, egyben vármegyei ügyész is volt. 1919. május 6-án tizenöt szolnoki társával együtt Szamuely közvetlen parancsára ölték meg a Lenin-fiúk.⁶⁶⁴ Más forrás szerint Hajdu Bélát május 4-én, huszonegy másik szolnoki lakossal együtt lőtték le.⁶⁶⁵ A kivégzendőket a római katolikus temetőhöz kísérték, az úton ütlegetve, a házfalakhoz lökve őket. „Mann József, a tengerészekből alakult kivégzőosztag parancsnoka parancsot adott az ítélet végrehajtására. Általában egyenként, fejlövéllel végeztek velük, de volt, akinek két oldalról az álla alatt egyszerre süttötték el a puskát, és élvezték, hogy a szerencsétlennek valósággal

---

⁶⁵⁹ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei* i. m. 123.

⁶⁶⁰ Uo.

⁶⁶¹ Uo. 76.

⁶⁶² Szántó Konrád: *A Katolikus Egyház története*. II. Kötet. Ecclesia, Bp., 1988, 578.

⁶⁶³ Szerényi Simon szerk.: *A népbiztosok futása a frontról, és még sok szenzációs leleplezés a kommunizmus napjaiból*. Kátai Albert Kiadása. Bp., 1919. 60.

⁶⁶⁴ „Mélységes fájdalommal emlékezik meg az 1919. május 6-án mártírhálált halt Hajdu Béláról, Egyházmegyénk nagytehetség és nagytiszteletnek örvendő tiszteletbeli ügyészéről. E külső megjelenésében és lélekben egyaránt nemes fajmagyartól fosztott meg bennünket a határtalan emberi gonoszság. Az ő bátor, erélyes kezére és éles elméjére nagy szüksége lett volna még egyházunknak.” *A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgyűlésének Jegyzőkönyve* i. m. 28.

⁶⁶⁵ Szentesi Zöldi László: *Vörösterrore Szolnokon*. 1919. május 3–4. Kárpátia Stúdió, Bp., 2011, 71.

lerobbantották a fejét a lövedékek.”⁶⁶⁶ 1919. június 23-án Frittman György soltvadkerti községi bírót és volt református fő gondnokot agyonlőtték.⁶⁶⁷ Bakonyi András váli református férfit Pakson végezték ki – valószínűleg részt vett a Duna menti felkelésben.⁶⁶⁸

Megpróbáltuk sorra venni a lelkészeket, egyházakat ért sérelmeket, de a lista biztosan nem teljes. Apró incidensek sokszorosa történhetett még. Révész Kálmán református püspök így foglalja össze a Tanácsköztársaság alatti atrocitásokat:

„Többen kénytelenek voltak megfutamodni, elmenekülni; néhányan börtönt és vereséget is szenvedtek a Krisztus nevéért, sokan valósággal éheztek és nélkülöztek családjukkal együtt; magam is majd erre a sorsra jutottam a vörösek kassai pünkösdi királysága alatt; mert élelmiszert csakis a szakszervezeti igazolvánnyal ellátott elvtársaknak lehetett kapni, papi szakszervezetet a magas direktórium nem ismert, s mikor emiatt a kassai kanonokok a fő népbiztosnál panaszt emeltek, ez a keresztyéni jókívánság volt a válasz, hogy: „forduljanak fel.”⁶⁶⁹

---

⁶⁶⁶ Cseh Géza beszámolóját idézi: Uo. 71–72.

⁶⁶⁷ Pataki Frigyes: *Soltvadkerti Református Egyházközség története*. Soltvadkerti Református Egyházközség Presbitériuma, Soltvadkert; 1995. 13.

⁶⁶⁸ Olyszói Gabányi János szerk.: *Mártírjaink* i. m. 45.

⁶⁶⁹ Tiszáninnyi Református Egyházkerület 1920. július 1-i, Miskolcon tartott Közgyűlése. Révész Kálmán püspöki jelentése. 18.

VI. 3. Túszejtés⁶⁷⁰

Mikor a Tanácsköztársaság-kutatásba belekezdtem, els re megdöbbsent volt olvasnom, hogy egy államhatalom nem koncepciók eljárások folytán zárja be ellenségeit, hanem túszoakat szed. Mintha önmagát nem államként, hanem terrorista szervezetként definiálná. A leghíresebb református túszy jtési akció Baltazár Dezs konventi elnök, tiszántúli püspök ellen irányult. Említettük, hogy Baltazárt Nagypénteken elkezdtek zaklatni: megpróbálták fegyvert keresni nála, illetve becsalogatni egy ellenforradalmi szituációba.⁶⁷¹

Nagyszombat reggel Baltazár ki akart menni zeleméri tanyájára, de már a korai órákban megindult a túszszedés, ezért nehezen jutott ki a városból.⁶⁷² Valószínűleg ekkor történt, hogy Mez fi Vilmos lakásán keresték.⁶⁷³ A tanyára öt fegyveres érkezett, és elfogatóparancsot adott át a püspöknek, melynek szövege így hangzott: „Elfogató Parancs. Dr. Baltazár Dezs református püspök a közbiztonság érdekében elfogandó és fegyveres kíséret mellett a vörös rség épületébe el mbe állítandó.⁶⁷⁴ Ezen rendeletem nyomban végrehajtandó. Debreczen, 1919. április hó 20. Sterbinszky, vádparancsnok.”⁶⁷⁵

Baltazárt börtönbe vetették, ahol Bibliája az Ap Csel 16, 22–26-nál⁶⁷⁶ nyílt ki.⁶⁷⁷ Kihallgatták, majd másnap elengedték, valószínűleg, mert a román hadsereg vészesen közeledett a városhoz. Április 21-én engedték el, s Debrecen 24-én szállták meg a

---

⁶⁷⁰ A nevesebb túszoak megtalálhatók az alábbi színes kötetben: Molnár Félix szerk.: *Rabságom története*. Emlékalbum. A 133 napos kommün túszejtésének arcképcsarnoka és élményei. Stephaneum Nyomda, Bp., 1921.

⁶⁷¹ VI. 2. fejezetben

⁶⁷² Baltazár Dezs : A próbáltatások idejéb 1, VI. *Lelkészegetesület*, XII. évf. 25. sz. Debrecen, 1919. június 21. 175.

⁶⁷³ Mez fi Vilmos: *Emlékeim a kommün idejéb 1*. Biraucz Nyomda, Bp., 1920, 31–32.

⁶⁷⁴ Baltazár Dezs elfogásáról: Baráth Béla Levente: „*Földbegyökerezés...*”, i. m. 177-178.

⁶⁷⁵ *Lelkészegetesület*, XII. évf. 28. sz. Debrecen, 1919. július 19. A próbáltatások idejéb 1, X. 187. lap

⁶⁷⁶ „22 És velük együtt [ti. Pál és Szilász] a sokaság is ellenük fordult, a bírák pedig letépették ruháikat, és megvessztették ket. 23 Miután sok ütést mértek rájuk, börtönbe vetették ket, megparancsolva a tömlöctartónak, hogy szigorúan rizzze ket. 24 Az pedig a parancsnak megfelelően a bels börtönbe zárta ket, és lábukat kalodába szorította. 25 Éjjeltájban pedig Pál és Szilász imádkozott és énekekkel dics íttette Istent. A foglyok pedig hallgatták ket. 26 És hirtelen nagy földrengés támadt, úgyannyira, hogy megrendültek a börtön alapjai, és azonnal kinyílt minden ajtó, és a bilincsek mindenkir l leestek.” Károli Biblia.

⁶⁷⁷ Baltazár Dezs : A próbáltatások idejéb 1, VII. *Lelkészegetesület*, XII. évf. 26. sz. Debrecen, 1919. június 28. 177.

románok.⁶⁷⁸ Egyes beszámolók szerint „egész éjjel vallatták, de azután másnap elengedték, mert a város határába értek a román csapatok”.⁶⁷⁹ Mez fi szerint a püspököt „megkínozták, be is börtönözték, agyonvallatták, de azután elengedték.”⁶⁸⁰ Baltazár családjához is betörték Húsvétvasárnap, és fegyvert kerestek. Végül részegen a püspök fiát magukkal hurcolták.⁶⁸¹

Egy korabeli tudósítás szerint Húsvéthét n Debrecenben akasztófákat állítottak, hogy kedden huszonöt „úriembert” föl is akasszanak – ez végül elmaradt.⁶⁸²

A börtönben történt eseményekről valószínűleg a Lelkészegyesület tudósít a leghitelesebben, mikor így foglalta össze az előbb leírtakat:

„f szerkesztőnként, mint a közbiztonságra nézve veszélyes egyént, a commune letartóztatta a földalatti börtönbe vetette. Itt töltötte a húsvéti szent ünnepek között éjszakáját és a második nap első felét. – A börtön szennyessége és durvaságától eltekintve bírái figyelmesen bántak vele. Fejealja a szentírás volt materialiter is és takarója: az Isten kegyelme, amely most se volt hozzá hiábavaló. Tizenkilenc órai fogság után nyílt szabadulásra a börtön ajtaja. Ártatlan embernek elég belőle ennyi.”⁶⁸³

Nem Baltazár volt az egyetlen túsza a református egyházi közéletben. Vele együtt letartóztatták Szele György lelkészt és Márk Endre egyházkerületi tanácsbíró, zsinati képviselőt, debreceni polgármestert.⁶⁸⁴ Őket a bolsevikok Budapestre szállították, amikor elhagyták Debrecenét. Csak június 11-én érkezett haza. Leírták, hogy egyik nap kitették a debreceni túsok kivégzésének idejét. Márk Endre önként jelentkezett: csak őt végezzék ki,

---

⁶⁷⁸ Részletesen lásd Kahler Frigyes: Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez (1919–1920). In *Déri Múzeum Évkönyve, 1979*, 231–254.

⁶⁷⁹ Gergely Jenő: *F papok, f pásztorok, f rabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténelem I. Pannonica, Bp., 2004*, 95.

⁶⁸⁰ Mez fi Vilmos: i. m. 31–32.

⁶⁸¹ A házba betört katonák a pincében leittasodtak, távozásukkor elhurcolták a Baltazár Jánost. Másnap éjjeltájban ért haza. A laktanyából megszökött, de ehhez két vöröskatonát kellett meggyilkolnia. A család ijedten várta az újabb támadást, ami viszont már elmaradt. Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés...” i. m. 178.

⁶⁸² *Borzalmas vallomások* i. m. 31.

⁶⁸³ *Lelkészegyesület*, XII. évf. 17. sz. Debrecen, 1919. április 26. 144.

⁶⁸⁴ Tiszántúli Református Egyházkerületi Közgyűlés 1919, 1920, 1921. jegyzőkönyvei. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1923. 1919. május 7.

a többieket ne. Amikor a 60 év felettieket ki akarták engedni, 70 évesként nem akarta elhagyni rabtársait.⁶⁸⁵

Dr. Darányi Ignác dunamelléki református egyházkerületi fő gondnok a következőképpen emlékezett meg Petri Elek püspökről: „amikor a kommunizmus alatt levoltam tartóztatva, akkor is minden veszély és kockázat dacára nem egyszer fölkeresett és ezen súlyos időkben is éreztette velem barátságának melegét.”⁶⁸⁶ Darányi mellett a Forradalmi Kormányzótanács április 6-i határozata szerint Balogh Jenő és többi egyházkerületi fő gondnokot is lecsukták.

Szűcs Dezső és dr. Antal Gézá, a pápai református gimnázium két tanárát április 30-án ejtették túsul. Megoszlik a vélemény dr. Trócsányi Dezső pápai gimnáziumi tanár, és többi egyházkerületi levéltárossal. Az egyik forrás szerint csak ki volt jelölve túsulnak,⁶⁸⁷ másik szerint fogva is tartották.⁶⁸⁸ A harmadik forrás szerint – ez tényleg a legvalószínűbbnek és leghitelesebbnek – Trócsányinak, mint túsulnak áprilistól napenként jelentkeznie kellett a direktóriumnál.⁶⁸⁹

Egy május 27-i levélben arról olvashatunk, hogy Baja Mihály túrkevei református lelkészelnököt április 27-én elvitték, majd Budapesten elengedték, de még nem tudott hazajönni.⁶⁹⁰ Látjuk, több esetben előfordult, hogy valakit vidéken elfogtak és a fővárosba vittek. Mivel a demarkációs vonal folyton változott, ezért sokáig nem tudott hazatérni.

Kovácsy Kálmán evangélikus lelkészt is túsulként tartották fogva.⁶⁹¹ Darányi József zalkodi református lelkészt túsul ejtették, majd Nyíregyházán Kiss Roland azonnal szabadon bocsátotta.⁶⁹²

---

⁶⁸⁵ Baltazár Dezső: A próbáltatások idejéből, V. *Lelkészegetesület*, XII. évf. 24. sz. Debrecen, 1919. június 14. 170–171. Az érkezőkkel „együtt jött Baja Mihály lelkésztestvérünk is”: uo. 172. Más forrásunkból kiderül, hogy is túsul lett.

⁶⁸⁶ Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés, 1921. április 7. 14.

⁶⁸⁷ A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1918–1919. iskolai évről. [Sz. n.] Főiskolai Nyomda, Pápa, 1920.

⁶⁸⁸ Kövy Zsolt: Trócsányi Dezső. *Theológiai Szemle*, 1989. XXXII. évf. 214.

⁶⁸⁹ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 408. doboz. 1925/1919.

⁶⁹⁰ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. d. Igazgatási iratok 99–100. doboz. 1919–1920. 959/1919.

⁶⁹¹ Olyósi Gabányi János szerk.: *Mártírjaink* i. m. 458.

⁶⁹² PTI VI. 762. f. 3. e. IV. kötet. 321.

Katolikus egyházi vezetők is megjárták a kommunista cellákat. Gróf Mikes János szombathelyi püspök már a Károlyi-kormány időszakától kezdve börtönben volt. Húsvétkor misét akart tartani a győti fogház kápolnájában, de nem engedték meg neki. „A cellájában csinálhat hókusz-pókuszt, amennyit akar, de a kápolnában nem.”⁶⁹³ Boros János katolikus főesperest, Székely Jenő görög katolikus lelkészt túszul ejtették és el is hurcolták.⁶⁹⁴ Ugyanígy járt Bocsuk Pál gyöngyösi plébános, kit igen korán túszul ejtve március 31-én Budapestre szállítottak.⁶⁹⁵ A veszprémi túszedési plakáton első helyen szerepelt Rott Nándor helybéli püspök.⁶⁹⁶

Rengeteg esetet találtam, amikor személyes szabadságukban akadályozták az egyházi személyeket, minden magyarázat nélkül. Ugyanakkor egy 1959-ben megjelent dokumentumgyűjtemény külön kiemeli a következő táviratot: „Egyházi személyek kivételével a társadalom vezető emberei közül a szükséghez képest szedjen túszoikat. Belügyi népbiztos.”⁶⁹⁷

A magyar értelmiség jelentős részének börtönbe zárása, vagy a túslistán való szereplésével való fenyegetése meghatározta a rendszerhez való hozzáállást. Az értelmiségen belül a helyi, regionális, vagy éppen országos református vezetők is komoly létszámmal képviseltették magukat a túsok között, mind a laikusok, mind a lelkészek által. Ez meghatározta a református társadalom hozzáállását a rendszerhez. A sok összetevő mellett az, hogy több vezetőt elzártak, jelentősen hátráltatta az országos összefogás kibontakozását. A túszejtés a későbbi táborok helyett, egyfajta amatőrként jött létre.⁶⁹⁸ A rendszer instabil volt, ezért sem kezdhették el a társadalom szisztematikus „megtisztítását”, csupán elzárását.

---

⁶⁹³ Légrády Imre: A kommunizmus fogságában: 1919. április 16 – május 2. Bp., 1919, 36.

⁶⁹⁴ Csanád vármegye alispánjának jelentése. In MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/21. e. 8.

⁶⁹⁵ Olyszói Gabányi János szerk.: *Mártírjaink* i. m. 40.

⁶⁹⁶ Nagy Szabolcs: A „klerikális reakció” egy fészke a kommunizmus alatt. i. m. 17.

⁶⁹⁷ A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban i. m. 356.

⁶⁹⁸ A túszoikat volt, ahol marhavagonokban szállították el. Bojtor István: *Egyház a forradalomban*. Adalékok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéhez, a Tanácsköztársaság idejéből. Kézirat. Göncruszka, 1960. 131.

VI. 4. Kollaboránsok

Ebben a fejezetben néhány kollaboránst ismertetünk, hiszen a számonkérésről szóló fejezetben a fegyelmi tárgyalással együtt elemeztünk több esetet is.

A Tanácsköztársasággal való együttműködés néha pusztán a szavakban nyilvánult meg, vagy abban, hogy a hirtelen megnövekedett számú különböző tanácsban, bizottságban, szakszervezetben és egyesületben tagságot vállaltak. Így tett a kisasszondi református tanító is, aki a helyi direktóriumnak volt a tagja,⁶⁹⁹ illetve egy református lelkész, akit beválasztottak a helyi tanácsba (törvénytelenül), és belépett a Lelkészszakszervezetbe is.⁷⁰⁰ Egy másik lelkész az utóbbin kívül a helyi szakszervezetnek is tagja volt. „Mindkét szakszerv. könyvemmet megsemmisítettem”⁷⁰¹ – írta. A mátészalkai kálvinista tanító, mivel a direktórium tagja volt, lemondott állásáról, majd azt követően elzavarták, és az egyházközség jelentette ezt a felsőbb egyházi hatóságoknak is.⁷⁰²

Voltak, akik – későbbi bevallásuk szerint – a hazaszeretet miatt léptek be a Vörös Hadseregbe. A KIE-tagok közül „1919-ben sokan belépnek a Vörös Hadseregbe, hogy az ország területi integritását védjék.”⁷⁰³ Ugyanígy tett 23 nagykereseti tanítóképzés is,⁷⁰⁴ illetve Varga Antal református lelkész, aki vörös parancsnoknak állt.⁷⁰⁵

Más a megélhetési gondja indított új útra. Garaczi Imre dunaföldvári református lelkész lemondott állásáról, majd a vármegyei Munkácsy Osztálynál helyezkedett el. Későbbi elmondása szerint tanítói oklevelet akart szerezni, mert a lelkészi fizetéséből évi 300 koronából nyomorogtak.⁷⁰⁶ Hasonlóan tett a nagykanizsai lelkész, aki átképz

---

⁶⁹⁹ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 1446/1919.

⁷⁰⁰ Uo. 1237/1919.

⁷⁰¹ Uo. 73/1919.

⁷⁰² *A Tanácsköztársaság Mátészalkán és környékén.* [Szerk. nélkül] MSZMP Járási Párt VB. 1959. 24–25.

⁷⁰³ Dobos László Gábor: Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In Lendvai L. Ferenc szerk.: *A magyar protestantizmus. 1918–1948.* Tanulmányok. Kossuth, Bp., 1987.

⁷⁰⁴ RL A/1 b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 954/1919.

⁷⁰⁵ Uo. 875/1919.

⁷⁰⁶ RL A/1 b. Püspöki iratok, 1919. évi iratok 201. doboz. 768/1919.

tanfolyamon vett részt, mert olyan kevés volt a lelkészi fizetése. Tanári állást szeretett volna, de ez végül meghiúsult.⁷⁰⁷

Külön tanfolyamot szerveztek a papi pályát elhagyóknak, hogy agitátorokat faragjanak belőlük. „Biztos jövő és biztos állás” – ígéri május végén.⁷⁰⁸ Az átképzett tanfolyamok vezetője, Mogán Ákos régi marxista volt, bár a Kálvinista Szemle szerint „áttért kath. pap, majd ref. segédlelkész, Baltazár püspök bizalmi embere és pártfogoltja.”⁷⁰⁹ Állandó eladója volt a tanfolyamoknak Szalay Károly budapesti református gimnáziumi tanár.⁷¹⁰ Sebestyén Jenő szerint az agitátorképzett 28 diákjából négy lelkész volt és volt még egy református professzor is.⁷¹¹ Közülük Horváth József nagykeresői gimnáziumi tanárt tudjuk azonosítani, aki „eldobta magáról a lelkészi palástot. Lemondott papi jellegéről és itt hagyva Egyházunkat, városunkat, iskolánkat, Budapesten a kommunista agitatori tanfolyamra vétette fel magát, melyet el is végzett.”⁷¹²

Volt, aki buzgóbb volt a hivatalosoknál: elfordult, hogy a pap szimpatizált az eszmével, de a tanácselnök nem. Balatonkenesén a katolikus plébános a diplomájátára ragasztotta ki a plakátokat, míg a direktórium elnöke megsemmisítette a marxista nyomtatványokat.⁷¹³

---

⁷⁰⁷ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 195/1919.

⁷⁰⁸ PML XVI. 12. Biai Járás Direktóriumának iratai. 2. doboz.

⁷⁰⁹ *Kálvinista Szemle*, 1920. április 11. 4.

⁷¹⁰ MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kézírata 292.

⁷¹¹ „A kommunizmus egyik nagyon veszélyes intézménye a kommunista agitátorok oktatására létrehozott úgynevezett F iskola volt. Úgy gondolták, hogy a vidéki nép nem akarja meghallgatni a zsidó agitátorokat ezért találták ki, hogy céljuk elérése érdekében egykori papokat és prédikátorokat fognak kiképezni. Így történt, hogy megindult az első hírhedt agitátorkurszus, ahol a körülbelül 28 beiratkozott „diákból” négy lelképásztor volt és sajnos volt még egy professzor is, aki korábban (a nyolcvanas években) Utrechtben tanult a teológián.” Sebestyén Jenő, 36. Eredetiben: „*Een zeer gevaarlijke inrichting van het communisme was de z. g. Hoogeschool ter opleiding voor agitatoren van het communisme. Zij hebben namelijk ondervonden, dat het volk overal op het platteland, de Joodsche agitatoren niet wilde aanhooren. Zoo kwamen zij tot de idee, dat zij voor dit doel liever gewezenen predikanten en predikanten zouden opleiden. Zoo hebben zij dan hun eerste, de berucht geworden agitator-cursus geopend, waar ongeveer 28 z. g. „studenten” waren ingeschreven, waaronder ook vier predikanten, en, helaas, geschreven, waaronder ook vier predikanten, en, helaas, is er zelfs één als „professor” optgetreden, die vroeger (in de 80er jaren) als theoloog in Utrecht gestudeerd had.*”

⁷¹² RL A/1 b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 954/1919.

⁷¹³ Csaba Imre: *A Tanácsköztársaság Veszprém megyében*. MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága. Veszprém, 1959, 125–126.

Varga György történelmi református segédlelkész „lelkiismeretelleni meghasonlása” miatt hagyta ott az egyházi pályát.⁷¹⁴ Gyri Gyula pápai református tanár Veszprém vármegyei közmvelődési népbizott lett – szerinte megkérdezése nélkül. Ennek ellentmond, hogy már március 24-én belépett a szocialista pártba, majd két napra rá a tanítók szakszervezetébe, átképző tanfolyamon is részt vett, illetve a helyi mvelődési osztálynak is tagja volt.

Elvileg ideológiai okok miatt működött együtt a rendszerrel Szigethy Zsigmond csurgónagymartoni református tanító, de annak mikéntjéről nem sokat tudott. „Az első napokban szent meggyűző désem volt, hogy szerencsétlen hazánkat csak az mentheti meg, ha szorosabban csatlakozunk a szocialista Amerikához és nyugathoz.”⁷¹⁵ Hogy Amerikához csatlakozzunk, tagja lett a helyi és a járási Munkás- és Katonatanácsnak, az intéző bizottságnak, illetve a járási mvelődési tanácsnak. Tagja volt a Tanítók Szakszervezetének, részt vett az átképző tanfolyamon, belépett a pártba is. Ennek ellenére a községben a kényes rendeleteket nem hirdette ki. Az imádkozást, a vallásos köszönést, a reggeli könyörgéseket egyáltalán nem hagyta el az iskolából, sőt, a feliratot sem vette le annak homlokzatáról. Május közepétől passzívvá vált.⁷¹⁶

Kopasz Sándor kunmadarasi kálvinista tanító a helyi direktórium tagjaként „népi olvasóköroket és továbbtanulást szervezett”.⁷¹⁷ Kisújszálláson Fejér József református gimnáziumi tanárt a direktórium elnökévé választották, „Túrkevéen Cziriák Géza áldást mondott a Tanácsköztársaságra.”⁷¹⁸

Kutas Bálint törökszentmiklósi lelkész „fogyasztási szövetkezetet” gründolt, földet osztott, amiért az ellenforradalom idején állását veszítette.⁷¹⁹ „Augusztus 1. után az

---

⁷¹⁴ RL A/1 b. Püspöki iratok, 1919. évi iratok 201. doboz. 768/1919.

⁷¹⁵ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 1616/1919.

⁷¹⁶ Uo.

⁷¹⁷ *Tanulmányok a Magyar Református Egyház... i. m. 273.*

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ Uo. 116.

együttm köd k között többen voltak, akik elmenekültek; elmentek másik régióba, átszöktek a határon.”⁷²⁰ Így tett két csurgói református tanár is.⁷²¹

Takács József péri tanító⁷²² is szimpatizált a rendszerrel. Adorjánházán Dezső Zoltán református tanító volt az Munkástanács elnöke, ahogy Kiss Lajos Kupa községben – utóbbi tanító internálótáborba is került emiatt.⁷²³

Borsodban a kálvinista lelkészek nemcsak tudomásul vették az új rendet, hanem testületileg beléptek a pártba.⁷²⁴ Ezen esetek tudatában vetette föl a kérdést Szabó Béla somogyhatvani lelkész az esperesnek, hogy miért lépnek be a pártba a fiatal lelkészek? Talán magasabb államsegélyért? Nem tudják, hogy elveszik a földeket és mindent? „Várunk fordulatra.”⁷²⁵

Egy érdekes, ám más forrásból nem igazolható momentumot közöl Bodoky Richárd visszaemlékezésében. Szerinte a Fasori Evangélikus Gimnáziumban utasításokat adó, a megbecsült igazgatót elmozdító „kormánybiztos” *Kádár Imre* volt.⁷²⁶

A legdurvább eset dr. Gebra Pál volt. Egykori szemerke-kistamási református lelképásztor lelkészi jellege már a Tanácsköztársaság előtt megszűnt. Gebra, mint kommunista részt vett a kivégzésekben; állítólag 14 akasztásnál segédkezett egy levélíró szerint.⁷²⁷

Külön vizsgálat tárgyát képezi Rohoska József sárospataki református f iskolai tanár, lelképásztor és társainak esete.⁷²⁸ A sárospataki tanárok közül Gerecz Kálmán, Végh János, Karádi György, Nagy Lajos és Ellend József f iskolai tanárok és Rohoska József

---

⁷²⁰ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 42.

⁷²¹ *Dunántúli Protestáns Lap*, XXX. évf. 1919. október 17. 17. sz. 115.

⁷²² DREL 35. Győr-Sopron-Pápai Egyházmegyeiratai c. Ügyviteli és közgyűlési iratok 30. doboz. 6/1920.

⁷²³ Uo. 1573/1919.

⁷²⁴ Lehoczky Alfréd szerk.: *A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon* i. m. 93–94.

⁷²⁵ DREL 138. Somogyi Református Egyházmegyeiratai b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1023/1919.

⁷²⁶ Bodoky Richárd: *Égi sziget*. (Jövevények és Vándorok. Családtörténeti töredékek III.) Magánkiadás. Bp., 1999. 50.

⁷²⁷ DREL 138. Somogyi Református Egyházmegyeiratai b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1291/1919.

⁷²⁸ SRKL PB-6. Tiszáninneni bírósági iratok, 1–2. 1920. 1/a.

kollaboráltak.⁷²⁹ A Zemplén megyei direktóriumtól állást fogadtak el, Ellen a Tanítói Szakszervezetnek,⁷³⁰ Nagy Lajos pedig a likvidáló bizottságnak volt az elnöke, utóbbi testületnek pedig Végh János tagja volt.⁷³¹ Ger cz Kálmán a Belügyi Népbiztosságtól kapott megbízást.⁷³² Rohoska József esetével a számonkérésről szóló, IX. fejezetben foglalkozom.

Amikor az együttműködés tekintünk vissza, zárjuk gondolatainkat Petri Elek püspök szavaival:

„Nagyobbak voltak azonban erkölcsi veszteségeink. Lelkészeink, tanáraink és tanítóink között is akadt nem egy, aki esküjével megfedkezett, az egyház teljes felbomlását és új alapokra fektetésének szükségességét hirdette, s t különálló szabad egyházközségek szervezését is munkába vette. Tanintézetekben megszűnt a hitoktatás, némely helyen éppen a vallástanár kezdeményezésére.”⁷³³

---

⁷²⁹ Ger cz Kálmán, Karádi György és Nagy Lajos a Vörös Hadseregbe is beálltak. Bojtor István, i. m. 90.

⁷³⁰ Bojtor, i. m. 129.

⁷³¹ Uo. 11/1/1920.

⁷³² Bojtor István, i. m. 128.

⁷³³ Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés, Püspöki jelentés 1919. november 8. 4–5.

VI. 5. Kiss Roland esete a Tanácsköztársasággal

A következő fejezetben egy olyan ember szerepvállalásáról szólok, akinek ugyan 1919-ben nem volt egyházi tisztsége, de jelentősen meghatározta az 1945–1956 közötti Református Egyházat. Eddig csak egy lexikoni félmondatban tudtunk Tanácsköztársaság alatti szerepvállalásáról, ennek részletes feldolgozása váratott magára. Ez a személy Kiss Roland, botrányos körülmények között „megválasztott” (az Egyházra ráerőltetett) dunamelléki fő gondnok.⁷³⁴

Forrásaink nagy részét a Politikatörténeti Intézet Levéltárában található személyi fondja, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Tanácsköztársaságra vonatkozó szépen megőrzött iratállománya képezte. Előbbiben Kiss Roland és feleségének személyes visszaemlékezései, kegyelmi kérvényének szubjektív írásai is megtalálhatóak.

Kiss Roland 1919. február 26-án Szabolcs vármegye főispán-kormánybiztosa lett, mint szociáldemokrata. Utána a megyei direktórium elnöke lett. Április 21-én hagyta el Nyíregyházát, menekülve a román megszállás elől. Most nézzük meg a tevékenységét részleteiben!

Kiss Roland 1888-ban született Budapesten. 1917. februártól a Közalkalmazottak Szakszervezetének megszervezője volt,⁷³⁵ mint posta-takarékpénztári tisztviselő. Ez év áprilisában lépett be feleségével együtt a szociáldemokrata pártba, leírása szerint ugyanezen évtől az országos pártválasztmány tagja volt.⁷³⁶

Az 1918. március 15-i posta-takarékpénztári sztrájk után besorozták katonai szolgálatra, majd 1918. május 19-én a pécsi katonai zendülés napján elfogták és büntetésül

---

⁷³⁴ Ladányi Sándor: Árvégváltás – háttérzenével. Adalékok egyházunk legújabbkori történetének alakulásához. In Uo.: *A magyarországi református egyház 1956 tükrében. Egyháztörténeti tanulmányok*. Mundus, Bp., 2006, 89–123.; valamint Ecsenvonások egy fő gondnok arcképéhez Uo. 132–141.

⁷³⁵ Kiss Roland a Közalkalmazotti Szövetségről szóló visszaemlékezései részletesen: PIL VI. 762. f. 2. kötet. . e. I. kötet.

⁷³⁶ 1945 utáni visszaemlékezésében hallgat arról, hogy a Szociáldemokrata Párt, és nem a KMP választmányi tagja volt. PIL VI. 762. f. 5. kötet. e. Igazolások Kiss Roland mozgalmi tevékenységéről 121.

Albániába hurcolták. Betegen tért haza. 1918 decemberét l a Közalkalmazottak Szövetségének titkára lett.⁷³⁷ 1919. február 26-án Szabolcs vármegye f ispán-kormánybiztosává nevezték ki.⁷³⁸ Valószínűleg kormánybiztosává, de Kiss Roland rendszeresen „f ispánként” hivatkozik magára visszaemlékezésében. Március 7-én foglalta el a kormánybiztosi posztját,⁷³⁹ mikor Nyíregyházára érkezett,⁷⁴⁰ s ekkor tartotta beköszön beszédét is. A szövegben már ekkor észrevehető, hogy a Biblia világában jól tájékozódik:

„Mi proletárok békét hirdetünk, miként a názárethi Jézus a korrupciótól rothadt zsidó nemzet farizeusainak, de ne feledjem el a magyarok farizeusait, hogy a Názáretinek nem csak szelíd szava volt, hanem korbáccsal is bement az si szentélybe, hogy megtisztítsa a lelketlen kufároktól. A Népköztársaság azt üzeni a magyar farizeusoknak, hogy ha szép szóból nem értik az új id k tanítását ostor is lesz a számukra, a magyar népakarat ostora, a szociáldemokrata munkásság szervezett ereje. Isten irgalmazzon annak, aki fölött ez a hatalmas ostor megsuhog. [...] Ez az ország eddig grófoknak, bankároknak, 1000 holdas püspököknek és mindenféle munkásnyúzóknak az országa volt.”⁷⁴¹

Szabolcsban érte a pártfúzió és hatalomátvétel, így március 21-én automatikusan a megyei direktórium elnöke lett.⁷⁴² Pontosabban kés bb, hiszen a „munkásosztály gy zelmének” híre 22-én hajnalban ért el a Nyírségbe. S t, állítólag két napon át azt hitték, hogy igazából szociáldemokrata kormány alakult, nem pedig proletárdiktatúra, hiszen az SZDP vezet sége küldött táviratot Kiss Rolandnak.⁷⁴³ Valamikor március 21–23. között lett a megyei direktórium elnöke.⁷⁴⁴

---

⁷³⁷ PIL VI. 762. f. 47. Kiss Rolandné visszaemlékezései. 4.

⁷³⁸ PIL VI. 762. f. 5. . e. 24.

⁷³⁹ PIL VI. 762. f. 2. . e. II. kötet. 89. Kormánybiztosi tevékenységér l lásd uo. 19.

⁷⁴⁰ Cservenyák László: *A polgári demokratikus forradalom Szabolcs-Szatmár megyében* i. m. 32.

⁷⁴¹ PIL VI. 762. f. 3. . e. II. kötet. Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai. Kiss Roland b nceseleményeinek tárgyalása. 44–45.

⁷⁴² PIL VI. 762. f. 47. 5.

⁷⁴³ Jenei Károly: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a tanácsköztársaság idején. In Arató Ferenc – Margócsy József szerk.: *Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv* i. m. 43.

⁷⁴⁴ A 40. évfordulóra a Szabolcs megyei tanulmány- és emlékkötetbe írt, végül meg nem jelent visszaemlékezését lásd Kiss Roland: *Visszaemlékezések az 1919. évi proletárdiktatúra szabolcsi eseményeire* 1958. november havában. In PIL VI. 762. f. 2. . e. II. kötet. 91–115.

Nyíregyházán tartózkodott Szamuely György (Tibor öccse) is, akinek Kiss Rolandnál radikálisabb célkit zései voltak. Ezeket el is mondta, miszerint az ellenforradalmárokat egész egyszer en meg kell semmisíteni. Kiss Roland mérsékeltebb irányvonalat képviselt, s a legtöbben hozzá csatlakoztak.⁷⁴⁵ Kiss Rolandnak, mint megyei elnöknek a Korona szállóban és a megyeházán is volt szolgálati lakása.⁷⁴⁶

Nézzük meg, Kiss Roland milyen egyházpolitikai intézkedéseket hozott! Az 1921-ben írt kegyelmi kérvényéhez csatolt ügyészi vélemény az volt, hogy itt „vallásos és példás családi életet élt.”⁷⁴⁷ Ezt alátámasztja dr. Bartók Jen református lelkész vallomása, aki szerint az egyházi adót rendszeresen megfizette, s t egy kántortanító esetében eljárta, hogy mindkét hivatását gyakorolhassa tovább.⁷⁴⁸ Geduly Henrik evangélikus püspök is nyilatkozatot tett Kiss Roland védelmében.⁷⁴⁹

Másik oldalról pedig Fényeslitkén március végén két nagybirtok és a papi birtok felosztását javasolta a lakosoknak.⁷⁵⁰ A szesztilalom kapcsán is érkeztek be kérések, mind világi részr l,⁷⁵¹ mind egyházi oldalról. Ezekben egyszer így, másszor amúgy döntöttek. A 7/1919-es iratban engedélyezték a húsvéti borfogyasztást, de már a 8/1919. iratra érkezett válaszban nem. Kiss Roland azt írta, hogy ne engedélyezzék a szeszfogyasztást, még „*vallási szertartás ürügye alatt*” [sic!] se.⁷⁵² Tehát Kiss Roland szerint a húsvéti úrvacsora ürügy az italozásra.

---

⁷⁴⁵ Jenei Károly: i. m. 44.

⁷⁴⁶ Uo. 43.

⁷⁴⁷ PIL VI. 762. f. 3. . e. IV. kötet. 302.

⁷⁴⁸ „Dr. Bartók Jen 51 éves ref. vallású, sárközújlaki születés nyíregyházai lakos, n s, családos, lelkész, érdektelen tanú: A kommün alatt megtartott gy léseken részt nem vettem. Kiss Rolanddal egypárszor érintkeztem és való az, miként az egyházi adók és terhek viselésére magát felajánlotta s kijelentette, hogy az adókat a hívek ezután is fizetni fogják, csak az adózásnak más lesz a neve. A kommün alatt a tanítónak fejvesztés terhe alatt megtiltották, hogy mint kántor m ködjék. Én tehát felkerestem Kiss Rolandot, aki a dolognak utána nézett és engemet írásban értesített, hogy a tanító kántori teend it akadálytalanul teljesítheti.” PIL VI. 762. f. 3. . e. IV. kötet. 320. A vallomás itt is megtalálható: SZSZBL XVI. 1. 330/1919.

⁷⁴⁹ Uo. 297/1919.

⁷⁵⁰ PIL VI. 762. f. 3. e. II. kötet. Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai. 46–47.

⁷⁵¹ SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 2. doboz. 14/1919.

⁷⁵² SZSZBL XVI. 1. 2. doboz 12/1919. (*Kiemelés – Cs. A.*)

A szabolcsi direktórium előljárt a vallási likvidálásban. Nyíregyházán már márciusban elkezdődött, s precízen végezte és dokumentálta az egyházi vagyon elkobzását.⁷⁵³

Szabolcsban március 26-án érvényesnek mondták ki a vadházasságokat.⁷⁵⁴ Kiss Roland ugyanezen a napon kiadott megyei rendelete viszont egészen szélsőséges nézeteket tanúskodik.

„A megyei direktórium megtilt minden nagyobb gyűlést, összejövetelt. További intézkedésig mindenféle gyűlést, nagyobb összejövetelt, gyülekezetet, beleértve ebbe a templomi vallásos isteni tiszteletek tartását a legszigorúbban megtiltjuk. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a vallást mindenki magánügyének tekintjük s ebből kifolyólag az az intézkedésünk nem a vallás intézménye ellen irányul. Felhívjuk Polgármester, Főszolgabíró (rendőrkapitány) urat, hogy ezt a rendeletünket hatósága területén azonnal tegye a legszélesebb körben közhírré s annak legszigorúbb végrehajtásáról személyes felelősség terhe alatt gondoskodjék. A direktórium nevében: Fazekas János, Kiss Roland.”⁷⁵⁵

Érdeemes egymás mellé tenni az életrajz két adatát: a Konvent későbbi elnöke betiltotta az istentiszteleteket.

Kiss Roland nyilvánvalóan a kijárási tilalomról szóló rendeletet értelmezte szigorúbban a kelletténél. Tudomásom szerint ilyen eset Szabolcson kívül csak Fejér vármegyében fordult elő. Egy 1959-es történeti mű úgy magyarázza ezt a tévedést, hogy nem voltak „tisztaiban a tanácsköztársaság vallásügyi politikájával.”⁷⁵⁶ Szalva János is külön kiemeli munkájában ezt az esetet, mint „elméletileg káros, a Tanácsköztársaság tömegbázisát szétkítő intézkedés”.⁷⁵⁷

A legtöbb helyen nem hajtották végre ezt a rendelkezést. A nyírbátori járásban a főszolgabíró egész egyszerűen ki sem hirdette a templomtiltást. Hittanoktatás egy kivételtől

---

⁷⁵³ SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz. és lásd még az V. 3. fejezetet.

⁷⁵⁴ SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 3. doboz n/ 1919. 4.

⁷⁵⁵ Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 73/1919. (Eredeti, fogalmazvány.) Dikán Dóra szerk.: *Dokumentumok a Tanácsköztársaság Szabolcs megyei történetéből*. Jósza András Múzeum Évkönyve, 1968. Nyíregyháza, 1969, 125. (Kiemelés – Cs. A.)

⁷⁵⁶ Jenei Károly: i. m. 72.

⁷⁵⁷ Szalva János: *A Magyar Tanácsköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése*. Szakdolgozat. 1978. MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 4. doboz 41. 5.

eltekintve szintén tovább folyt ugyanebben a járásban.⁷⁵⁸ A nyírbogdányi járásban is zavartalanul folytak az istentiszteletek és a hittanórák is. A vagyont leltározták, de a lelkészeknél maradt.⁷⁵⁹ Egyedül Nyírbogátról tudjuk, hogy végrehajtották az istentiszteletek betiltását, s itt nagy felzúdulást váltott ki. Kiss Roland végül telefonon hatályon kívül helyezte a rendeletet.⁷⁶⁰ Az első heteket tehát nem élte túl ez a rendelet.⁷⁶¹

Áprilisban Nyíregyháza is román megszállás alá került.⁷⁶² Így április 21-én, Húsvéthétfő délelőtt a megyei direktórium elhagyta a várost, még a megszállás előtt. „A nehéz időben, mikor helyt kellett volna állni, állítólag Szamuely László és Pogány József bosszújától tartva, más vélemény szerint a székely hadosztálytól félve, menekültek el.”⁷⁶³ – fogalmaz kritikusan Jenei. Állítólag az autójukat fenyegető tömeg vette körül, így azzal nem tudtak elmenekülni.⁷⁶⁴ A Tanácsköztársaság bukása után írt jelentés a helyi bankfiók kifosztásával is megvádolja a megyei vezetőséget: „összepakolják az Osztrák–Magyar Bank nyíregyházi fiókjának összes pénz- és aranykészletét, az ékszerészeketől elkobzott arany- és ezüstnemeket, és ezekkel a direktórium tagjai Szerencs felé, Budapestre szöknek.”⁷⁶⁵

Kiss Roland Nyíregyházáról való távozását követően a Belügyi Népbiztosságon volt tisztviselő, majd később Szabolcs megye képviselője a Tanácsok Országos Gyűlésén.

A belügyről küldték ki április és augusztus között a baranyai Sásdra (Észak-Baranya ideiglenesen Sásd központtal működött),⁷⁶⁶ illetve Vas megyébe is. Állítása szerint

---

⁷⁵⁸ MNL K 46 –PTI - 605. f. A TAGYOB-gyűjtemény leltára. 12. doboz. Nógrád, Pest, Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas, Zala megyei jelentések. II/30. . e. 57.

⁷⁵⁹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 12. doboz. II/30. . e. 60.

⁷⁶⁰ „Ahol végrehajtották, mint Nyírbogáton, a rendeletet a *felvilágosulatlan népből* nagy izgalmat váltott ki.” Jenei Károly: i. m. 72. Az istentiszteletek betiltása elleni tiltakozás tehát *felvilágosulatlanság*...

⁷⁶¹ „A Szabolcs-Szatmár megyei direktórium pl. rendeletileg betiltotta az istentiszteleteket.” Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás i. m. 100.

⁷⁶² A Kiss Roland távozását követő eseményekről lásd Nyíregyháza román megszállása 1918–1919-ben. In Nagy Szabolcs szerk.: *Vörös és fehér*... i. m. 79–94.

⁷⁶³ Jenei Károly: i. m. 76.

⁷⁶⁴ Uo. 76–77.

⁷⁶⁵ MNL K 46 –PTI - 605. f. 12. doboz. II/30. . e. 6.

⁷⁶⁶ Kopasz Gábor: A direktórium Baranya megyében i. m. 99.

„Baranya-megye meg nem szállott részének teljhatalmú politikai biztosa” volt.⁷⁶⁷ Máshol úgy fogalmaz, hogy júniusban „kormányzótanácsi kiküldötként” a Tolna megyei [sic!] Sásdra ment, majd Szombathelyre, ahol „tömeggy lést is tartottam az ellenforradalmi ármánykodások ellensúlyozására.”⁷⁶⁸ Saját titulusaival nem volt tisztában. Másik forrás is azt bizonyítja, hogy Baranya vármegye meg nem szállt területének „teljhatalmú politikai megbízottja” volt.⁷⁶⁹

Jenei szerint: „El ször a Belügyi Népbiztosságon kapott beosztást, majd röviddel ezután ismeretlen körülmények között nyugdíjazták.”⁷⁷⁰ Ekkor mindössze 31 éves, így kétkedve fogadjuk másodlagos forrásunk ezen állítását.

A rendszer összeomlása után, 1919. augusztus 8-án fogták el,⁷⁷¹ és egészen 1921-ig volt börtönben. 1919. december 9-én a Tiszavidéki Evangélikus Egyházkerület Elnöksége és törvényszéke is megidézte. Kiss Roland válaszában kifejtette, hogy nem illetékes szerve az Evangélikus Egyház, hiszen református egyháztag. Protestáns szolidaritásból szívesen megjelenik, ha felkérlik, és nem beidézik.⁷⁷²

Börtönben töltött ideje alatt kifosztották a f városi lakásukat. Kiss Roland kegyelmi kérvénye szerint „A kommunisták elfogatásom után kifosztották lakásomat.”⁷⁷³ Évtizedekkel kés bb feleségének a munkásmozgalmi múltjáért járó nyugdíj-kiegészítése érdekében írt visszaemlékezése szerint viszont: „Ezalatt Szekf százados elfoglalta és kifosztotta budapesti lakásunkat, mire férjem is kiszabadult a börtönb l, a rajtunk lév ruha volt minden vagyonunk.”⁷⁷⁴

A Vádtanács el tt és kegyelmi kérvényében is magyarázkodik.⁷⁷⁵ Szemantikailag nincs egyezés az 1921-ben vizsgálóbírónak írt levele és az 1956-ban írt egyházi tisztségér l

---

⁷⁶⁷ PIL VI. 762. f. 5. . e. Igazolások Kiss Roland mozgalmi tevékenységér l, 18.

⁷⁶⁸ Uo. 24.

⁷⁶⁹ MNL K-46. PTI-605. f. TAGYOB-iratok K.803.1/2. . e. 8.

⁷⁷⁰ Jenei Károly: i. m. 84.

⁷⁷¹ PIL VI. 762. f. 5. . e. 23.

⁷⁷² PIL VI. 762. f. 3. . e. I. kötet. 7.

⁷⁷³ Uo. 11.

⁷⁷⁴ PIL VI. 762. f. 47. Kiss Rolandné Maximovics Angela mozgalmi tevékenységére vonatkozó iratok, 2.

⁷⁷⁵ Teljes egészében: PIL VI. 762. f. 3. . e. I. kötet. Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai.

való lemondólevele között, de attit djeit megfigyelve elmondhatjuk, ugyanazzal a lelkiállással, belső tulajdonságokkal írták.⁷⁷⁶ A szöveg hosszú, ömlengő stílusú, ezért a Függelékben is csak a lényegesebb részeket közöljük.

A Vádtanácsnak írt levelében a következőket olvassuk: „Engem nem a diktatúra emelt állásomba – engem ott talált. Mint sok más megyei, állami tisztviselő, akik a maguk helyén nagyon szépen simán kiszolgálták a tanácskormányt. Én legalább megtettem a hazafias kötelességemet: helyemen maradván gátul szegültem a romboló árnak, míg el nem vonult.”⁷⁷⁷ Tehát Kiss Roland, mint „megyei vezető”, gátja volt a rendszernek. A 3-4. oldalon magát funkcionáriusnak sem vallja, hanem inkább megyei közigazgatási tisztviselőnek, addig a 6. lapon már azt írja, hogy sohasem vallotta magát kommunistának! „Ezt a minősítést én sohasem vállaltam, és a kommunista legdühösebb napjaiban is visszautasítottam bátran, nyilvánosság előtt is.” Szamuely Györgyöt az önmagáé tartotta vissza a dühösebb terrortól, így lesz két oldallal arrébb már életmentes ember. „A Vádtanácsnak azonban már lehetősége van ezen magasabb szempontokra emelkedni, miért is tisztelettel kérem, adják vissza annak szabadságát, aki nemrég életet oltalmazott bátran.”⁷⁷⁸

Kiss Roland megyei direktórium vezetője így lett olyan nem kommunista nem funkcionárius, aki bátran védelmezte az embereket a vörösterrorel szemben. Most tekintsünk bele a vizsgálóbírónak írt levelébe, mely tartogat további meglepetéseket. Itt szintén magát mosdatja. „Az első pillanatban nem voltam tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mi történt.” A levél szerint naiv volt, és azt hitte, hogy a bolsevikok csupán kormányra kerültek, nem pedig diktatúrát kiáltottak ki. Hitte, hogy feladták eddigi elveiket, és parlamenti demokráciát hirdettek. „Csakhamar kitaláltam azonban, hogy csalódtam.” A fővárosból magával Szamuely Tiborral beszélt telefonon, akitől így megtudta, hogy a Tanácsköztársaság megalakult. Ezek után újra életmentesnek állítja be magát: „szigorúan rám

---

⁷⁷⁶ Ladányi Sándor szerk.: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendő történetéhez*. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézet bizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből. I. Kálvin, Bp., 2006, 169–177.

⁷⁷⁷ PIL VI. 762. f. 3. e. I. kötet. 3–4.

⁷⁷⁸ Uo. 8.

parancsolt, hogy az általa jelölt nyíregyházi polgárokat – szám szerint hetet – azonnal fogassam el és rövidesen bánjak el velük. Ezen iratok más helyen olvashatók, hogy kemény szembenállással megvédtem az üldözött polgárokat.”⁷⁷⁹ Hatalmát azért tartotta meg, hogy megmentse a vármegyét a káosztól, illetve, hogy megvédje a lakosságot a terrortól. Ezért „erkölcsi kényszerb l” maradt a helyén, akarata ellenére.⁷⁸⁰ már régen le akart mondani, de nem tehettem meg – és 35 évvel kés bb ugyanezt a gondolatmenetet veti papírra.⁷⁸¹

Magát az iratban „rég, meggy z déses szocialistának” és si magyar református nemesi család leszármazottjának tartotta. Saját hitét és marxista világnézetét így teszi egymás mellé: „kora ifjúságomtól fogva szorgalmasan tanulmányoztam a Szentírást, azt igen jól is ismerem és abból jutottam az igazi szocialista meggy z désre, melyet tökéletesen azonosnak tartok a krisztianista tanokkal.”⁷⁸²

A történetet az eredeti eseményekhez képest radikálisan máshogy írja le: „Kötetbe való volna annak a temérdek küzdelemnek részletezése, amelyet egyrészt a külsin meg rzéséért, másrészt a polgárság védelme érdekében kifejtettem. A játék így is csak négy hétig sikerült. Akkor kiderült, s az ún. kommunisták elfogták s Bpestre hurcolták.”⁷⁸³ Tehát szerinte a nem teljhatalmú biztos és belügyi tisztvisel b l a Tanácsköztársaság foglya lett!

Horthy végül kegyelmet adott Kiss Rolandnak, és így 1921. augusztus 14-én szabadult.⁷⁸⁴ A következő évt l leírása szerint pártszervezeti elnök, szakszervezeti vezet ségi tag és szakosztályi elnök lett, illetve oktatott a munkásf iskolán.⁷⁸⁵ 1949-től pedig a Dunamelléki Református Egyházkerület f gondnoka lett.

---

⁷⁷⁹ Uo. 9.

⁷⁸⁰ Uo.

⁷⁸¹ „Magyarország felszabadult az egypártrendszer uralma alól és ma már én is szabad vagyok. Azt tehetem, amit akarok [...] Egyházi tisztségeimet én sohase kerestem és nem is kértem senkit l sem. Azokat vagy felajánlották nekem, vagy rám parancsolták. [...] Ilyen tények és hasonlók határozták meg azt a nehéz helyzetemet, amelyben kénytelen voltam vállalni és viselni bizonyos egyházi tevékenységem megítélését.” Ladányi Sándor szerk.: *Adalékok...* i. m. 169–177.

⁷⁸² PIL VI. 762. f. 3. . e. I. kötet. 9.

⁷⁸³ Uo.

⁷⁸⁴ PIL VI. 762. f. 3. . e. III. kötet; PIL VI. 762. f. 3. . e. IV. kötet. 337–338.

⁷⁸⁵ PIL VI. 762. f. 5. . e. Igazolások Kiss Roland mozgalmi tevékenységér l 21.

Kiss Rolandnál jóval kevesebbet tudunk feleségéről, az diktatúra alatti szerepvállalásáról, melyet pár rövid sorban mutatok be. Maximovics Angélával 1914-ben házasodtak össze, rá három évre közösen léptek be a Szociáldemokrata Pártba. is részt vett a közalkalmazottak szervezésében.⁷⁸⁶ Szabolcsban férje mellett kapott megbízást, mint a Munkástanács politikai megbízottja. „Feladatomban [volt] a szabolcsmegyei polgári jótékonyági egyesületek felszámolása és átszervezése a tanács-hatalom szociális intézményeivé.”⁷⁸⁷ A kommün bukása után elbocsátották állami állásából, Nyíregyházán internáló táborba, majd fogházba, utána rendőri felügyelet alá került. Folytatólag tagja volt az SZDP-nek, egészen 1948-ig, az egyesülésig. 1953–1954-ben díszoklevelet kapott az MDP alapszervezettől, 1955-ben pedig a Budapesti Pártbizottságtól is. Tanácsköztársaság Emlékérem kitüntetésben részesítették,⁷⁸⁸ 1958-tól kivételes nyugellátásban részesült.⁷⁸⁹

---

⁷⁸⁶ PIL VI. 762. f. 47. Kiss Rolandné Maximovics Angela mozgalmi tevékenységére vonatkozó iratok 1.

⁷⁸⁷ Uo. 5.

⁷⁸⁸ Forrásunk szerint az emlékérmét 1957-ben kapta meg, de valószínűbb, hogy 1959-ben, hiszen csak akkor alapították. Uo. 12.

⁷⁸⁹ Uo. 5.

3. Kitekintés: Tildy Zoltán és családjának szerepe 1919-ben

Kitekintésünkben Tildy Zoltán 1919-es tevékenységét és apósának életét vizsgáljuk meg – amennyire forrásaink engedik. Nem tudok elmenni azon tény mellett, hogy az összes sajtóanyag, mely a Lelkészszakszervezetről szólt, egész egyszeren minden számomra fellelhető archívumból hiányzik.

Tildy Zoltán 1889. november 18-án született Losoncon.⁷⁹⁰ Középiskoláit Léván és Selmecbányán végezte. 1910-1913 között a Pápai Teológiára járt, Belfastban volt ösztöndíjas. 1914-ben házasodott. 1916-1919 között Szennán segédlelkész. 1919 márciusában kerül át Szennáról Orciba lelkésznek.⁷⁹¹ Saját beszámolója szerint a vallásoktatást maga végezte a Tanácsköztársaság idejében.

1919. április 21-én⁷⁹² Tildy Zoltán Somogyban lelkészi szakszervezetet szervezett, melynek a titkára lett.⁷⁹³ Általában a „somogyi protestáns lelkészek szakszervezeteként”, „somogyi lelkészszakszervezetként”, vagy éppen több forrásban „Nagyatádvidéki ref. lelkészek szakszervezeteként”⁷⁹⁴ hivatkoznak az egyesületre.

Ahogy a Deme László által begépelte, eredetiben is meglévő, de eddig még nem publikált levélben Tildy fogalmaz: „Somogyban is el készítünk egy lelkészértekezletet /lelkészszakszervezet kialakítása, egyházmegyénk, egyházközségeink jövő szervezése, irányítása / s ebben az ügyben 11-én /1919. ápr./, pénteken fontos elintéznivalóink lesznek Kaposváron.”⁷⁹⁵

---

⁷⁹⁰ Haas György: *Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete*. Magánkiadás, Bp., 2000, 13.

⁷⁹¹ Uo. 22. Más források szerint 1920-ban: Vígh Károly: *Tildy Zoltán életútja*. Tevan, Békéscsaba, 1991, 17. De magánlevele alapján az első biztosabb, hiszen így fogalmaz: „Én olyan gyülekezetbe jöttem egy hónappal előbb, amely nem akart papot választani.” In DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 1360/1919.

⁷⁹² Balogh Margit – Gergely Jenő: i. m. 168.

⁷⁹³ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 37.

⁷⁹⁴ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 52/1919.

⁷⁹⁵ Dátum nélkül. A levél aljára írva: „1919. április közepe?” Deme László: *Visszatekintés a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség útjára*. Bp., 1985, 49–52. In MRE ZSL 23. fond. 6. doboz. MEKDSZ-történet.

Kit nik, hogy a levél írásakor még nem döntöttek arról, hogy szakszervezetet alapítanak, valószínűleg ez az értekezleten jött gondolat volt. A levélből kiderül, hogy az egyházi közigazgatás által kettéosztott Somogy mindkét egyházmegyéjében várják a résztvevőket.⁷⁹⁶ Lejjebb azt írja a levélben, hogy valaki jöjjön le Budapestről az alakuló ülésükre, „alighanem 15-én, kedden lesz Kaposváron”.⁷⁹⁷ Ez a levél talán cáfolja is a 21-i dátumot, és lehet, hogy április 15-én már megalakultak.

Tildy írta még március elején, hogy „egyházunk mai állapotában [...] képtelen a mai idők kiáltó szükségének megfelelni...”⁷⁹⁸ – ezért aktivizálódott. Ahogy Vigh Károly fogalmaz: „Tildy azok közé a református lelkészek közé tartozott 1919-ben, akik nem állottak szemben a tanács hatalommal, hanem azzal együttműködve kívánták megoldani egyházunk időszerű problémáit.”⁷⁹⁹

Valóban, levelében⁸⁰⁰ ezt olvassuk: „Somogyban eddig senki sem mozdult meg. Vincze Elek felsőmocsoládi pap indult meg először. A múlt héten egymásra találtunk, attól kezdve együtt tárgyaltunk a kaposvári szocialista párt vezetőivel, a megyei direktórium tagjaival. *Mindenütt igen nagy megértés és sok jóindulat.*”⁸⁰¹ Az *Új Reformáció* is írt a párttal való együttműködésről: „az ottani szocialista párt barátságos közreműködésével a református lelkészek szakszervezetét akarják megalkotni.”⁸⁰²

A párt valóban tudott a Lelkészszerkezetről. Bohár László evangélikus lelkész szeretett volna belépni a pártba és a szakszervezetbe. Erre ezt válaszolta neki április 24-én a

---

⁷⁹⁶ Uo.

⁷⁹⁷ Uo.

⁷⁹⁸ Tildy Zoltán: Munkát! *Dunántúli Protestáns Lap*, XXX. évf. 1919. március 8. 10. sz. 75–76.

A kor problémáját nem meghalló lelkész esetére jellemző levél, amit április 24-én írt egy idős lelkész somogyi esperesének, melyben 4 oldalon keresztül a jelenlegi tarthatatlan állapotokról számol be – de csak anyagi kérdésekről beszél. Vajon nem tudta, hogy ennél sokkal több forog kockán? DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1066/1919.

⁷⁹⁹ Vigh Károly: i. m. 15.

⁸⁰⁰ A levelet „Lacinak” írja. Megemlíti benne Szabó Imrét és Gombos [Ferencet] is, így biztos a fővárosi mozgolódók egyik személyének ír, azaz Deme Lászlónak. DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 1360/1919.

⁸⁰¹ Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 49–52. .

⁸⁰² *Új Reformáció*, II. évf. 16. sz. 1919. április 20. 8.

Tolna Megyei Intéz Bizottság, hogy a pártba felvették, a szakszervezetbe viszont ne lépjen be, mert „a lelkészek szakszervezete most van alakulóban, ha megalakul, oda lépjen be.”⁸⁰³

A Győr városi és megyei katolikus alsópapság is szakszervezetbe akart tömörülni, „ami ebben az időben – mint tudjuk – egyben a szocialista párthoz való tartozást is jelentette.”⁸⁰⁴ Valószínű, hogy a lelkészszakszervezet tagjai a győriekkel ellentétben nem lettek automatikusan párttagok is.

A fővárosiaknak Tildy közös programot is alkotott: „A gyülekezeteink újjászervezését végtelenül fontos lenne egyöntetűséggel végezni el. Evégből: az evangéliumi munkások szövetségének: 1. / Át kellene vennie az egyházkerületeket, 2./ az egyházmegyei vezetését. 3./ Az egyházközségek újjászervezése minden gyülekezetbe el kellene küldenie a maga emberét.”⁸⁰⁵ Ezenfelül az időbeli lelkészek nyugdíjaztatását is javasolta.

A Lelkészszakszervezet elnöke Máté Lajos somogyvisontai lelkész lett, t a fővárosi központú Hitelszövetkezet helyi megbízottjának is kinevezték.⁸⁰⁶ A szervezetnek még egy tisztségviselője is tudunk: választmányi tagja volt Kovács József apósbenedeki lelkész.

A Lelkészszakszervezet biztosan nem ideológiai, hanem érdekvédelmi alapon szerveződött, hiszen az előbb említett Kovács József jelentése alapján vallásoktatást végzett a faluban, s ellenállt az egyházi vagyon likvidálásának.⁸⁰⁷

Farkas Ödön nagybajomi lelkész például szakszervezeti tag volt, s közben „feketelistára került” mint ellenforradalmár, a prédikációit többször ellenőrizték.⁸⁰⁸ Ugyanígy volt Fekete János galamboki református lelkész: „beléptem a som. prot. papok szervezetébe, de csak collegialitásból, s azért, mert úgy gondoltam, hogy így tömörülve,

---

⁸⁰³ K. Balog János szerk.: *A két forradalom Tolna megyében* i. m. 441.

⁸⁰⁴ Bellér Béla: *A Tanácsköztársaság és a vallás* i. m. 216.

⁸⁰⁵ Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 49–52. I

⁸⁰⁶ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 52/1919.

⁸⁰⁷ Uo. 50/1919.

⁸⁰⁸ Uo. 59/1919.

mégse bánhatnak el velünk oly könnyen.”⁸⁰⁹ A galamboki lelkész még a kiküldött segélyt sem vette fel, hisz ha nem kellene az elveik, nem kell a pénzük se.⁸¹⁰

Ma már nehéz felmérni – f leg forráshiány miatt – a Lelkészszakszervezet jelentését. Egy levéltári forrás szerint a szakszervezet a tagjainak likvidálás alóli mentességet akart szerezni.⁸¹¹ Ennél többet nem tudunk.

Viszonylagos tagnévsorát tudjuk összeállítani: Tildy Zoltán, Máté Lajos, Kovács József, Farkas Ödön, Fekete János, rajtuk kívül Császár István (Gige),⁸¹² Csertán Márton (Kaposvár),⁸¹³ Mezey Pál (Kutas), a somogyjádi lelkész, neve ismeretlen, Izsák Aladár (Somogyszob),⁸¹⁴ Németh Zsigmond (Alsok) is belépett a mocsoládi lelkész – Vincze Elek – hívására.⁸¹⁵ Nemeskisfaludi tagja is volt a szakszervezetnek.⁸¹⁶ Tóth Sándor (Vásárosbéc), Tóth Sándor (Zselickisfalud), Vikár Árpád. (Nagypostad?), Györek József Alsóseged⁸¹⁷ Tábor (Dábor?) nev lelkész, és még egy meg nem nevezett tag.⁸¹⁸ Homokszentgyörgy I Barakonyi Kristóf,⁸¹⁹ Hencsér I Bujtár Sándor,⁸²⁰ illetve még egy ismeretlen lelkész.⁸²¹ Összesen 22 lelképásztor.

A Tanácsköztársaság bukását követően Tildy a következőt írta:

„A kommunista eszmék terjesztésében, kommunista mozgalmakban természetesen leg semmi részt nem vettem. Nem agitáltam. Nem voltam tagja sem munkástanácsnak, sem direktóriumnak, sem valamelyik szakszervezetnek. (A külső és belső somogyi

---

⁸⁰⁹ Uo. 36/1919.

⁸¹⁰ Uo.

⁸¹¹ A Nagyatád vidéki szakszervezet kérte a Kormányzótanácsot, hogy a szakszervezeti tag lelkészeket az egyházi javak elvétele alól mentesítsék. Június 11-én íródott a levél, mely értekezletre hívja össze a papokat. Máté Lajos elnök, Somogyvisonta. DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1149/1919.

⁸¹² DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 42/1919.

⁸¹³ Uo. 162/1919.

⁸¹⁴ Uo. 1240/1919. és 43/1919.

⁸¹⁵ Uo. 56/1919.

⁸¹⁶ Uo. 29/1919.

⁸¹⁷ Uo. 37/1919., 34/1919., 97/1919., 57/1919.

⁸¹⁸ Uo. 48/1919.

⁸¹⁹ Uo. 73/1919.

⁸²⁰ Uo. 18/1919.

⁸²¹ Uo. 1237/1919.

egyházmegyék protestáns lelkészei alakítottak ugyan egy ú. n. „szakszervezetet”, egységes védekezés szempontjából, ennek tagja is voltam, ez azonban nem volt szocialista szakszervezet, elismerését nem is kérte, politikai párthoz nem tartozott, pártadót nem fizetett.”⁸²²

A későbbi miniszterelnök Tildy Zoltán más szempontból is érintett volt a Tanácsköztársaság időszakában. Apósa, Gyenis Antal 1871-ben született Üszögpusztán. Elemi iskoláit Pécsen végezte, majd a pécsi Cisztercita Gimnáziumba járt. Megkérték, hogy ne iratkozzon be az 1887. évi tanévre. A Püspöki Tanítóképző III. osztályába került, ahonnan fegyelmi okokból kicsapták. Néptanítói oklevelét 1889-ben, Baján szerezte meg. Pécsváradra került, utána Szekszárdra. Itt házasodott. Móricföldjén és Gátalján tanítóskodott,⁸²³ majd 1901-ben Dombóvárra került családjával. Ott 1903-ban már új épületet avatott, komoly társadalmi, civil életet élt. A Dombóvár és Vidéke főszerkesztje volt 1911–1912-ben.⁸²⁴ 1916-ban bevonult katonai szolgálatra. 1918-ban mint a Szociáldemokrata Párt tagja megalakította a helyi Nemzeti Tanácsot. Februárban (!) a helyi Katona- és Munkástanács alapítója, majd április 21-én a helyi tanács elnökévé választották.⁸²⁵ Tehát a dombóvári direktóriumnak lett tisztségviselője.⁸²⁶ Több más tisztséget is betöltött: volt a járási direktórium elnöke,⁸²⁷ tagja volt a megyei Közművelődési Tanácsnak és a Dombóvári Proletár szerkesztőbizottságának. Tamási szocialista pártszervezete elnökévé választotta.⁸²⁸ Utóbbit azzal hálálta meg, hogy részt vett az ott kitört ellenforradalmi felkelés leverésében, mint szakaszparancsnok harcolt. Június 25-én táviratot intézett a Belügyi Népbiztossághoz, melyben Dombóvárra és vidékére karhatalmi szakasz kirendelését kérte, mert „mozgolódás” figyelhető meg.⁸²⁹

---

⁸²² DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1149/1919.

Tildy Zoltán két idézett levelét fontosságára tekintettel a Függelékben, 10-11. sz. alatt közlöm.

⁸²³ Simon Károly: *Két évtized Dombóváron (1901–1919)*. Emlékezés Gyenis Antal igazgatótanítóra. Dombóvári Krónika II. Városi Művelődési Központ és Könyvtár, Dombóvár, 1984, 3–4.

⁸²⁴ Uo. 5–14.

⁸²⁵ Uo. 15–16.

⁸²⁶ Sulyok Dezső: *A magyar tragédia*. New York, 1996, 434–438.

⁸²⁷ Simon Károly: *Két évtized Dombóváron* i. m. 15–16.

⁸²⁸ K. Balogh János szerk.: *A két forradalom Tolna megyében* i. m. 108–109.; 132–134.; 200–201. és 318.

⁸²⁹ Simon Károly: *Két évtized Dombóváron* i. m. 16.

Gyenis Antal utasítására Dombóváron már március 24-én, a f városi rendelet el tt kitiltották az iskolából a hitoktatást.⁸³⁰ A következ nap a dombóvári direktórium – mint állami elemi iskolai igazgatót – megbízta az államosított iskolák feletti felügyelettel.⁸³¹ (Nem tudjuk, hogy a szintén Dombóváron direktórium taggá választott Gyenis Vilmos rokona volt-e.⁸³²)

Gyenis Antalt tíz társával együtt 1919. augusztus 18-án végezték ki Prónayék. Tamásiban temették el, majd 1945 után áthozták hamvait Dombóvárra.⁸³³ Dombóváron mai napig utca rzi a nevét.⁸³⁴

Err l a rokoni szálról Sulyok Dezs a következ képp írt:

„Tildy Zoltán protestáns lelkész volt, akit apósának sorsa egész életpályáján mint árnyék kísérte végig. Apósa, Gyenis Antal [...] balsorsa úgy hozta magával, hogy azon város direktóriumának jegyz je⁸³⁵ lett, amelyben a bolsevisták legtöbb magyar parasztot akasztottak fel. [...] Legtermészetesebb az lett volna, ha Tildy az agrárproletariátus élére áll és ezzel a forradalmi lendülettel a magyar demokráciát gy zelemre viszi, megel zve ezzel Rákosit. De a felakasztott após rásúlyosodó árnyéka visszatartotta t az ilyen bátor lépésekt l. Közben felesége – aki apja miatt bosszúért lihegett – balra szorította t, hogy bosszúját kielégíthesse.”⁸³⁶

---

⁸³⁰ Uo. 17.

⁸³¹ K. Balog János szerk.: *A két forradalom Tolna megyében* i. m. 84.

⁸³² Uo. 106. Vagy Gyenis Ferenc szigetvári elvtárs. MNL K 46 –PTI - 605. f. 9. doboz. II/15./d. . e. 329.

⁸³³ Simon Károly: *Két évtized Dombóváron* i. m. 17.

⁸³⁴ K. Németh András: i. m. 2009, 40.

⁸³⁵ Láttuk fentebb, hogy Gyenis Antal nem jegyz je volt a hely direktóriumnak, hanem elnöke. Amennyiben Tamásira gondolt Sulyok, akkor ott pedig a helyi pártszervezetnek volt vezet je.

⁸³⁶ Sulyok Dezs : i. m. 434–435.

VII. A háttérben. Élet és ellenállás az Egyházban

VII. 1. Az Egyházon belüli írásbeli megnyilvánulások pro és kontra

A kommunizmust éltet cikkekkkel, megnyilatkozásokkal már a „polgári forradalom” id szakában találkozhattunk. Elég csak arra az Új Reformációban megjelent cikkre utalnunk, mely Krisztusi világnézet címmel a következő – herezissel t zdelte – gondolatokat írta: „Segítsünk mi keresztyének felépíteni a kapitalizmus halálra érett b nös romjain az újvilágot, de ne engedjük kiküszöbölni e felséges alakulásokból az emberi egyenl ség isteni proklamátorát, a názárethi proletár fiát!”⁸³⁷ Mogán Ákos pedig az államosítás mellett érvelt.⁸³⁸ Az Új Reformációban több, kommunizmussal szimpatizáló cikk, közlemény látott napvilágot.⁸³⁹

Baltazár Dezs , a Konvent és az ORLE elnöke táviratban köszöntötte Garbai Sándort. Fölajánlotta „az egyház segédkezet a munka kötelességén, jogán és méltánylásán felépült társadalmi és állami rend megszilárdításához.”⁸⁴⁰ Baltazár Dezs segédkezet nyújtott az államnak a rend megszilárdításához az ORLE nevében. Fontos tehát, hogy nem

---

⁸³⁷ *Új Reformáció*, 3. sz. 1919. január 19. 5. – Kicsoda lehet a „názáreti” (azaz Jézus) proletár fia?! Ki írta?

⁸³⁸ „A termel eszközöknek a közjóra való lefoglalását sürgeti, nem ellenséges törekvés az evangélium el tt.” Mogán Ákos: Krisztusi szociálizmus. *Új Reformáció*, 1. sz. 1919. január 5. 5.

⁸³⁹ „V.” álneven: „A jézusi lelki kommunizmus alapgondolata társadalomszervez és államalkotó elvvé szélesült s az skeresztyén gyülekezet önkéntes szeretetkommunizmusa a proletárdiktatúra erejével államrenddé lett és világrenddé akar lenni. [...] Az önálló állameszménnyel nem bíró keresztyénségnek szüksége van megfelelő társadalmi és állami létformára s az eddigiek közül legméltóbb, lényegileg legrokonabb a szervesen kiépített kommunista állam. [...] Akinek fáj az egyház vagyonának elvesztése, szolgáljon csendes vigasztalásul, hogy a dolgozó milliók összességéb l álló állam, tehát mindnyájunk tulajdona lesz.” *Új Reformáció*, 1919. március 30. – április 6. II. évf. 13–14. sz. 1–2.

Koszorú I. írja: „az életét vörös oltárra dobó Fellner Andor, Lenin, Gorkij [...] mind azt a szabadító, jobb világot teremt tüzet terjesztik, amely – *mindegy, hogy tagadják* – Isten tüze.” Uo. 4–5.

⁸⁴⁰ A teljes közlemény: „Távirat. Garbai Sándor kormányzótanácsi elnök úrnak, Budapest. Az Országos Református Lelkészegyesület a munka kötelességén, jogán és méltánylásán felépült társadalmi és állami rend megszilárdításához szívesen nyújt segédkezet, egyben a felvilágosodásért, szabadságért, függetlenségért, demokráciáért, testvéri egyenl sít szeretetért els sorban munkálkodott, áldozott, szenvedett és mint mindig, úgy most is sz kölköd református papság érdekeinek védelmét kéri. Baltazár Dezs püspök, egyesületi elnök.” *Lelkészegyesület*, XII. évf. 14. sz. 1919. április 5. 119.

az Egyház, sem a Tiszántúli Református Egyházkerület, hanem egy egyesület nevében tette ezt.⁸⁴¹

A püspök április 4-én tájékoztatta a lelkészeket az egyház helyzetéről, támogatta az új utmutató és szabályzat készítését a lelkészképzésről és az iskolán kívüli vallásoktatásról.⁸⁴²

Talán a püspök nyilatkozatán felbuzdulva március 26-án a Debreceni Református Teológia tanári kara üdvözlését fejezte ki Garbai Sándornak és Kunfi Zsigmondnak. Ferenczy Gyula⁸⁴³ gyakorlati teológiai tanár fogalmazta meg az elhíresült táviratot. Ferenczy az ORLE főtitkára is volt, így Baltazár üdvözlő távirata és ezen irat között sejthetünk némi összefüggést.⁸⁴⁴ A Teológia nyilatkozata így szólt:

„Jegyzőkönyv. A Debreceni Magyar Tudományegyetem Ref. Hittudományi Karának 1919. március 26. napján tartott 6. rendes üléséről 1. 109 szám. Dr. Ferenczy Gyula kari tag indítványozza, hogy a Debreceni Tudományegyetem Hittanszaki Kara a Magyar Tanácsköztársaság elnökét Garbai Sándort, úgyszintén a közoktatásügyi népbiztost dr. Kunffyot az első ülésénél köszöntse, a dolgok új rendjét, mint a názáreti által hirdetett, az emberiség által várt isten országát üdvözölje és annak megvalósítására, megszilárdítására a maga készségét is felajánlja és nyilvánítsa, a tanácsköztársaság vezető férfait itt mindenben támogassa. Karunk az indítványt egyhangúlag lelkesedéssel fogadja és annak megvalósítására a dékánt azzal bízta meg, hogy ezt az üdvözlőt a helybeli néptanács vezetőinél is tolmácsolja.”⁸⁴⁵

---

⁸⁴¹ A figyelmünket erre a fontos különbségre felhívta: Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés”, i. m. 174. Baltazár később leírta, hogy nyilatkozataiban sosem mondott határozott igent a kommunizmusra, vagy a rendszerre, hanem minden esetben „valami olyannak a helyesléséről szólok, ami alatt ez a proletárdiktatúra nem érthető, vele nem azonos.” Uo. 173.

⁸⁴² Makkai László főszerk.: *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyházról...* i. m. 272.

⁸⁴³ Kovács I. Gábor: *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása.* Új sorozatszerk.: Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. II. kötet. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2014. 59-65.

⁸⁴⁴ Makkai László főszerk.: *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyházról...* i. m. 272.

⁸⁴⁵ A Hittudományi Kar csatlakozása március 26-án. A Debreceni Teológia irattárából: Hittudományi Kar jvk. IV. 1917–19. 254–255. In Komoróczy György szerk.: *A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban* i. m. 134.

Az üdvözlés szövege a diktatúrát a fejlődéssel azonosítja, a haladást pedig Jézus Krisztussal. Ahogy Márkus Jenő fogalmaz a liberális teológia kapcsán: „mindent, amit igazán nagyinak tartott, rárakott Jézusra, és Jézus arcára rárajzolt minden vonást, amiben a vallásos szellemet ábrázolni akarta.”⁸⁴⁶ Így tehát nem kollaborációt vélünk felfedezni e táviratban, hanem a liberális teológia igazi bukását, mikor egy nem ismert, ateista diktatúrát úgy üdvözöl, hogy cserében lemond az igazi Isten igazi országáról. A szöveg nem egyértelmű, hiszen egyszerre köszönti az új államalakulatban a létrejött országot, másrészt felajánlkozik annak „megvalósítására”. A „názáreti” szóhasználattal valószínűleg a történeti Jézust helyezték el térbe, nem pedig az egyház Krisztusát.⁸⁴⁷ Az „istenországa” kifejezés nemzeti, ideológiai, mindennapi használata nem volt ritkaság az akkori racionális-liberális teológia fogalomtárában. Az új világ, ami békésebb, boldogabb lesz, egy „istenországgént” jelent meg prédikációkban is. Szecs Ferenc írja: „A vallásos szocializmus teológiai tévedése egyfelől abban állt, hogy Isten országa valóságát egy társadalmi utópiával tévesztette össze. [...] Másfelől utópisztikus feltételezés volt egy keresztyén társadalom eszme alapján elképzelni a 20. század modern szocialista társadalmát. Ennek mindkét történelmi formája alaposan rá is cáfolt egy ilyen illúzióra, alapvetően keresztyénellenes ideológiájával.”⁸⁴⁸

Az 1919-es nyilatkozattal kapcsolatban magyarázatként hangzott el, hogy a *magyar* Tanácsköztársaságot üdvözölték.⁸⁴⁹ Ezzel a heretikus szóhasználatot inkább nemzeti, mintsem marxista kontextusba próbálták helyezni – utólag. Érdekes, hogy a botrányban senki sem emelte ki, hogy probléma lenne az üdvözlés tényével – leginkább az üdvözlés szövegével volt gond.⁸⁵⁰ A szöveg tartalmával szemben éles kritikát fogalmazott meg Sebestyén Jenő a Kálvinista Szemlében, 1920. áprilisában, így lett a vita többé, mégpedig a liberális és a történelmi kálvinista teológia közötti feszültség kirobbanásává:

---

⁸⁴⁶ Márkus Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. A magyar református liberális teológia. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2005. 81.

⁸⁴⁷ Márkus Jenő, i. m. 78-85.

⁸⁴⁸ Szecs Ferenc jól összefoglalta mindazt, ami a mai látásunk a kollaboráns teológiáról, legyen az akár 1919-es, akár későbbi. Szecs Ferenc: *Teológiai etika*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Bp., 1993. 112.

⁸⁴⁹ Tóth Endre: *A debreceni egyetem református hittudományi karának a Tanácsköztársaság elnökét és közoktatásügyi népbiztosát üdvözlő határozata, – és ennek következményei*. DRHE Közép-európai Reformáció és Protestantizmus Történelmi Kutatóintézete, Kézirattár. Debrecen, [1945 után]. 76.

⁸⁵⁰ Uo. 5.

„Egy református és újra aláhúzzuk, egy református és teológiai fakultás a názáreti istenországa megvalósulását várja a történelmi materializmus államrendjét I és eszmevilágától, ehhez oly teológiai analfabetizmus, oly vérszegény keresztyénség és oly lelkiismeretlen szervilizmus kell, amely a debreceni gyászos határozatot tényleg az abszurdumok abszurdumává avatja.”⁸⁵¹

A botrányos nyilatkozat óriási felháborodást váltott ki. Az év októberében a Lelkészegyesület hasábjain próbálták menteni a menthet t. Állítólag a szöveget a tanárok nem látták. Tóth Endre meger síti ezt, szerinte a tanárok csak egy évvel kés bb látták el ször.⁸⁵² A Lelkészegyesület szerint Ferenczy Gyula csupán annyit szavaztatott meg, hogy üdvözlést kell küldeni, a szöveget kés bb csatolta a jegyz könyvhöz, annak szövegér l sem Zoványi Jen sem senki más nem tudott.⁸⁵³ Ezt támasztja alá Lencz Géza⁸⁵⁴ prodékán védekezése is. Azzal mentette magát és társait, hogy az üdvözlés szövegét nem látták, azt hitték, hogy el ször felterjesztik az Egyetemi Tanács elé, s utána lesz csak elküldve. Miután egy hírlapban olvasták az ominózus üdvözlést, próbálták menteni a menthetetlent.⁸⁵⁵ A román megszállást követ en még inkább vissza akarták vonni a határozatukat, de már kés volt.⁸⁵⁶

A tárgyalás kritikus pontja az volt, hogy a tanárok vajon látták-e, vagy sem a nyilatkozat szövegét. Elítélhet magatartás az is, ha látatlanba fogadták el az üdvözlést, de még károsabb lett volna, ha kiderül: látták és egyetértettek ezzel a nyilatkozattal. Végül a konszenzusos vélemény nem a Lelkészegyesületben közölt verziót véglegesítette. A bizottság abban nyugodott meg, hogy Ferenczy Gyula tényleg nem az ülésen, hanem kés bb szövegezte meg a táviratot, ám Erd s József⁸⁵⁷ ”hallgatólagosan”, Sass Béla⁸⁵⁸ pedig igenis

---

⁸⁵¹ Sebestyén Jen : Absurdum absurdorum. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 11. I. évf. 2. sz. 1.

⁸⁵² Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 2.

⁸⁵³ *Lelkészegyesület*, XII. évf. 41. sz. Debrecen, 1919. október 11. 241.

⁸⁵⁴ Kovács I. Gábor, i. m. 76-80.

⁸⁵⁵ Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 25.

⁸⁵⁶ Uo. 45.

⁸⁵⁷ Kovács I. Gábor, i. m. 52-55.

⁸⁵⁸ Uo. 120-123.

hozzájárult ehhez a szövegváltozathoz. A szöveget külön-külön, egyenként aláírták a kar tagjai.

Lencz Géza szerint az üdvözlés oka az volt, hogy a fakultást meg akarták szüntetni, s csak a kart akarták menteni.⁸⁵⁹ Szerinte Zoványi Jenő a Hittudományi Kar ülésén elmondta, hogy a Teológia „az egyetemről kikapcsolásához lépéseket” készíteni, ha szükséges. Ez a megjegyzés vezetett az üdvözlő szöveg elfogadásához.⁸⁶⁰ Ferenczy Gyula védelmében ezt a tézist próbálja igazolni: „Arról, hogy az üdvözlés a nehéz időkben milyen hatást fog kiváltani, arra nem is gondoltunk, minnekünk célunk pusztán a mentés volt.”⁸⁶¹

1919. november 8-i Dunamelléki Református Egyházkerületi Közgyűlés és fölterjesztést intézett a Konventhez, melyben „az egyházkerület méltó megtorlást kér a hittudományi kar eljárása ellen.”⁸⁶² Ezzel kapcsolatban két hipotézis áll egymással szemben:

1. A kényes ügyre tekintettel Baltazár Dezső, vagy a Tiszántúli Egyházkerület többi tagja nem kezdeményezhetett vizsgálatot az ügygel kapcsolatban, ezért tiszántúli kérésre terjesztették föl a fegyelmi eljárást, vagy

2. A Dunamelléki Református Egyházkerületi Közgyűlés ezzel a felterjesztéssel is a Baltazár Dezső ellen indított akciót folytatta, hiszen ezzel magát a püspököt is kellemetlen helyzetbe hozták.⁸⁶³

A történések fényében inkább az utóbbi felé hajlok.⁸⁶⁴ Az Egyetemes Konvent azzal utasította el a kérést, hogy a Kar az állami egyetem fakultása, így nem illetékes. Egyben felkérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy vizsgálja ki az ügyet, s arról értesítse az

---

⁸⁵⁹ Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 26-27.

⁸⁶⁰ Uo. 68.

⁸⁶¹ Uo. 73. A szövegezéssel kapcsolatos tényállást lásd: Uo. 30-32.

⁸⁶² ZSL 1920. május 29-i konventi ülés. 49. 64/1920.

⁸⁶³ Sebestyén Jenő korábban idézett cikkében megígérte, hogy a nyilatkozatot lefordítják és elküldik Nyugat-Európába. Kell fenyegetés volt ez a debrecenieknek, de nem tudjuk, a fővárosi dogmatikus tervét megvalósította-e. Sebestyén Jenő: Absurdum absurdorum. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 11. I. évf. 2. sz. 1.

⁸⁶⁴ Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 5.

Egyházat azért is, mert ha az „eljárásában egyházellenes vagy hith ségbe ütköz vétségét látna fennforogni, a megtorló intézkedéseket a maga részér l is megtehesse.”⁸⁶⁵

1919. december 19-én Csánki Benjámin,⁸⁶⁶ a hittudományi kar dékánja indítványozta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál, hogy mielőbb folytassák le a fegyelmi tárgyalást.⁸⁶⁷ Ezek után a fegyelmi intézkedés első sorban a Debreceni Egyetemen zajlott, hosszan elhúzódva. Az igazoló bizottság tagjainak kérdése is már óriási problémát okozott.⁸⁶⁸ Tóth Lajos államtitkár javaslata szerint a bizottságban nem vehetnek részt olyanok, akik a nyilatkozatot elfogadó, márciusi ülésén jelen voltak. Ezért a bizottsági tagságról lemondott Csánki Benjámin és helyére Kiss Ferenc⁸⁶⁹ teológiai tanárt hívták be. Hiszen egyedülként nem vett részt az inkriminált ülésen.⁸⁷⁰ Az Egyetemi Tanács első között úgy határozott, hogy a Hittudományi Kar bármilyen határozata csak a Tanács hozzájárulásával hajtható végre. Ez a megalázó momentum fokozódott azzal, hogy Szentpéteri Kun Béla az igazoló bizottság nevében megrótt a teológiai tanári kart.⁸⁷¹

1920. július 16-án a fegyelmi bizottság az Egyetemi Tanács felé a következő határozatot javasolta: Ferenczy Gyulát hivatalvesztésre, Lencz Gézát 2.000 korona pénzbüntetésre, dékáni és rektori tisztség viselését l eltiltásra, Erd s Józsefet feddésre, Sass Bélát feddésre, Zoványi Jen t rosszallásra, Csánki Benjámin t rosszallásra ítélik. Enyhítő körülménynek számították, hogy a határozatot a Teológia megmentése érdekében hozták.⁸⁷² Barabási Kun József, a fegyelmi bizottság elnöke különvéleményében kifejtette, hogy Lencz Gézát, Erd s Józsefet, Sass Bélát és Zoványi Jen t nyugdíjaztatásra ítélné, mert az „alkotmány-elleni támadást” üdvözl emberek ne tanítsanak a Teológián.⁸⁷³ Zoványi Jen útja innen l egy teljesen másik úton haladt tovább.

---

⁸⁶⁵ Uo.

⁸⁶⁶ Kovács I. Gábor, i. m. 42-45. Az testvére volt dr. Csánki Dezs , aki a Magyar Országos Levéltárnak volt 1919-t l f igazgatója, egyben a TAGYOB elnöke.

⁸⁶⁷ Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 7.

⁸⁶⁸ Az egyetemi igazoló bizottság körüli nehézségekr l lásd: Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 14-16. és 20-21.

⁸⁶⁹ Kovács I. Gábor, i. m. 70-76. Kiss Ferenc 1920-tól nemzetgy lési kigazda képvisel .

⁸⁷⁰ Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 21.

⁸⁷¹ Uo. 33-34.

⁸⁷² Uo. 47. és 51.

⁸⁷³ Uo. 54-55.

Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter a fegyelmi intézkedésekben Ferenczy és Lencz elleni határozatokat helyben hagyta, Sasst és Erd st csak rosszallásra ítélte.⁸⁷⁴ Váratlan fordulatként, végül a különböző fellebbezések után a miniszter intézkedett, és Ferenczy Gyula az 1920/1921-es tanévet nem kezdhette el. 1921. szeptemberben nyugdíjazták, azután még tíz évig Debrecenben volt vallásánár. 1931-ben halt meg.

De nem volt az egyetlen teológiai tanár, aki nyilatkozatában a kollaboráció útjára tévedt. Így járt Rohoska József sárospataki református f iskolai tanár is.⁸⁷⁵

Kiss Dániel sárbogárdi lelkész is direktóriumok alapítását szorgalmazta az egyházban. Szerinte „diktatórikusan” irányítsa az egyházat egy egyetemes református értekezet, kerületenként egy-két delegálttal. „Olyan emberek kellenek a tanácsba, akik végre is tudják, hogy igenis forradalom van az egyházban is, akik hiszik és világosan látják, hogy ebben a kommunisztikus társadalmi alakulásban a Krisztus jött vissza, az, aki most ítéletet is tart, s akinek jötte döntötte romba a társadalom homokra épített épületét.”⁸⁷⁶ Mint kés bb ki is mondta, az aktuális vezetést kizárta volna az új egyház vezetéséb l. Javasolta, hogy legyen egy központi lap, és hogy zárják be a négy teológiát, és helyette „egyet kell csinálni”.⁸⁷⁷ A négy teológiát akarta összevonni, ami azért furcsa, mert akkor (hivatalosan) Magyarország területén Kolozsvárott is volt teológia.⁸⁷⁸

A Mez földi Református Egyházmegye Babay Kálmán sárkeresztesi református lelkész vezetésével üdvözölte az új államformát, mint ami a kálvini egyházalkotmányhoz is igen közelálló.⁸⁷⁹

Bottyán János egyik tanulmányában foglalkozott a Tanácsköztársaság alatti teológiai meglátásokkal. A kollaboráns teológiai aspektusokról leszögezi, hogy egyoldalúak.

---

⁸⁷⁴ Uo. 62.

⁸⁷⁵ Róla és az ellene folyt perrel részletesebben a fegyelmi tárgyalásoknál szólok a IX. fejezetben.

⁸⁷⁶ *Új Reformáció*, 1919. március 30. – április 6. II. évf. 13–14. sz. 3. (Kiemelés – Cs. A.)

⁸⁷⁷ Uo. 4.

⁸⁷⁸ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 39.

⁸⁷⁹ Juhász Viktor: i. m. 71.

Egyoldalúak, mikor Isten országát egy földi államformához kötik. Kritikus szemlélete mellett a „szolgálat teológiájának” el futárait látja Jánosi Zoltánban, Haypál Ben ben és Ferenczy Gyulában.⁸⁸⁰

Nem minden esetben álltak ki az új rendszer mellett, sokszor csak visszahúzódnak, együttm ködésre inspirálták az egyháztagokat. Baltazár Dezs azt írta, hogy vannak, akik Pált is köpönyegforgatónak tarthatták, és akik inkább kívánták Keresztel János „kemény hajthatatlanságát”.⁸⁸¹ Tehát magától beismeri, hogy nem mindig tudott igazán sarkosan fogalmazni, kiállni az egyház érdekeiért. Ehhez kapcsolódik a *Lelkészegyesület* április 5-i cikke is.

„A templomokat helyyel-hellyel rendeltetésükkel ellentétes szolgálatokra foglalták le a helyi direktóriumok. [...] Ilyfajta panaszokkal Dr. Faber Oszkár politikai megbízotthoz kell fordulni. [...] A társadalmi és politikai rend gyökeres átalakulásával kapcsolatosan legkevésbé sem csodálkozhatunk, ha a helyi direktóriumok, vagy szociálista szervezetek itt-ott eltérnek a tanácsköztársasági kormányzótanács intenciójától. Az ilyen eltérésekre azonban nem merev ellenkezéssel, nem kihívó visszautasítással kell felelni, hanem békességes magyarázással, szeretetteljes felvilágosítással és kéréssel – ha ez se használ – szelíd félreállással. Hiszen, amint a népbiztosság fenti intézkedéséb l látszik, a központban a templomok s a vallás szabadságának védelme jóindulattal van kezelve.”⁸⁸²

Ha egy direktórium lefoglal egy templomot, akkor a püspöki útmutató alapján csupán levélben kell panaszt tenni. Ugyanebben a lapszámban a nyugalomra intésr l, a szituációval való megbarátkozásról értekeznek: „A f dolog a megbarátkozás azzal a gondolattal, hogy a lehet legsúlyosabb id k kormánya azt az irányt követi, amelyet elveinek következetessége és a helyzet kényszere, mint kompromisszumos irányt, szab elé. Távolítsunk el lelkünk b l minden ellenszenvet, keser séget és helyére a megnyugvás és jöv be vetett bizalom lelki

---

⁸⁸⁰ Botyán János: A Tanácsköztársaság és az egyház. *Református Egyház*, 1979. XXXI. évf. 5. sz. 119-120.

⁸⁸¹ „mondja Pál apostol a korinthusiaknak, akik között bizonyára akadtak olyanok, akik az apostoliságának gyakorlati politikáját köpönyegforgatás vádjával próbálták befeketíteni, s akiknek jobban imponált Keresztel János a kemény hajthatatlanság természetes klassziséval.” Baltazár Dezs : Ami a vezérségben legnehezebb. *Lelkészegyesület*, XII. évf. 25. sz. Debrecen, 1919. június 21. 173–174.

⁸⁸² *Lelkészegyesület*, XII. évf. 14. sz. 1919. április 5. 120. (*Kiemelés – Cs. A.*)

diszpozícióját állítsuk.”⁸⁸³ Tehát: ne lázadj, ne kelj fel, ne emeld fel szavadat az egyházadat sújtó terror ellen. Talán azt tartja kompromisszumnak, hogy nem zárták be a templomokat, nem l ttek agyon protestáns lelkészeket – csak katolikus papokat?⁸⁸⁴

Ezzel szemben Maria Stanisla n vér a következ ket írta n vértársainak: „a helyüket csak akkor hagyják el, ha erre hivatalos helyr l kapnak felszólítást és csak az er szaknak engedjenek. Akik el bb távoznának, úgy tekintetnek, mint akik fogadalmaik dacára kilépnek a társulattól.”⁸⁸⁵ A n vér tehát sokkal határozottabb magatartást fogalmazott meg, mint a Lelkészegyesület.

Baltázár Dezs védelmében idézzük Baráth Bélát, aki szerint a visszafogott nyilatkozatok egy nagy stratégia részei voltak: „A proletárdiktatúra rövid id szakában a kényszer együttm ködés felszíne mögött a „modus vivendi” keres , az államosítást halogató, kiváró taktika határozta meg lépéseit.”⁸⁸⁶

Révész Kálmán óvatosságra intette a tiszáninnenieket. Március 25-én fordult az államhoz a cseh megszállás alatti lelkészeknek családi pótléka miatt.⁸⁸⁷ Ugyanaznap körlevelet írt a lelkipásztorokhoz. Óvatosságra és az Ige szerinti ravaszságra intette a lelkészeket: ha kitiltják a vallásoktatást az iskolából, akkor máshol oktassanak tovább. A levél végén h ségre, kitartásra és „feddhetetlenségre” int.⁸⁸⁸

Dunántúlon április 10-én Németh István az Egyházmegyék elnökségeivel tanácskozott, ahol lefektettek pár alapelvet. A hitoktatást folytatják. Határoztak arról, hogy:

---

⁸⁸³ Uo. 1. Likvidáció.

⁸⁸⁴ Egy másik nyilatkozat Oroszországból. Tyihon moszkvai pátriárka pásztorlevelében határozottan állást foglal a bolsevikokkal szemben. „Nyíltan és titokban egyaránt üldözik Krisztus igazságát... A szent templomokat lerombolják vagy kirabolják, és Istent káromolva gyalázzák... [...] Mindnyájatokat hívunk, az egyház hív és h séges gyermekeit: keljeteK védelmére meggyalázott és elnyomott szent édesanyánknak... álljatok ellen minden er tökkel, egész hazánk jajveszékelésének erejével... És ha szenvedni kell Krisztus ügyéért, hívunk benneteket, az egyház szeretett gyermekeit, hívunk, hogy vállaljátok velünk együtt a szenvedést.” Onasch, Konrad – Cipin, Vlagyiszlav: i. m. 169.

⁸⁸⁵ SL XVI. 105., jelzet nélkül.

⁸⁸⁶ Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés”, i. m. 202.

⁸⁸⁷ MRE ZsL 2. a. fond. 56. c. 1919. évi Konvent 362 / 1919.

⁸⁸⁸ A levelet teljes terjedelmében: Ladányi Sándor szerk.: [sic!], i. m. 45–46.

„Minden, a mostani állami, társadalmi s egyházi rendet felforgató, a gyülekezeti életet zavaró törekvésekkel s izgatásokkal szemben a legerélyesebben kell eljárni.”⁸⁸⁹ Ez már jelent s el relépés a szelíd félreállítás világától.

Dr. Vass Vince pápai tanár cikkében⁸⁹⁰ el ször b nbánatra hívta a hív ket, mert szerinte nem ismerték fel a jeleket, amelyeket Isten adott 1918. október 31. óta. A mulasztás taglalása után azt kérte, hogy ne álljon senki útjába az új rendszernek, bár „Nem olyan, mint amilyenek mi gondoltuk? A mi hibánk, a mi b nünk.” Az egyetemes egyházzól a saját gyülekezetekre irányította olvasóinak figyelmét, és egyházi direktóriumok megalapítását kezdeményezte. Ha egyedül nem képes talpra állni, akkor felül l kell segíteni a gyülekezeteket. „Sötét, ijeszt a kép. De még rémesebb lesz, ha ismét alszunk és nem látunk a munkához.”⁸⁹¹ Vass Vince azzal számolt, hogy az államosítás után az egyház-állam kapcsolat passzív lesz, és nem szólnak majd bele a gyülekezetek életébe, a vallásgyakorlásba. Ez már 1919-ben sem volt így, tehát a gyülekezetek lelki életének hangsúlyozása jó programnak t nt, mégsem maradt volna a diktatúra által érintetlenül.

Bereczky Albert határozott irányvonalat jelölt ki cikkében.⁸⁹² Írása inkább lelkesít , a misszió irányába tereli az egyházi közgondolkodást. El ször beszél a jövend r l: „A jövend fel l nem aggódom. De az átmeneti id t [...] csak nagy önfeláldozással tudjuk csak átélni.”⁸⁹³ Megállapította, hogy egy gyülekezet sem maradhat lelkipásztor nélkül. Ebb l következett a három másik megállapítása is. El ször is szolidaritásra hívta a szolgatársakat, másodszor az adakozás és az egyházi adó teljes átgondolását javasolta. Harmadszorra pedig a lelkészek más jelleg munkába állásáról értekezik cikkében. Cikke nem teológiai helyzetismertetés, inkább pragmatikus tervezés. Inspiráló zárósora is: „A jöv ben lehet

---

⁸⁸⁹ Dunántúli Református Egyházkerület 1920. szeptember 22-23. napjain és 1921. évi szeptember 24–25. napjain Pápa városában tartott rendes Közgy léseinek Jegyz könyvei. F iskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921. 169–172.

⁸⁹⁰Vass Vince: A tanácsköztársaság és az egyház. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1919. április 5. 98–99.

⁸⁹¹ Uo.

⁸⁹² Bereczky Albert: Hit a jövend nkben. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1919. április 5. 104. o.

⁸⁹³ Uo.

minden bizonytalan, csak az az egy nem, hogy az evangéliom hirdeti nem fognak hiányozni a világból soha-soha!”⁸⁹⁴

Bereczky Albert cikkére rímelt Szabó Imre lelkész *Olajában* megjelent publikációja is, mely szerint: „Nem marad más vagy az egyháznak, mint a hite.”⁸⁹⁵ Szabó Imre evangélizációs, hitmélyítésszemponokból közelítette meg az aktuális politikai helyzetet, ezzel is erőt adva a hívő embereknek.

„Két híd vezet át az új világba, a proletárdiktatúra az egyik. Ezen a hídon szeges ostorral hajtják át az embereket, s rendeletei súlya pörölycsapások a régi világ falaira. Ne felejtsetek, ez a híd melyen csattogó ostorral dolgoznak, szintén jobb világba akar terelni. [...] Ostor azt éri, aki nem akar átmenni. Át kell menni annak is, aki nem akar, annak is, aki ellenáll, aki belefogódzik ebbe a világba görcsösen, mereven és nem eresztí. De egyszerre úgy érzi, hogy semmit sem szorít, semmi nincs a kezében. Azt nem nézi, hogy hová kell átmenni, és mikor semmije sincs, átmegy a hídon, nem visz semmit magával, csak meghasonlott, embergyölöl szívét. És él az új földön, új klíma alatt, sorvadozva, szíve a régi világban él, arról álmodik, arról bánkódik, míg eljön érte a halál, amely átviszi t egy új országba, a tökéletes kommunizmusba. A másik híd a keresztyénség. Itt is összetörök minden fala, palotája, hatalma és uralma a régi világnak és ki kell vonulnom az elpusztított világból, - de önként kimegyek, nem ostorral hajtatom ki magam. Meglátom, hogy a réginek dlni kell és az új, jobb, dicsőségesebb és nem keserűséggel megyek át abba a világba; nem az életemet mentem át csak, hanem egy megtisztult, megengesztelt, megáradt szívét, hogy Krisztus nem kicsinyben dolgozik ezután, hanem nagyban. Komoly valóságnak ismerem fel, hogy ha egyszer keresztyén vagyok, nincs más célja az életemnek, mint az Isten országa. Ne féltsetek, akik ezen a hídon mentek át, semmit. Ne féltsetek magatokat sem. Ne féltsetek Istent sem, nem a miénk, mi vagyunk az övé. Most meg kell tanulni egész keresztyénnek lenni.”⁸⁹⁶

Nagyon szépen és finoman érzékelteti azt a minőségi és szemléletbeli különbséget, ami a teológiai evidenciákon kívül jellemzik a református kegyességet szemben a marxizmussal. Párhuzamot von, mikor mindkettőt hídon való átkelésnek festi meg, ám nem mondja ki, hogy

---

⁸⁹⁴ Uo. A cikk megtalálható a Függelékben.

⁸⁹⁵ Sz. [Szabó Imre]: Vándorok két világ közt. *Olajág*, Lorántffy Zsuzsanna Egylet. Bp., 1919. április 4. sz. 5.

⁸⁹⁶ Uo. 2-3.

a híd ugyanoda vezetne. Fontos különbségre is felhívja a figyelmet: ugyan mindkét gondolkodás szerint üres kézzel megyünk át, de a keresztyén hitrendszerben megújult, megtisztult szívvel, míg a kommunizmusban minden győzelem velünk jön. Ebben a győzelemben, ostromsattanásokban kell egészen hívőnek lenni, biztatja Szabó Imre a kálvinistákat.

A programot adó nyilatkozatok között három forrásunkat tudjuk kiemelni. A pesti VIII. kerületi gyülekezetvezetés adakozására, az áldozatkészség fokozására buzdította egyháztagjait röplapjában.⁸⁹⁷

Szabó Aladár apagyai lelkész megírta Kiss Rolandnak, hogy a helyi direktórium elnök Isten erejét és hatalmát kétségbe vonta, és istentagadásra vetemedett. Ugyanekkor a fizikai munkásokat dicsőítette és ezzel tulajdonképpen kétségbe vonta a szellemi dolgozók megbecsülését. Azt kéri Kiss Rolandtól, szóljon oda, hogy a helyi vezetők „okosan beszéljen” a néphez és ne uszítsa az embereket. A lelképásztor önmagát a szociális eszmék régi harcosának tartotta. Megállapíthatjuk, hogy vagy nem ismerte behatóan a kommunizmust, vagy nagyon bátran írta meg levelét. Lett is foganatja az ügynek. Valami más miatt rászóltak az apagyiakra, hogy tartózkodjanak a rendbontástól.⁸⁹⁸ Talán több ilyen és ehhez hasonló megnyilatkozásra lett volna szüksége Egyházunknak...

Mit szóltak az egyházi nyilatkozatokhoz a kommunisták? Erre nehezen tudunk válaszolni, mert minden bizonnyal a legkevésbé sem érdekelte őket, hiszen egyházpolitikájukban – még – nem jutottak el oda, hogy az egyházak belső megosztásán munkálkodjanak. Egy röpirat több-kevesebb választ ad kérdésünkre. A „kegyes hangú” levelekről, arról, hogy testvéri kezdet nyújtanak, és részt vesznek az új államforma munkájában, tömören ennyit mond: „A forradalmi proletariátus lemond erről a részvételről.”⁸⁹⁹

---

⁸⁹⁷ Tiszay Andor szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai* i. m. 197–198.

⁸⁹⁸ SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz. 83/1919. és 95/1919.

⁸⁹⁹ PIL II/25/1919/1183.

A Tanácsköztársaság alatti hivatalos-félhivatalos megnyilvánulásokat jól jellemzi a következő összegzés: „Az események alakulását, a kül- és belpolitikai helyzet radikalizálódását a protestáns egyházi közvélemény szinte minden különösebb reagálás nélkül vette tudomásul. Egyes egyházi vezetők vagy testületek vérmérsékletüknek, pillanatnyi pozíciójukból fakadó kötelességérzetüknek és hiányos politikai ismereteiknek megfelelően tevékenykedtek.”⁹⁰⁰

---

⁹⁰⁰ Kollega Tarsoly István f. szerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet. 334.

4. Kitekintés. A Kápolnásnyéki Református Egyházközség tiltakozólevele

A legjobban átgondolt levelet a Kápolnásnyéki Református Egyházközség írta, egyenesen Garbai Sándornak.⁹⁰¹ A dokumentum megérdemli a külön elemzést.⁹⁰²

A levél megírását az április 28-i helyi likvidálás váltotta ki. A levél május 27-én született, Garbai Sándor július 16-án válaszolt is rá. Ezt július 25-én továbbította a Fejér vármegyei népjóléti népbiztos, aki megígérte, hogy felkeresi a kápolnásnyéki reformátusokat.

A levelet nem a Presbitérium, hanem a „református egyház tanácsa” írta. Nyomatékosítja, hogy a Kápolnásnyéki Intéz bizottság is aláírással igazolta a levélben foglalt állításokat. A levél nem hitvallás, magát „ünnepélyes tiltakozásként” definiálja.

Mondanivalója négy részbe áll.

1. A református egyház nem államegyház. Azaz önkéntes felajánlásokból él és él. Ez a gondolat megfelel a Tanácsköztársaság hivatalos programjának, hiszen ezt várja el a vallásoktól.

2. Az egyházi földbirtok kérdése. Kápolnásnyéken a tanítói, lelkészi és egyházközségi telkek 117 holdat tettek ki; mindent elvettek. A levél itt hivatkozik a rendeletre, miszerint a 100 hold alatti földbirtok magánkézben maradhat. Ez egy jogi kiskapu, amit megpróbálnak a kápolnásnyéki reformátusok kihasználni. Hiszen jogosan teszik fel a kérdést, ez miért nem vonatkozik a földmivel tanítóra, lelkészre? A diktatúra 100 holdig nem nyúl a kisbirtokukhoz, akkor miért tesz különbséget mégis, mikor elveszi a lelkészek földjét? A lelképásztor „tisztetreméltó helyet vívott ki magának a mezőgazdasági termékek elállításában.” Ezzel a lelkész produktív munkát végzett, tehát szükség van a tevékenységére, fejthetjük tovább a gondolatmenetet.

---

⁹⁰¹ FML XVI. 3. 376/1919.

⁹⁰² A levél teljes terjedelmében megtalálható a Függelékben.

3. Népegyházi jelleg. A népegyház kifejezést a levél írói többféleképpen is kibontották. Egyrészt jelenti azt, hogy a tömegek egyháza, az egyszer emberek, dolgozók egyháza. Ezeknek az embereknek a lelkész tanítja és mutatja a helyes erkölcsöt.

4. Bnvallás. „Voltak a múltban nekünk is bneink.” – kezdi a levél a következő bekezdést. A háborúban való helytállása, tábori szolgálata viszont olyan bn, mint a hadigyári munkásoké. Az analógia zseniális, hiszen szépen elvezet az azonosságig. Bnünk, mint a munkásságé. „egyházunk tagjai proletárok”. A levél eleje szembehelyezkedésből indul, és itt elérték logikai vonalon odáig, hogy igazából az egyház egy a proletársággal.

Ezek után egy nagy ívgondolattal éri el a levél a csúcsát: „A kálvinista nép mindig egy volt egyházával és soha jobban nem volt egy, mint ezekben a nehéz időkben.” A mondat utal a közhangulatra. Ha az egyházat bántják, a népet bántják. Ezért is javasolja a levél alján a helyi intézőbizottság, hogy az egyházközség mentesüljön a likvidálás alól, „a közhangulat szempontjából javasoljuk.”

Miután a levélben leírták, hogy a kálvinista nép egy egyházával, ezek után szólítják meg Garbai Sándort, mint „református testvérünket”. Ezzel óhatatlanul is elvárják, hogy a Forradalmi Kormányzótanács elnöke is vállaljon szolidaritást a gyülekezettel. Ha nem, akkor a belső logika azt diktálja, hogy pont a nép akaratának mondana ellent.

„Ne szégyenítsen meg a reménység.” – záródik a levél. Ez egyértelmű utalás a 119. zsoltár 116. versére, mely így szól: „Támogass engem ígéreted szerint, hogy éljek, és ne szégyenítsd meg reménységemet!”⁹⁰³

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a levél írója-írói jól ismerik a marxizmust, a levél belső logikája hibátlan. Egy igei utalást fedeztem fel benne, Isten neve nem, Jézusé pedig egyszer szerepel. Ezt a tényt inkább pozitívan értékeljük, hiszen nem hitvallást fogalmaztak meg, hanem politikai kérelmet.

---

⁹⁰³ Károli revideált fordítás (1908).

A levél először elhatárolódik az előző koroktól, majd dolgozónak mondja a lelkészeket. Ezután a néppel azonosítja magát. B ne a nép b ne, élete a nép élete is.

Garbai Sándor válaszlevelét sajnos nem ismerjük. Már maga az a tény, hogy személyesen válaszolt rá, megmutatja, hogy komolyan foglalkoztak vele. Závory Elek helyettes lelkészt letartóztatták a kommunizmusban való szereplése miatt. Urházy Sándor lelkész szolgált-e még a levél megírásakor, vagy már Závory volt a helyettes lelkész, nem tudjuk. Szalay Károly kápolnásnyéki tanító ellen is fegyelmi vizsgálatot tartottak a kommün bukása után.

Ezek a tények mind-mindg bizonytalanná teszik a levél pontos íróját, pedig m ve kiemelkedik az 1919-es eseményekre adott egyházi reakciók közül.

VII. 2. Egyházvezetés

Debrecen április 24-én szállták meg a románok, ezzel az öt református egyházkerület székhelyéből négy került idegen megszállás alá. Az egyház központi irányításának hiánya, a posta akadozása és a papírhiány miatt a közös fellépés súlyos nehézségekbe ütközött, szinte lehetetlenné is vált. Fontos tudatosítanunk e tényt, mikor az 1919-es egyházi eseményeket elemezzük, hogy központi intézkedésre, egyetemes útmutatásokra ebben a helyzetben egyszer en nem volt lehetőség.⁹⁰⁴ A dunántúli püspök azért nem tudott érintkezni esperesével, mert Komáromot a harci események zárták el a külvilágtól, „a meg nem szállott területen lévő esperes uraknak pedig a vörös terror és a közlekedés hiánya miatt nem lehetett rendes érintkezése sem a hatóságokkal, sem a gyülekezetekkel négy hónapon át...”⁹⁰⁵ Végül Németh püspöknek augusztus 2-án sikerült átjutnia a Dunán. A tatai esperes is arról panaszkodott, hogy a napi ügyek intézése is akadozik, nemhogy kerületi, még megyei szintig lést sem tudnak tartani. Sőt, még egyházmegyei gondnokával sem tudott kapcsolatot teremteni.⁹⁰⁶ Németh István mégis intézett április 5-én körlevelet az egyházkerülethez, mely a Dunántúli Protestáns Lapban sokfelé eljutott.⁹⁰⁷

Hasonló volt a helyzet a Tiszáninneni Református Egyházkerületben. A változó világban a püspök kiadott egy körlevelet,⁹⁰⁸ pedig a frissen megválasztott Révész Kálmán szolgálati helye Kassán volt, míg Püspöki Hivatala Miskolcon. Tehát Révész püspök nagyrészt cseh megszállás alatt lakott, az egyházkerületi székhely pedig magyar oldalon feküdt. Ahogy fogalmaz:

---

⁹⁰⁴ „Az egyházi és iskolai életben sem lehet egyetemes rendelkezéseket, intézkedéseket foganatosítani. Az egyetemes egyház budapesti székhelye vörös uralom területén; az elnökség román megszállás alatt; a felső hatóságok konstituens tagja szétszórva öt impérium alatt.” *Lelkészegetesület*, XII. évf. 25. sz. Debrecen, 1919. június 21. 175–176.

⁹⁰⁵ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 405. doboz. Jegyzék könyv felvétel Budapest, 1919. október hó 1-én a DT Egyházkerület által tartott értekezletre 1.

⁹⁰⁶ DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1158/1919.

⁹⁰⁷ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 407. doboz. 1361/1919.

⁹⁰⁸ Uo. 1360/1919.

„Egyházi köztevékenységünk jó időre megbénult és a tetszhalál álmából most kezd immár ébredezni. Rendszeres egyházkormányzásról szó sem lehetett. [...] Még a levelezés is csak nagy nehézségek közt, rejtett utakon történhetett. Miskolcra költözésem a gátló körülmények miatt lehetetlenné volt téve, aminek hátrányait úgyszólván minden nap éreztem és szenvedtem, de viszont Kassán maradásomnak is tagadhatatlanul megvan a jó oldala abban, hogy egyházkerületünk megszállott részeinek érdekeit hatályosan védelmezhettem és ügyeit irányíthattam.”⁹⁰⁹

Révész Kálmán 1919. májusban tárgyalni kezdett a csehszlovák állam illetékes minisztériumával. Református ügyek intézésével korábbi püspöki segédlelkészét bízta meg, aki a minisztériumban állást is kapott. 1919. szeptember 4-én hátségesküti kérték a lelkészeket is, amire Révész azt válaszolta, hogy ezt a béke ratifikálásáig semmiképp sem teszik meg.⁹¹⁰

A Tiszántúli Református Egyházkerület kivételes vezetésére május 7-én egy rendkívüli bizottságot alakítottak,⁹¹¹ négy rendes és négy póttaggal, és az Elnökséggel. A bizottság a törvénykezésen kívül minden hatáskört gyakorolhatott.⁹¹² Tiszántúl április végétől egy megszálló államhatalom alá tartozott, s mégsem adtak ki konkrét útmutatót.

A már idézett Maklár Károly kunhegyesi lelkészelnök Török Imre heves-nagykunsági esperesnek írt levelében bizalmas hangvétellel sajnálatát fejezi ki, hogy az Egyházmegyei Közgyűlés elmaradt, pedig most nagy szükség lenne rá, egymás erősítése érdekében.

---

⁹⁰⁹ Tiszáninneni Református Egyházkerület 1920. július 1-i, Miskolcon tartott Közgyűlése. Püspöki jelentése. 9.

⁹¹⁰ Uo. 13.

⁹¹¹ *Lelkészegyesület*, XII. évf. 20. sz. Debrecen, 1919. május 17. 156. Eszerint négy világi és négy lelkészi tagja volt, de másik forrásunk hitelesebb, és a neveket is felsorolja.

⁹¹² Megalakították az Egyházkerület Rendkívüli Intézőbizottságát, mely 4 világi, 4 lelkészi tagból állt. Tagjai voltak: Dávidházy János, Végh József, dr. Dóczi Imre, dr. Kun Béla, póttagok Sulyok István, Kiss Ferenc, Domahidy Elemér, Márk Endre. Ezen felül az elnökség is tagja volt. Tiszántúli-i Református Egyházkerületi Közgyűlés 1919, 1920, 1921. jegyzőkönyvei. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1923. 1919. május 7.

„Nem apró-csepr adásvételi ügyek s egyházhatósági meger sítések intézésére van most éget szükség, de egységes vezérelvek megbeszélésére, viselkedésünk irányának meghatározására. Hiszen ég a ház fejünk felett! Mindenki gondolkozik. Csak mi dugjuk strucc-módjára homokba a fejünket. Ma még Kunhegyesen csak a kurátort kergették el. Mi lesz, ha rövidesen ránk kerül a sor. S ami ennél is több: az egyházra, a vallásra. Szerintem halaszthatatlan szükség volna összegyülekezésünkre. Ölel szeretettel, Károly.”⁹¹³

Többen megfogalmaztak hasonlókat a Dunamelléken is. Kálmán Gyula ságvári esperes javasolta, hogy május 11-én mindenképpen tartsák meg az egyházkerületi közgy lést. Kiss Zsigmond kecskeméti esperes szerint egy református értekezletet kellene összehívni, ahová már egyszer földmunkásokat is lehetne delegálni. Itt át kellene beszélni azt a várható helyzetet, hogy a földeket, a kongruát elveszik. Ha ilyen értekezletet nem lehet összehívni, akkor egyházkerületi közgy lés összehívását javasolja.⁹¹⁴ Május 2-án Lévay Lajos vértessaljai esperes is levelet írt az id s Petri Eleknek. Elmondta, hogy az új helyzet okán Egyházmegyéjében komoly szervezkedések indultak gyülekezeti szinten. is konkrét utasításokat tartalmazó körlevelet kért a püspökt l.⁹¹⁵ Mindez el tt hatásos volt a gyúrói lelkész, Balogh Lajos Petrihez intézett levele. Ebben azt kéri, lépjenek föl közösen, egységesen. „A jó Istenre kérlek szeretett Püspököm, ne hagyj bennünket magunkra...”⁹¹⁶ Ezt április 3-án írta, s 4-én adott ki Petri egy körlevelet.⁹¹⁷

Bels -Somogyban egy tanító tagja volt a Munkástanácsnak és a M vel dési Osztálynak is, de igazán semmit sem csinált, s t az államosítást május 1-jér l elhalasztotta szeptember 1-jére. is az egyházi utasítások hiányára irányítja rá figyelmünket: „A legnagyobb aggodalommal vártam a felkavart események hullámvázását. Vártam protestáns nagyjaink utasítását a küzdelemre. De e tekintetben csend és némaság uralkodott. Mint a lavina, rohant a lejt n lefelé az ország.”⁹¹⁸

---

⁹¹³ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. d. Igazgatási iratok 99–100. doboz. 1919–1920.

⁹¹⁴ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 633/1919.

⁹¹⁵ Uo. 779/1919.

⁹¹⁶ Uo. 665/1919.

⁹¹⁷ Uo. 650/1919.

⁹¹⁸ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Bels somogyi lelkészek igazolása. 1401/1919.

Általános tapasztalat az egyházvezetéssel kapcsolatban az volt, hogy nem adtak ki megfelelő iránymutatást, pedig igény volt rá. Többen a megszállás és a közlekedési, postai körülményekre hivatkoznak. De ez a tény két püspökre, a dunamellékire és a tiszántúlira csak részben helytálló, hiszen ők az egyházkerületük egészével voltak.

VII. 3. Gyülekezeti élet

A Tanácsköztársaság alatti gyülekezeti életről sok beszámoló van. Volt, ahol együtt tudott működni a helyi direktórium és a lelkész. Vámosmikolán semmi inzultus nem érte az egyházakat, a hittanórákat rendben megtartották. Sőt két, a csehekkel vívott harcban elesett katona temetése vörös díszben, papi szertartással történt.⁹¹⁹ Az általános tapasztalat mégis ennek ellenkezője volt: minden fogadkozása ellenére a proletárdiktatúra aktívan beleszólt a gyülekezetek életébe.

Néhol ez kimerült az igehirdetés megfigyelésében. Több helyen a prédikáció tartalmát vizsgálták, ezzel kapcsolatos hivatalos fenyegetésre több megyében is sor került.⁹²⁰ Öcsödön „megbízottak útján” ellenrizték, hogy a református lelkész miről beszélt, s t utasítást is adtak a beszédre nézve.⁹²¹

A vallásszabadságról április 17-én kiadott rendelet 3 pontját nemcsak ki kellett hirdetni Húsvétvasárnap és a rá következő két vasárnapon, hanem meg is kellett azt magyarázni.⁹²² A kihirdetést és a „magyarázatot” is ellenrizték, ahogy erre a helyi tanácsokat az ugyancsak április 17-én kelt másik rendeletben kötelezték is.⁹²³ Az ellenkezés és a kihirdetés kötelezettsége azért is visszás, mert a rendelet éppen arról beszél, hogy az állam nem fog beleszólni az egyházak működésébe és életébe. Győr vármegyében pontos kimutatást végeztek arról, hogy hol hirdették ki, s hol nem. A 85 településből 33 helyről

---

⁹¹⁹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/26. 11. e. 15.

⁹²⁰ „A forradalmi kormányzótanács rendelete szerint a templomok a felekezeteké, s éppen ezért csak vallási célokra használhatók fel, s tilos és felesleges úgy a templomokhoz, mint a vallásos kegyeszekhez hozzányúlni ott, ahol a nép vallásos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a templomok az ellenforradalmi eszmék hozzáférhetetlen menckvárjai lehetnének. Ha tehát elfordulna az az eset, hogy a papok a szószékről ellenforradalmi beszédeket tartanának, az ilyen papok forradalmi törvényszék elé állíttatnak.” Az április 13-án megjelent Igazság I. évf. 7. számát idézi K. Balog János szerk.: *A két forradalom Tolna megyében* i. m. 114. (Kiemelés – Cs. A.)

⁹²¹ Szabó Ferenc szerk.: *A Tanácsköztársaság Békés megyében* i. m. 195.

⁹²² Ladányi Sándor szerk.: [sic!], i. m. 38.

⁹²³ Uo. 39.

érkezett pontos visszajelzés.⁹²⁴ Nyíregyházán is biztosan megfigyelték az alkalmakat, hiszen jelentés készült róla, Kiss Roland részére.⁹²⁵

A Munkástanács kiküldöttei ott ültek a templomokban – ha befértek. A gyülekezeti életről szóló beszámolók sokasága írta le, hogy a Tanácsköztársaság korlátozásai közben a szent házak látogatottsága megugrott ebben az időben – ahogy ez a lenini Oroszországban is történt.⁹²⁶

Többen jártak templomba a *Kecskeméti Reformátusok Lapja* szerint,⁹²⁷ Révész Kálmán püspöki jelentése szerint meg is teltek azok. Sőt, az évi önkéntes adományok összege Tiszáninnen meghaladta az egyházi adók mértékét.⁹²⁸ Tápon és Kunszentmiklóson is a „vallásos buzgóság” megnövekedéséről számoltak be.⁹²⁹ „A Lélek bámulatos áldozatkészégre sarkallja a gyülekezetet...”⁹³⁰ Egyes helyeken ezért merítették az üldözésből: a gyomai lelkész azt írta, mindenek ellenére a templomlátogatottság nem csökkent, ezért fokozták a lekipásztori munkát, erről a presbiterekkel gondolkoznak, terveznek.⁹³¹ Óbudán elhatározták, hogy utcánként összehívják a híveket, és elmagyarázzák, mi történik. Ugyanitt már önkéntes felajánlás érkezett a hittan tanítási költségeire.⁹³² Az egyházak, ahogy Raffay Sándor fogalmaz, „testvériesültek”, azaz az elnyomásban közelebb kerültek egymáshoz a keresztyén felekezetek.⁹³³

---

⁹²⁴ MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára [továbbiakban: GYMSML] XVI. 1. 3. doboz. 503–523. lapok. Két jelentést a Függelékben csatoltam.

⁹²⁵ „Húsvétkor az egyházak lelkészei bátor hangú templomi szentbeszédeket tartanak a tanácsköztársaság Isten tagadó és erkölcstelen irányzata ellen.” MNL K 46 –PTI - 605. f. 12. doboz. II/30. . e. Nyíregyházáról. 4.

⁹²⁶ Oroszországban is jelentősen megnőtt a templomba járók száma, tehát a bolsevikok az ellenkező hatást érték el a nép körében. „Egyes kortársak úgy vélekedtek, hogy a kommunista üldöztetés hatására soha nem látott magasságokba csapott a vallásos szenvedély.” Pipes, Richard: *Az orosz forradalom* i. m. 484.

⁹²⁷ *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. V. évf. 5. sz.

⁹²⁸ Tiszáninneri Református Egyházkerület 1920. július 1-i, Miskolcon tartott Közgyűlése. Püspöki jelentés. 21.

⁹²⁹ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 405. doboz. 22/1919.

⁹³⁰ Presbiteri Jegyzőkönyv, 1919. május 16. Óbudai Református Egyházköztség Levéltára.

⁹³¹ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. b. igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 1094/1919.

⁹³² Presbiteri Jegyzőkönyv, 1919. március 23-i ülés. Óbudai Református Egyházköztség Levéltára.

⁹³³ Raffay Sándor: Eltolódások az állam és az egyház viszonyában. *Protestáns Szemle*, 1924. 19.

Megugrott a keresztelesek száma is. Nemcsak a hazatér katonák miatt, hanem mert a Tanácsköztársaság alatt több ezer izraelita tért át reformátusnak a Kálvinista Szemle szerint, így tagadva meg a közösséget a bolsevizmus vezet ivel.⁹³⁴

Volt, ahol nem telt meg a templom, mert nem volt szabad bemenni. Szabolcs vármegyében az első hetekben betiltották az istentiszteletek tartását, majd ezt a rendeletet visszavonták.⁹³⁵ A kálózi lelkész március 31-i levele szerint a helyi direktorium az *igehirdetést* tiltotta be, és azzal fenyegették meg a lelkészt, hogy ha nem engedelmeskedik, a templomot bezárják.⁹³⁶ Ugyanitt a templomi hittanoktatást is betiltották.⁹³⁷

Megyei szinten még Fejér vármegyében tudunk olyanról, hogy sor került templomi alkalmak betiltására. A Fejér vármegyei direktorium a prédikálást tiltotta meg, és csak kötött szövegeket engedett a templomban.⁹³⁸ Volt, ahol betartották, volt, ahol nem.⁹³⁹ „Mindennemű szónoklatot, ami nem kötött szöveg, és amely közvetlenül nem tartozik az istentisztelet formáságai közé, a legszigorúbban és a legsúlyosabb következmények terhe mellett eltiltok” – fogalmazza meg a Függelékben csatolt levél. A dunamelléki püspök intézkedett is ez ügyben, s levelet írt a belügyi népbiztosnak:

„A fehérvármegyei és székesfehérvári közoktatásügyi Népbiztos 7/1919. márc. 24. sz. a. kelt rendeletét, egyszersmind Káloz község direktoriumának 809/1919. márc. 30. számú rendeletét, melyek a templomok használatára nézve a Kormányzó Tanács rendeletével ellenkeznek látszó intézkedést tartalmaznak, azzal a kérelemmel küldöm meg másolatokban, hogy református templomaink vallásos szabad használatára nézve sürgősen intézkedni és arról engem értesíteni szíveskedjék. Budapest, 1919. április hó 3.”⁹⁴⁰

Végül nem tudjuk, mi történt, de valószínűleg megszüntették a jogtalan intézkedést.

---

⁹³⁴ *Kálvinista Szemle*, 1920. április 4. I. évf. 1. sz. 8.

⁹³⁵ „A Szabolcs-Szatmár megyei direktorium pl. rendeletileg betiltotta az istentiszteleteket.” Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás i. m. 100.

⁹³⁶ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 634/1919.

⁹³⁷ Uo. 634/1919.

⁹³⁸ Uo.

⁹³⁹ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 407. doboz. 69/1919.

⁹⁴⁰ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 634/1919.

Szegeden ennél enyhébben álltak a kérdéshez, mert ott vasárnapi szónoklatokkal próbálták lebeszélni az embereket a templomba járásról.⁹⁴¹ Itt a likvidálás is elmaradt.

Az atrocitásoknál láttuk, hogy Gádoroson nem engedték beszélni az egyházi adót.⁹⁴² Újszászban a stólába és a temetési szertartásba szóltak bele. A Munkástanács kötelez vé tette a díjtalan halotti misét, „s hogy id s halottnál a pap a palástot köteles felvenni, ifjú halottat ingben kell temetni, s hogy az elhaltat a szül kt l, nagyszül kt l, testvérekt l, a gyermekek esetében ezekt l is el kell búcsúztatni.”⁹⁴³

A gyülekezetek élete nem mindig az állami intézkedések nyomán nehezült meg, hanem bels feszültségek miatt. Ondon a tanító a lelkészt b nceseleménnyel vádolva jelentette fel, de nem lett bel le ügy.⁹⁴⁴ Máshol nem megvádolták a pedagógust, hanem egyszer en elhagyta a szolgálati helyét. Szabó Kálmán (Nagybajom) Pünkösöd után nem kántorizált, visszament szül falujába, állását otthagya. A gyülekezetvezetés ezért gabonáját visszatartotta, és megürültnek nyilvánították a tanítói állást.⁹⁴⁵

Április 6-án tartottak Presbiteri Gy lést Mátészalkán, ahol jelen volt a gyülekezet fizet és nem fizet tagjainak tömege.⁹⁴⁶ A lelkész elmondta, hogy Németh Elek szabósegéd április 2-án megjelent a Lelkészi Hivatalban, elkérte, majd elvitte magával a jegyz könyveket, a presbitérium névjegyzékét, a díjleveleket. Pár óra múlva visszahozta, és elmondta, hogy a presbitériumban „csupán a vagyonosabb osztály van képviselve, a munkástanács azt kívánja, hogy a presbitérium fele része a szegény osztályból választassék meg.”⁹⁴⁷ Az ülésen a presbiterek elmondták, hogy nincs itt az ideje a presbiterválasztásnak. Ennek ellenére, kompromisszumos megoldásként elhatározták, hogy sorshúzással a fele presbitérium lemond, és helyére újakat választanak. Ám többen a gyülekezetb l az egész

---

⁹⁴¹ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/22. . e. 11.

⁹⁴² A lenini Oroszországban az egyházak nem kérhettek egyházi adót híveikt l. Pipes, Richard: *Az orosz forradalom története*. Európa, Bp., 1997, 474–475.

⁹⁴³ JNSZML XVI. Újszászi Munkástanács. 45/1919.

⁹⁴⁴ SRKL Alsó-Zempléni Bírósági iratok I. 1897–1923. R. E. VII. 1/7. 14/4. 5/1921.

⁹⁴⁵ DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1256/1919.

⁹⁴⁶ A Tanácsköztársaság Mátészalkán és környékén i. m. 18–19. o

⁹⁴⁷ Uo. 19.

presbitérium lemondását követelték, mondván, hogy „az eddigi érvényben lévő egyházi törvények érvénye megszűnven, ma már semmi törvény nincs”⁹⁴⁸ Végül lemondtak.

Dunaföldváron május 11-én a gyülekezet átalakult, megszüntette a presbiter és a lelkész címeiket, és függetlenítette magát minden egyházi felsőbbeségtől. Kihirdették, hogy presbiterek és lelkész helyett mostantól *gyülekezeti munkás* és *el munkás* van. Utóbbira jelentkezett is egy fiatalember. Két hétre rá a gyülekezeti tagok 32%-ának jelenlétével, 32 igen és 5 nemmel megszavazták. Pár besúgó állítólag fel-alá járkálva nézte, hogy kire szavaznak az emberek.⁹⁴⁹ Újpesten is direktórium vette át a hatalmat a gyülekezetben.⁹⁵⁰

Láttuk, hogy a református gyülekezet vezetésbe több helyen beleszóltak a helyi kommunisták. Így történt ez Kunhegyesen is, ahol a Munkástanács a március 23-i alakuló ülése után felkereste a lelkészt, hogy Szabó Lajos egyházgondnokot mozdítsa el és helyére Ábrók Árpád elvtársat választassa meg. A megválasztandó egyén benne volt a háromtagú küldöttségben, amely ezt az egészséget közölte a lelkésszel. A gondnok a küldöttség kérésére lemondott, és átadta a kulcsokat.⁹⁵¹

Éppen ezen esetek fényében 1920-ban a Tiszáninneri egyházkerületi Közgyűlés érvénytelenítette a Károlyi-időszak és a kommün alatti presbiterválasztásokat.⁹⁵² Petri Elek levele szerint bármilyen Tanácsköztársaság alatti egyházközségi gyűlés érvénytelen.⁹⁵³

Láttuk, hogy a rend felborult a kisközösségekben is, ami megviselte az embereket. A szerencsi 80 éves lelkészt épp a rémuralom okozta ideggyengeség vezette lemondáshoz. Mint írta, nem bírta már a megrázkódtatásokat, nem bírta az iszonyatos körülményeket.⁹⁵⁴

A gyülekezetekben tapasztalható változásokról Sebestyén Jenő a következőképpen ír: „Az ilyen anarchista körülmények között a legvadabb és legabszurdabb helyzetek fordultak elő. Voltak helyek, ahol a presbitériumot terrorral üldözték szét és az új

---

⁹⁴⁸ Uo.

⁹⁴⁹ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 818/1919.

⁹⁵⁰ Uo. 637/1919.

⁹⁵¹ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. d. Igazgatási iratok 99–100. doboz. 1919–1920. 712/1919.

⁹⁵² Tiszáninneri Református Egyházkerület 1920. július 1-i, Miskolcon tartott Közgyűlése. 76–77.

⁹⁵³ RL A/1. b. 1230/1919.

⁹⁵⁴ SRKL R. E. IV. 6/2. Alsó-Zempléni Közgyűlési iratok, 1918, 1920.

presbitériumot a nép akaratából a település leggyanúsabb vörös elemeiből állították fel. Így történt tehát, hogy itt-ott teljesen vörös és ateista elemek foglalták el a presbiteri tisztségeket.”⁹⁵⁵

---

⁹⁵⁵ Kommunista „presbitériumok”. Sebestyén, i. m. 35. Eredetiben: „Onder zulke anarchistische toestanden zijn dan de wildste en meest absurde situaties voorgekomen. Er waren plaatsen waar de kerkeraad met terreuer uit elkander gejaagd werd en een nieuwe kerkeraad werd, met het machtwoord van het volk, benoemd uit de meest verdachte roode elementen van den plaats. Zoo is't gebeurd dan, dat hier en daar geheel roode en ongeloovige elementen in een of anderen kerkeraad zitting genomen hebben.”

VII. 4. Fővárosi események

A IV. fejezetben külön kiemeltük, hogy maga a Tanácsköztársaság Budapest-központú volt, ezért ott az események jobban kulminálódtak. Emiatt vagy ettől függetlenül alakult úgy, hogy a fővárosi református egyházi élet minden másnál aktívabb volt ebben az időben. Az is kellett, hogy legyen, hiszen sokkal gyorsabban kellett kiutat (vagy kiskaput) találnia a rendszernek. A legnagyobb mozgolódás tehát a Budapesti Református Egyházközségben volt.⁹⁵⁶

Március 25-én a Budapesti Református Egyházközség lelkészei a Ráday Könyvtárban ülészttek.⁹⁵⁷ Ide „benyomultak” a fiatalok, s elmondták az „öregeknek”, hogy „akkor tesznek jó szolgálatot, ha félreállnak.”⁹⁵⁸ A hangadók, azaz Deme László⁹⁵⁹ MEKDSZ-titkár és Gombos Ferenc⁹⁶⁰ vallástanár heves vitát gerjesztettek. Ennek hatására az elnökség lemondott. Az új elnök Haypál Benő, az új fő gondnok pedig Némethy Károly lett.⁹⁶¹

Március 27-én a Bethánia Egylet, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület, a KIE, a MEKDSZ „gyülekezeti direktóriumot” alakított, melynek tagjai Papp Gyula (KIE), Szalay Lajos (Bethánia), Victor Erzsébet (MEKDSZ lányszövetség) voltak. Kovácsy Margittra bízta a diakonissza intézetek ügyét. Ekkor egy forradalmi – majd reform néven futó –

---

⁹⁵⁶ „A református egyház nem tudott lépést tartani a pár évtized alatt óriásira duzzadt várossal. A budapesti Református Egyház 100 000 hívet számlált, amelyhez képest itt is eltörpült a lelkészek és templomok száma. A városban hét rendes lelkész működött (óbudai, Kálvin téri, józsefvárosi, budai, VI-VII. kerületi, zuglói, kőbányai lelkészség), valamint 6 templom a Hold utcai németet leszámítva. Így egy lelkészre több mint 14 000 lélek jutott, amely a személyes hitéleti munkát lehetetlenné tette...” Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 317. Már ekkor megfogalmazódott, hogy a fővárosi egyházközségben egy egyházmegyét kellene szervezni, s új templomokra, új lelkészi státuszokra lenne szükség. Uo. 317–318.

⁹⁵⁷ Uo. 38.

⁹⁵⁸ Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 77.

⁹⁵⁹ Deme László Sárospatakon végezte a gimnáziumot és a teológiát is, Zoványi Jenő tanítványa volt. 1926-tól péceli lelkész. Érdekes adalék, hogy Deme László 1946-ban feleségül vette Zoványi Klárát, Zoványi Jenő legidősebb lányát. Deme László 1951-től zsinati tag volt, 1952-1959 között az Északpesti Református Egyházmegyeesperese, konventi tag volt. Lásd: Kovács I. Gábor, i. m. 157-158.

⁹⁶⁰ „Gombos Ferenc titkár a teológia udvarán, nagy tömeg jelenlétében leteszi palástját.” In Kovács J. István: i. m. 201.

⁹⁶¹ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet. 335.

bizottság is alakult, ennek vezetői Gombos Ferenc és Deme László lettek.⁹⁶² „Forradalmi időben forradalmi módon kell gondolkodni és cselekedni”. A római katolikus és izraelita példa alapján arra az elgondolásra jutottak, hogy saját direktóriumot kell létrehozni. A bizottság folyamatosan kiegészült, s valamennyi belmissziós egyesület részt vett a munkájában.⁹⁶³

Másnap Benk István rákospalotai és Takaró Géza kőbányai lelkész is megjelent az értekezleten, amelynek fő témája az egyház védelme volt. A kétes helyzetben a direktóriumot „az egyház akciószabadságának biztosítása érdekében” hozták létre, ahogy Deme érvelt a fegyelmi tárgyalásukon. B. Papp István, Csörös István, Takaró Géza és Szabó Imre vallomásai szerint is az egyház érdekében próbált cselekedni – ez később enyhítő körülménynek számított.⁹⁶⁴

A szervezkedés alapelvei, melyeket Csörös István⁹⁶⁵ terjesztett el, nem voltak kapcsolatban a beköszöntött *új renddel*, inkább kortól független evangéliumi reformtörekvéseket tartalmaztak: 1. Több gyülekezetre való tagolódás. 2. A gyülekezet tagokból és tanítványokból áll. 3. A tagoknak hitvalló kérdésekre kell felelni, és a presbitérium veszi fel őket. 4. Tanítványok, akik vallásos nevelésnek eltekintve alávetik magukat. 5. Mindenki választó, de csak a gyülekezeti munkát végzők választhatók. 6. A presbitérium szolgálókból áll. 7. Évenként választják a presbitereket. 8. A gyülekezet választja az alkalmazottakat. 9. A lelkipozás gyülekezetközi összehangolása. 10. Saját gazdasági ellenőrzés szerv gyülekezetenként.⁹⁶⁶

---

⁹⁶² Uo. „Az egyházi reformmozgalom igazi elindítója és mindvégig irányítója a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség volt.” Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 73.

⁹⁶³ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 37.

⁹⁶⁴ RL D/7. A Budapest-Kálvin téri egyházközség (Pesti egyház) iratai. 18. doboz. Vegyes iratok 1880–1935.

⁹⁶⁵ Csörös István (1870 Bethlen, Szolnok-Doboka vm. – Budapest, 1947) Kolozsvárott és Szászvárosban tanult, majd (a később esperes) József bátyja javaslatára a Budapesti Teológiára jött, hogy Szabó Aladárt hallgathassa. Ugyanitt 1896-ban végzett. 1897–1900-ig püspöki titkár, 1900–1935 között pedig a Lónyay Utcai Református Gimnázium vallásstanára volt. Több tanulmányúton vett részt nagy családjával, szervezete volt a református ifjúsági egyesületeknek, ezen belül állandó elnöke a MEKDSZ-nek, és az SDG-nek. Nyugdíjazása után Piliscsabára költözött. (*A családomra maradt kéziratok, személyes iratok alapján* – Cs. A.)

⁹⁶⁶ (Belföldi hírek). *Új Reformáció*, II. évf. 13–14. sz. 1919. március 30 – április 6. 7–8.

A f városi istentiszteleteket már els vasárnap ellen rizték. Március 30-án⁹⁶⁷ Budapesten csak hosszabb igeszakaszok hangzottak el, ahogy ezt Cs rös István minden parókussal megbeszélte. Ezen a vasárnapon a gyülekezeti „reformbizottság” bizalmi embereket, fiatal lelkészeket küldött minden templomba. Eme tett megítélése változó, állítólag ezzel szerették volna elkerülni az atrocitásokat, botrányokat. Ebb l feszültség, probléma nem volt, ez még két hétig tartott.⁹⁶⁸ Elérték, hogy a IX. kerületi direktórium a Budapesti Református Egyházközséget „védelme alá vette”, így a Kálvin téri templom ajtajára április 12-ig kikerült: „proletár direktórium ellen rzése alatt”.⁹⁶⁹ E felirat egy forrásunk szerint nemcsak a Kálvin téren, hanem más templomokon is kint volt, és er sen sértette a vallásos emberek érzését.⁹⁷⁰

S t nemcsak templomokon volt ez a felirat. A Budapesti Református Gyülekezet Direktóriumának dokumentuma szerint Pál István gyülekezeti tag lakása gyülekezeti helyiségül szolgál, így a vallásügyi rendelet értelmében „oltalom alatt áll”. Az irat megbízta Pál István *elvtársat*, hogy a kelenföldi gyülekezetben „az új – minden politikai színezett l mentes és magánjogi alapokon nyugvó – gyülekezeti szervezkedés érdekében felvilágosító és propagandamunkát végezzen.”⁹⁷¹

Egyes források arról beszélnek, hogy ugyanúgy az id s pásztorok szolgáltak, míg máshol azt olvassuk, hogy a fiatal kollégák tartották az istentiszteletet. Deme szerint arról értesültek, hogy Petri Elek püspök, Keresztess Sámuel zuglói, és Kovács Emil fasori lelkész prédikációira a besúgók olyan megjegyzéseket tettek, amelyek miatt „jobbnak t nt az templomi szolgálatuknak egy id re való szüneteltetése.” Ezért *helyettesítésükre* kiküldték Benk Istvánt, Kovácsy Sándort és Fiers Eleket. A három id s lelkész ezt tudomásul vette.⁹⁷²

---

⁹⁶⁷ Másik forrásunk szerint március 28-án. Viszont március 21. péntek volt, így a Tanácsköztársaság alatti els vasárnap 23-ra, a második 30-ra esett.

⁹⁶⁸ RL D/7. 18. doboz. Vegyes iratok 1880–1935. Pesti Református Egyházmegyei Bíróság 1921. január 13–14-i ülésének jegyz könyve.

⁹⁶⁹ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 40.

⁹⁷⁰ RL D/7. 18. doboz. Vegyes iratok 1880–1935. Pesti Református Egyházmegyei Bíróság 1921. január 13–14-i ülésének jegyz könyve.

⁹⁷¹ Szénási Sándor: Az egyház a forradalomban. „Ötven éve történt”. *Reformátusok Lapja*, 1969. április 13. XIII. évf. 16. sz. 1.

⁹⁷² Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 9.

Látjuk, Benk és Fiers tevékenysége csak ekkor kezdődik, mikor kiküldik őket szolgálni,⁹⁷³ Benk t a Kálvin térre, lelkészársát pedig a Fásorba delegálták.

A kifüggesztett felirattal valószínűleg az államosítást akarták megelőzni, és a templomon belüli atrocitásokat, de ez máshogy csapódott le sokakban. Sebestyén Jenő azt hitte, Budapesten is betiltották az igemagyarázatot,⁹⁷⁴ a *Kálvinista Szemlében* pedig borús beszámolót közöltek egy évvel később az istentiszteletről. A leírás szerint voltak képek is a templomban. Az Ige Máté 19, 16–30. és I. Kor 13, 1–13. volt. A prédikálás elhagyására a Kálvin téren többen sírással, zokogással reagáltak. „Úgy éreztük, Istent temetünk.”⁹⁷⁵ A templomban egy vallásos estélyre szóló meghívót osztogattak, de lebuktak, és a „spionok” megpróbálták azt mindenkitől elkobozni.

A meghívó az aznapi vallásos estélyre szól, melyet a Teológia Dísztermében tartottak a IX. kerületi direktórium engedélyével. Ezen Benk, Gombos és Szabó Imre adtak elő.⁹⁷⁶ A Díszterem tele volt, és az udvaron is álltak, nekik Enyedy Andor tartott lelkesítő beszédet.⁹⁷⁷ Vajon volt-e összefüggés e „nagyszerű” teltházassal és a Teológia másnapi államosítása között?⁹⁷⁸

A fiatal lelkészeket a hatalom részéről ellenőrizték is. Benk Istvánt idézi Patay Pál visszaemlékezésében: „A mozgalom központja a Ráday utcai teológia volt. A IX. ker. munkás- és katonatanács Réz Mihály egyetemi hallgatót, aki a teológián lakott, bízta meg a felügyelettel. Réz Mihály minden gyűlésünkön ott volt, mindenütt jött velünk, tulajdonképpen fegyveres védelmezőnk volt.”⁹⁷⁹

---

⁹⁷³ RL D/7. 18. doboz. Vegyes iratok 1880–1935. Pesti Református Egyházmegyei Bíróság 1921. január 13–14-i ülésének jegyzőkönyve.

⁹⁷⁴ Sebestyén Jenő: i. m. 35.

⁹⁷⁵ Beszámoló a március 30-i Kálvin téri istentiszteletről. *Kálvinista Szemle*, I. évf. 10. sz. 1920. június 6. 7.

⁹⁷⁶ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 40–41. Benk István előadásának szövegét lásd Molnár Sándor Károly: Benk István és a Tanácsköztársaság. *Egyháztörténeti Szemle*, 2013. 2. sz. 40–44.

⁹⁷⁷ Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 9.

⁹⁷⁸ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 39.

⁹⁷⁹ Patay Pál: *A Magyar Református Egyház élete az 1918-as forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság idején*. MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 74. doboz. 23–24.

Id közben sikerült azt is elérni, hogy a húsvéti úrvacsorai bort minden gyülekezet számára engedélyezték, és a kenyérhez szükséges lisztet a rekvirálás alól mentesítették.⁹⁸⁰ Ezt április 8-án tárgyalták a Forradalmi Kormányzótanács ülésén.⁹⁸¹

Az új testületet sokan mégsem nézték jó szemmel.⁹⁸² Többeket egyéni ambíciókkal vádoltak. Ezért április 8-án egy paritásos alapú, 24 tagú vegyes bizottság alakult, amely átvette az elz bizottság funkcióit. A direktórium április 13-án végleg megsz nt.⁹⁸³ Az új vegyes bizottságba 12 tagot a presbitérium, ugyanannyit a belmissziói egyesületek delegáltak.⁹⁸⁴

A közös testület továbbdolgozott. Július 11-én terjesztettek be egy szabályzatot, miszerint Budapesten a református egyház hat anya- és két missziói egyházközségre tagolódik, s közös tanácsot tart fenn a közös ügyek intézésére.⁹⁸⁵

Deme László 1985-ben megjelent visszaemlékezésében így foglalta össze az eseményeket: „Ezt az eseményt [...] lehet nevezni egyházi forradalomnak is, de csak annyiban, hogy váratlanul, vulkánkitörés-szerűen történt, bár a feszít er k már régebben gy ltek. Egyetlen célt akartunk elérni: a magyar református egyházat elmozdítani a holtpontról és megindítani benne a bels megújulást, az igazi egyházzá való válást, a „semper reformári” kötelezettségén.”⁹⁸⁶

---

⁹⁸⁰ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 41.

⁹⁸¹ Engedélyezik, hogy 305 kg lisztet és 105 liter bort „kaphassanak”, illetve: „A Kormányzótanács hozzájárul ahhoz, hogy a református egyháznak a liszt- és borkészlete meghagyassék.” In *A Forradalmi Kormányzótanács Jegyz könyvei* i. m. 218. Megkapni vagy meghagyni nem ugyanaz...

⁹⁸² Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 39-40.

⁹⁸³ RL D/7. Pesti Egyházközség Egyháztanácsí Jegyz könyvek. 22. doboz. 1915–1926. 1919. IV. 15-i ülés. Más forrásunk szerint április 8-án sz nt meg. Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 41–42.

⁹⁸⁴ Kollega Tarsoly István f szerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet. 335.

⁹⁸⁵ Uo.

⁹⁸⁶ Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 14.

VII. 5. Egyházi ünnepek

A Tanácsköztársaság idejére két egyházi ünnepkör, a húsvéti és a pünkösti esett, ezek között a legfontosabb a két ünnepi vasárnap és az azokat követő hétfő. Mivel a diktatúra alatt szigorú szesztilalom volt, ezért megvizsgáljuk e tilalom jogi-gyakorlati környezetét, majd így közeledünk ünnepeinkhez, amelyeket jelentősen korlátozott ez a rendelet.⁹⁸⁷

Az alkohol- vagy magyarul inkább szesztilalom igazi XX. századi jelenség a nyugati társadalmakban. A két kiváltó ideológia a protestáns pietizmus, illetve a marxizmus volt. Szempontunkból kiemelendő, hogy Oroszországban már 1914-től, tehát a cári idők óta kezdve, egészen 1925-ig volt alkoholtilalom. A szesztilalomról szóló rendeletet az első napon, 1919. március 21-én hirdették ki. Ez volt a 2. számú rendelet. A korabeli feljegyzésekből tudjuk, a munkanélküli katonák, a megszállt részeken menekülő emberek, a háborúban megfáradt lakosság tömegesen vált az alkoholizmus rabjává, így érthető is volt a szesztilalom bevezetése. Ám nem elégtelen meg felkészítés, csak utólagos propaganda, amely az alkoholt a burzsoázia fegyverének tekintette. A rendelet keményen sújtotta le a tilalom megszegőit, az árusokra és a fogyasztókra egyaránt.⁹⁸⁸ A szesztilalom a Tanácsköztársaság kommunisztái számára azért volt fontos, mert az embert termelési eszközzel tekintették, aki, ha iszik, kevesebb termelésre képes, így a gazdaság hátrányára lesz.

A tiltás kapóra jött az egyházaknak, hiszen a Károlyi- és Berinkey-kormány idején a legtöbb atrocitást elkövető ittas emberek, túlnyomó többségében katonák okozták. Ugyanakkor a korabeli visszaemlékezések elfogultan ugyan, de szinte egyetlen egyig beszámolnak arról, hogy a diktatúra funkcionáriusai többször ittasan jelentek meg a nyilvánosság előtt. Részegen lövöldöztek, duhajkodtak, kocsikáztak a fő város utcáin. Mielőtt lepecsételték volna a hordókat, több helyen ellenrizték, valóban alkohol van-e

---

⁹⁸⁷ E rész alapja Csörös András Jakab: *Úrvacsora és szesztilalom 1919-ben*. Protestáns Téka, 2015. 1. sz. 29-40.

⁹⁸⁸ A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. i. m. 7.

bennük.⁹⁸⁹ Egy feljelentés is érkezett a Fejér megyei Munkástanácshoz, hogy Magyaralmáson lesz egy lakodalom, és figyeljenek rá, nehogy megszegjék a szesztilalmat. Ha az ellenkezés megtörtént, a lakodalmas nép ezek után bizonyosan nem tartozott a tanácsrendszer feltétlen támogatói közé.

A jogszolgáltatás jelentős munkaerőt fordított a kérdés rendezésére. A szesztilalom megszegése Budapesten 10,6, vidéken 24,9, összesen 22,8%-át képezte az elkövetett bűncselekményeknek, azaz 965 esetről van szó.⁹⁹⁰ Például a március és július között Kalocsán elkövetett bűncselekmények több mint felét tette ki.⁹⁹¹ Áprilisban 6 hónapnyi, májusban 5 évi fegyházát szabtak ki, júniusban pedig 5 évnnyi kényszermunkát kapott egy-egy vádlott. Egerben két embert az elkövetés kísérlete miatt mondtak ki bűnösnek. Ők ugyanis egy pincében bort vettek, de már nem tudtak belőle inni.⁹⁹²

A szeszt orvoságként ugyan engedélyezték, de mégis akadt sok olyan felszólalás, engedélykérés, ami a fizikai munkások, főleg a bányászok érdekében, illetve aratási időben történt. Eddigi kutatásaim során több olyan kérelemre akadtam, mely a tilalom feloldását kérte.⁹⁹³

Nem egyszer az ellenforradalmi megmozdulás is összefüggött a tilalommal. Az első felkelés, mely április 7-én Sárospatakon volt, például úgy indult, hogy egy parasztember „provokálóan töltögetni kezdte a bort az összeesküvőknek”.⁹⁹⁴ Sopronban a boros gazdák ellenforradalmi megmozdulását a szesztilalom és a bor Ausztriába való kivitelének tilalma

---

⁹⁸⁹ Szirmabesenyőn elmentek lepecsételni a borpincéket, „azonban a kötelességüknek a néptanács tagjai nem feleltek meg lelkiismeretesen, mert lerészegedtek és hazajövet az egész úton lövöldöztek, sőt a községben is lövöldöztek.” Lehoczky Alfréd szerk.: *A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon* i. m. 165.

⁹⁹⁰ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvénytörvényei*, i. m. 68.

⁹⁹¹ Uo. 179.

⁹⁹² Uo. 181.

⁹⁹³ Egy példa a sok közül: a kávéházi, szállodai, éttermi alkalmazottak egyesülete kéri, hogy legalább Nyíregyházán csak sört, kis mértékben, hadd szolgáltatassanak ki, különben éhen halnak. SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 2. doboz. 14/1919.

⁹⁹⁴ Bartha István: *A munkás–paraszt szövetség Zemplén vármegyében a Tanácsköztársaság idején*. Sátoraljaújhelyi Járási Tanács. Sátoraljaújhely, 1970.

váltotta ki.⁹⁹⁵ A szesztilalom kapcsán volt egy másik súrlódási felület is, mégpedig az egyházakkal.

Szesztilalomkor ugyanis igen nehéz úrvacsorát osztani. Húsvétkor óriási bizonytalanság volt az országban. Egyrészt l féltek attól, hogy nem lesznek-e rendezavarások az ünnepi istentiszteleteken, miséken. Másrészt l a létbizonytalanságot fokozta, hogy az eukarisztiához és az úrvacsorához hivatalosan nem lehetett bort beszerezni. Ismerve a történelmi felekezetek rendtartásait, elmondhatjuk, hogy ez a gond a reformátusokat sújtotta leginkább.

A Fejér Megyei Direktóriumhoz érkezett be egy kérdés az abai tanácstól: „Reformátusok húsvéti úrvacsora osztásához használható-e bor?” Ebb l a táviratból is kit nik, hogy több helyen bizonytalanság volt e tekintetben. A Budapesti Református Egyházközség reformbizottsága egyenesen a Forradalmi Kormányzótanácsnak írt kérelmet, s meg is kapta az engedélyt.⁹⁹⁶

Egy zavaros újhuti⁹⁹⁷ iratban ezt olvassuk: „Feljelentés az újhuti lelkész ellen borárúsítás és a szószékr l való izgatás miatt. [...] Az újhután történt húsvéti ünnepek alatt? történt eseményekr l. A nagy szesztilalom ellenére maga a pap egy hordó bort kimért a híveinek.”⁹⁹⁸ A feljelentést komolyan vették. Két detektívet kiküldtek, akiknek a nyomozása a vádakat nem igazolta, így az ügy irattárba került. Valószínű sítjük, hogy a szentmise miatt jelentették föl a plébánost.

A rendelet a vallási célra használatos alkohol kérdését nem rendezte, volt is ebb l probléma. A tiszáninneni püspöki jelentés is err l árulkodik: „Nem is kevés helyen volt rá eset, hogy a buzgó hívek nem járulhattak húsvétkor az Úr szent asztalához, mert a

---

⁹⁹⁵ Kerepeszki Róbert: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In Nagy Szabolcs szerk.: *Vörös és fehér...* i. m. 59–67.

⁹⁹⁶ A Forradalmi Kormányzótanács Jegyz könyvei i. m. 1919 i. m. 218.

⁹⁹⁷ Újhuta mai neve Bükk-szentkereszt. Itt csak katolikus templom található, tehát csak err l a felekezetr l lehet szó.

⁹⁹⁸ Lehoczky Alfréd szerk.: *A Tanácsköztársaság története Borsodban* i. m. 199.

népbiztosok semmi könyörgésre nem utaltak ki bort, halálos fenyegetéssel tiltották el annak beszerzését.”⁹⁹⁹

Szabolcs vármegyében kibogozhatatlan e kérdés. Egyszer engedélyezik, másszor szigorúan tiltják. A 7/1919-es iratban engedélyezik a húsvéti borfogyasztást, de már a 8/1919. iratra érkezett válaszban nem.

„Tudomásunkra jutott, hogy a húsvéti ünnepekre magánfelek részére borfogyasztás, s t kimérés lett engedélyezve *vallási szertartás ürügye* alatt. [...] mindennem szeszitalfogyasztás tilos lévén felhívjuk, hogy 729. számú f. hó 10-én kelt távirati rendeletünkhöz szigorúan alkalmazkodjék, magánegyéneknek bor, vagy más szesz italfogyasztást semmi ürügy alatt ne engedélyezzen... 1919. április 17. Megyei direktórium. Kiss Roland.”¹⁰⁰⁰

Kés bb mégis nagyon megenged k voltak ugyanebben a vármegyében: a bökönyi híveknek fejenként egy liter bor magántulajdonból való beszerzését engedték meg. Két szempontból is furcsa ez a kérelem: egyrészt l hivatalosan már be kellett volna szolgáltatni, le kellett volna pecsételni minden szeszt, tehát nem lehetne magánházaknál. Másrészt nehezen elképzelhet , hogy a húsvéti ünnepkörben fejenként – n k és férfiak – egy liter bort elfogyasztanak istentiszteleti környezetben.¹⁰⁰¹ Ugyanebben a megyében a zsidó ünnepek alatt feln ttenként napi 3 dl bort engedélyeztek.¹⁰⁰²

A rábaszentandrásai evangélikus lelkész gyónásra kért 3 liter bort április 30. vasárnapra, el ször a csornai direktóriumtól. Miután az elutasította, a soproni biztostól kapott engedélyt 7 liter beszerzésére.¹⁰⁰³

1919 júliusában kiadott a Népgazdasági Tanács egy enyhít rendeletet. A szigorú szesztilalmat július 18-án módosították úgy, hogy a 18. életévét betöltött dolgozók számára napi fél liter bort engedélyeztek. Hangulatjavító intézkedés volt. Persze akadt, akit ezután is

---

⁹⁹⁹ Püspöki jelentés. Tiszáninneri Református Egyházkerület 1920. július 1-jei, Miskolcon tartott Közgy lése, 19.

¹⁰⁰⁰ SZSZBL XVI. 11. 2. doboz. 12/1919. (*Kiemelés – Cs. A.*)

¹⁰⁰¹ SZSZBL XVI. 11. 3. doboz. 101/1919.

¹⁰⁰² SZSZBL XVI. 11. 2. doboz. 11/1919.

¹⁰⁰³ SL. XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 1. doboz. 396 és 398/1919.

elítéltek, hiszen az orvosi engedélyre kiadott egy liter bort „egyszerre megitta, s ettől lerészegedett”.¹⁰⁰⁴

Volt más jellegű incidens is az ünnepeken.¹⁰⁰⁵ A Borsod megyei Igrici községben Húsvét után az Úr asztalától vitték el a bort, Gecse Albert lelkészt pedig Püskösdel tti Miskolcra küldték kötelező munkára.¹⁰⁰⁶ Püskösdel tti szombaton megint elfogták, törvényszék elé állították, így Püskösdvasárnap mind a harangozás, mind az istentisztelet elmaradt.¹⁰⁰⁷ Révész Kálmán egy olyan esetet is említ, amikor az úrvacsorai kelyhekben l és aranyedényekben l rendeztek ivászatot a kommunisták és feleségeik, ágyasaik, de „Mene tekel ufarszin”, ennek is vége lett.¹⁰⁰⁸

Az atrocitásokról szóló részben már említettem a körmeneteket. A Forradalmi Kormányzótanács „helytelennek tartja” a körmenetek engedélyezését, írta az I. kerületi direktóriumnak. „A forradalmi idő mindenre alkalmas, csak klerikális tüntetésekre nem.” – írták.¹⁰⁰⁹ Pomázon ennek ellenkezője történt: a Járási Munkástanács ülését az egyik tag azért akarta elhalasztani, mert aznap körmenet volt. Végül az indítványt elvetették, és éppen aznap döntöttek gyorsan az igehirdetések elleni részéről.¹⁰¹⁰

Az ünnepek megtartását másképpen is akadályozták. Húsvétvasárnapra a Népligetbe csábították az embereket. „Színészek, színésznők és zenekarok szórakoztatták az egybegyűlő közönséget. A szónokok agitációs beszédekben lelkesítették proletártestvéreinket a Vörös Hadseregbe való belépésre.”¹⁰¹¹

---

¹⁰⁰⁴ Sarlós Béla: *A Forradalmi Törvényszék...* i. m. 182.

¹⁰⁰⁵ Az ünnepeket sem kímélték: a gomeli Karácsony „istenek” égetésével telt, „ünnepélyes keretek között”. Pipes, Richard: *Az orosz forradalom* i. m. 480.

¹⁰⁰⁶ MNL K 46 –PTI - 605. f. 10. doboz. Borsod megyei jelentések II/ 19. . e. II. 306.

¹⁰⁰⁷ Uo. 304.

¹⁰⁰⁸ Püspöki jelentés. Tiszáninneni Református Egyházkerület 1920. július 1-jei, Miskolcon tartott Közgyűlése. 19.

¹⁰⁰⁹ BFL XVI. 21. I. kerületi Munkástanács iratai. 324.

¹⁰¹⁰ PML XVI. 201. 259–260.

¹⁰¹¹ *Tolnai Világlapja*, XIX. évf. 18. sz. 1919. május 3. 8.

Láttuk, egy más irányú rendelet szigorú betartása és át nem gondolása is tudta korlátozni a vallásszabadságot, pontosabban az ünnepek szabad légkörét. Totalitárius rendszerre jellemzően a Tanácsköztársaság az élet minden területére megpróbált hatással lenni, aktív egyházpolitikát folytatott. Kapkodó intézkedéseivel jelentősen megnehezítette a vallás megélését, közte magyar református egyházunk életét.

VII. 6. „Papmarasztás” bolsevik módra

Már az szirózsás forradalom idején is el fordult, hogy lelkészt elküldtek-elzavartak parókiájából. Ez a „radikális papmarasztás” a Tanácsköztársaság idejében is folytatódott.

G. Szabó Mihály tiszabecsi református lelkészt még 1918. december 20-án zték el családjával együtt. December 23-án kellett elköltözniük a faluból, miután a falu népe kell képpen indulatos lett papjuk ellen. Halálosan megfenyegették ket, s ez ügyben írt a lelkész a kormánybiztosnak, hogy járjon el erélyesen ebben és hasonló ügyekben, hiszen „5-6 paptársam van hasonló elbánással fenyegetve.” A csend rség ki is szállt, de nem sikerült az ellentéteket rendezni.¹⁰¹²

Varga Dezs csurgói lelkész azt írta, hogy a kommün idején prédikációiban „ostoroztam az átkos kornak istentagadását, hitetlenségét, s édes magyar hazám elleni pusztító munkáját.” Ezért túsznak is ki volt jelölve, de mégsem bántották. Felszólították lelkészi állásának elhagyására, közigazgatási pozíciót, járási politikai megbízott tisztséget is kínáltak neki .¹⁰¹³ Végül helyben maradt.

Nem mindenki úszta meg ennyivel: Balog Gyula tápiószelei lelkészt 1919. május 1-jén (!) el zték parókiájából, „melyet eltávozása után helybeli vörös rök teljesen kifosztottak, minden mozdítható tárgyat elemelvén, részben összetörvén. Nem a saját hívei, más vallásúak cselekedték e vandalizmust.”¹⁰¹⁴ – számolt be az eseményekr l Balog, aki 1920. április 11-én le is mondott állásáról.

Nem tudjuk, milyen felekezet lelkész volt az alábbi intézkedés elszennved je: „Az Alkotmány közli: a kommunista vezetés alatt álló péceli munkástanács kitiltotta a községb l az ellenforradalmár papot.”¹⁰¹⁵

---

¹⁰¹² SZSZBL XVI. 21. Szatmár vármegye direktóriumának iratai. 196/1919. és 339/1919.

¹⁰¹³ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Bels somogyi lelkészek igazolása. 34/1919.

¹⁰¹⁴ A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgy lésének Jegyz könyve i. m. 23.

¹⁰¹⁵ Az Alkotmány 1919. március 9. számát idézi: Hajdu Tibor: *Március huszonegyediké*. Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez. Akadémiai, Bp., 1959, 38.

A püspökladányi esetet részletesebben be tudjuk mutatni, mert többoldalú forrás áll rendelkezésünkre. Március 27-én Kállay Sándor református lelkészt és Klárik József római katolikus káplánt a község 48 órán belüli elhagyására ítélte az Munkástanács. A lelkész helyébe Zolnai Imre segédlelkészt rendes lelkésszé nevezte ki, és egyben tanácstagnak is megválasztotta.¹⁰¹⁶ Tehát a helyi direktórium egész egyszer en elmozdította az állásából a parókust.¹⁰¹⁷ A segédlelkész levelében támogatta az új rendszert. „Megígérte egyszersmind neki az elnök elvtárs, hogy beiktatása a legközelebbi vasárnap leend, amikor a szovjet vörös zászló alatt fog felvonulni, s így lesz Magyarországon az első pap, kit a szovjet nevezett ki. A beiktatás ugyan elmaradt, de Kállay Sándor lelkésznek el kellett távoznia, míg Králik József nézve visszavonta később a szovjet a fenti határozatot.”¹⁰¹⁸ A Presbitérium kérte az Munkástanácsot, hogy vonja vissza indítványát.¹⁰¹⁹ Kállay elment Fáber Oszkárhoz, aki írt a helyi direktóriumnak, hogy illetéktelenül hozta meg határozatát.¹⁰²⁰ Egy hét után a parókus lelkész visszatérhetett, de a továbbiakban minden istentiszteleten jelen volt egy megfigyel tanács tag.¹⁰²¹

---

¹⁰¹⁶ Réti László: *Így látta az ellenség*. Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez a TAGYOB anyagából. Gondolat, Bp., 1969, 145–146.

¹⁰¹⁷ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyeiratai. d. igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1929.

¹⁰¹⁸ Réti László: i. m. 145–146.

¹⁰¹⁹ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyeiratai. d. igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1929.

¹⁰²⁰ Uo. 260/1919.

¹⁰²¹ Réti László: i. m. 145–146.

VII. 7. Egyházi személyek az ellenállásban

„Türelmetlen egyház- és vallásellenes intézkedései, az iskolák teljes államosítása, egyes teológiák bezárása, a papok kihagyása a választójogból pedig sértették az egyházhoz tartozás tudatát, a lakosság vallásos érzelmeit.”¹⁰²²

A fentebbi idézet is igazolja azt, hogy a felkelés kitörésének sokszor közvetlen kiváltó oka volt az egyházak ellen hozott intézkedés. Kalocsán a likvidátorok el akarták venni a szerzetesi vagyont és épületeket, hatalmas felháborodás és tüntetés kerekedett belé. „Június 18-án kezdődött Kalocsán a dunamelléki paraszti ellenforradalom, amely egy héten keresztül ellenállt a karhatalomnak. Követelésük a paraszti magántulajdon megvédése, a diktatúra túlkapásainak felszámolása, *az egyházak és a vallás védelme volt.*”¹⁰²³ Olyan esetről nem tudunk, mikor református egyházi ügyek, sérelmek mentén tört ki lázadás.

Röviden vizsgáljuk meg a felkelések, ellenforradalmi megmozdulások felekezeti viszonyait is. Erdély nem volt bolsevik kézen, a Tiszántúl pedig csak rövid ideig. Mindkettő meghatározó terület a reformátusság szempontjából. Mivel az áldozatok közül kevésről tudjuk, hogy pontosan milyen felekezethez, valláshoz tartoztak, így ezek alapján az adataink meglehetősen bizonytalanok. A Tanácsköztársaság kutatása szempontjából megkerülhetetlen munkának számít Váry Albert írása,¹⁰²⁴ mely a korabeli bírói ítéletek és hivatalos jelentések alapján vette számba a vörösterrore halálos áldozatait.¹⁰²⁵

Váry táblázatában 90 személynél szerepel a felekezeti meghatározás, ehhez jön még a *Mártírjaink* című kötet, mely hat másik személynél említ hovatartozást.¹⁰²⁶ Ezek összesített aránya: 64 katolikus (66,6%, ebből 17 egyházi személy, más forrás szerint 11),¹⁰²⁷ 7 izraelita

---

¹⁰²² Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos szerk.: *20. századi magyar történelem, 1900–1994 i. m.* 109.

¹⁰²³ Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország, 1918–1945.* Vince, Bp., 1998, 33. (Kiemelés –Cs. A.)

¹⁰²⁴ Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* Váci Királyi Országos Fegyintézet Könyvnyomdája, Bp., 1922. (Reprint) III. kiadás. 1980.

¹⁰²⁵ Nagyon fontos, hogy a kisebb atrocitást szenvedett, esetleg megkínzott, üldözött emberek közül, akik szintén tömegével lehettek, kevés följegyzésünk van.

¹⁰²⁶ Olysió Gabányi János szerk.: *Mártírjaink*, i. m.

¹⁰²⁷ Szántó Konrád: *A Katolikus Egyház története*, i. m. 578.

(7,3%), 11 evangélikus (11,5%),¹⁰²⁸ és 14 református (14,6%). Mivel a többi, közel 500 személyről nem tudjuk, milyen vallásúak voltak (például a dunapataji áldozatok), ezért a fenti számítások csak tájékoztató jellegűek, de azt látjuk, kiugró adatot nem találunk az „országos” felekezeti arányt alapul véve. Egy adat mindenképpen kiemelendő: csak római katolikus egyházi személy kapott halálbüntetést.

A Tanácsköztársaság egész időszakát meghatározta, hogy jelentős számban történtek felkelések, ellenforradalmi akciók.¹⁰²⁹ Júliusban Szamuely Tibor azt mondta, hogy hat ember közül öt már nyíltan szidta a proletárdiktatúrát.¹⁰³⁰

Megoszlanak a vélemények, hogy a reformátusok – ezen belül lelkészeik – mennyire vettek részt az ellenállásban. L. Nagy Zsuzsa véleménye szerint¹⁰³¹ a Dunántúlon nem voltak aktívak, míg Szalva János szerint „az ellenforradalom aktív hívei között [...] ha kisebb arányban is, de a református egyház papjait is megtaláljuk.”¹⁰³² Az áldozatok felekezeti megoszlása nem támasztja alá a fentebbi gondolatot. Ám ha azt nézzük, hogy katolikus papok közül 7-9 fő végzett ki, reformátusok közül pedig egyet sem, már elbizonytalanodunk. Az ellenforradalmi felkelések leginkább elszigetelt jelenségek voltak, ezért minden esetben a helyben lévő lelkészen múlt, mennyire aktivizálódott. Két nagy megmozdulás volt: az egyik a dunamelléki, más néven Duna-Tisza-közi felkelés, a másik pedig a szombathelyi vasutassztrájk, mely több más dunántúli városra is kiterjedt, s egész Sopron vármegyét mozgósította június 2–7 között.¹⁰³³

Az első dokumentált ellenforradalmi megmozdulás április 7-én, éppen a régi református múltú városban, Sárospatakon történt.¹⁰³⁴ Ezzel egy napon az ország másik

---

¹⁰²⁸ A 11 evangélikus személyből 9 soltvadkertit áldozat. Váry Albert: i. m. 112.

¹⁰²⁹ Ellenforradalmi kísérletekről, azok helyszíneiről lásd L. Nagy Zsuzsa, i. m. 131–145. és 158–166.

¹⁰³⁰ BFL XVI. 24. IV. kerületi Munkástanács iratai. 174–175.

¹⁰³¹ „Érdemes megjegyezni, hogy a Dunántúlon mind gazdaságilag, mind egyéb tekintetben sokkal jelentéktelenebb református egyház vezet és tagja nem szálltak szembe a Forradalmi Kormányzótanácsnak ezekkel a rendeleteivel. Sőt, számos helyen a református egyházközségek támogatásukról biztosították a helyi munkástanácsokat.” L. Nagy Zsuzsa, i. m. 58. Súlyos megállapítás, melyet forrásaink alapján nem látunk kellően alátámasztottnak.

¹⁰³² Szalva János egykori államvédelmi forrás nélkül fogalmazta meg véleményét. Szalva János: A Tanácsköztársaság egyházpolitikája. *Világosság*, 1979. március XX. évf. 3. sz. 142.

¹⁰³³ Nagy Károly: *A kapuvári ellenforradalom*. i. m. 42–44.

¹⁰³⁴ Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*. Magyarország története 1918–1920. Bp., 1935, Reprint: 1992, 128.

végén, a Sopron vármegyei Fülesen zajlott egy kisebb lázadás – a felkelés leverését követően kivégezték a helyi papot.¹⁰³⁵ Ám ezek egyike sem egyházból induló szervezkedés volt.

Az inkei református lelkész, Bolla Pál a szószékről bátran ostromozta a kommunis szereplőket, hangosan vállalta véleményét, ezért a vörös részeg parancsnoka Pünkösdi első napján le is akarta tartóztatni. Arra a kérdésre, hogy a kommunis idején vállalt-e valamilyen állást, a következőképp válaszolt: „Ilyen körülmények között csak a kaposvári fogdában kínáltak fel állást, esetleg felmagasztaltatást, ami hála Isten mindentudó kegyelmének és gondoskodásának éppen a tizenkettedik órában lenni meghiúsítva és lehetetlenné téve. [...] Híveimet összetartottam, kitartásra, Istenbe vetett bizodalomra buzdítottam.”¹⁰³⁶

Bujtár Sándor hencsei református lelkész azért került börtönbe, mert „kommunistákat gyalázó vicceket” a demarkációs vonalon túlra akart átcsempészni. Ezt a vöröskatonák a levélvivő nélkül megtalálták.”¹⁰³⁷ További sorsáról nincs információnk.

Ellenforradalmi szervezkedésnek tekinthetjük a Területvédő Ligát, mely a Lónyay utcai református kollégiumban tartotta üléseit, amíg a kommunis fel nem oszlatta. Emellett jelentős református tagsággal is bírt, köztük Lázár Andorral.¹⁰³⁸

Talán Keresztes Gyula volt a legaktívabb ellenforradalmár kálvinista lelkész. Kaposmérőn és Újlakon megakadályozta a „proletárdiktatúra keresztülvitelét” a kisgazdákkal. A rémuralom alatt ellenforradalmi körökkel állt kapcsolatban. Ezért a „Somogyi Munkás” április 2-i számában, „a munkások „kemény öklének” lesújtásával” fenyegették meg.¹⁰³⁹

Ennek egyik jó példája Gyöngyös volt, ahol a katolikus vallásos sérelmek miatt alakult ki komoly felkelés. Egy tanulmány szerint már igen korán, 1919. február 5-én „ellenforradalmi megmozdulás tört ki. Vezetője Dr. Bozsik Pál plébános.”¹⁰⁴⁰ Március 30-

---

¹⁰³⁵ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvénytörvénye*, i. m. 123.

¹⁰³⁶ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Belső somogyi lelkészek igazolása. 65/1919.

¹⁰³⁷ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 18/1919.

¹⁰³⁸ Lázár Andor: i. m. 103.

¹⁰³⁹ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 114/1919.

¹⁰⁴⁰ A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében i. m. 240.

án mindez megismétlődött, mikor Gyöngyösön az egyházi vagyont szerették volna leltározni.¹⁰⁴¹ A hiba a túlzó fellépésben volt: a helyi tanácstagok bementek a ferences templomba és azt teljes egészében közvagyonnak nyilvánították ki.¹⁰⁴² Gyöngyösön május 1–3. között megint ellenforradalmi megmozdulás volt. Innen terjedt át Hevesre és Egerre is. Egerben május 4-én, Gyöngyösön 6-án számolták föl a felkelést, majd sorozatos kivégzéseket tartottak a három városban.¹⁰⁴³

Érdekes adalékkal szolgál a makói eset. Ott az indulatok elszabadulásakor felfakadt a vallási sérelem is. A helyi népbiztost, Vásárhelyit a rekvirálási rendelet miatt bántalmazták, majd pár nappal kidobta a Városháza erkélyéről. Földre érve tovább rugdosták, mert még nem halt meg, közben ezt kérdezték tőle: „van-e Isten, hát van-e Isten, kell-e imádkozni?”. Agyonverték.¹⁰⁴⁴

A dunapataji felkelés után a református lelkészek sem feledkeztek meg:

„Dunapatajon alig van család, aki ne siratna valakit. Balla ref. esperest halálos fenyegetésekkel akarták rábírní, hogy valljon saját híveire. Mikor ezt nem tette, a szép lombos vadgesztenyefákra, melyek halkán susogtak a parókhia ablakai előtt, felakasztottak egy-egy falubélit. A halottakat nem volt szabad levenni napokig. Ott lóbázta szerencsétlen testüket a szél és merev tekintetükkel benéztek a parókhia ablakain.”¹⁰⁴⁵

Mindezek ismeretében érthető meg, hogy a magyar lakosság, benne az Egyház is, a proletárdiktatúra és a román megszállás után szimpatizált Horthy Miklóssal és a vele érkező új kurzussal.

---

¹⁰⁴¹ Uo. 241.

¹⁰⁴² Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” i. m. 67.

¹⁰⁴³ A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében i. m. 242–244.; Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*, i. m. 33-34.

¹⁰⁴⁴ MNL K 46 –PTI - 605. f. 11. doboz. II/21. . e. Csanád vármegye alispánjának jelentése. 13.

¹⁰⁴⁵ *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. V. évf. 5. sz. 4.

VII. 8. Evangélikus, unitárius és egyéb keresztyén egyházi élet

VII. 8. 1. Evangélikus egyházi élet a Tanácsköztársaság idején

A különböző témák tárgyalásánál példaként említek több evangélikus esetet. Mégis fontosnak tartom, hogy külön foglalkozzam a többi protestáns egyházal is. A jelentések alapján a görög keletieket alig érte sérelem.¹⁰⁴⁶ Az evangélikusokat súlyosan érintette a megszállás: elveszítették kapcsolatukat az erdélyi szászokkal, a felvidéki szlovák és németajkú, illetve magyar lutheránusokkal, eperjesi és pozsonyi teológiájukkal egyaránt. A nemzetiségileg heterogén evangélikusság az etnikailag feszült pillanatban alig találta önmagát. Ebben üdít kivételt jelentett Raffay Sándor, a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke, aki határozott magatartással, konzekvensen próbálta szervezni egyházát, a kollaboráció minden formájáról lebeszélve lelkészeit.

1919. március 26-án, amely napon a Debreceni Református Teológia tanári kara kiadta elhíresült nyilatkozatát, Geduly Henrik nyíregyházi lelkész, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke levelet intézett a Nyíregyházi Munkástanácshoz.¹⁰⁴⁷ Ebben a nyírségi lelkészek nevében felajánlotta támogatását: „egy szívvel-lélekkel csatlakozik [...] az új politikai alakulás irányához, melegen üdvözli a megalakult tanácsköztársasági rendszert.”¹⁰⁴⁸ Emiatt a rendszer bukása után Kováts J. István fel is jelentette Gedulyt.¹⁰⁴⁹

Az evangélikus intézmények is hasonlóan jártak, mint a reformátusok. Március 31-én megjelent a f városi f gimnáziumukban egy megbízott, „hogy iskolánkat forradalmasítsa, aki a tanári testületet megfenyegette el bb szellemi, kés bb testi terrorsal.” Április 27-ét l kaszárnyaként használták az épületet.¹⁰⁵⁰ A következ hónapban az igazgatót

---

¹⁰⁴⁶ „A proletárdiktatúra eddigi értesülésem szerint, a gör. kel. egyházakat és annak intézményeit igazságtalan bántalmazásokkal nem sújtotta, ennek oka azonban nagyrészt abban találandó, hogy a budai gör. kel. szerb egyház kivételével a többi gör. kel. egyházak az ellenség által megszállott területeken vannak.” K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kézirat. 296. A III. ügyosztály jelentése.

¹⁰⁴⁷ Kollega Tarsoly István f szerk.: *Magyarország a XX. Században* i. m. II. kötet, 329.

¹⁰⁴⁸ Ottlyk Ern : Az 1918-19-es forradalmak és az evangélikus egyház. *Theológiai Szemle*. 1959. 2. sz. 1-15.

¹⁰⁴⁹ Uo.

¹⁰⁵⁰ Hittrich Ödön, igazgató szerk: *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. F gimnázium értesít je az 1918/1919-iki és 1919/1920-iki iskolai évr l*. Bp., Franklin Társulat, 1920. 3.

mentették föl állásából „meghagyva t a tantestületben és egy községi kereskedelmi iskolai tanárt nevezett ki f gimnáziumunk vezet jévé, aki a fegyelmezési kérdésekben és a dilettantizmusnak az iskolától való távoltagezésében ugyan méltányos álláspontot fogalt el, a f intézkedésekben azonban mégis a tanácskormány szándékai szerint járt el.”¹⁰⁵¹ Volt tanuló, aki a kommunista szellemiséget vitte be az iskola falai közé – kés bb meg is lett a büntetése.¹⁰⁵² Pakson az evangélikus iskolát a zsidó iskolához csatolták. Amikor az evangélikus tanítók elbúcsúztak tanítványaiktól, Rein János tanító mindenkivel kezét fogott.¹⁰⁵³

A fasori segédlelkészi lakást lefoglalták a vörösök,¹⁰⁵⁴ ahogyan ez más parókiák esetében is történt. Volt, aki arról tett jelentést, hogy csak imádság hangzott el a templomban, mert állítólag a vöröskatonák botrányt akartak okozni.¹⁰⁵⁵

Boór Lajos nagylaki evangélikus lelkész összet zésbe keveredett a helyi szociáldemokrata párttal és a tanáccsal. Erre tüntetést szerveztek a háza elé, ami aztán éjjel ki is gyulladt. A két párt plakáton szólította fel a lakosságot a lelkész elleni bojkottra, aki aztán úgy döntött, hogy a családja és gyülekezete védelme érdekében jobb távoznia Nagylakról.¹⁰⁵⁶

El fordult a kollaboráció is, egy jelentés szerint egy evangélikus lelkész a szocdem pártba lépett be. Ilyen akkor nem volt, valószínű a szocialista pártra gondoltak.¹⁰⁵⁷

---

¹⁰⁵¹ Uo. 4.

¹⁰⁵² „A budapesti ág. h. ev. f gimnázium fegyelmi székének ítéletét jóváhagyván, Benedek Ferenc budapesti ág. h. ev. f gimnáziumi volt VII. oszt. Tanulót a vallásossággal és a magyar nemzeti érzülettel ellentétben álló meggy z déséért és tanulóársai iránt kifejtett terrorizmusáért a hazai összes intézetekb l kizártam.” Evangélikus Országos Levéltár [továbbiakban: EOL] Bányai Egyházkerület iratai, 168. doboz.

¹⁰⁵³ Kollega Tarsoly István f szerk.: *Magyarország a XX. Században* i. m. II. kötet, 329.

¹⁰⁵⁴ EOL Bányai Egyházkerület iratai, 168. doboz. 1919. október 30-ai egyháztanácsi ülés

¹⁰⁵⁵ „Az esperes hálásan köszönve meg a megemlékezést el adta, hogy az egyik vasárnapon csak imával fordulhattak a Mindenhatóhoz, mert figyelmeztették, hogy a vörösök beszéde alatt botrányt szándékoznak a templomban okozni, aminek nem akarta sem az egyházat, sem a hív ket kitenni.” EOL Magyar egyházi irat, jegyz könyvek, 129. szám. 1919. június 9.

¹⁰⁵⁶ EOL Bányai Egyházkerület iratai, 168. doboz. Raffay Huszár Károlynak írt levele. 1919. november 8.

¹⁰⁵⁷ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Bels somogyi lelkészek igazolása. 162/1919.

A folyamatok az evangélikusoknál is hasonlóak zajlottak, mint más felekezetek esetében. A templomok megteltek, az adakozási kedv megnőtt,¹⁰⁵⁸ jelentősen megemelkedett a zsidók áttérésének aránya is.¹⁰⁵⁹

Április 9-én az Egyház vezetősége memorandumot adott át Garbai Sándornak, melyben ez szerepelt: „A mi evangélikus egyházunk szervezete keletkezése óta a tanácsrendszerre van felépítve. Ez a viszony az új társadalmi rendhez való alkalmazkodásunkat különben is igen megkönnyíti.”¹⁰⁶⁰ Ezen a találkozón Kapi Béla rangidős dunántúli evangélikus püspök kijelentette: „Egyházunk semmiféle államformához vagy közgazdasági rendhez nincsen kötve... A mostani államformai, közgazdasági és társadalmi változásba bele tudunk, bele fogunk és bele akarunk illeszkedni. Nem kérünk egyebet, hogy adassék meg egyházunk számára is a dolgozás szabadsága és lehetősége...”¹⁰⁶¹ A soltvadkert-i lutheránus esperes is „felajánlotta szolgálatait” a Tanácsköztársaságnak. A falu értelmisége inkább az ellentáborba tartozott.¹⁰⁶²

Szimonidesz Lajos, későbbi protestáns tábori püspök, Nagybörzsönyben direktórium elnök volt,¹⁰⁶³ ezért elvesztette lelkészi jellegét. Noszko István rákoskeresztúri lelkészt pénzbüntetésre ítélték.¹⁰⁶⁴ Augusztus 1. után az Evangélikus Egyházban is megindultak a fegyelmi eljárások. Állását veszítette Sipos András csorvási lelkész, akit 1 év börtönre is ítélték.¹⁰⁶⁵ Morhács István budapesti szlovák lelkészt is letartóztatták, és állásából menesztették.¹⁰⁶⁶ További 16 evangélikus lelkész ellen indult fegyelmi vizsgálat. A pesti Egyházmegyében 8 tanár és egy lelkész ellen indítottak fegyelmi eljárást.¹⁰⁶⁷

---

¹⁰⁵⁸ Ottlyk Ernő: *Hűség Istenhez...* i. m. 317.

¹⁰⁵⁹ „A zsidók tömeges áttérésének kérdésében az értekezlet a lelkészek bölcs belátására bízta annak megállapítását, hogy kiket tartanak az egyház kötelékébe felveendőnek.” EOL Magyar egyházi iratok, jegyzék könyvek, 129. szám. 1919. június 9.

¹⁰⁶⁰ Ottlyk Ernő: Az 1918-19-es forradalmak és az evangélikus egyház, i. m. 9.

¹⁰⁶¹ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. Században* i. m. II. kötet, 329.

¹⁰⁶² Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa i. m. 247.

¹⁰⁶³ Ottlyk Ernő: [cím nélkül] *Leleképítők*, 1975. január. évf. 1. sz. 115.

¹⁰⁶⁴ Ottlyk Ernő: Az 1918-19-es forradalmak és az evangélikus egyház, i. m. 14.

¹⁰⁶⁵ Uo. 13.

¹⁰⁶⁶ Uo. 1314.

¹⁰⁶⁷ EOL Bányai Egyházkerület iratai, 168. doboz.

VII. 8. 2. Unitáriusok, egyéb keresztyén egyházak

A Károlyi-korszakot követően,¹⁰⁶⁸ a Tanácsköztársaság alatti unitáriánizmus életéről igen keveset tudunk; főleg azért, mert igen kevesen is éltek a területén. „A magyar unitárius egyház nagyobb részét a trianoni békeszerződés Erdéllyel együtt Romániához juttatta: 115 gyülekezetéből 111-et veszített el.”¹⁰⁶⁹ A négy egyházközségből a füzesgyarmati és a hódmezővásárhelyi április végén nem is volt Tanács-Magyarország területén, így jelentőségük (vele együtt ingatlanjaik száma, földjeik, vagyonuk stb.) alig mérhető.

A későbbi kisegyházakról szólva megállapíthatjuk, hogy ekkoriban még a szervezeti kiépülés előtt álltak. Mindegyik viszonylag új volt Magyarországon: Először a nazarénusok jelentek meg 1839-ben, majd a baptisták (1846). Őket követték 1890 után az adventisták és a metodisták.¹⁰⁷⁰ Az első világháború során a legtöbb nehézségbe a nazarénusok ütköztek. Bíróság elé citálások, több évig tartó börtönbüntetések, sőt egy esetben parancsmegtagadás miatt főbenlövés is osztályrészül jutott a nazarénusoknak.¹⁰⁷¹

A későbbi kisegyházak között a legnagyobb a baptista közösség volt, mely gyorsan növekedett: „Míg 1894-ben 3553 tagot tartottak nyilván, az I. világháború kitörésekor a taglétszám már 24 486-ra emelkedett.”¹⁰⁷²

A 19. század végén a német és a magyar gyülekezetek elszakadtak egymástól. Ezt a helyzetet végül csak Trianon után orvosolták.¹⁰⁷³ Egy furcsa jogi procedúra következménye az volt, hogy 1906-tól minden magyar gyülekezet a fővárosi hitközséghez tartozott.¹⁰⁷⁴ Ugyanebben az évben alakult meg lelkészképző szemináriumuk.

---

¹⁰⁶⁸ A Károlyi- és Berinkey-kormány alatti unitárius egyházi életéről lásd Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 53–54. és 130–131. A belső egyházi reformtörekvésekről lásd uo. 407–408.

¹⁰⁶⁹ Kollega Tarsoly István főszerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet. 374.

¹⁰⁷⁰ Rajki Zoltán – Szigeti Jenő: *Szabadegyházak története...* i. m., Bevezetés, 11.

¹⁰⁷¹ Szigeti Jenő: *Szabadegyházak története Magyarországon 1945-ig*. In Uo. – Rajki Zoltán: i. m. 149–150.

¹⁰⁷² Uo. 105.

¹⁰⁷³ Uo. 108.

¹⁰⁷⁴ Uo. 107.

1918-ban a kisebb közösségeket is bevetették a nyugati diplomáciában, hogy a területi integritást propagálják. A baptisták héttagú küldöttsége köszöntötte a Károlyi-kormányt,¹⁰⁷⁵ s t hivatalosan csatlakoztak is a Nemzeti Tanácshoz.¹⁰⁷⁶ A vallásszabadság szirózsás elgondolása a kisebb keresztyén egyházak életében szabadságot, nem pedig korlátokat hozott.

A kommün alatti baptista életr l kevés dokumentum maradt fent,¹⁰⁷⁷ csak a következ ket tudjuk: „Összeütközésre, vitás ügyre a Tanácsköztársaság idején csak anyagi kérdésekben került sor. Az ún. „likvidálás” során az egyik budapesti gyülekezetb l elvitték a pénztárcönyv alapján a pénzt, amit azonban hamarosan visszacapott a gyülekezet. Ugyanígy járt a Baptista Könyvesbolt is. Az istentiszteletek viszont mindenütt zavartalanul folytak.”¹⁰⁷⁸ Fáber egy másik forrásunk szerint is visszautalta a vagyonukat.¹⁰⁷⁹

A témához kapcsolódik, hogy volt olyan baptista, aki vöröskatonának állt. Korodi Dániel „vént” a csordási tanács tagjává választották.¹⁰⁸⁰

„A Tanácsköztársaság bukása után mutatkozott meg igazán a baptista gyülekezetek szimpátiája a néphatalom képvisel i iránt. Elég ezzel kapcsolatosan Somogyi Imre példájára utalni, aki el bb a Békés megyei direktórium egyik irányítója volt, majd fogsága alatt a szegedi Csillag-börtönben baptista lett, a baptista közösség és a gyulai gyülekezet pedig az els pillanattól vállalta a vele való sorsközösséget.”¹⁰⁸¹

---

¹⁰⁷⁵ Uo. 154–155.

¹⁰⁷⁶ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* 54–55.

¹⁰⁷⁷ Szigeti Jen szerint, mivel több üldözöttet befogadtak, ezért a Tanácsköztársaság alatti dokumentumaikat megsemmisítették. Lásd Szigeti Jen : *Szabadegyházak története Magyarországon 1945-ig* i. m. 160.

¹⁰⁷⁸ Uo. 159.

¹⁰⁷⁹ „Elvileg Faber csak a baptista hitközségekt l elvett vagyonságokat utalta vissza azon indokolással, hogy ezen vagyonságokban sem állami eredet vagyonság, sem kényszeradózásból folyó vagyonrész nincs, azok tehát kizárólag úgynevezett proletár fillérekb l önkéntes adakozás útján gy jtettek.” MNL K 46 –PTI - 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai. 291.

¹⁰⁸⁰ Szigeti Jen : *A kisebb magyarországi egyházak*. In *A magyar protestantizmus...* i. m. 220.

¹⁰⁸¹ Uo.

Az adventisták igazán 1902–1912 között szerveztek meg; ekkor létszámuk megtízszereződött (124 f r l 1293-ra).¹⁰⁸² A tagságból 1919-re az összes kült országban mindössze 400 adventista maradt.¹⁰⁸³

Ahogy a baptisták esetében is van feljegyzés korábbi tanács-tagról, aki bemerítkezett, ugyanilyen feljegyzést olvasunk Michnay Lászlóval kapcsolatban, aki falusi tanító volt, s a hadifogságban találkozott a marxista eszmével. Községi, járási, végül a megyei Munkástanács-tag volt. A kommün utáni bujdosása közben már az öngyilkosságon gondolkodott, mikor 1919 szeptemberében Békéscsabán az adventisták befogadták. Ugyanitt bemerítkezett, majd könyvevangélistaként, prédikátorként, 1925-től lelkészként szolgált. 1926-tól a Közép-Magyar egyházterület, később a Kelet-Magyar (1930–1934), majd a Tiszántúli (1934–1936) terület vezetője lett. Végül 1936-tól a Magyarországi Adventista Egyház elnökének választották.¹⁰⁸⁴ Érdekes hatást fejtett ki tehát a kommunizmus az adventista közösségre! Michnay László, korábbi direktórium tag megtért emberként lelkésszé vált. Fordított esetben tudunk református és evangélikus részről is, de ilyen másik egyházban (tudomásunk szerint) nem történt.

A metodisták súlyos területi veszteséget szenvedtek. 1918-ban 27 csoportjuk volt 1008 taggal, amiből összesen egy gyülekezet és három szórvány maradt, körülbelül száz taggal a Tanács-Magyarországon.¹⁰⁸⁵ A metodisták felsőerdő-sori ingatlanját államosították.¹⁰⁸⁶ Funk Márton, a hazai metodizmus alapítója így számolt be 1919-es élményeiről:

„Milyen jó volt, hogy a háború alatt többször kellett a halálnak szembe néznie! Így aztán nem esett annyira nehezemre, hogy a kommunista munkástanács szép kilátással kecsegtetett, midőn tudomásomra adta: „Mihelyt kezünkön lesz a teljes hatalom, önt is, az összes papokkal fel fogjuk akasztani. Ön ugyan felvilágosultabb, mint... de arra szintén megérett, hogy felakasztassék.” Ennek más hangzása volt, mint a népbiztos ígéretének, hogy a vallási

---

¹⁰⁸² Uo. 135. 1912-ben alakult meg budapesti székhellyel az új területi egységük is, a Duna Unió, amelyhez országunkon kívül Románia és Bulgária tartozott.

¹⁰⁸³ Uo. 160.

¹⁰⁸⁴ Szigeti Jenő: A kisebb magyarországi egyházak i. m. 220–221.

¹⁰⁸⁵ Szigeti Jenő: Szabadegyházak története Magyarországon 1945-ig i. m. 160.

¹⁰⁸⁶ Uo.

gyakorlatok megzavarását fegyveres erővel fogja megakadályozni. Az Úr Jézus ez szavai feletti elmélkedés sokszor megvigasztalt engem abban az időben: „Nézzétek az égi madarakat!” Hálószerobám ablaka alatt madárcákok fészket raktak és szelíden takargatták kicsikéiket. Akár háború volt, akár béke, akár királyság, akár szociálistikus kormány, vagy tanácsköztársaság, mit történnek vele a madárcákok?”¹⁰⁸⁷

Voltak együttműködők is a későbbi „szabadkeresztények” között: Iványi Sándor krisztianista (?) a Kiskunfélegyházi Munkástanács elnöke is lett.¹⁰⁸⁸ Utóéletük kapcsán megállapíthatjuk, hogy a kisebb keresztyén közösségek Horthy-kori megítélését jelentősen befolyásolta a Tanácsköztársaság és az abból fakadó antibolsevizmus. A „szektákat” sok tekintetben a kommunizmus ellenében tekintették (egalitárius elképzeléseik, állammal kapcsolatos alternatív elméleteik miatt) – főleg a Jehova tanúit.¹⁰⁸⁹ „Ebből a veszedelmes tanításból nyilvánvaló, hogy az egész jehovista tévhit a kereszténység ellen küzdő talmudi zsidóságnak és a bolsevizmusnak szörnyű eszköze, amely ezen a sokat szenvedett magyar földön újra az 1919. évi forradalom rémségeit akarja felidézni.”¹⁰⁹⁰

Összegezve az oroszországi forradalom szekularizációja pozitívan, míg a kommunizmus üldözése negatívan érintette a kisebb közösségeket. Alacsonyabb mértékben, de ők is szembesültek a fenyegetettséggel, a vagyonelkobzással, ingatlanok államosításával. Ebből is kitűnik, hogy a korabeli kommunizmusnak nem az intézményesült egyházzal, hanem magával a vallással volt problémája.

---

¹⁰⁸⁷ Funk Márton: A methodizmus Magyarországon. Függelék. In Kriege Ottó: *A methodizmus története*. Kiadja a Keresztyén Könyvesház, Bp., [é. n.] 235–236.

¹⁰⁸⁸ K. Balog János szerk.: *A két forradalom Tolna megyében* i. m. 440-441.

¹⁰⁸⁹ Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. Látószög Könyvek. TEDISZ - Szent Pál Akadémia. Bp., 1996. 176-188.

¹⁰⁹⁰ Gyjt-táborba viszik a jehovista prédikátorokat. *Szatmári Katolikus Értesítő*, 1942. 25. sz. 2. Idézi Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. i. m. 135.

5. Kitekintés. A katonai szolgálat és az egyházi személyek

A tábori szolgálat a háború alatt fontos része volt az Egyház életének. Míg békeidőben a közös hadseregben 12 protestáns lelkész szolgált,¹⁰⁹¹ 1918. áprilisig 173 lelkészt hívtak be (körülbelül a lelkészek 10%-át). Közülük ketten haltak meg, és 48 személyt mentettek fel.¹⁰⁹² A két elhunyt lelkész Vincze Sándor és Hettesheimer Henrik volt; utóbbi „tábori lelkészi szolgálata alatt szerzett betegségében”¹⁰⁹³ a háború után hunyt el. Bár utóbbiról ellentétes forrásunk is van: Hettesheimer 1919-ben még képeslapot küldött Petri Eleknek.¹⁰⁹⁴

A pasztoráció mellett az Egyház nagy hangsúlyt fektetett a sajtóra.¹⁰⁹⁵ A Református Katonák Lapja eleinte 20 ezer példányban jelent meg, a példányszám később még nőtt.¹⁰⁹⁶ A havi, majd kéthetente megjelenő újságot 1918. januárig dr. Kovács J. István, utána pedig Haypál Ben szerkesztette. Ezen felül a Református Konvent mintegy 290 ezer vallásos iratot osztott szét a katonák lelkigondozása érdekében.¹⁰⁹⁷ A tábori lelkészek rendszeresen konferenciákat rendeztek.¹⁰⁹⁸

Ekkoriban még nem volt protestáns vagy akár református tábori püspökség – bár megalapítása körül komoly vita folyt az egyházon belül¹⁰⁹⁹ –, hanem a konventi lelkészi elnök gyakorolta ezen jogokat. A lelkészi szolgálatot is elérték a közös hadsereg problémái. Például egy református lelkészt olyan helyre rendeltek ki, ahol csak horvát ezredek

---

¹⁰⁹¹ Taubinger Rezső: A protestáns tábori lelkészet múltjából. *Protestáns Szemle*, 1930, 574.

¹⁰⁹² *Konventi Jegyzőkönyv*. Bp., Debrecen Szabad Királyi Város Nyomda-vállalata. 1918. 1917. 1. sz. melléklete. A 15/1917. sz. határozathoz. A református tábori lelkészek névsora: 203–206.; Uo. 1918. 1. sz. melléklete. A 40/1918. sz. határozathoz. A református tábori lelkészek névsora: 201–205.

¹⁰⁹³ Uo. 1917. május 31. 14.

¹⁰⁹⁴ Pontosan 1919. január 3-án. RL A/1b. Egyházigazgatási iratok, Püspöki Levéltár, 670/1919.

¹⁰⁹⁵ A katonai egyházi sajtóról lásd: Sajtós Szilárd: Református egyházunk szolgálata a katonákért. In Baráth Béla Levente szerk.: *Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok*. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2014. 60-64.

¹⁰⁹⁶ *Konventi Jegyzőkönyv* i. m. 23.

¹⁰⁹⁷ Uo. 1918. április 24. 30.

¹⁰⁹⁸ Az I. hadsereg brassói konferenciájáról részletes beszámolót olvashatunk: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. március 24. 12–13. sz. 123–124. Szó esett itt kórházi ápolásról, lelkigondozásról, illetve: „Nemes Elemér, az 53. hadosztály ref. s.-lelkésze a sírok gondozása, megjelölése, térkép szerinti feljegyzése feladott szakszer felvilágosításokat. Takács József, a 68-asok ref. s.-lelkésze, f. zte ehhez tapasztalatait mozgóharcok idejére.” Uo. 123.

¹⁰⁹⁹ A Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának Naplója. II. 1918. október 2–4-ig i. m. 67–75.

harcoltak.¹¹⁰⁰ A Monarchia nyelvi akadályai a katonák vallási életében is nehézségeket okoztak.¹¹⁰¹

Kezdeményezték, hogy a fogságban lévő hívekhez is küldjenek ki egy-egy lelkipásztort, hiszen a hadifoglyok közt volt erre igény.¹¹⁰² Az olaszoknál nem jártak eredménnyel, viszont az orosz cári kormány hozzájárulását sikerült megszerezni, „a kivitelre azonban, sajnos, nem került sor, mert az orosz forradalmi állapotok a terv megvalósítását lehetetlenné tették.”¹¹⁰³ Kovács Bálint tanulmányában¹¹⁰⁴ beszámol arról, hogy Mészáros István akkori teológus istentiszteleteket tartott és bibliakört alapított a fogolytáborokban, sőt, a japán határhoz közeli Nyikolszk-Usszurijszkban magyar protestáns gyülekezet is alakult.¹¹⁰⁵ Az Egyházban a fogságból hazatérők pásztorolására is figyelmet fordítottak.

A közös hadsereg felbomlása a tábori lelkészeket is súlyosan érintette. Szolgálatuk megszűnésekor Magyarországon és Ausztriában összesen 3 077 lelkész szolgált.¹¹⁰⁶ A lelkészek közül néhányuknak lehetősége volt régi szolgálati helyére visszatérnie vagy újat elfoglalnia, „de a legtöbben lerongyolódva, betegen a megpróbáltatásoktól, állás nélkül tengődtek.”¹¹⁰⁷ A munka végül megtalálta legtöbbjüket, és tábori szolgálat helyett kórházban látták el pásztori feladatokat.¹¹⁰⁸

A tábori lelkészetet a Károlyi-időszakban hivatalosan nem szüntették meg, erre a Tanácsköztársaság első napjaiban került sor. A Pogány József vezette Hadügyi Népbiztosság első, április 1-jén megjelent rendelete a katonai lelkészet megszüntetéséről, a tábori

---

¹¹⁰⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. 64. évf. 22. sz. június 2. 193–194.

¹¹⁰¹ Uo. 23. sz. június 9. 202–203.

¹¹⁰² A hadifoglyok közötti pasztorációról v.ö.: Sajtos Szilárd: Református egyházunk szolgálata a katonákért. In Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok. Szerk.: Baráth Béla Levente. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2014.69-83.

¹¹⁰³ *Konventi Jegyzőkönyv* i. m. 1918. április 24. 29.

¹¹⁰⁴ Kovács Bálint: *Krisztus kisdéd egyháza*. Magyar hadifogoly-gyülekezet az I. világháborúban. Dunamelléki Református Egyházkerület, Bp., 1999.

¹¹⁰⁵ Uo. 37–77.

¹¹⁰⁶ Borovi József: *A magyar tábori lelkészet története*. Zrínyi, Bp., 1992, 123. Ebből 2309 a közös hadseregben, 489 a Landwehrben, 17 a tengerészetnél és 262 a Magyar Királyi Honvédség keretei között.

¹¹⁰⁷ Tengely Adrienn: *A magyar egyházak...* i. m. 91.

¹¹⁰⁸ „A katonalelkészek által vezetett keresztelési, esketési, halálórási anyakönyvek tanúsága szerint a katonalelkészek ebben a létbizonytalan állapotban is – főleg a kórházaknál – folytatták lelkészi tevékenységüket.” Borovi József: i. m. 124.

lelkészek azonnali leszerelésér l szól t.¹¹⁰⁹ Egy félig megszállt, ellenséges csapatok által körbezárt ország hadügyi kérdései között ez állt els helyen.¹¹¹⁰ A 133 nap alatt a lelkészeket és „lelkészjelölteket” nem is sorozták.¹¹¹¹

A tábori lelkészek egy része csatlakozott a Nemzeti Hadsereghez. Még Szegeden, tehát augusztus 1. el tt lett tábori lelkész Kuli Lajos, aki 1919. júliustól századosi szolgálatot teljesített és vonult a sereggel a Dunántúlra.¹¹¹² Valószínűleg ugyanaz a személy, akit egy másik forrásunk említ. Eszerint Kuli Gyula református lelkész Tolnából menekült Szegedre egy ellenforradalmi kísérlet után, ahol a Nemzeti Hadseregbe állva annak tábori lelkésze lett, századosi rangban.¹¹¹³ Rajta kívül még négy református és egy lutheránus lelkészről tudunk, aki e sereg kötelékében szolgált. „Az els világháború tényleges protestáns lelkészei közül a Nemzeti Hadseregnek ajánlották szolgálatukat: Pálffy Károly, Antalffy László, Tuba András és Hubay Bertalan református és Taubinger Rezs evangélikus lelkészek.”¹¹¹⁴

Kuli Lajoson kívül Zdravec István plébános a Nemzeti Hadsereg lelkészévé, majd tábori püspökévé emelkedett rátermettségével, temperamentumával. Borovi hét katolikus lelkészt sorol fel, akik Szegeden tartózkodtak.¹¹¹⁵

---

¹¹⁰⁹ A katonai lelkészet megszüntetése. A magyar Hadügyi Népbiztos 1. H. N. sz. rendelete. In *Tanácsköztársasági Törvénytar* i. m. I. kötet, 85. Ugyanígy járt a börtönpasztoráció is, bár tudunk róla, hogy Sopron vármegyében, az elítéltek kérésére folytatódott. Dominkovits Péter Kutatottság, aktualitás, lehet ségek – szempontok a Tanácsköztársaság helyi forrásbázisának feltárásához. In Dominkovits Péter – Németh Ildikó: *Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével. (1920-1921).* MNL GYMSML SL, Sopron, 2014. 22.

¹¹¹⁰ Talán ez is közrejátszott abban, hogy Koréh Endre, a Székely Hadosztály tábori lelkésze Pogányt „Dob utcai Napóleonként” aposztrofálja. In Koréh Endre: *„Erdélyért”. A székely hadosztály és dandár története. 1918–1919.* I–II. k. Magyar Ház, Bp., 2000, 292.

¹¹¹¹ FML XVI. 3. 642/1919.

¹¹¹² Borovi József: i. m. 163–164. A szerző nem közöl több adatot.

¹¹¹³ RL A/1b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 950/1919.

¹¹¹⁴ Borovi József: i. m. 164. Részletesebb felsorolást ad az 573. oldalon: „Az összeomlás utáni id kben a tényleges állományú protestáns tábori lelkészi karból a következ k léptek át a magyar nemzeti hadsereg szolgálatába: evangélikus részről Taubinger Rezs , református részről Pálfi Károly, Antalffy László, Tuba András és Hubay Bertalan; a többi lelkészek részben elhaltak (Droppa Vilmos, Karátsony Ferenc), részben elszakított területeken maradtak (Koricsánszky Gusztáv, Greguss Gyula, Okályi Viktor), nyugállományba lépett s polgári lelkészi állást vállalt dr. Tirtsch Gergely, egyéb okból nem teljesített szolgálatot Takaró Imre.

¹¹¹⁵ Uo. 127–128.

Horthy f vezérként augusztus 19-én katonai parancsnokságokra osztotta fel az általa ellen rzött területeket, de itt még hivatásos tábori lelkész nem szolgált.¹¹¹⁶ A katonai közigazgatás vezet i, a körletek parancsnokai teljhatalommal bírtak.¹¹¹⁷

Az 1919-es évben irregulárisan m köd magyar csapatok egyházi személyeir l kevés forrás, tanulmány áll rendelkezésünkre, a meglév k pedig általában alig szólnak a katonák mentális állapotáról, lelkigondozásáról, arról, hogy volt-e egyáltalán velük lelkész.

A Moravetz-Ostenburg századdal Dunántúlra vonulók között három tartalékos lelkész nevét találjuk.¹¹¹⁸ A fehérterrorista különítményesekr l ilyen jelleg információ egyáltalán nem áll rendelkezésünkre.¹¹¹⁹ Az áldozatok között viszont találunk papot. Prónayék 1919. augusztus 28-án kivégezték Simon József marcali katolikus káplánt.¹¹²⁰ Kontra Aladár óbudai református lelkész a Magyar Országos Véder Egyletben (MOVE) vett részt.¹¹²¹ Külön kiemelend Koréh Endre, aki a Székely Hadosztálynak volt tábori lelkésze. A visszaemlékezéséb l kiderül, hogy az el renyomuló román hader nek jó indok lett a bolsevizmus. Így történt, hogy Barabás Samu történész magyar nyelv Bibliáját kommunista irodalomnak nevezték és elkobozták t le.¹¹²²

---

¹¹¹⁶ Uo.

¹¹¹⁷ Uo. 126–127.

¹¹¹⁸ „A Moravetz-Ostenburg századdal Dunántúlra indult tiszti különítmény névsorában találjuk Dávid Ferenc, Muha Béla és Szigethy Gyula református tartalékos lelkészek neveit is.” Borovi József: i. m. 164.

¹¹¹⁹ Szocialista, szubjektív módon megírt, de igényes tanulmány az ellenforradalmi különítményesek munkájáról Andrassy Antal: Katonai terror Somogyban 1919 szén. In *Somogy megye múltja*, levéltári évkönyv. 10. kötet. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1979.

¹¹²⁰ Andrassy Antal: „A nép papja”. Adatok Simon József életéhez és mártírhalálához. *Világosság*, 1969. április X. évf. 4. sz. 217–220.

¹¹²¹ <http://www.huszadikszazad.hu/1925-január/politika/zadravetz-es-gombos-a-move-vasarnapi-kozgyulesen> 2014-07-28

¹¹²² Koréh Endre: „Erdélyért” i. m. 203.

VIII. A Tanácsköztársaság bukása utáni átmeneti időszak

VIII. 1. Az átmeneti időszak állami helyzete

A harcok nálunk nem zárultak le 1918-ban, hanem egészen 1919-ig eltartottak. A román front összeomlása miatt 1919. augusztus 1-jén a Tanácsköztársaság átadta a hatalmat egy szakszervezeti kormánynak.¹¹²³

„A gy ztes burzsoá-monarchista ellenforradalom, több, mint ötezer munkást akasztatott fel és lövetett agyon, ötvenezer munkást pedig börtönbe záratott, kínszenvedésekre, éhínségre, pusztulásra kárhoztatott. Egyetlen b nük az, hogy kommunisták, vagy legtöbbször csak az, hogy szakszervezetek és a szocialista párt tagjai voltak.”¹¹²⁴

„A szovjet precedens árnyékában, egy kalandor, Kun Béla vezetése alatt, egy pillanatig nem volt sem valódi munkásjellege, sem népi támogatottsága. Katonai és politikai vereségét a közvélemény szinte egyöntet mekönyebbüléssel fogadja.”¹¹²⁵

A fenti két idézet ellentétpárja is mutatja, hogy a proletárdiktatúrát szorosán követ id szak megítélése kett s. A szocialista történettudomány minél horrorisztikusabb eszközökkel próbálta bemutatni az ellenforradalmi kormányok és a Nemzeti Hadsereg tevékenységét, *ab ovo* összemოსni a fehérterror különítményeseivel.¹¹²⁶

Azóta rendre ellenforradalminak nevezik azt a kormányt és az egész korszakot, amely a Tanácsköztársaság után jött. Bár ehhez szükséges lett volna, hogy Kun Béláék valóságos forradalmat vívjanak ki. Ahogy a harmadikutas Gombos Gyula írja: „hogy ami történt, ellenforradalom volt, meghatározónak nem a legjobb. Forradalom semmilyen

---

¹¹²³ A frontok alakulásáról, a háborús helyzetr l részletes leírást ad Breit József hadtörténész többkötetes m vében: Doberdói Breit József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. I–II. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Bp., 1925.

¹¹²⁴ A *Rabotnicseszki Vesztnik* 1920. április 19. számát idézi: Miteva, Stela Dimitrova: Az 1919-es magyar proletárforradalom visszhangja a bolgár forradalmi mozgalomban. In Gábor Sándorné szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelent sége...* i. m. 94.

¹¹²⁵ Furet, Francois: i. m. 216.

¹¹²⁶ „Az urak palotáiból kikergették a proletárokat – s jobbik esetben csak vissza a nyomortanyákra, ha nem az internálótáborokba és börtönökbe vagy a halálba.” Nemes Dezs : *A magyar Tanácsköztársaság történelmi jelent sége*. In Gábor Sándorné szerk.: *A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelent sége...* i. m. 26–27.

értelmezhet ségben sem zajlott le, csak hatalomátvétel a nyugatiak akaratából és segédletével.”¹¹²⁷ Mivel önmagukat ellenforradalminak nevezték és a történettudomány is így nevezi a Horthy-kor rendszerét, ezért meghagyjuk ezt a megnevezést, de jelezzük: pontatlan. A rendszert nem lehetett a régi alapokra visszaállítani – ezt képviselte Horthy Miklós f vezér alábbi nyílt utasítása:

„Ma a kivételes állapotok között nem dolgozhat a közigazgatás 1914 el tti felfogással és módon. Elvárom, hogy minden katonai parancsnokság és közigazgatási hatóság a leggyorsabban és legerélyesebben jár el mindenekel tt a kommunizmus b nöseivel szemben, másrészt népítéleteket megakadályoz. Amennyiben pedig akár hatóságok, akár egyes vezet állásban lév k gyámoltalan puhasággal m ködnének tovább, azokat állásukból azonnal fel fogom menteni, illetve a kormánybiztosok útján rendelkezési állományba fogom helyezni.”¹¹²⁸

A rend helyreállítását sürgette minden politikai er , ahogy valószínűleg maga a lakosság is.¹¹²⁹ Augusztus 8-án egy kormányrendelet az szirózsás forradalom óta hozott minden rendeletet, törvényt és határozatot érvénytelennek nyilvánított. Egy 1919. augusztus 16-án kiadott rendelet szerint a „tanügyi kinevezések, megbízások, kiküldetések és alkalmazások érvénytelenek.”¹¹³⁰ Ugyanitt elrendelték a tanárok igazolását is. Az 1920:I. tc. – mely „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami f hatalom gyakorlásának ideiglenes rendezésér l” címet viselte – 9. paragrafusa kimondta, hogy minden kommunista és népköztársasági néptörvény, rendelet, bárminem rendelkezés érvényét veszítette.¹¹³¹ Augusztus 10-én „Imre Sándor helyettes államtitkár, aki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot ideiglenesen vezette, hatályon kívül helyezte a tanácskormány oktatási és m vel dési rendelkezéseit.”¹¹³² A Függelékbe csatolt dokumentum alapján látjuk, hogy

---

¹¹²⁷ Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski Kiadó, Bp., 1990. 23.

¹¹²⁸ Horthy Miklós f vezér utasítása a kommunistákkal szembeni erélyes fellépés és a „túlkapások” megakadályozása érdekében. Siófok, 1919. augusztus 28. In Romsics Ignác szerk. *Magyar Történeti Szöveggy jtemény* i. m. 110.

¹¹²⁹ Uo. 111.

¹¹³⁰ Balogh Margit – Gergely Jen : i. m. 546–547. További hatálytalanító rendelkezések uo. 541–550.

¹¹³¹ Uo. 551–553.

¹¹³² Uo. 173.

intézkedtek a Vallásügyi Likvidáló Hivatal által zárolt, vagy eltulajdonított ingó- és ingatlanok visszaszolgáltatásáról.¹¹³³

Az új rendszer teljes mértékben számított a keresztény egyházakra. 1919. augusztus 18-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium körlevélben kérte az egyházak támogatását, cserébe biztosította az egyházi vagyon, ingatlan visszaadásáról, „valamint az egyházaknak a kormány részéről történő anyagi támogatásáról.”¹¹³⁴ Pallavicini dunántúli kormánybiztos a dunántúli és dunamelléki református püspököt kérte, hogy a pártok feletti, helyi propagandabizottságokban vegyenek részt. Válaszképp mindkét püspök engedélyezte a lelkészek részére a felvilágosító munkát.¹¹³⁵

Az idős szakiség, átmenetiség még hosszú ideig nem ért véget. Gratz Gusztáv rávilágít arra, hogy a Teleki-kormány volt az első, mely nem azért foglalta el a széket, mert kormánynak lennie kell, hanem mert volt perspektívája. A jogrend helyreállítása ekkor fejeződött be.¹¹³⁶

---

¹¹³³ A dokumentumra ráírva: „*Deo gratias!*” SL XVI. 105. 1. doboz. 687/1919. Lásd Függelék.

¹¹³⁴ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 43.

¹¹³⁵ RL A/1 b. 202. doboz. 1919. évi iratok 1074/1919.

¹¹³⁶ 1920. július 19-én alakult meg a Teleki-kormány. Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora* i. m. 333.

VIII. 2. A megszálló erők és az egyházak

A cseh hadsereg az 1920-as határokon innen járt. Délen szerb és francia megszállás alatt voltak az ország fontos területei. 1919. április végétől a Tiszántúl román megszállás alá került; majd júliusban megindultak a főváros irányába. Időszakunk jelentős részében, április végétől augusztus elejéig Debrecen – ezáltal a Konvent lelkesi elnöke, Baltazár Dezsős is – katonailag el volt zárva az ország többi területétől.¹¹³⁷ A püspök megpróbált diplomáciailag a legtöbbet kihozni a helyzetből.¹¹³⁸ Sokan később szemére vetették, hogy a román királyi párt üdvözlő beszéddel köszöntötte.¹¹³⁹

A megszállás a legtöbb esetben szabad-, illetve szervezett rablásba csapott át.¹¹⁴⁰ Görömbei Péter mándoki lelkes, felszabolcsi esperes 1919. szeptember 12-én írt arról, hogy édesapja, a nagykállói gyülekezet lelkesze szívbajt kapott, mikor a románok szabadrablást tartottak, s négy román katona megtámadta és kirabolta.¹¹⁴¹

---

¹¹³⁷ Debrecen román megszállásáról egyháztörténeti kontextusban írt: Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés”, i. m. 179-189.

¹¹³⁸ A román megszállás alatti püspöki tevékenységről lásd: Uo. 179-196.

¹¹³⁹ „Királyi Felség!

A világot gyehennává gyűjtotta fel a gyűlölet. Minden eszmény megtagadásával dolgozott. A legnagyobb eszmény: a szeretet, mely maga az Isten. Megtámadták, megtagadták a szeretetet is, kiáltal van minden és aki nélkül semmi sincsen.

Isten rendelése a királyok is. Istennek szolgálunk tehát, amikor üdvözljük Felségedet, ki a minden hatalmat adó Isten felkentje. Az Isten a szeretet és béke első szolgájaként kente fel Felségedet. Kérjük tehát a tiszántúli református egyházkerület és a helybeli evangélikus egyház nevében, hogy minden hatalommal, mely Felségednek onnan felülre adatott, védje, oltalmazza a szeretet, béke és szabadság evangéliumát.

Mi sokat köszönhetünk felségednek a hadnagysága alá rendelt vitéz seregének. Köszönhetjük a megtartást, az életet. Életünk és sírunk közé Felséged állott védő angyal kétélű pallosával. Hálánk illeti Felségedet a királyi jogára népét nemzedékről-nemzedékre.

Ami nekünk jó volt a megtartásra, kérjük, hogy ezt a jót, ezt a védelmet terjessze ki azokra is, akik velünk nemzetben, vallásban rokonok, s akik körül még mindig a pusztulás angyala jár tábort. Haladjon Felséged a rend és béke prófétái útján.

Legyen áldott Felséged, legyen áldott királyi háza, országa, népe. Béke, igazság, jószág, rend, szeretet jegyezzék fel nevüket, emlékezetüket, el ne múljék fényesség gyanánt, a világtörténelemben.”

Lelkesgyűlési üzenet, XII. évf. 21. sz. Debrecen, 1919. május 31. 163.

A román királyi pár fogadásáról és annak részletes körülményeiről: Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés”, i. m. 182-184.

¹¹⁴⁰ Debrecen román megszállásáról, az akkori életre pontos képet ad Kahler Frigyes már idézett műve. Kahler Frigyes: Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez (1919–1920). In *Déri Múzeum Évkönyve*, 1979, 231–254.

¹¹⁴¹ SRKL Felsőborsodi esperesi iratok, 1903–1931. R. D. J. 5/4. (jelzet nélkül).

Volt, aki szót emelt az igazságtalanságok ellen: Szirbik Sándor makói lelkész vezette azt a küldöttséget, amely Rambela nagyhoz, a megszállók parancsnokához fordult a garázdálkodások megszüntetését kérve.¹¹⁴²

Volt, ki misszióra használta fel a kínálkozó alkalmat. Szegeden Thomay József lelkész a megszálló franciák néger katonái részére is tartott vasárnap délutáni istentiszteletet francia nyelven, 25-öt megkeresztelt közülük, s úrvacsorát is osztott.¹¹⁴³ Nagykikindán fekete reformátusok keveredtek a templomba a beszámoló szerint:

„Mikor a szívek összedobbannak. A Nagykikindát megszálló színes csapatokban szolgál 90 olyan néger, akik reformátusok. Ezek h ségesen járnak a református istentiszteletekre és ottan éneklésökkel (két hangra énekelnek) hozzájárulnak az áhítat emeléséhez. Nemrégiben úrvacsoraosztás volt, amelyen szintén résztvettek. Úgy k, mint a jelenlev atyánkfiai mélyen érezték lelkökben a Szentlélek mennyei ajándékát, a szívbeli buzgóságot, mely nyelveket egyez hitre egybegy jte sok népeket, kik mondván, így énekeltenek: Alleluja! Alleluja!”¹¹⁴⁴

Baranya megszállt részén kilenc lelkész *confraternitast* alapított, mely egy evangéliumilag szorosabb testvériséget várt el tagjaitól.¹¹⁴⁵ Kidolgozták a szerb megszállás miatt válságba került egyházi jövedelem és adakozás reformját.¹¹⁴⁶ Érdekes hitbeli, koncepciózus megmozdulás volt ez.

A rekvirálásokon felül a megszálló er k általában nem akadályozták az egyházak m ködését, kivéve egy-egy nagy jelent ség esetet: Nagy Károly erdélyi református

---

¹¹⁴² Petrovics György: *Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón*. Kovács Sándor és Társai Könyvnyomdája. Makó, 1921, 97.

¹¹⁴³ Kollega Tarsoly István f szerk.: *Magyarország a XX. században* i. m. II. kötet. 334.

¹¹⁴⁴ *Debreczeni Protestáns Lap*, XXXIX. évf., Debrecen, 35. szám. 1919. augusztus 30. F szerk.: Dr. Kun Béla. 187.

¹¹⁴⁵ Bolyki János – Ladányi Sándor: i. m. 37.

¹¹⁴⁶ RL C/32. Gilicze Antal iratai (confraternitas) 13 db, lajstromozva. A confraternitas története, teológiai értékelése még feldolgozásra vár.

püspököt letartóztatták a románok.¹¹⁴⁷ Ugyanígy járt katolikus¹¹⁴⁸ kollégája is, akit 1919. szeptember 29-én káptalanjával és pár helybeli pappal együtt vettek házi rízetbe.¹¹⁴⁹

A cseh megszállás az egyházak működését elször csak a postai forgalomban akadályozta. Lelkészt nem mozdítottak el állásukból, csak az istentisztelet végén énekelt himnusz elhagyását kérték egyes helyeken.¹¹⁵⁰ Volt félreértésb l származó probléma: a július 14-i francia ünnepnapon a cseh katonai vezet Kassán a „csehszlovák h sök lelki üdvéért és Kassa város felszabadításának az örömére” kért „dísz istentiszteletet” Révész Kálmántól.¹¹⁵¹ Nem tudjuk, mi lett a válasz, de valószínűen, hogy Révész teljesítette volna a parancsot.

Az államosított iskolák, melyek nem kerültek további idegen megszállás alá, fellélegezhettek. 1919. május 8-án, a cseh megszállás alatt a Sárospataki Akadémia-szék hálát adott azért, mert a Tanácsköztársaság rendeletei rájuk nem vonatkoznak, s egyáltalán újra összeülhetnek.¹¹⁵²

---

¹¹⁴⁷ *Lelkészegyesület*, XII. évf. 4. sz. Debrecen, 1919. január 25. 1.

¹¹⁴⁸ Az elszakított magyar katolicizmus kálváriájáról v.ö.: Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Aurora Könyvek, München, 1975.

¹¹⁴⁹ Sas Péter: i. m. 31.

¹¹⁵⁰ 1919. március 25-i püspöki jelentés. SRKL P-91. Tiszáninneni püspöki irattár, vegyes iratok. 1916-1939. 341/1919.

¹¹⁵¹ SRKL P-91. Tiszáninneni püspöki irattár, vegyes iratok. 1916-1939. 5505/1919.

¹¹⁵² Sárospataki Akadémia-szék jegyz könyvei, 1918/1919. évben SRKL K. d. III. 111.

VIII. 3. Egyházi élet a Tanácsköztársaság bukását követő hónapokban

A Tanácsköztársaság alól felszabadult egyházakat, gyülekezeteket a visszarendezés, az instabilitásból való kikerülés jellemezte. Az állam által propagált erkölcstelenség és a megtelt templomok kettős korszakaként látták a kommunizmust. Ahogy a katolikus püspökkari konferencia fogalmazott: „A bolsevizmus szörnyű garázdálkodása felzaklatta a lelkiismereteket és felébresztette a keresztény öntudatot.”¹¹⁵³

Az egyházak közötti kapcsolatban problémát jelentett, hogy az áttérések, reverzálisok szabályozása a 133 nap idején nem volt érvényben.¹¹⁵⁴ Végül a 6822/ME 1919. sz. rendelet rendezte a kérdést. Láttuk, hogy a tárgyalt korszakunkban jelentősen megnőtt az izraelita vallásból áttértek száma. Szecső Dezső csajági lelkész, somogyi esperes erre a folyamatra reagált antiszemitizmussal a Tanácsköztársaság bukását követően, még 1919-ben: „áttérő zsidót egyházunkba, zsidó fiút iskoláinkba ne fogadjanak be lelkészeink, tanáraink, tanítóink.”¹¹⁵⁵ Ez a gondolat viszont nem vált általánosan befogadottá az Egyházban. Sebestyén Jenő a kömmünre válaszul keresztény munkásszakszervezet létrehozását javasolta.¹¹⁵⁶

1919. október 2-ra összehívták a Zsinatot, amely összesen egy óráig tartott. Az összehívás oka Degenfeld József világi elnök szerint az volt, hogy „ne veszítsék el a zsinat folytatásának lehetőségeit.” A vezetőség ezután találkozott Huszár Károly miniszterelnökkel. Baltazár Dezső a köszöntésében így fogalmazott: „a tavalyi forradalom megáradt folyamának gátján mi tartottunk ki legtovább.” Válaszában Huszár „lelkés beszéd kíséretében kérte segítségünket a haza és a vallás védelmében, és különösen a felforgató elemek leküzdésére.”

---

¹¹⁵³ 1919. augusztus 22-i tanácskozás. In Beke Margit szerk.: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások...* i. m. 1. k. 40.

¹¹⁵⁴ Uo. 40. és 43.

¹¹⁵⁵ DREL 138. A Somogyi Református Egyházmegye iratai. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz. 1288/1919.

¹¹⁵⁶ *Kálvinista Szemle*, 1920. május 30. I. évf. 9. sz. 1.

A Lelkészegeyesület lelkesen így írt: „Az üldözött lelkészek bátran elfoglalhatják helyüket. Eltávolításuk a kisebbség terrorjának m ve volt. A többség felszabadulván a terror alól, tárt karokkal fogja fogadni megszenvedett pásztorát.”¹¹⁵⁷ Ezen idézet szerint sokkal jelent sebb számban lehettek az elüldözött lelkészek, mint amennyir l tudomásunk van.

A lelkipásztorok visszatértek helyükre, újra szolgálati lakásukká vált a parókia. Az osztálytermek faláról lekerülhetett Marx, Engels és Lenin képe; az iskola homlokzatára visszatérhetett a „református” felirat és a trikolor. A confessorok, a bátor gyülekezetek magukat kihúзва tekintettek vissza 1919-re. Voltak viszont olyanok, akik a számonkérésr l hallva, kezdtek el igazán megijedni. A következ fejezetben az egyházon belüli számonkérésr l lesz szó.

---

¹¹⁵⁷ *Lelkészegeyesület*, XII. évf. 17. sz. Debrecen, 1919. április 26. 144.

IX. Számonkérés az egyházon belül

1919. augusztus 1-jével egy rövid, de annál eseménydúsabb időszak zárult le a magyar történelemnek, s ezen belül az egyháztörténetnek is. Pontosabban nem zárult le: hátra volt a számvetés, a visszatekintés. A bíróságok 97 embert ítélték halálra, ebből 13 büntetést fegyházra változtattak, közülük 16-ot később kiengedtek Oroszországba. Tehát összesen az államhatalom 68 embert végzett ki a Tanácsköztársaság miatt.¹¹⁵⁸ A 45 népbiztos közül 24 külföldre menekült, négyet később kiadtak az oroszoknak, bár itthon halálra ítélték ket (Bokányi Dezső, Ágoston Péter, Vántus Károly, Haubrich József). Hat népbiztos életfogytiglani börtönbüntetést kapott, de kettő is a Szovjetunióba kerültek. A többiek kisebb büntetést kaptak, vagy megszüntették ellenük az eljárást.¹¹⁵⁹

A következő fejezetben először a lelképászorokkal szembeni eljárásokat mutatom be – ezek közül három esetet emelek ki: Jánosi Zoltánt, Zoványi Jenőt, és az egyházi köztudatban kevésbé ismert Nádházy Bertalant. Ket a tanítók, tanárok fegyelmi eljárásai követik, amelyeknek a nagy részét az egyházi (megyei, kerületi, konventi) bíróságok iratállománya alapján tudjuk – próbáljuk – rekonstruálni. A fegyelmi többségénél az Egyházi Törvénykönyv tc. 34§. A/1.; 7. pontja alapján hozták az ítéletet, amely a nem ill magatartásról szól.

Elfordult nem egyszer, hogy a lelkész és tanító közötti régóta feszült viszony kapott teret a feljelentésben. Általában a lelkész kért fegyelmit a tanítója ellen a kommunizmusban betöltött szerepe miatt. Nem egyszer történt, hogy helyi direktórium tagjai tanítót választottak. Azzal az indokkal, hogy a régi községi vezetők nem lehetett megválasztani, papok nem voltak választhatók, így értelmiségi ember egy faluban, községben szinte csak a tanító maradt. Sok esetben tehát lett a direktórium jegyzője.¹¹⁶⁰ A fegyelmi döntések nem voltak következetesen egységesek, ami a kortársak számára is nyilvánvaló volt.¹¹⁶¹

---

¹¹⁵⁸ Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora* i. m. 261.

¹¹⁵⁹ Uo. 261. A népbiztosok perét részletesen feldolgozta Rév Erika: *A népbiztosok pere*. Kossuth, Bp., 1969.

¹¹⁶⁰ SRKL R. D. J. 5/4. Felsőborsodi esperesi iratok, 1903–1931.

¹¹⁶¹ *Kálvinista Szemle*, 1920. április 11. 5.

A református egyháztörténetben különös jelenség volt, hogy 1920 márciusában a Budapesti Református Egyházközség Presbitériuma törölte tagjai közül Garbai Sándort, Kunfi Zsigmondot, Jászi Oszkárt és Fényes Lászlót.¹¹⁶² A Presbitérium összeférhetetlennek mondta ki a szabadk m vespáholy-tagságot, vagy radikális, illetve szociáldemokrata párttagságot az egyházi tisztségekkel, valamint a fizetett egyházi alkalmazással. Ha valaki egyházi tisztségvisel , munkatárs akar maradni, ki kell lépnie a fent említett szervezetekb l.¹¹⁶³

---

¹¹⁶² Makkai László f szerk.: *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház...* i. m. 273–274.

¹¹⁶³ *Kálvinista Szemle*, I. évf. 3. sz. 1920. április 16. 4.

IX. 1. Lelkészek

IX. 1. 1. Eljárás lelkipásztorok ellen

Kádár Imre, akinek a könyve nem megbízható forrás, hatvanra teszi azoknak a tanároknak, tanítóknak és lelkészeknek a számát, akiket a Tanácsköztársaság bukását követően a fegyelmi eljárások következtében megfosztottak vagy elmozdítottak állásukból.¹¹⁶⁴ Ezzel szemben a Függelékben 163-at tudtam megnevezni.¹¹⁶⁵ A pontos számot ma már nagyon nehéz meghatározni, de kizárhatjuk azt a megállapítást, miszerint „a megtorlásnak már az a meggondolás is gátja volt, hogy a református egyház jórészt lelkész és tanító nélkül maradhatott volna.”¹¹⁶⁶

Vegyük sorra az egyházkerületek legfontosabb, lelkészek elleni fegyelmi ügyeit!

A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. szeptemberi közgyűlésén a püspök beszámolt arról, hogy nemcsak a tanítók, hanem a lelkészek is igazoló eljárás alá kerülnek. Három példát emelt ki a püspöki jelentés:

„Csak Somogyból ragadott egy lelkészt a félelem, vagy mint mondja, a családjáért való aggodás pár napig olyan elhatározásra, amelynek megtorlásánál az egyházm. bíróság kénytelen volt megfelelő büntetést szabni ki. Egy másik lelkész tisztázta magát az ellene emelt vád alól. A pápai egyházm. bírósága hivatalvesztésre ítelt egy lelkészt meggondolatlan eljárásért.”¹¹⁶⁷

A három személy közül kettőt tudunk azonosítani. A somogyi lelkész alatt Kádár Lajos nagykanizsai pásztorra gondolhatunk, aki átképzéstanfolyamon vett részt, hiszen olyan kevés volt a fizetése. Tanári állást szeretett volna, de ez végül megghiúsult.¹¹⁶⁸ A hivatalvesztésre ítelt Pápai Egyházmegyéhez tartozó lelkész minden bizonnyal Kiss János

---

¹¹⁶⁴ Kádár Imre: *Az egyház az idők viharában* i. m. 47.

¹¹⁶⁵ Kerületi bontásban: Tiszántúl: 53, Tiszáninnen: 32, Dunamellék: 33, Dunántúl: 45.

¹¹⁶⁶ Makkai László főszerk.: *Tanulmányok a Magyar Református Egyház...* i. m. 274.

¹¹⁶⁷ A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. szeptember 22–23. napjain és 1921. évi szeptember 24–25. napjain Pápa városában tartott rendes Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei. F. iskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921. 11-12.

¹¹⁶⁸ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. 195/1919.

magyarszentkirályi lelkész.¹¹⁶⁹ t valóban megfosztották lelkészi hivatalától 1920-ban. Perújítási kérelmét viszont 1921-ben elfogadták, és végül az egyház és az állam is felmentette.¹¹⁷⁰

A Tiszáninneri Református Egyházkerület leghíresebb – és talán legsúlyosabb – esete Rohoska József sárospataki f iskolai tanár, lelkész ügye volt. Rohoska József április 19-én írta a Népakarat 1. oldalán:

„Itt a felséges alkalom az szinte, szabad és nyílt színvallásra, a lelketek mélyén titokban él új hitvallás, új konfesszió proklamálására. Álljatok be az új rend új munkásai közé! [...] Vigyetek új szellemet, új lelket katedráitokba a feltámadás ünnepén! Hagyjátok el a test feltámadásáról s más egyéb ókori regékr l szóló unott papos frázisokat. Hirdessétek bátran és szabadon, hogy az igazi Krisztusi elvek, evangéliumi eszmények vannak ma teljesül ben. [...] Hagyjatok fel mindörökre a sötétséget terjeszt , butító babonassággal és régi papi ámítással. Támadjatok új életre húsvét reggelén s mondjátok meg annak a népnek, mely vallásához ragaszkodni kíván, hogy ti szakítani fogtok a régi középkori rendszerrel s életet, elevenséget, frissességet, szellemet kívántok bevinni a régi egyház romjain támadó új vallási közösségekbe. Egyebet nem tehettek! Ezt még megtehetitek. De ha haboznátok: vegyetek búcsut templomaitoktól, mert akkor úgy is hiába minden!”¹¹⁷¹

Err l a cikkr l fegyelmi tárgyalásán úgy nyilatkozott, hogy azért írta, hogy t és családját ne zaklassák, ne vegyék el lakásukat. Szerinte a cikk egyes túlzásait leszámítva „egy lázas lüktetés el adása a pataki „szabadelv teológia” világi papságról és dogmanélküli keresztyénségr l szóló hagyományos elveinek – ahogy most higgadtabban elolvasom.”¹¹⁷² Megnyilatkozása azért is érdekes, mert a kommunista elferdülést egyszer en a liberális teológiával magyarázza, illetve azért is, mert Rohoska nem csupán szimpatizál benne a komunnistákkal, hanem a lelkészeknek is a – mondjuk ki – keresztyénségt l való radikális

---

¹¹⁶⁹ Uo. 417. doboz. 20/1919.

¹¹⁷⁰ DREL 35. Gy r-Sopron-Pápai Egyházmegyeiratai c. Ügyviteli és közgy lési iratok 30. doboz.

¹¹⁷¹ SRKL PB-6. Tiszáninneri Református Egyházkerület bírósági iratok, 1–2. 1920. 1/a.

¹¹⁷² Uo.

letérést javasolja. Rohoska Józsefnek tulajdonítja Bojtor István azt a cikket is, melyben a szerző a kommunizmust Krisztus feltámadásának tartja.¹¹⁷³

Rohoska nemcsak tollával követte a proletárdiktatúrát. Bejelentkezett a kultúrnépbizottságnál, lelkészi jellegűt lemondott és az egyház szolgálatából kilépett.¹¹⁷⁴ A helyi tanítóképző szociológiai és társadalmi erkölcs tanára lett, elhagyva a Teológiát. Egy kemény marxista cikke is megjelent a helyi lapban.¹¹⁷⁵ A bukást követően az egyházi bíróság végül a hivatal viselését le véglegesen megfosztotta.¹¹⁷⁶ Ügyében 42 lelkész intézett perújítási kérelmet a Tiszáninneri Református Egyházkerülethez, de az Egyházkerület visszautasította, mondván, hogy ilyet csak valamelyik érdekelt fél tehet.¹¹⁷⁷ A Konventi Bíróság az első fokú ítéletet helybenhagyta. Tette ezt azzal az indoklással is, hogy Rohoska még a kommunizmus alatt, de valóban lemondott lelkészi jellegűt.¹¹⁷⁸ Rohoska Józsefnek a vére, Rohoska Zsuzsanna Zoványi Jenő felesége volt.¹¹⁷⁹

Barcza József Rohoska rehabilitációjára írt előadásában megvédi a teológiai tanárt, egyben igazolja védekezését. Rohoska Józsefben a „pataki szellem” gyermekét, a teológiai liberalizmus egyik képviselőjét véli felfedezni.¹¹⁸⁰

---

¹¹⁷³ Bojtor István: *Egyház a forradalomban. Adalékok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéhez, a Tanácsköztársaság idejéből*. I. Kézirat. Göncruszka, 1960. 36.

¹¹⁷⁴ SRKL PB-6. Tiszáninneri bírósági iratok, 2/a./2/1920.

¹¹⁷⁵ Az Egyházi Bíróság véleménye a cikkről: „Rohoska József ezzel a cikkével hirtelen lett saját egyházának hitéhez, árulást követett el saját egyháza ellen, amelyet az általa elfoglalt tanszékre azzal a küldetéssel alkalmazta, hogy hallgatóiból hitükhöz törhetetlenül ragaszkodó, buzgó lelkészeket neveljen.” Uo. 3.

¹¹⁷⁶ Uo. 1/a. 10/2/1920.

¹¹⁷⁷ Bojtor István: *Egyház a forradalomban*, i. m. 145.

¹¹⁷⁸ SRKL PB-6. Tiszáninneri bírósági iratok, 17/2/1920. és ZSL 26. fond 6. doboz. 28/1920. Özvegy Rohoska József visszaemlékezését lásd: Bojtor István, i. m. 166-170.

¹¹⁷⁹ Kovács I. Gábor, i. m. 157.

¹¹⁸⁰ Barcza József: Rohoska József progresszív nézetei 1918-1919-ben. *Sárospataki Füzetek*, Sárospatak, 2001. 1. sz. 31-41.

Tiszáninnenen Eötvös Ferenc ládházi lelkészt „kommunista üzelmei miatt” vették rizebe.¹¹⁸¹ Nyolc hónap börtönbüntetésre ítélték,¹¹⁸² egyházi téren pedig pénzbüntetést kapott.¹¹⁸³

Takács Béla alsódobszai lelkész április 16-án tanítói tanfolyamra jelentkezett, s fölajánlotta, hogy tanítói pályán kívánja az új rendet szolgálni. Emiatt a levél miatt indult fegyelmi eljárás ellene, de gyülekezetének tagjai, gondnoka, a községi bíró, a presbiterek mind-mind mellette vallottak. Elmondták, hogy a híveket ott tudta tartani a gyülekezetben, át tudta adni az egyház szeretetét mind a szószéken, mind a hétköznapokban. Pillanatnyi elhajlás volt ez, hiszen a papi földeket elvették, így jövedelme kapcsán a jövőben nehézségei támadhattak volna – ezért jelentkezett a tanfolyamra. Tanítani lelkészi szolgálata mellett szeretett volna – vallották.¹¹⁸⁴ Végül, ha minden igaz, felmentették.

Tiszántúlon a lelkészeknek egy hónapjuk volt a kollaborációra.¹¹⁸⁵ Ferenczy Gyulát nyugdíjba küldték hírhedté vált köszöntő szavai miatt. Ferenczy Gyula nyugdíjazása után az ORLE főtitkárságáról is lemondott. Közel tíz évig, mint vallástanár szolgált Debrecenben.¹¹⁸⁶

Rajta kívül Baltazár Dezső is feljelentették, meg is indult ellene az eljárás, de ezt nem felmentették, hanem az ellene indult eljárást érvénytelenítették. Egy másik esetben is ejtették a vádat. Porzsolt Lajos tiszabezdédi lelkész „néptanácsi” elnök volt, s ezt az egyházi javak lefoglalásában is részt vett. Nem a kollaboráció volt az egyetlen gond: a parókiát bérbe adta, a háborús segélyt pedig kétszer vette fel. A bíróság megbizonyosodott róla, hogy nem volt bolsevik, így a vádat ejtették.¹¹⁸⁷ Kutas Bálint törökszentmiklósi lelkészt állásából való

---

¹¹⁸¹ 1920. február 13-án értesítik erről a miskolci gyülekezetet. SRKL, R. B. II. 6/6. Miskolc, egyházközségi iratok, 1917–1920.

¹¹⁸² Az 1920-as évek második felében került vissza Ládházára. 1945 után újra belépett a kommunista pártba. Bojtor István, i. m. 160-162.

¹¹⁸³ Bojtor István, i. m. 140.

¹¹⁸⁴ SRKL, Alsó-Zempléni Bírósági iratok I. 1897–1923. R. E. VII. 1/7. 14/4.

¹¹⁸⁵ A tiszántúli fegyelmi eljárásokról lásd: Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés”, i. m. 191-193.

¹¹⁸⁶ Kovács I. Gábor, i. m. 64.

¹¹⁸⁷ TTREL I. 32. Felső-Szabolcsi c. Bírósági iratok 7. doboz 1919–1921. 71/B/1921.

elmozdításra és félnyugdíjra ítélték. Ezen a Konventi Bíróság annyit változtatott, hogy fél helyett egész nyugdíjat kaphatott.¹¹⁸⁸

Valószínűleg több fegyelmi eljárást delegáltak az Alsószabolcs-Hajdúvidéki Református Egyházmegyébe. Ott foglalkoztak ugyanis Andrási Kálmán téglási, Fábián Sándor szeghalmi, a fent említett Porzsolt Lajos tiszabezdédi, Rácz Jenő gergelyugornyai és Szász Imre monostorpályi lelkész bírósági eljárásával. Jelentését ugyanitt az alsószabolcsi-hajdúvidéki esperes a következőképp összegzi: „Jól és érzéssel kell megállapítanom, miszerint egyházmegyénk papi státusában – legalább tudtommal – senki meg nem ingott és nem tért le arról az alapról, melyet számára a Mester kijelölt.”¹¹⁸⁹

A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem jegyző könyve öt teológushallgatót említ meg, akik részt vettek a rendszer építésében.¹¹⁹⁰

Dunamelléken három ügyről tudunk a fiatal fővárosi lelkészek ellen indított eljárásokról kívül. Felsőre (Külső-Somogyi Református Egyházmegye) Kájel István lelkész március 23-ai ünnepségen palástban szónokolt. Először háromezer korona pénzbüntetésre és háromévi magasabb egyházi tisztségbe való választás alóli eltiltásra, majd végül csak feddésre ítélték, hiszen a bíróság megállapította, hogy Kájelnek felkínáltak egy tanfelügyelői állást, de lelkészségéről nem mondott le. Március 23-án kívül pedig nem tartott kommunista beszédet.¹¹⁹¹ Závory Elek kápolnásnyéki helyettes lelkészt a csendesség tartóztatása a kommunista mozgalomban való részvételért.¹¹⁹² Fábián Dénes kispesti lelkészt 1200 korona büntetésre és három évig magasabb egyházi tisztségbe való kizárásra ítélték, valamint 1711 K 50f. eljárási díj megfizetésére kötelezték.¹¹⁹³

---

¹¹⁸⁸ ZSL 26. fond 4. doboz, 102/1921.

¹¹⁸⁹ Bartha László szerk.: *1920. augusztus 17-én, Debrecenben tartott Közgyűlés. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Református Egyházmegye Jegyző könyve.* Hajdúnánás, 1925, 7.

¹¹⁹⁰ Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban i. m. 258–259.

¹¹⁹¹ RL A/10./a. Tolnai Egyházmegyei Bírósági iratok 9. doboz.

¹¹⁹² RL A/1 b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 846/1919.

¹¹⁹³ RL A/1. e. Bírósági iratok, 8. doboz 1920. 70/1920.

A budapesti református direktórium vezet it, Benk Istvánt¹¹⁹⁴ rosszallásra, Fiers Eleket feddésre, Deme Lászlót a feddés mellett két évre a lelkészi választhatóság alóli megfosztásra ítélték.¹¹⁹⁵ Benk és Fiers ellen végül a parókiális jog megsértése volt az ítélet tárgya. Ezzel zárult ügyük 1921-ben. Valószínűleg a f városi egyházközségen belül rendezték a kérdést, hiszen már 1920. áprilisban olvassunk arról a *Kálvinista Szemlében*, hogy a f városi direktórium tagjaival szemben a budapesti egyháztanács további vizsgálatot nem indítványoz.¹¹⁹⁶ Deme László védekezése szerint az egész eseménysor „az egyház akciószabadságának biztosítása érdekében” történt.¹¹⁹⁷ Gombos Ferenc lakhelye ismeretlen lévén a kérdést elnapolták. Dr. Papp Gyula, Szalai Lajos és Victor Erzsébet esetében azt írták, hogy magatartásukkal ténylegesen elviselhetőbbé próbálták tenni a helyzetet, és nem zárják ki, miszerint minden tevékenységük mögött az óvás, a súlyosabb atrocitások elkerülése állt.¹¹⁹⁸

Dr. Patay Pál vallástanárt „rosszallásra ítélték”. A törvények egyértelmű megsértésén túl súlyos egészségi állapotát számították be enyhítésül. Patay Pál 1919. szeptember 4-én le is mondott vallástanári állásáról.¹¹⁹⁹

A f városi egyházközség igazolóbizottságának jelentésében leírták, hogy „nem felelősség nélküliek” az idősebb lelkészek, hitoktatók, világi vezetők sem, akik a gyülekeken és a mozgalom segítésében részt vettek.

Nagy Ferenc esperes javasolta, hogy Mády Gyulát helyezték el Újpestről. Deme Lászlót, Gombos Ferencet, illetve Varga Antalt, aki vörös parancsnoknak állt, és Garacz Imrét, aki le is mondott, a lelkészi oklevelüktől foszták meg. Javaslatára nem aratott nagy sikert.

---

¹¹⁹⁴ Benk István és társai perét részletesen feldolgozta Molnár Sándor Károly: Benk István és a Tanácsköztársaság. *Egyháztörténeti Szemle*, 2013. 2. sz. 20–49.

¹¹⁹⁵ ZSL 84. fond. Deme László iratai 1. dob. Pesti Református Egyházmegyei Bíróság 1921. január 13–14-i ítélete.

¹¹⁹⁶ *Kálvinista Szemle*, I. évf. 4. sz. 1920. április 25. 5–6.

¹¹⁹⁷ Ennek részletes ismertetését már megírtam az egyházi életről szóló fejezetben.

¹¹⁹⁸ ZSL 84. fond. Deme László iratai 1. dob. Pesti Református Egyházmegyei Bíróság 1921. január 13–14-i ítélete.

¹¹⁹⁹ RL A/1 b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 883/1919.

Valószínű, hogy nem találtuk meg az összes eljárás írásos emlékét, nyomát. Néhol nagyon precízen vezették a bírósági iratokat, máshol pedig kevésbé. Sokszor nem találunk indoklást. Például Rácz Jenő gergelyugornyai lelkészt rosszállásra ítélték 1922-ben, de nem tudni, milyen ügy miatt.¹²⁰⁰ Lehet, hogy összeszólalkozott egy presbiterrel, de az is lehet, hogy tagja volt a helyi direktóriumnak.

Az indoklások hiányából adódott az az érdekes eset, ami Mózes Istvánnal történt meg. Őt 1927-ben nagydobosi lelkészként állásából felfüggesztették, mert több helybeli lakossal fizikai atrocitásba keveredett, s eltitkolta azt, hogy a helyi tanítónál elvette feleségül, s gyermekük született 7. hónapra.¹²⁰¹ Huszonöt évvel később, 1952-ben a volt lelkész kérte a Konventi Irodától nyugdíjának felemelését, mert szerinte azért ítélték el, mert egy „kommunizmusban blamált tanítónál” vett el, és a csendességet rágalmazta egy képviselőválasztás kapcsán. Ám a fegyelmi ügyet megvizsgálták, és rájöttek, hogy a levelében foglaltak korántsem igazak. Ellenben kiderült, hogy miközben a tanítót pofozta, „kommunista gyűjtogatónak” nevezte. Ezért a nyugdíját nem emelték föl.¹²⁰²

IX. 1. 2. Eljárás Jánosi Zoltán ellen¹²⁰³

Jánosi Zoltán 1868-ban született Nagylétán. Apai nagyapja krétai görög volt, Joannides Konstantin.¹²⁰⁴ 1894-ben, mint debreceni kollégiumi szenior utazott Torinóba, hogy is hazakísérje Kossuth koporsóját. A kánai csodáról írt 1909-ben megjelent prédikációjában már korán megszólaltatja baloldaliságát:

---

¹²⁰⁰ ZSL 26. fond 6. doboz. 02/1922.

¹²⁰¹ ZSL 26. fond 5. doboz. 10/1927.

¹²⁰² Uo. 8/1952.

¹²⁰³ Életének elemzését v.ö.: Tóth Endre: Jánosi Zoltán életműve. Esze Tamás szerk.: *Egyháztörténet*. II. (V.) évfolyam, 1959, 1–2. füzet. Református Egyetemes Konvent, Bp., 3–46.

¹²⁰⁴ TTREL I. 1. d. Bírósági iratok, 1. doboz. 1918–1939. 372.

„Én csak egy vallást ismerek, az Isten is csak egy vallást ismer, azt, amely új világot teremt, új embert és új emberiséget, új egyént és új társadalmat. Ez az Isten-ország vallása. És hogyha ez megvalósul, akkor érdemes lesz élni az életért. Az emberek majd úgy élnek együtt, mint az Isten gyermekei és egymásnak testvérei: szeretetben, igazságosságban, egyenlőségben, szabadságban, békességben. Nem lesz többé osztályharc, mert nem lesznek osztályok. Nem lesz többé háború, mert nem lesznek népuszítók, háborúság-szítók.”¹²⁰⁵

A prédikációban kiviláglik, hogy a szociális tanokat milyen egyszerre köti össze az enthüziizmussal. Engels teóriája helytálló a fenti idézet kapcsán, miszerint „minden osztály, amely nyílt harcban áll az uralkodó osztállyal, a hagyományos vallásrendszer ereinek értelmezését fejleszti ki.”¹²⁰⁶ Még Tóth Endre is visszafogottan ugyan, de elismeri: „teológiája bajosan sorozható bármelyik hivatalosan nyilvántartott teológiai irány vonalába.”¹²⁰⁷

Jánosi hajdúsámsoni, majd debreceni lelkész volt, s ott aktív közéleti életet élt. Így kerülhetett sor arra, hogy 1918 elején a Debrecen I-es választókerületben a Károlyi-párt és a szociáldemokraták nem állítottak jelöltet, hanem Jánosit támogatták.¹²⁰⁸ 1918. október 25-én a Nemzeti Tanács tagjai között találjuk. „November 12-én lesz a szocialisták hozzájárulásával a belügyi politikai államtitkár, s e minőségben működik egészen a proletárdiktatúráig.”¹²⁰⁹

A Tanácsköztársaság idején a debreceni Közalkalmazottak Szakszervezetének főtitkára és az Írók Tanácsának elnöke lett. A színházban sorra tette Absolon című drámáját.¹²¹⁰ Húsvétkor a Nagytemplomban prédikált, analógiát emelve a nép és Krisztus feltámadása közé. Ám Debrecenben a kommün alig egy hónapig tartott – Jánosit a román

---

¹²⁰⁵ Papi dolgozatok X. kötetében, 1917-ben jelent meg a prédikációja. Idézi Tóth Endre: *Jánosi Zoltán életrajza*, i. m. 4.

¹²⁰⁶ Csak elszigetelt esetekre, inkább személyekre nézve állja meg a helyét gondolata, s nagyvonalakban nem válik igazgá. Gondoljunk csak a magyar protestantizmusra, amely *de facto* ellene mond a Habsburgoknak évszázadokig és szilárd marad hitvallásában. Bidet, Jacques: Engels és a vallás. In *A filozófia és a vallás* i. m. 287.

¹²⁰⁷ Tóth Endre: *Jánosi Zoltán életrajza*, i. m. 46.

¹²⁰⁸ Uo. 37.

¹²⁰⁹ Uo. 42.

¹²¹⁰ Uo. 43-44.

hatóságok internálták, előbb Fogarason, majd Brassóban.¹²¹¹ 1920 szén szabadult, de 1921 augusztusáig Nagyváradon maradt. Ezért távollétében felfüggesztették állásából, s ezzel tanácsbírói tisztje is megszűnt.¹²¹²

Az ellene indított fegyelmi eljárást 1921-ben Tiszáninnenen tárgyalták. Jánosi véd iratában megtámadta Baltazárt, akit korábban már felmentettek. Jánosi szerint nem tudtak minden tényt számba venni. Megkérdezte, hogy a püspök szerkesztésében megjelenő *Lelkészegyesület* kommunista tendenciájú cikkeiért Baltazár mennyire tehetőse.¹²¹³ Jánosit nem fosztották meg a lelkeszi jellegétől, hanem csak a debreceni állásától.¹²¹⁴ Figyelembe vették a zavaros korszak sodró hatását és „szélső irányzatra hajló természetét”. Remélik, Egyházának jó szolgája lesz a jövőben – ezért döntöttek úgy, hogy nem a legsúlyosabb ítéletet hozzák.¹²¹⁵ 1922-ben Debrecenben radikális programmal újra országgyűlési képviselővé választották, mint pártonkívüli szociáldemokrata foglalt helyet.¹²¹⁶ Belépett az MSZDP-be, de ettől a mandátumától fegyelmi miatt megfosztották.

1922. szeptember 17-től Füzesgyarmaton lelkesz, de ott rabnak érezte magát.¹²¹⁷ Oda került, ahol a tantestület bátran kiállt Isten mellett a 133 napban. Jánosi ott szolgált 1942-ben bekövetkezett haláláig.¹²¹⁸

Tíz évre rá Péter János rehabilitálta¹²¹⁹ – valószínűleg heroizálási szándékkal. Először a Konvent rendelte el a perújítást. Majd az 1921. november 15-én hozott határozat ellen 1952. október 7-én összeültek, Péter János és Erdei Ferenc elnöklése alatt, jelen volt

---

¹²¹¹ Uo.

¹²¹² TTREL I. 1. d. Bírósági iratok, 1. doboz. 1918–1939.

¹²¹³ SRKL, PB-7. Tiszáninneneni bírósági iratok, 1921. 4. 1921. július 5–6. 1. Jánosi Zoltán debreceni lelkesz fegyelmi ügye.

¹²¹⁴ Tóth Endre: *Jánosi Zoltán életrajza*, i. m. 43-44.

¹²¹⁵ Uo.

¹²¹⁶ Uo. 45.

¹²¹⁷ Jánosi Zoltán füzesgyarmati szolgálatáról lásd még: Baráth Béla Levente szerk.: *Krónika az ezredfordulón. Tanulmányok és adatok a Füzesgyarmati Református Egyházközség történetéhez*. Füzesgyarmati Református Egyházközség, Debrecen-Füzesgyarmat, 2003. 34.

¹²¹⁸ TTREL I. 1. d. Bírósági iratok, 1. doboz. 1918–1939.

¹²¹⁹ ZSL 84. fond. Deme László iratai 1. doboz. 12b. lap. Terjedelmes anyagot gyűjtöttek össze Jánosi Zoltánról és peréről. Lásd TTREL I. 1. d. Bírósági iratok, 1. doboz. 1918–1939.

még Ferenczy Károly is. 1952. október 21-én az 1921-es ítéletet hatályon kívül helyezték, és Jánosi Zoltánt felmentették.¹²²⁰

IX. 1. 3. Eljárás Nádházy Bertalan ellen

Nádházy Bertalan 1884. június 3-án született a Zemplén vármegyei Kistoronyán, egykori nemesi családban.¹²²¹ Sárospataki diák volt, majd Sátoraljaújhelyen érettségizett a piarista gimnáziumban.¹²²² A teológiát Sárospatakon kezdte, majd Debrecenben végezte. 1906–1907-ben exmisszus volt Békésen, majd ugyanott segédlelkész 1907–1909-ben. 1907-ben kápláni vizsgát tett, s rövid ideig Makón is szolgált.¹²²³ Egy forrás szerint Vészt is.¹²²⁴ Érettségijét, I. és II. lelkészképesítést is elégséges eredménnyel szerezte.¹²²⁵ 1909-ben lelkési oklevelet kapott. Helyettes lelkész volt Békésen (1909–1910), majd 1910. július 1-jétől battonyai lelkipásztor lett. Ebben az évben kötött házasságot Vintze Mártával, Vintze Ödön békési lelkész lányával. 1913–1915 között a Békés-Bánáti Egyházmegyeiskolátogatója lett,¹²²⁶ 1915. dec. 16. – 1917. október 24. között katonai szolgálatot teljesített az 5. honvéd gyalogos ezrednél,¹²²⁷ kitüntetést is szerzett. Csanád vármegye törvényhatósági bizottságának 1913-tól volt a tagja.¹²²⁸ Petrovics György makói kormánybiztos 1919. februárban kormánybiztosnak ajánlotta Nádházy Bertalan szociáldemokrata párttagot. A belügyminiszter ki is nevezte volna, de a lelkész nem fogadta el a tisztséget.¹²²⁹ Három gyermeke született; kettő élte meg a felnőttkort: Éva dr. Farkas Pál debreceni lelkész felesége, Judit pedig diósgyőri tanítónő lett.¹²³⁰

---

¹²²⁰ Id. Gaál István volt az ügyész. TTREL I. 1. d. Bírósági iratok, 1. doboz. 1918–1939.

¹²²¹ SRKL Diósgyőri-Vasgyári Református Egyházközség, R. A. VIII. 2/1.

¹²²² Benke György: *Akik el ttiünk jártak*. 2. k. Szerkesztés kiadás. Mezőkövesd, 2007, 112.

¹²²³ Uo. 112.

¹²²⁴ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. c. Esperes által külön kezelt iratok. 18. doboz. 1908–1920. 79/1917.

¹²²⁵ Uo.

¹²²⁶ Uo.

¹²²⁷ Benke György: i. m. 112.

¹²²⁸ SRKL Diósgyőri-Vasgyári Református Egyházközség, R. A. VIII. 2/1.

¹²²⁹ Petrovics György: i. m. 90.

¹²³⁰ SRKL Diósgyőri-Vasgyári Református Egyházközség, R. A. VIII. 2/1.

A Tanácsköztársaság idején Nádházy Bertalan battonyai lelkipásztor volt talán a leginkább kompromittált személy a lelkészi karból.¹²³¹ 35 évesen a helyi 14 tagú direktóriumnak lett az elnöke. Tevékenysége az egész járásra kiterjedt, tagja volt a testületnek Orbán Ferenc 51 éves református tanító is, aki „a szocialista agitáció f szervezője volt”.¹²³²

Takács László er tlenül próbálja megmagyarázni ezt a battonyai felülreprezentációt: „Szembet n jelenség a református vallású értelmiség aktivitása. Magyarázatul arra kell gondolnunk, hogy a lelkész és felekezeti néptanító mindig közel állt az egyszer emberekhez, nem egyszer azok közül emelkedett ki. A református egyház pedig a korabeli Battonya legszegényebb egyháza volt, hiába igyekezett a vagyonosabb római katolikus, vagy görögkeleti egyházakkal lépést tartani.”¹²³³

Nádházy nem vonta ki magát az eseményekből: birtokfoglalásra, a szocialista pártba való belépésre buzdított, érvelt a kommunizmus mellett, ahogy fogalmazott: „Az igaz eszméket a szép szó mellett ököllel is hirdetni kell!”¹²³⁴

A battonyai lelkész a diktatúra bukása után jelentette az esperesnek, hogy anyagi kár nem érte a gyülekezetet, az istentiszteletek, a vallástanítás zavartalanul folyt tovább.¹²³⁵ Saját bevallása szerint a diktatúra rendeleteit nem hajtották végre. Nem likvidáltak senkit semmit, a régi hatósági embereket a helyükön tartották. Mikor megkapta a túszejtési rendeletet, széttépte.¹²³⁶ Csanád vármegye megszállása után április 27-én Aradra menekült. Másnap elfogták, kihallgatták, majd egy hét után Belgrádba küldték, egy hónappal kés bb pedig Szemendriába internálták.¹²³⁷ Másik forrásunk szerint a franciák elfogták és

---

¹²³¹ A battonyai eseményekről részletesen írt: Takács László: Battonya a Tanácsköztársaság idején. In *Tanácsköztársaság Békés megyében* i. m. 288–303.

¹²³² Uo. 288–289. Orbán Ferenc battonyai református tanítót vétkesnek mondják ki, pénzbüntetésre ítélik. TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 3. doboz. Battonya, 1893–1922. 3/1920.

¹²³³ Takács László: i. m. 292.

¹²³⁴ Uo.; Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 43.

¹²³⁵ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 3. doboz. Battonya, 1893–1922. 4/1920.

¹²³⁶ Uo. 4. doboz. Battonya, 1922–1941. 28/1919. 5.

¹²³⁷ Takács László: i. m. 297.

Temesváron internálták.¹²³⁸ 1920. szeptemberben a magyarországi bíróság további négy hónap börtönbüntetésre ítélte.¹²³⁹ Egyik forrásunk szerint „Nádházy Bertalan a Dunántúlra költözött, közéleti, társadalmi aktivitása megtört.”¹²⁴⁰ De ez korántsem volt igaz, internálása után visszatért szolgálati helyére. Első battonyai levele 1920. február 4-én való, a fent említett esperesnek írt jelentés.

Az egyházi bíróság 1921. január 12-i ítélete hivatalvesztés volt, félnyugdíjjal.¹²⁴¹ Másodfokon helyben hagyták az első fokú ítéletet.¹²⁴² Egy másik forrásunk szerint másodfokon megváltoztatták, és csak pénzbüntetésre ítélték. Tették ezt azért, mert az állami bíróság négy hónap börtönre és egy év hivatalvesztésre ítélte. Mivel ezeket már letöltötte, ezért szabadon engedték. Ezt figyelembe véve lett csak pénzbüntetés a másodfokú egyházi ítélet.¹²⁴³ Utóbbi forrásunkat támasztják alá a további tények is.

1921. szeptember 9-én a felfüggesztés végleg megszűnt, és visszatérhetett állásába. 1921-ben biztosan elfoglalta régi lelkészi hivatalát,¹²⁴⁴ s ez évben Battonyán képviselő-testületi tag lett.¹²⁴⁵

Végül Nádházy helycserével elkerült a Diósgyőri-Vasgyári Református Egyházközségbe. Egy battonyai presbitériumi jegyzőkönyvet találtam 1925. március 19-én keltezéssel a diósgyőri gyülekezet levéltári anyagai között. A következőképpen jellemzi a lelkészt: „A forradalmakban csak jót és nemeset akart, s a rendnek volt a híve, mégis az üldöztetés nehéz útját kellett megjárnia. 1921-ben átvéve ismét hivatalát, minden melléktekintet nélkül az egyház szolgálatában igyekezett exponálni gyülekezetünket

---

¹²³⁸ TTREL I. 29. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. I. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 4. doboz. Battonya, 1922–1941.

¹²³⁹ Mivel a Battonyai Egyházközség 1918. március és 1920. február közötti iratai hiányoznak, nehéz rekonstruálni egyrészt Nádházy életének ezen epizódját, másrészt azt, hogy a gyülekezeti élet hogyan alakult ekkoriban. Lásd uo. 3. doboz. Battonya, 1893–1922.

¹²⁴⁰ Takács László: i. m. 297.

¹²⁴¹ A Békésbánati Református Egyházmegye... i. m. 17.

¹²⁴² Tiszántúli Református Egyházkerületi Közgyűlés 1919, 1920, 1921. jegyzőkönyvei. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1923. 1921:650. sz. határozat.

¹²⁴³ TTREL I. 29. Békés-Bánati Egyházmegye iratai. I. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 4. doboz. Battonya, 1922–1941. 73/1921.

¹²⁴⁴ SRKL Diósgyőri-Vasgyári Református Egyházközség, R. A. VIII. 2/1.

¹²⁴⁵ Uo.

megegyeztetni, amely munkáját a presbyterium egész támogatása segítségével áldással koronázta az Isten.”¹²⁴⁶ A Diósgyőr-Vasgyári Egyházközség lelkészének, Dr. Szarka Gyulának épp fegyelmi ügye volt, ezért kapóra jött a helycsere.¹²⁴⁷ Mivel Battonyán Nádházyt is újabb támadások érték, belement a cserébe. Hogy pontosan mikor történt, arról egymásnak ellentmondó adataink vannak. Benke György szerint 1927-ig volt battonyai lelkész, és 1925-től volt vasgyári.¹²⁴⁸ 1925-ben az esperes már beszámolt érkezéséről.¹²⁴⁹ 1926. január 25-én írta első levelét Diósgyőrbe.¹²⁵⁰

Az 1927-es alsóborsodi lelkészértekezleten már arról tartott előadást, hogy miként tudná az egyház megérinteni a munkásságot.¹²⁵¹ Új helyén templomot épített, 1930-tól Alsóborsodi Egyházmegyei főjegyző, 1935-től egyházkerületi jegyző, 1937-től zsinati póttag. Borsod vármegye és Diósgyőr képviselő-testületének tagja. Felesége halálát követően újra nősül Búzás Rózsával. 1935-ben a gyülekezet főgondnokának a Kormányzó fiát, Horthy István vezérigazgatót, későbbi kormányzó-helyettest választották meg.¹²⁵² A második világháború után az egyesített Borsodi Egyházmegyének lett első esperese Péter János püspöksége idején, 1952-től 1956. január 10-én bekövetkezett haláláig.¹²⁵³

---

¹²⁴⁶ Uo.

¹²⁴⁷ ZSL 26. fond 6. doboz. 18/1928.

¹²⁴⁸ Benke György: i. m. 112.

¹²⁴⁹ „Dr. Szarka Gyula vasgyári lelkész úgy látta jónak, hogy tusakodások, önismeret és vizsgálat után lelkészi állását valakivel elcserélje. Miután a battonyai lelkész – Nádházy Bertalan – a cserére alkalmas lelképásztor jelentkezett – s miután a törvényben megkívtatott beleegyezési nyilatkozatok birtokomban voltak – szíves örömmel egyeztem bele a cserébe.” In Kiss Albert szerk.: *Az Alsóborsodi Református Egyházmegye 1925. június hó 4-én Miskolcon tartott tavaszi rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve*. Miskolc, 1925, 8.

¹²⁵⁰ SRKL Diósgyőr-Vasgyári Református Egyházközség, R. A. VIII. 2/1.

¹²⁵¹ Kiss Albert szerk.: *Az Alsóborsodi Református Egyházmegye 1927. október hó 12-én Miskolcon tartott őszi rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve*. Miskolc, 1927, 29.

¹²⁵² SRKL Diósgyőr-Vasgyári Református Egyházközség, R. A. VIII. 2/1.

¹²⁵³ Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. Ladányi Sándor szerk.. 3. jav. b. v. kiadás. MRE Sajtóosztálya, Bp., 1977, 94. Érdekes adalék, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában jelenleg semmilyen iratanyagban nem lelhető fel a neve. A Tiszáninneni Egyházkerület területén létrejött Egyházmegyeiratainak levéltári részéről nincs információnk. Sem Sárospatakon, sem Debrecenben nem tudtak róla. Életének ez az izgalmas, de forráshiányos része további kutatásokra adhat lehetőséget.

IX. 1. 4. Eljárás Zoványi Jenő ellen

Zoványi Jenő már 1919 előtt kikerült az egyházi kötelékből. Zoványi 1865. szeptember 11-én született Szilágyzoványon, édesapja osztrák római katolikus családból való Krausz Ferenc Róbert, édesanyja Szegedy Piroska volt. Zoványi Jenő a Zilahi Református Gimnáziumban érettségizett, utána Nagyváradon a Papneveldebe iratkozott be, ahonnan egy hónap után lépett ki. 1883-1887 között Sárospatakra járt. Utrechtben vált a liberális teológia feltétlen hívévé. Lelkész volt Kolozsvárott, Tiszaföldváron, 1901-től sárospataki teológiai tanár. 1912-ben elmozdították onnan, 1914-től Debrecenben tanított, 1917-1918-ban dékán is volt.¹²⁵⁴ A neves egyháztörténész már a Tanácsköztársaság előtt, 1917-ben botránnyosan szólt Kálvinnról, s ezzel kiváltotta az egyházi közvélemény haragját. Zoványi a Radikális Párt tagja volt, a szekularizációról, annak fontosságáról tartott előadást.¹²⁵⁵ Liberális teológus volt, aki a konfesszionalizmust anakronisztikusnak tartotta, így lenézte a Baltazár-féle vonalat.¹²⁵⁶ Élete és hosszúra nyúlt persorozata a századelő teológiai vitájának érdekes fejezete, főleg, hogy a liberális irányhoz tartozó Zoványi, ahogy Jánosi is, hogyan jutott végül közelebb a marxista tanokhoz.

1919. március 23-án megjelent cikkében pedig a vallásoktatás ellen kelt ki, marxistábban a marxistáknál. Szerinte egyrészt a felekezeti oktatás akadályozója a fejlődésnek és a nemzeti egységnek. Másrészt a hittan által győzelem érvényesül, és beoltják a gyerekekbe a „csodahit képtelenségét”, és az ezzel járó zavart és ingadozást.¹²⁵⁷

Tagja volt a Tanítói Szakszervezetnek, mely március 21. után testületileg lépett be az MSZP-be. Beválasztották a szakszervezet végrehajtó bizottságába, elnöke volt egy lakásügyi bizottságnak is (többet maga sem tudott erről), és a propaganda-eladások rendező bizottságnak.¹²⁵⁸ „Erre voltam legkevésbé alkalmas, mindig undorodtam a reklámtól

---

¹²⁵⁴ Kovács I. Gábor, i. m. 156-160.

¹²⁵⁵ Zoványi Jenő: *Dávid harca Góliáttal*. Zoványi Jenő emlékiratai. RL C/101. Zoványi Jenő iratai. Személyes iratok, 1 doboz.

¹²⁵⁶ A körülötte kialakult botránny részletezi és egyes személyekkel kapcsolatos negatív véleményét ismerteti: Zoványi Jenő: Sárospataki és debreceni küzdelmeim az egyházi hatalmasságokkal. RL C/101. 1. dob.

¹²⁵⁷ Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban i. m. 330-331.

¹²⁵⁸ Zoványi Jenő: *Dávid harca...* i. m. 297-299.

és propagandától. Mindazonáltal a párttitkár kérésére összehívtam ezt a bizottságot, mert tájékoztatni kívánta azt a teendőre. Nem jött el a gyűlésre. Én se hívtam össze többet.”¹²⁵⁹ Unokatestvére, gyámjának fia volt az ekkor befolyásos Bölöni György író, újságíró.¹²⁶⁰

Zoványi életrajzában leírta, hogy nem értett egyet Ferenczy Garbainak írt üdvözlő iratával, fel is szólalt ellene, de végül megszavazta. Deme László viszont ezzel ellenkezően írt az esetről: „Ferenczy Gyula dr. indítványára, Zoványi Jenő dr. értekezési támogatásával egy határozatot hozott...”¹²⁶¹

A tiszántúli püspök 1919. április 28-án utasította a teológiai hallgatókat, hogy Zoványi kurzusait ne látogassák, mert azt nem számolják be a tárgyak közé, és tárgyainak hallgatóit nem engedik legációba. Augusztus 1. után Zoványit állítólag letartóztatták.¹²⁶² 1919. október 20-án a debreceni törvényszék 1 év 6 hónap börtönre ítélte, melyet másodfokon 3 hónapra mérsékeltek.¹²⁶³ Menesztve állásából, az Egyházban palástvesztésre ítélték. 1920-ban megfosztották lelkészi jellegétől, 1922-ben pedig nyugdíjazták, és a lelkészi nyugdíját is megvonták tőle. A Debreceni Egyetem Igazolóbizottsága elvileg az üdvözlő szöveget és annak körülményeit vizsgálta, de Zoványi Jenő t mégsem igazolták. Az Egyetemi Tanács csak rosszallásra ítélte, ám a többi tevékenysége ennél súlyosabb büntetést vont maga után.

Zoványi Jenő t 1945 után rehabilitálták,¹²⁶⁴ 1952-ben kandidátusi címet adományoztak neki, amit nem fogadott el. 1956-ban megkapta a történettudományok doktora címet. 1958-ban hunyt el.¹²⁶⁵

---

¹²⁵⁹ Uo. 299.

¹²⁶⁰ Kovács I. Gábor, i. m. 157.

¹²⁶¹ Deme László: *Visszatekintés...* i. m. 72. Lásd még: Tóth Endre: *A debreceni*, i. m. 60-68.

¹²⁶² *Kálvinista Szemle*, I. évf. 5. sz. 1920. május 2. 4.

¹²⁶³ Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban i. m. 353.

¹²⁶⁴ Zoványi életútjáról lásd Ladányi Sándor: Zoványi Jenő, 1865–1958. *Theológiai Szemle*, 1978. XXI. évf. 299–301.

¹²⁶⁵ Kovács I. Gábor, i. m. 160.

IX. 2. Tanítók

A lelkészek proletárdiktatúra alatti tevékenységének nem annyira vastkos a dossziéja, a tanároké, tanítóké annál inkább. Csak az Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyében 27 tanító ellen indítottak bírósági eljárást.¹²⁶⁶ A fegyelmi tárgyalások sokrétűek, így nem láttam értelmét mindegyiket szövegesen közölni. Példaként a dunamelléki fegyelmi ügyeket adom közre, az összes tanító és tanár ügyét pedig egy táblázatban közlöm, a Függelékben.¹²⁶⁷

A kecskeméti és gyönki gimnázium tanárai közül egy sem állt fegyelmi eljárás alatt.¹²⁶⁸ Több tanárral el fordult, hogy feljelentették, de végül felmentették őket a vádak alól. Így történt Kiskunhalas egyetlen fegyelmi alá vont gimnáziumi tanárával, Bernáth Lajossal, akit első fokon elítéltek, másodfokon viszont helybenhagyták a Kiskunhalasi Egyháztanács által beadott fellebbezést.¹²⁶⁹ Fekete Ignác uszódi tanító fegyelmi ügyét is megszüntették,¹²⁷⁰ Szüle László fokról pedig éppen ellenkezőleg derült ki: 17 éves fiával részt vett a kalocsai ellenforradalomban – így felmentették a vád alól.¹²⁷¹

Nagyobb árat fizetett Csabai István paksi tanító, akit először menesztettek állásából, majd pénzbüntetésre ítélték. A helyi MSZDP titkára, majd a Munkástanács elnöke volt – de az egyházakat érintő intézkedések enyhítésén dolgozott, s „a kommunistáktól üldöztetést, letartóztatást és huzamos fogságot szenvedett” – olvasható a Konventi Bíróság anyagaiban.¹²⁷² Másik forrásunk szerint járási elnök is volt.¹²⁷³ Harmadik forrásunk szerint, ami Tolnai Egyházmegyei irat, túszerzők összegyűjtésében vett részt és egyházát megtagadta.¹²⁷⁴ Mivel a Konventen ítélték el utoljára, azt tartjuk hitelesebb forrásnak.

---

¹²⁶⁶ 1920. augusztus 17-én, Debrecenben tartott Közgyűlés i. m. 1925, 273.

¹²⁶⁷ Mivel mindegyik Egyházkerületi és a Zsinati Levéltárt is átnéztem, ezért ez az összeállítás a legteljesebb eddig ismert táblázat, ami a fegyelmi alá vont tanítókat, tanárokat tárgyalja.

¹²⁶⁸ RL A/1 b. 202. doboz. 1919. évi iratok. 1204/1919.

¹²⁶⁹ RL A/1 b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 954/1919.

¹²⁷⁰ RL Bírósági iratok, A/1. e. 8. doboz 1920. 8/1920.

¹²⁷¹ Uo. 9/1920.

¹²⁷² ZSL 26. fond 2. doboz. 25/1923.

¹²⁷³ Marosi Tibor József: *Ellenforradalom Pakson és Tolnán 1919-ben*. Pákolitz István Városi Könyvtár, Paks, 2011. 8.

¹²⁷⁴ RL A/10./a. Tolnai Egyházmegyei Bírósági iratok 9. doboz. 21/1919.

Kunszentmiklóson két tanárt rosszallásra, egyet pedig feddésre ítélték. Ugyanitt Alföldy Károly f gimnáziumi tanárt felmentették, pedig a propaganda-tanfolyamon tartott előadást a szocializmusról.¹²⁷⁵

Balaskó Ilona és Sárközy Edit gombai,¹²⁷⁶ és Koncsics József¹²⁷⁷ bogyzslói tanítót helyükre elmozdították. Dr. Buday Dezső kecskeméti református jogi akadémiai tanár volt a kecskeméti direktórium elnöke, majd a közoktatásügyi népbiztosságnál vállalt állást, ezért munkahelyére felmentették.¹²⁷⁸ Csajághy Imre dunapataji tanító elhagyta szolgálati helyét, és faluról falura járva agitált az iskolai hittan és az egyházak ellen. Véglegesen megfosztották minden egyházi tisztségét. „Általában véres szájú kommunista módján viselkedett.”¹²⁷⁹

A budapesti egyházközségben három f gimnáziumi tanár: id. Szalay Károly, Fuxshoffer Dezső és dr. Peth István ellen indult fegyelmi vizsgálat.¹²⁸⁰ Szalay Károlyról említettük, hogy az agitátorképző tanfolyam előadója lett, egyben végezte a terepszemléteket a Pannonhalmán felállítandó nemzetközi tudósotthon tárgyában. Álnéven régóta írt egyházellenes munkákat, és tagja volt egy szabadkőmves páholynak, illetve a Galilei-körnek is. Ezért a bíróság egyházi hivatalviseléstől végleges eltiltásra ítélte, lelkesítő oklevelét érvénytelennek nyilvánította, és kötelezte a perkiöltség megfizetésére.¹²⁸¹ A Konvent helyben hagyta a palástfosztást, és választhatóságtól való ötévi megfosztásra ítélte.¹²⁸²

Nagykoroson Dr. Kovács Lajos igazgató, valamint Szép Lajos és Horváth József f gimnáziumi tanár elbocsátását kérték. Váczy Ferenc tanítóképezdeji igazgató, Székely

---

¹²⁷⁵ RL Bírósági iratok, A/1. e. 8. doboz 1920. 2/1-4./1920.

¹²⁷⁶ ZSL 26. fond 2. doboz. 40/1922.

¹²⁷⁷ Uo.

¹²⁷⁸ RL A/1. e. 8. doboz. 19/1920. Patay Pál visszaemlékezése szerint a halála után ítélték el, amit alátámaszt a Magyar Életrajzi Lexikon is. Patay Pál: A Magyar Református Egyház élete az 1918-as forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság idején. MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 74. doboz. 32.; Kenyeres Ágnes f szerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. kötet. A-K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 274.

¹²⁷⁹ RL Bírósági iratok, A/1. e. 8. doboz 1920. 4/1920.

¹²⁸⁰ RL D/7. 18. doboz. Vegyes iratok, 1880–1935.

¹²⁸¹ Uo.

¹²⁸² ZSL 26. fond 6. doboz. 55/1921.

Endre, dr. Juhász Vince tanár ellen fegyelmit kértek az állás alóli felfüggesztés mellé. Osváth Ferenc ellen fegyelmit indítottak.¹²⁸³ Hogy velük pontosan mi történt, nem tudni.

Rabb Ambrus ordasi tanítót véglegesen eltiltották a pályától. Nagy Gyula és,¹²⁸⁴ Szalay Károly kápolnásnyéki¹²⁸⁵ tanító ellen fegyelmi ítéletet hoztak, de okát nem tudjuk. Ugyanígy vagyunk Gömbös Rezs né pátyi tanítón fegyelmi ügyével is.¹²⁸⁶

A Tolnai Egyházmegyei Bíróság Müller Menyhértet súlyosan elmarasztalta b npártolás, folytatólagos zsarolás vádjával. Az állami bíróság még 2,5 évi fegyházra, 5 év hivatalvesztésre, politikai jogainak erre az id re való elvesztésére ítélte. Csak valószínűsíthetjük, hogy a kommunizmus alatti tevékenység játszott közre, de bizonytalanok vagyunk benne.¹²⁸⁷

A többi egyházkerületben el fordult, hogy egyes tanítók, felbátorodva a változó id kön, ízléstelenül szólították meg a lelkészt.¹²⁸⁸ Kaposszentbenedeken viszont a lelképásztor kiállt a bíróságon a tanító mellett, aki a Munkástanács vezet je volt. A lelkész elmondása szerint hitét megtartotta, egyházához h maradt.¹²⁸⁹

Öcsödön két tanítót ítéltek el: Páczy Mihály pénzbüntetést, Tóth Erzsébet állásától való megfosztást kapott.¹²⁹⁰ El bbi a Munkástanács elnöke is volt, de az egyházat nem károsította meg, rendzavarás nem volt. Közben kollégájukat, a szintén öcsödi református tanítót, Vígh Imrét lakásából kilakoltatták.¹²⁹¹

---

¹²⁸³ RL A/1 b. Püspöki iratok 9. doboz. 1921. évi iratok. 954/1919.

¹²⁸⁴ RL Bírósági iratok, A/1. e. 8. doboz. 1920. 32/1920.

¹²⁸⁵ Uo. 104/1920.

¹²⁸⁶ ZSL 26. fond 3. doboz. 41/1922.

¹²⁸⁷ RL Bírósági iratok, A/1. e. 8. doboz 1920. 104/1920.

¹²⁸⁸ DREL I. Egyházkerület iratai. b. Ügyviteli iratok 417. doboz.

¹²⁸⁹ Uo. 404. doboz. 1394/1919.

¹²⁹⁰ TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. b. igazgatási iratok. 8. doboz. 1918–1920. 4/1920.

¹²⁹¹ Uo. 319/1920.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a lelkészek, tanítók és tanárok közül arányaiban nem nagy számban vettek részt a szocializmus építésében. A Református Egyház pedig nem bánt el túlzottan szigorúan a kollaboránsokkal.

Példáink arról tanúskodnak, hogy a diktatúrában a szerepvállalás intenzitása eltér volt. Mintha több községben csak azért lett volna a tanító tanácstag, mert értelmiségi volt. El fordult, hogy kifejezetten kedvező viszonyult az egyházzal, máshol ellenkezőleg. A bírósági anyagokban több helyen nincs részletes szöveges indoklás, így lehetetlen kell mértékben rekonstruálni az eseményeket, hiszen több esetben nem derül ki, például a zsarolás *per definitionem* megtörtént, vagy inkább a kommunista rendszer alatti tevékenységet számították annak?

Dunamelléken 10-22 között mozgott az elítélt tanítók, tanárok száma, amit alacsonynak tarthatunk, s ezzel nyomban rá is cáfoltunk Kádár Imre korábban idézett véleményére, miszerint az Egyház nem bírta volna ki, ha minden érintett lelkészt és tanítót elítélnék.

1920. december 24-én a kormányzó széles körű amnesztiát adott az 1918–1919-es tevékenység miatt elzártnak. „Ezzel megtörtént a forradalmi időszak büntető jogi likvidálása is” – zárja könyvét Gratz Gusztáv.¹²⁹²

---

¹²⁹² Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora* i. m. 340.

X. A Tanácsköztársaság utóélete

X. 1. A korszak utóélete az állami hivatalos megemlékezésekben

1919 azért volt fontos hivatkozási pont a Horthy-korszaknak, mert a nemzetközi bolsevizmus ellenében határozta meg magát. Ezt nem szabad elfelejteni a II. világháborúba való belépés elemzésekor. Nem választották élesen külön 1918 eseményeit, a kettő az akkori közgondolkodásban szerves egészet alkotott. Hiszen Károlyi Mihály erősen balra húzó, antimilitarista republikánus rendszerét kényelmes volt egybeszerkeszteni Kun Béla államával.

Gyakran igen keményen fogalmaztak az 1918–1919-es eseményekkel kapcsolatban a korszak véleményformálói. Elég, ha a kor ünnepeit írójának, Herczeg Ferencnek Károlyiról írt szavait felidézzük: „Mint Quasimodo a Notre-Dame tornyában, úgy a büszke nev , gazdag és délceg ifjú külső hüvelyében egy elvadult nyomorék lappangott. [...] A természet [...] talán ártalmatlanná akarta tenni ezt a veszedelmes embert is, mert olyan beszédhibával verte meg, mely rendes körülmények közt lehetetlenné tette volna reá nézve a közéleti szereplést.”¹²⁹³ A Horthy-korszakban nem vették el annyiszor az 1919-es eseményeket, mint amennyire kézenfekvőnek bizonyult. A II. világháborúban való szereplés és az antiszemita gondolatoknak kincsesbányája volt a Tanács-Magyarország eseményeire való emlékezés, de ennyiben ki is merült e korszak vizsgálata.

A Tanácsköztársaság 1945 után változóan volt fontos; erről már korábban szóltam.¹²⁹⁴ Ekkor a marxista történelemszemléletből következett az szirózsás forradalom és a kommün összemosása. Hiszen a polgári demokratikus forradalom fokozatosan balra tolódva alakult proletárforradalomná, és ez jól beleilleszkedett a kor politikai gondolkodásába.

---

¹²⁹³ Herczeg Ferenc: Gróf Károlyi Mihály. *Komáromi Lapok*. 40. évf., 52. sz. 1919. november 4. 1.

¹²⁹⁴ II. 1. fejezet

Apor Péter szerint nem volt ideológiai folytonosság 1919 és a Rákosi-rendszer között, és utóbbi az el bbit l függetlenül jött létre.¹²⁹⁵ Szerinte a Tanácsköztársaságra való megemlékezésekkel „saját jelenük dics ségét kívánták hirdetni”,¹²⁹⁶ de igazán szimbolikus szerepet nem szántak neki. A sztálinista történetfolyamatban inkább csak a vezérkultusz kiszolgálására használták 1919-et, jelent sen torzítva a korabeli eseményeket, és felnagyítva benne Rákosi Mátyás szerepét. Mintha Sztálint másolta volna ebben is, aki 1917-es tevékenységét öregbítette hasonlóképp. A Rákosi-korszak történelemértelmezésében sokkal hangsúlyosabb volt 1848, vagy éppen Dózsa György, mint a Tanácsköztársaság.¹²⁹⁷

Az egyik legelvetemültebb, a korszakhoz görcsös megfeleléssel illeszked cikk a *Szabad Ifjúság*ban jelent meg, mely szerint az amerikai titkosszolgálat pénzelte a jobboldali szociáldemokratákat és uszította a környez országok katonaságát a bolsevik rendszer ellen.¹²⁹⁸ Egy másik cikk szerint „Miként 1919-ben Franchet d’Esperay hadiszállásán, most is ott szövögetik ellenünk Belgrádban gyilkos terveiket. Éhes farkasként ólálkodnak határaink mentén minden gazságra kész ügynökeik, Tito és bandája.”¹²⁹⁹

1956¹³⁰⁰ fordulópontot hozott. Ahogy Apor Péter bemutatja, 1949–1959 között március 21. a kommunista állam hivatalos ünnepévé avanszálódott.¹³⁰¹ 1956 után így vált nélkülözhetetlenül fontossá 1919. Lennie kellett egy forradalomnak, szemben 1956-tal. Ezért történt meg 1959. március 21-én a Tanácsköztársaság emléknapijának törvénybe iktatása.¹³⁰²

---

¹²⁹⁵ Apor Péter: *El kép: A Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben. Századvég, Új Folyam* 35. sz. 2005. 1. sz. 26.

¹²⁹⁶ Uo. 23.

¹²⁹⁷ Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete. 1945-1989. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 2014. 29-60.*

¹²⁹⁸ Az amerikai imperialisták – a Tanácsköztársaság hóhérai. *Szabad Ifjúság*, 1953. október 17. Idézi Apor Péter: *El kép...* i. m. 13–14.

¹²⁹⁹ A Tanácsköztársaság 34. évfordulóján. *Népszava*, 1953. március 21. Idézi Uo. 14.

¹³⁰⁰ „Nagy Imre viszont a nemzeti kommunizmusnál is félelmetesebb precedenst teremtett: az öngyilkos kommunizmus lehet ségét.” Furet, Francois: i. m. 794.

¹³⁰¹ Apor Péter: *El kép...* i. m.

¹³⁰² 1959. évi II. törvény a Magyar Tanácsköztársaság emlékének törvénybeiktatásáról.

<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=8426> 2013-07-04

Nem el bb és nem is kés bb. A kádári kommunizmus identitáskeresésének egy fontos állomása és hivatkozási alapja volt a Tanácsköztársaság. Ezért találták ki, hogy a március 15–21. közötti id szakot „Forradalmi Ifjúsági Napoknak” nevezzék. A két id pont összekapcsolása viszont er ltetett volt, ami már akkor is kit nt. Münnich Ferenc a törvénybe iktatáskor elmondott beszédében párhuzamot vont a két történelmi esemény közt. Szerinte 1956 „kísérletet tett rá, hogy a nemzetközi imperializmus segítségével megismételje azt, amit 1919-ben a Horthy-fasizmus tett, a kapitalizmus restaurációját. De 1956-ban más volt a helyzet az országon belül, és dönt en megváltoztak az er viszonyok nemzetközi méretekben a szocializmus javára. Az ellenforradalmi restaurációs kísérlet 1956-ban ezért nem sikerült.”¹³⁰³ A két esemény egyértelm en egymás fordított tükörképét képezi. 1919 hibáiról Münnich ugyanitt igen széls ségesen fogalmazott: „a hiba nem az volt, hogy túl keményen, hanem, hogy a kelletténél enyhébben járt el ellenségeivel szemben.”¹³⁰⁴

1956 más párhuzamra is nyújt lehet séget, mégpedig a szocializmus ellenségei kapcsán. Ezt a hasonlóságot igen korán, egy 1956. november 21-i *Népszabadságban* felfedezhetjük. Erre Apor Péter hívja fel figyelmünket. A cikk Peidl Gyulában leli meg Nagy Imre paralleljét.¹³⁰⁵

Általában a megemlékezésekben a Tanácsköztársaság gyermekbarát politikáját domborították ki, illetve a forradalmi ifjúság eszményét. Néha teljesen ideológia-mentesen, ezért fordult el , hogy több 1919-r l készült szobor nem is kapcsolódik a témához.

A rendszerváltás a Szoborparkba küldte a kommunizmussal kapcsolatosan készült szobrokat, egy-kett kivétellel. 1990 után Tanácsköztársaságra való megemlékezést aktuálpolitikai okokkal tartottak. Vagy a széls baloldaliságnak adózva emlékeztek rá, vagy a vörösterorról szónokoltak a jobboldaliak. Aktuálpolitika lett bel le, s konszenzus nem alakult ki róla.¹³⁰⁶ Közben egészen 2011-ig lehetett találni Szamuely, Kun Béla vagy éppen

---

¹³⁰³ Münnich Ferenc: Ünnepi beszéd az Országgy lésben a Tanácsköztársaság emlékének törvénybe iktatása alkalmából. In U .: *A Magyar Tanácsköztársaságról*. Kossuth, Bp., 1969, 199–200.

¹³⁰⁴ Münnich Ferenc: i. m. 198.

¹³⁰⁵ „Jusson eszetekbe az 1919-i véres, kegyetlen ellenforradalom.” Idézi Apor Péter: *A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közti történelmi folytonosság megformálása*. *Aetas*, 2003. 3. sz. 67–68.

¹³⁰⁶ „Súlyos szellemi-politikai vízváltástó ellenben, hogy ki hogyan vélekedik 1918-ról (1919-r l már nem is beszélve).” Gyáni Gábor: *Az elveszíthet múlt*. Nyitott Könyvm hely, Bp., 2010. 305.

Kunfi Zsigmond utcát, Garbai Sándorról elnevezett intézményt. Nemrég az agg Károlyi Mihály szobrát¹³⁰⁷ eltávolítva újraemelték gr. Tisza István szobrát. A korszak utóélete kapcsán fontos mérföldkő lehet a két év múlva esedékes 100. évforduló.

X. 2. A korszak utóélete a református megemlékezésekben

Az egyházi köztudatban közvetlenül a Tanácsköztársasággal keveset történtek, hiszen akár bal-, akár jobboldali hírese, mártírja alig akadt.

1920-1945 között a kommunista diktatúra létrejöttét, a sajnálatos eseményeket az egyházi közvélemény bábánattal mutatta be.¹³⁰⁸ Küry Albert, a Kecskeméti Református Egyházmegye főgondnoka eképp fogalmazott: „Elhagytuk magunkat és látszólag Isten is elhagyott bennünket. A reánk szakadt proletárdiktatúra elvégezte a többit. Sanyargatásnak, durva bánatolmnak tárgyává lett az egyház is.”¹³⁰⁹ A Kecskeméti Reformátusok Lapja hasábjain Tollas Béla szigorúbban fogalmazott, hogy aztán bábánatra hívjon: „nem a harcterek győztek le minket, mert míg kezünkben csillogott a fegyver, ellenség nem taposta ezt a földet. Nem az ágyúk kiáltották reánk a halált, hanem a mi eladott lelkünk. Behódoltunk az idegen eszméknek – és egyszerre hiábavalóvá lett a fegyver, néma az imádság – s gúny tárgya az erkölcs.”¹³¹⁰ A német *hátfeszítés-elméletet* alkalmazta hazai viszonyokra, ha egyáltalán tudott róla.

A Tanácsköztársaság bukását általában a közrend és a béke helyreállításaként definiálták. Ahogy a Dunántúli Egyházkerületi Közgyűlés fogalmazott: „a diktatúra bukása

---

¹³⁰⁷ A szobor az idős Károlyit ábrázolta, tehát nem a népköztársasági elnöknek emeltek szobrot a Kádár-rendszerben, hanem a magát marxistának tartónak.

¹³⁰⁸ „Az egyházi élet általában, mint egy célba vett, didergő madár, rossz sejtelmek között vergődött az üres földek alatt. A hazafiúi lelkiismeret valami gyászfátyolos, nagy, magyar fájdalomba temetkezett bele. Ekkor kezdtek az odúikból kivánszorgó, ellenséges hordák előzönlenni és darabokra tépni kijátszott hazánkat. Ekkor kezdtek felszínre kerülni a vörös tengerfenék iszapvilágának rosszindulatú férgei. Összeszűkül hazánkban mind szomorúbban zúgtak a harangok. Mind sűrűbb köd borult a magyar templomokra.” Dr. Madai Gyula: *Pro Memoria. Protestáns Szemle*, 1919. 1–10. füzet. 94.

¹³⁰⁹ A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgyűlésének Jegyzőkönyve i. m. 10.

¹³¹⁰ Tollas Béla: *Örök Ige. Elvégeztetett...? Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1920. február 1. VI. évf. 5. sz. 1.

után azonban a kívánatos jó rend, mint elvonult vihar után a napfény éltet és fenntartó erejével mindjárt visszatért.”¹³¹¹

Külön meg kell említenünk Sebestyén Jen holland nyelv könyvét, illetve a marxista tanok vidéki terjedése ellen írt kiadványát, mely az egyházi köztudatban csak módjával került be. Az 1920-as évek legelejét követően az emlékezések, a visszagondolások teljesen háttérbe szorultak, az egyháznak nem volt érdeke fenntartani a közvéleményének érdeklődését e tekintetben.

Az egyházi köztudatban 1919 emléke leginkább a II. világháború után került elő. Négy fontos évfordulója volt: 1949, 1959, 1969 és 1979. Ezek mentén fogjuk elemezni a szocializmus alatti Református Egyház Tanácsköztársasághoz való hozzáállását. 1949-ben semmilyen visszaemlékezést nem találtunk. Jánosinál láttuk, hogy Péter János miként próbált hűst faragni belőle az 1950-es években.

1959-ben három fontos református tanulmány jelent meg vagy az évfordulón, vagy közvetlenül előtte. Az első Tóth Endre cikke Jánosi Zoltán életéről,¹³¹² a másik kettő 1958-ban Kádár Imre tollából,¹³¹³ közös eredmél látott napvilágot. Az egyik kifejezetten témánkba vágó, 8 oldalas elfogult tanulmány.

Kádár Imre második mve, *Az egyház az idők viharaiban* 1958-ban jelent meg. Könyve az egész jelenkori egyháztörténetet próbálja összefogni torzító módon. Az angolul is megjelent széls baloldali attitűddel rendelkező kötet a 37-57. oldalakon tárgyalta a forradalmak korát. Sokat mutat a hangsúlyokról, hogy az 1918-1919-es eseményeket feldolgozó huszonegy oldalból öt szól az szirózsás forradalomról, másik öt a diktatúráról és tizenhárom a megtorlásról. Tehát a fegyelmi intézkedések dominanciája arra enged

---

¹³¹¹ A Dunántúli Református Egyházkerület 1920. év szeptember hó 22–23. napjain Pápa városában tartott rendes Közgyűlésének jegyzőkönyve. F. iskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921. 91–92.

¹³¹² Tóth Endre: *Jánosi Zoltán életmve*, i. m.

¹³¹³ Kádár Imre: *Az egyház az idők viharaiban* i. m.

U. .: Negyven év után. Az 1918/19-es forradalmak és a magyar egyházak. *Theológiai Szemle*, 1958. I. 241–248.

következtetni, hogy inkább egyfajta „egyházi fehérterror” szerettek volna bemutatni, mintsem a proletárdiktatúra egyházpolitikáját.¹³¹⁴

Kádár Imre sok esetben visszavetíti a korszakra az 1945 utáni tendenciákat, kifejezéseket. Például szerinte az Országos Református Forradalmi Tanács törekvése a „szabad egyház szabad államban” megteremtése volt.¹³¹⁵ Ugyanitt ír arról a törekvésről is, miszerint szerették volna a népegyházat megreformálni a missziós egyesületek által, s ehhez teszi hozzá Kádár, hogy „els sorban az egymással versengő missziói egyesületek munkájának beépítését az egyház egyetemes szervezetébe”.¹³¹⁶ Nyilvánvalóan ezzel a Missziói Szabályrendelet¹³¹⁷ korát próbálta igazolni. Utalást tesz arra is, hogy valahol betiltották az istentiszteleteket – arról szemérmesen hallgat, hogy mindezt Kiss Roland tette. Kádár Imre könyvének összefoglaló részében szinte programot is ad az emlékezetpolitika hivatalosainak: „A megújult egyház egyik súlyos mulasztása, hogy – egyetlen kivételtől eltekintve – nem rehabilitálta az ellenforradalmi egyházi bíraskodás által kivetett derék pásztorokat és tanítókat és emléküket nem iktatta az egyház dicsőséges haladó hagyományai közé.”¹³¹⁸ Az 1919-es kollaboránsok így lettek egy „megújult” egyház „haladó” hagyományává 1958-ban.

Az általános tendenciával ellentétben a református egyházvezetésre nem volt jellemző 1956 és a Tanácsköztársaság összehasonlítása. Inkább 1919 „beteljesedéseként” szemlélték a szocialista Magyarországot. Így tett például Esze Tamás is: „Álljunk meg itt is, az Egyetemes Konvent üléstermében azok emléke előtt tiszteletadással, akik 1919-ben elindították azt a folyamatot, amely most beteljesedik. S ama egyházi férfiak emléke előtt is,

---

¹³¹⁴ Kádár, Imre: *The church in the storm of time. The history of the Hungarian Reformed Church during two world wars, revolution and counter-revolutions.* Bibliotheca, Bp., 1958. 28-41.

¹³¹⁵ Kádár Imre: *Az egyház az idők viharában* i. m. 40

¹³¹⁶ Uo.

¹³¹⁷ Ladányi Sándor szerk.: [sic!], i. m. 385-389. Az erre adott kritikus, teológiai helytálló válasz született többek között a Hitvalló Nyilatkozat által. Lásd: Ladányi Sándor szerk.: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez.* Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézet bizottság tevékenységéről, valamint a megtorlások történetéből. I. Kálvin, Bp., 2006, 101-105.

¹³¹⁸ Kádár Imre: *Az egyház az idők viharában*, i. m. 250.

akiket egy látásra képtelen egyházkormányzat, a tegnap népe – talán ebben a teremben – azért ítélte el, mert látni merték a holnapot.”¹³¹⁹ Tehát a szocialista Magyarország szerinte a Tanácsköztársaság *holnapja*.

Ugyanezen a hangon szólalt meg egy héttel később a Zsinati Tanács is, Kun Bélák rendszerét a „szocializmus gondolatának elhírnöke és elharcosa”¹³²⁰ láthatatlan díjjal kitüntetve. Az ülésen hosszasan megemlékeztek 1919-ről. Gyúry Elemér dunántúli püspök korabeli lapszemlét tartott, s ezzel „bizonyította, hogy milyen megértéssel és rokonszenvvel fordult a református egyház igen tekintélyes része a Tanácsköztársaság megalakulása felé, abban nemcsak az igazságosabb emberi együttélési rendet ismerve fel, hanem a legjobb reményéseket látva a református egyház egyházi szolgálatát illetően.”¹³²¹ Tehát 1959-ben Kun Bélákra a rendszer elhárítóként tekintettek, s mivel 1959-ben az egyházvezetés maradéktalanul kiszolgált az államot, ennek analógiáját látták, mikor 1919-re gondoltak vissza. A Zsinati Tanács eladásaiban, határozataiban is egy igen egyszerű történelmi párhuzamot vont 1919 és az 1945 utáni korszakkal. 1919 „el nem törölhető fundamentum”, amelyre a Népköztársaság épül. Nincs semmi többlet, a Tanácsköztársaság megemlékezése alatt a kádári szocializmust dicsérik.¹³²² Ez a dokumentum nem teológiai értékelése 1919-nek, inkább a szolgálat teológiájának egy máig dogmatörténetileg feldolgozatlan dokumentuma.

1969-ben a Reformátusok Lapjában sorozatot közöltek az évforduló kapcsán. 1945 után ekkor volt a legmagasabb fokú az emlékezés, emlékeztetés. Március 16-án Jánosi Zoltánra emlékeztek,¹³²³ majd a 12–16. számokban további emlékezési cikkeket, forrásokat

---

¹³¹⁹ Esze Tamás felmondásának felszólalása. Konventi jegyzőkönyv, 1959. április 16. Többet megjelent egy cikk is: Esze Tamás: Két ünnep között. *Reformátusok Lapja*, 1959. április 5. III. évf. 14. sz. 1.

¹³²⁰ „Egyetemes Konventünk örömmel emlékezik meg az 1919. évben alakult Tanácsköztársaság 40 éves jubileumáról. A népek megbékélésének és a szocializmus gondolatának elhírnöke és elharcosa volt az a mozgalom. Célkitűzéseit 1945. óta az új Magyarország valósítja meg a szocializmus rendszeres kiépítésével.” Zsinati Tanács jegyzőkönyve, 1959. április 24. 27.

¹³²¹ *Reformátusok Lapja*, 1959. május 3. III. évf. 18. sz. 3.

¹³²² A Függelékben megtalálható a 1959-es Zsinati Tanács jegyzőkönyvének témánkhoz kapcsolódó része.

¹³²³ *Reformátusok Lapja*, 1969. március 16. XIII. évf. 12. sz. 1.; 1969. március 23. XIII. évf. 13. sz. 3.; 1969. április 6. XIII. évf. 15. sz. 7.

közöltek, amelyek nagyrészt a korabeli vallásszabadságra irányították a figyelmet.¹³²⁴ Porzolt Ferenc még Ferenczy Gyuláról is megemlékezett a hetilapban.¹³²⁵

1969-ben testvéregyházunk berkein belül Fabinyi Tibor látott összefüggést Kun Béla rendszere és a Kádár-kor között.¹³²⁶ A Tanácsköztársaság-kutatás egyháztörténeti szempontját mutatta be, a marxista frazeológiát sem mellőzve: „A proletárdiktatúra 50. évfordulója jó alkalmat ad egyházunknak arra, hogy több oldalról elemezze népünk szocialista átalakulásának ezt az első korszakát, egybevetve azt az 1945 utáni időszak egyházpolitikai problémáival. A haladó gondolkodású egyházi személyek későbbi üldözésének hátterén jól kirajzolódnak a haladó és visszahúzó erőik körvonalai.”¹³²⁷

1979-ben nem tudunk hivatalos megemlékezésről, 1988-ban Dr. Barcza József javaslatára, Rohoska Józsefet, halálának 50. évfordulóján, rehabilitálta a Tiszáninneri Egyházkerület Bírósága, melyet az Egyházkerületi Közigazgatás megengedően ítélt meg.¹³²⁸

1989-ben, vagy a rendszerváltást követően még kevésbé – kivéve, ha Kövy Zsolt Trócsányi Dezsővel szülő megemlékezését nem számítjuk oda.¹³²⁹

A korszak utóélete tekintetében megállapíthatjuk, hogy 1945–1989 között a református egyházban megjelent emlékezésekben nem másolták a divatos Tanácsköztársaság-képet, hanem benne csupán a szocializmus bevezető fejezetét látták. Miért maradt el a megszervezett emlékezés? Mert a református egyház számára semmilyen jelentéssel nem bírt 1919. Kun Bélának rendszere több egyházpolitikai kérdést, mintsem választ tartalmazott – ezért sem foglalkozott a hivatalos történettudomány a Tanácsköztársaság egyházpolitikájával.

---

¹³²⁴ Szénási Sándor: Az egyház a forradalomban i. m. „A proletár vallása az önjaját, szent meggyőződése...”

¹³²⁵ Porzolt Ferenc: Az egyház a forradalomban. Emlékezés dr. Ferenczy Gyulára. *Reformátusok Lapja*, 1969. június 8. XIII. évf. 24. sz. 3.

¹³²⁶ Fabinyi Tibor: Az 1919-es proletárdiktatúra társadalmi összefüggései egyházunk életében. *Lelkipásztor*, 1969. március. XLIV. évf. 3. sz. 141–149.

¹³²⁷ Uo. 148.

¹³²⁸ K.A.P.: Egy sárospataki teológiai tanár rehabilitálása. *Reformátusok Lapja*, 1988. július 24. 30. sz. 5.

¹³²⁹ Kövy Zsolt: Trócsányi Dezső. *Theológiai Szemle*, 1989. XXXII. évf. 213–215.

Azért sem tartott a református egyház a hivatalosan, államilag kijelölt úttal, mert a keskeny út és a szolgálat teológiájának nem volt sajátos történettudományi képe, teológiai látása a konkrét 1919-es eseményekről. Volt sajátos missziológiája, diakóniája, dogmatikája, szociáletikája, ahogy sok neveztek: „társadalmi felismerése” is.¹³³⁰ Történettudományi értelmezése azonban marxi alapokon nyugodott. Visszanyúlt a „reformátori örökséghez”, de a közelmúlt kérdéséről inkább nem nyilatkozott, csak elítélte. Ezért a Tanácsköztársaságra mintha visszavetítette volna az 1956-1989 közötti korszakot, és úgy ítélte meg, ahogyan azt hivatalosan látta.

---

¹³³⁰ Poór József: *A protestáns teológia Magyarországon. 1945-1985. Fejezetek a magyarországi református és evangélikus teológia 1945 utáni történetéből*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986.

XI. Összegzés

A kommunista elveken alapuló sokféle államalakulat között a Tanácsköztársaság is egy kísérlet volt arra, hogy Marx, Engels és Lenin eszméire alapozva létrehozzanak egy diktatúrát. A rossz eszme csak rossz rendszereket volt képes létrehozni.¹³³¹ A hibás egyházkép csak hibás egyházpolitikát szülhetett. A bolsevizmus 1919-ben még csak az első fázisában járt, a következő Sztálinnal bontakozott ki.

A magyar történelem egyik forradalmi pontját néztük meg ebben a disszertációban. A Tanács-Magyarország korszaka forradalmi volt, a rendszer maga is, de a végbemenet folyamat nem nevezhető annak. Nem állt mögötte tömeg, szervezett bázis. A „munkásosztály” még valamennyire, ám május-júniusra ebben a rétegben is elveszítette maradék támogatottságát.

A kommunisták 1919. március 21-én egy puccsal magukhoz ragadták a hatalmat, de a rendszer önmagát mégis forradalmiként definiálta. Annyira komolyan vette ezt a népbiztosok köre, hogy mindent, az élet minden területét át akarta alakítani. Nem apró lépésekben, hanem azonnal. Bolsevik szimbólumát komolyan vette: mindenhez sarlóval és kalapáccsal nyúlt.¹³³² Oda is, ahova még marxista szempontból is elég lett volna szikét használni. A kalapács kikerült a gyárakból, és a kultúrában, a műveltségben és az egyházpolitikában egyaránt eszköze lett a diktatúrának.

Egy diktatúra volt, amely forradalomnak képzelte önmagát. Egy párt diktatúra párt nélkül, forradalmi rendezést akart forradalom nélkül; ünnepeket, háborút, szigorú rendet

---

¹³³¹ Pipes helyesen állapítja meg: „Egyszerre néves a marxizmusnak az alapállítása, hogy a magántulajdon, amelyet meg kell szüntetni, átmeneti történelmi jelenség, közjáték a primitív társadalmak és a fejlett kommunizmus között.” Pipes, Richard: i. m. 176.

¹³³² „Ennek a gondolkozásnak egy irtózatossá elbelsőződés lett az eredménye, s ahelyett, hogy elrehabilitáltunk volna, visszamentünk tízezer évvel az állapothoz felé. Fellobogott a földön a gyűlölet és a megtorlás lángja eddig soha nem látott erővel elpusztította ennek a földnek egyetlen értékét: az emberi méltóságot.” Ravasz László: *A szocializmus evangéliuma és az evangélium szocializmusa*. Tisztvisel telepi Református Missziói Egyház, Bp., 1922, 12.

– tömegbázis nélkül. És mintha kísértetiesen tudta volna: kevés ideje van. Ezért kapkodott. A tömegbázis nélküli forradalom bukásra van predestinálva.

A magántulajdon eltörlésének első fázisa 1919-ben az volt, hogy pár kommunista elkezdte fosztogatni a magyar úri, polgári és paraszti rétegeket, nem egyszer pedig magát a proletariátust is. Ezért a kortársak jelentős része gátlástalan rabló hadjáratnak látta a kommünt, ezért is álltak ellene, akár felkelések útján is.

A magyarság 1919-ben először nézett szembe egy totalitarizmusra törekvő diktatúrával. Totális akart lenni, de még nem voltak meg hozzá az eszközei. Az erőszak ekkor vált először a kormányzás mindennapos részévé. A brutalitás pedig pontosan azt szünteti meg, amiért ez a hatalom létrejött: az egyenlőséget. Hiszen fegyvert ad a kezébe egy *kontrollálhatatlan csoportnak*, hogy a rendet fenntartsa, és ezzel akarva-akaratlanul is kiszolgáltat mindenkiket az önkényének.¹³³³

A párt-diktatúra bürokrácia-diktatúra. A lenini kommunizmusban mindenhol megismosodott a hivatalnokréteg, hiszen a totalitárius államnak mindenre oda kell figyelnie, és a párton keresztül párhuzamos állami struktúrát kell kiépítenie. 1919 esetében nem beszélhetünk párt-diktatúráról, hiszen nem volt kiépített párt. Viszont hivatalnok-önkényről annál inkább látva, hogy mennyire felduzzadt a bürokrácia. A nómenklatúra pedig egy kis idő után valószínűleg kaszttá jegecesedett volna.

A Tanácsköztársaság alig volt *ideokrácia*. Ezért fordulhatott elő, hogy kapkodva, egymással ellentmondó parancsokat adott az élet minden területén. A bolsevik diktatúra engedte, hogy a templomokban hitélet folyjon – máshol már nem –, de csak akkor, ha maximálisan kiszolgálják egyébként vallásellenes eszméit. Lehet templomba járni, ha az szigorúan ellenőrzött és korlátozott keretek között történik. Vallásszabadságot hirdet, de közben a vallást ellenségének tekinti.¹³³⁴

---

¹³³³ „[A korlátlan, törvény nélküli erőre támaszkodó hatalomnak] ára azonban nem csak hatalmas emberi szenvedésekkel mérhető; ennek ára azon eredendő célnak az elpusztítása, amelyért ezek a rezsimek létrejöttek, és ez az egyenlőség.” Pipes, Richard: i. m. 178.

¹³³⁴ „Az első világháború utáni politikai szövegek kétosztatú terében harcoló szereplőket találunk...” Egyik oldalon zsidók, másikon magyarok. Egyiken burzsujok, másikon a proletariátus. Az ellentétpárokból pedig

A kommun egyházpolitikája nem stratégiai, hanem taktikai megoldásokról szólt. Benne a kommunisták egyszerre küzdöttek a szociáldemokratákkal és saját ideológiai képzetlenségükkel. Egyben biztosak voltak: az egyházaknak meg kell szünniük. A kivitelezésről nem volt pontos elképzelésük. A Vallásügyi Likvidáló Hivatal első sorban az egyházi vagyona akarta rátenni a kezét, de e szándék mögött a kommunista ideológia azt a meggyőződését is feltételezhetjük, miszerint állami támogatás nélkül az egyházak megszűnnek, elsorvadnak.¹³³⁵

Az iskolaügynél láttuk, milyen jelentős károkat szenvedtek az oktatási intézmények a különböző rendeletek, illetve az épületek más célra való használása miatt. A vallásoktatás eltörlése nagyon sok esetben nem vagy csak félig-meddig járt sikerrel. Több helyen törvénytelenül jártak el, vagy helytelenül értelmezték a központi szabályozást. Akadt, ahol felismerték a *status confessionis*-t. A vagyona likvidálásánál mind összegezve, mind példákat felsorolva mindenhol találtunk kihágásokat – kegyeszetek, templomok, imaházak államosítása, „saját zsebre dolgozások” – és pozitív példákat is. Nem szabályozott esetek is akadtak, mint a templomépítési alap, a háborúba elvitt orgonaszék után járó pénz stb. elvétele. Ezek a kérdések végül helyi, általában jóindulatú hozzáállással megoldódtak.

Szabályozták ellenben a lelkészlakások kérdését. A parókiák nem maradtak egyházi tulajdonban, hanem az általános lakásszabályok vonatkoztak rájuk. Legtöbb helyen ezt a rendelkezést nem hajtották végre, de létezése felől nem lehet kétségünk. A lelkészek (nagy részét) továbbá is ott lakhattak, *mint bérlők*, de el fordult, hogy másokat telepítettek melléjük.

A lelkészeket és sok esetben a tanítókat is az iskolák államosítása, a vallásoktatás megszüntetése, az anyagi ellehetetlenítés, minden ingó és ingatlanvagyona, föld elvesztése, majd az államsegélyről való megfosztás¹³³⁶ egzisztenciálisan rendkívül megrázta, hiszen

---

nyilvánvaló, hogy az egyház, egyházi emberek a sötét oldalon állnak a kommunista értelmezés szerint. Takáts József: Elvált nyelvhasználatok: politikai beszélés Magyarországon az I. világháború után. In Tomka Béla szerk.: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Magyar Országgyűlési Hivatala, Bp., 2015. 173.

¹³³⁵ Marx, Karl: A hegyi jogfilozófia kritikájához. In Marx, Karl – Engels, Friedrich: *A vallásról*. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1961. 30-34.

¹³³⁶ Az V. 6. fejezetben megállapítottuk, hogy már augusztus 1-jével leállt volna minden állami folyósítás.

mindent elvettek tőlük, kivéve a perselyt és az egyházi adót – helyenként azt is. De ennyi nem volt elég, a nélkülözés mellé kijárt a terror is.

Idéztük Alain Badiou gondolatát, miszerint ha a b n összefonódik az állammal, tömegmészárlásba torkoll.¹³³⁷ Jelentős mértékben szenvedtek a legkülönbözőbb atrocitásoktól mind az egyházi személyek, mind a laikusok, egyszer állampolgárok egyaránt.¹³³⁸ A Tanácsköztársaság rendszere korlátozott vallásszabadság volt. A korlátozott vallásszabadság egyben korlátozott egyházüldözés is volt.¹³³⁹

Dolgozatomban külön vizsgáltam korszakunk egy-egy fontosabb vagy jellegzetesebb figuráját, így Kiss Rolandot. Górcs alá vettem Jánosi Zoltánt, Nádházy Bertalant, röviden Zoványi Jenőt. Vannak *exkurzusok*, azaz kitekintések is, az elsőben Garbai Sándorról közöltem elsőleges forrást. Tildy Zoltán élete eddig kevésbé feltárt epizódját mutattam be. Ott külön szóltam a Lelkészsakszervezetről és a fehérterror áldozatává lett apósáról.

A gyülekezeti életéről szóló rész nem válik élesen el az atrocitások fejezetétől, mivel megállapításom szerint a diktatúra aktívan beleszólt az egyházközségek életébe. Meghatározta anyagi, gazdasági életüket, ünnepeiket és hétköznapjaikat egyaránt. A Tanácsköztársaság alatti korlátozott egyházüldözés korlátozott egyházi-gyülekezeti életet eredményezett. Hiszen hitüket nem gyakorolhatták az emberek olyan szabadon, mint előtte.¹³⁴⁰

A rendszer gyakorlati egyházpolitikáját megfigyelve, összegezve azt látjuk, hogy a terror nem koncepciós üldözésből, inkább az antiklerikális indulatok elszabadulásából állt,

---

¹³³⁷ Badiou, Alain: i. m. 11.

¹³³⁸ Az atrocitást szenvedőket, valamint a kollaboránsokat, fegyelmi alá kerülteket külön táblázatban közlöm a Függelékben.

¹³³⁹ Kovrig, Bennett: *Communism in Hungary. From Kun to Kádár*. Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, USA, 1979. 50.

¹³⁴⁰ Bonhoeffer szerint a felsőbbeknek tisztelnie kell a lelképásztori hivatalt. „Csak azt igényelheti, hogy az ne avatkozzék a világi hivatal dolgaiba...” A világi hivatalnak nincs beleszólása az egyház megbízásába, szolgálatába és annak vezetésébe. A felsőbbség segíti a keresztyéneket, hogy Krisztust szolgálják, sosem tehet másképpen. Bonhoeffer, Dietrich: *Etika*. Útkészítés és bevonulás. Exit Kiadó, Kolozsvár, Románia, 2015. 267.

ami komoly bizonytalansági tényező lehetett, s már önmagában is ijesztő lehetett.¹³⁴¹ A kiszámíthatatlanság, hogy bárki, bármikor sorra kerülhet, félelmet keltett. A diktatúrák lényegének része, hogy bárki, bármikor lehet áldozat.¹³⁴²

A proletárdiktatúra hivatalos megnyilvánulásaiban igen gyakran az egyházak ellen uszított, és közben intézményesen ellehetetlenítette életüket. A magyar társadalom és az egyházak között kulturális szeparációra törekedett. Lenin koncepciózusabb és határozottabb egyházpolitikát folytatott, valószínűleg, az ad hoc-jellegű döntések helyett megérkezünk volna ehhez az állomáshoz is.

A Tanácsköztársaság az egyházakkal szemben elsősorban kulturális ereszakat, illetve strukturális ereszakat alkalmazott.¹³⁴³ Mit is jelent ez? Röviden azt, hogy először a szó van, utána a tett.¹³⁴⁴ A láthatatlan ereszakat követi a látható. Ám a láthatatlan ereszakat nem béke, nem is tiszünet, hanem előkészület a fizikai ereszakra, leszámolásra. A szó a tetteknek a gyökere, s ezért követi azt.¹³⁴⁵

A kulturális ereszak¹³⁴⁶ új kifejezéstárat hoz létre, amin keresztül a tömegszuggesztiót próbálja gyakorolni.¹³⁴⁷ Az új, vagy új tartalommal felruházott kifejezések nem lehetnek semlegesek, hanem eszközökké válnak egy láthatatlan harcban.¹³⁴⁸ A semlegesség

---

¹³⁴¹ Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 35.

¹³⁴² Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1992. 431.

¹³⁴³ A témát legjobban a teória atyja, Johan Galtung fejt ki. Vesd össze: Galtung, Johan: *Violence, War and Their Impact. On Visible and Invisible Effects On Violence*. <http://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> 2016-03-26

¹³⁴⁴ Uo. 16. pont

¹³⁴⁵ Uo. 5. pont

¹³⁴⁶ A kulturális ereszakat így definiálja Gyáni Gábor: „A kulturális ereszakat pregnáns megnyilvánulása valakinek (valakiknek) a nyelvtől, az anyanyelvtől való megfosztása, amely a strukturális ereszakat tudatosítására hivatott nyelvi kódrendszer átvételének a kikényszerített napi használatában jelentkezik. [...] A kulturális (láthatatlan) ereszakat az egyes emberrel (és a közösségekkel vagy a népekkel) szemben érvényesíteni szokott strukturális ereszakat kísér jelensége, amely ezt akár meg is haladó mértékben sújtja az így alávetetteket.” Gyáni Gábor: *A látható és a láthatatlan ereszakat*. In Uo.: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010, 289.

¹³⁴⁷ A beszédfordulatok, formulák használata, a nyelv, mint tömegszuggesztió. Klemperer, Victor: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Bp., 1984. 19-27.

¹³⁴⁸ A nyelvtől való megfosztás alatt pedig nem egy népnek a nyelvét kell érteni, hanem egy kulturális közeget. Azt, hogy a gyölelet szavával egy körülhatárolható csoportot kirekesztenek a nyelvtől azáltal, hogy minden szót veti meg, minden mondatfordulatnak, hivatalos megnyilvánulásnak ereszakos tartalma van és az

egyébként sem értelmezhet a diktatúrák világában. „A semlegesség ellenszenves, mert mindig van ellenségünk, mert az ellenséget el kell pusztítani.”¹³⁴⁹

A kulturális er szak szavakban és mellette a törvényekben is megnyilvánul. Sokszor azzal kezd, hogy egy jól körülhatárolható, definiálható csoportot verbálisan nem tart az ország állampolgárának, majd jogilag sem. A lelkészek ezért nem voltak szavazópolgárok! „A totális uralomhoz vezető úton az első lépés az volt, hogy megölték a jogi személyt az emberben. Ezt egyrészt úgy érték el, hogy bizonyos embercsoportokat kivontak a törvény védelme alól...”¹³⁵⁰ A totalitárius rendszerek jellemzése során Hannah Arendt arra a következtetésre jutott, hogy a modern diktatúrák az ember, vagy egy-egy csoport feleslegessé tételén munkálkodnak. A körülhatárolható csoport értelmetlen létezését elvezet a rendszer a létezésének megszüntetéséig. Ehhez a gondolathoz társítsuk a kommunista röpirat megállapítását, miszerint a protestáns egyházak lelkészei „nem képeznek a termelésben nélkülözhetetlen erőket”.¹³⁵¹ Ez a gondolat azt jelenti, hogy nélkülözhetetlenek, azaz: feleslegesek. Az egyházi személyek feleslegesek voltak a rendszer szemében. Nem kellett volna sok idő, hogy logikai síkon eljusson a pénz után a lelkészek likvidálásáig is.¹³⁵²

Bürokratikus erőszakot alkalmaz, mely egyre inkább terebélyesedik, és szép lassan a megkötések tiltásokká, majd üldözéssé válnak.¹³⁵³ A totalitásra törekvés eleve agresszióval jár. A marxista kötelező ellensége a vallásnak.¹³⁵⁴ Az egyház nem ellenfele az ateista államnak, hanem ellensége. Az ellenféllel sportszerűen küzdünk, nem úgy az ellenséggel. Ahogy Murray Edelman írja, az ellenség esetében „nem a folyamatra, hanem a másik természetére összpontosul a figyelem. Az ellenséget eleve adott és szorosan hozzátartozó vonások jellemzik, amelyek miatt gonosznak, erkölcstelennek, betegesen romlottnak

---

alávetettség érzését szüli meg, vagy erőszáki fel. Mintha a mondatnak nem az alany, vagy az állítmány lenne középpontjában, hanem a felkiáltójel. Uo. 19. és 74-75.

¹³⁴⁹ Uo. 75.

¹³⁵⁰ Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*, i. m. 539. Arendt itt a nácik zsidók elleni jogfosztásáról szól, de hasonló történet 1919-ben a lelkészekkel is.

¹³⁵¹ *Paplak és templom* i. m. 2.

¹³⁵² Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*, i. m. 550-553.

¹³⁵³ Érdemes csak végigtekinteni a zsidótörvények folyamatán!

¹³⁵⁴ „The Marxist must be an enemy of religion...” Lenint idézi: Watt, Levis: *Communism and religion* i. m. 11.

tekinthet , s ezért állandó fenyegetést jelent.”¹³⁵⁵ A Tanácsköztársaság diktatórikus terveire nézve az egyház életét, ezen belül a hivatalosok m ködését fenyegetésként élte meg.¹³⁵⁶ A semlegesség ellenséges; a diktatúra szürreális logikai rendszerében az ellenség pedig – összeesküv .¹³⁵⁷

A kulturális – azaz a láthatatlan – er szakkal együtt jár, ha nem is mindig, a strukturális, a látható er szak is.¹³⁵⁸ Logikusan következett bel le. A lelki terror, azaz a verbális papsértés, egyházgyalázás, öldökléssel való fenyegetés egyaránt terror. S így válik igazzá Ravasz László híres történelmi mondata: „Az instituált egyház jelenleg egy <spirituális ÁVÓ>, amelyet az állam megfizet, felhasznál, abban a reményben, ha nincs szüksége rá, félredobja.”¹³⁵⁹

A proletárdiktatúra egyházüldözést akart, s közben vallásszabadságot hirdetett. Egy ateista ideológia egyeduralma alatt irreális vallásszabadságot keresni. Ebben az ellentmondásban születnek ilyen és ehhez hasonló mondatok: „A proletár tiszteletben tartja a templomokat, de kérlelhetetlenül elvárja, hogy azokban az becsületes törekvéseit támogassák.”¹³⁶⁰

Szabó István disszertációja ugyan az 1945 utáni korszakkal foglalkozik, ám gondolatait bátran fölhasználhatjuk vizsgált korszakunkra alkalmazva. Arra, hogy mire predesztinálta a kommün az egyházakat, megadja a választ az 1945 utáni állapotok összegzésekor: „A Magyarországi Református Egyház élete gettólétre korlátozódott,

---

¹³⁵⁵ Edelman, Murray: Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó Márton szerk.: *Az ellenség neve*. Jászöveg Könyvek, Bp., 1998. 90.

¹³⁵⁶ Az ellenségr I alkotott szóhasználatról lásd: Koselleck, Reinhardt: *Ellenségfogalmak*. In Szabó Márton szerk.: *Az ellenség neve*. Jászöveg Könyvek, Bp., 1998. 12-23.

¹³⁵⁷ „Mihelyt hatalomra jutottak ezek a mozgalmak, hozzálátnak, hogy a valóságot ideológiai igényeiknek megfelel en alakítsák át. Az ellenség fogalmát az összeesküvés fogalma váltja fel...” Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*, i. m. 590.

¹³⁵⁸ Gyáni Gábor: *A látható és a láthatatlan er szak* i. m. 292.

¹³⁵⁹ Ravasz László: *Emlékezéseim*. MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1992. 396.

¹³⁶⁰ PIL II/27/1919/1463.

társadalmi-közéleti extenzitása megszűnt.¹³⁶¹ A hazai szocializmust „a belső vérzés hosszú korszakának” nevezi.¹³⁶²

Mindezek alapján a Tanácsköztársaság egyházpolitikája menthetetlenül az egyházüldözés irányába vezetett.¹³⁶³ A teológia szerint a felsőbbség nem ezért kapja Istentől a mandátumát. Mégis, Bonhoeffer szerint a hatalom mindenképp Krisztust szolgálja. „Jézus... arról tett bizonyosságot, hogy a hatóság – éppen mert felülül származik a hatalma – a maga hivatalának jó vagy rossz gyakorlásával, neki csak szolgálni képes.”¹³⁶⁴ A keresztyén hatalom egyértelműen, az ateista pedig „a gyülekezet szenvedése révén szolgálja a Krisztus nevével való bizonyosságtételt”.¹³⁶⁵

Kérdésként merül föl, hogy az egyházvezetés miért nem tudott kellő eréllyel megszólalni? Miért nem látta át azokat a folyamatokat, amelyek felé tartottunk, s amelyeknek csakis egyedül Isten az kegyelméből parancsolt megálljt?

Azért, mert a fordulat szétzúzta a megszokott politikai alakulatokat, s az egyházvezetés működését is szétzilálta. Ahogy ettől fogva már nem a közjogi státusz a fő kérdés, úgy a Református Egyháznak sem az 1848:XX. tc. a legégetőbb. Hanem a diktatórikus, ateista államhoz való viszony, a területi integritás, legfőképp a megmaradás, azaz: a túlélés. S erre, a háború elvesztésére, idegen csapatok érkezésére, fokozatosan

---

¹³⁶¹ Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Teológiai doktori értekezés. Debrecen, 1995. 15.

¹³⁶² Uo. 27.

¹³⁶³ A terror egyik szélsőséges formájára, a holokausztra Roy Baumeister négy alaptényezőt nevez meg: az idealizmust, a fenyegetett egoizmust, az önérdék bármilyen áron való érvényesítését, és végül a szadizmust. Mi történik, ha valaki fellázad a rendszer ellen? Deklaráltan nem ért egyet a diktatúrával, s így fenyegeti az apparátus egoizmusát. A második alaptényező tehát narcisztikus, hiú és a hiúság öle. A fenyegetett egoizmus azt jelenti, hogy valaki kétségbe vonja a pozitív énképet, s ezért a diktatúra támadólag lép föl ellene. Vessd össze: Baumeister, Roy F.: A holokauszt és a gonoszság négy gyökere. In Kovács Mónika szerk.: *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Hannah Arendt Egyesület, Jaffa Kiadó, Bp., 2005. 217-231.

¹³⁶⁴ Bonhoeffer, Dietrich: *Etika*. Útkészítés és bevonulás. Exit Kiadó, Kolozsvár, Románia, 2015. 263.

¹³⁶⁵ „A felsőbbség megbízatása, hogy Krisztusnak szolgáljon, egyszersmind annak elháríthatatlan sorsát is jelenti; Krisztust szolgálja, akár tudja, akár nem, akár hűséges, akár hűtlen szolgálata révén. Neki kell szolgálnia, függetlenül attól, hogy akarja-e vagy sem. Amennyiben nem akarja, a gyülekezet szenvedése révén szolgálja a Krisztus nevével való bizonyosságtételt. Ilyen szoros és feloldhatatlan a felsőbbség kapcsolata Krisztussal. Nem térhet ki Krisztus szolgálatának a feladata elöl sem így, sem úgy. Létezése révén neki szolgál.” Uo.

korlátozó vallásszabadságra nem volt felkészülve. Felkészületlenségét nem sikerült kiküszöbölni az adott szituációban, az egyházi struktúra merevsége pedig még tétlenebbé tette. A posta és a vasút, a távírók akadozása, az idegen megszállások, a fahiány, ezáltal papírhiány mellett a közös tanácskozásokat akadályozták a legkülönbözőbb betegségek is, különösen a spanyolnátha.

„De hogyan lehetséges az, hogy Magyarországon, ahol jó négymillió protestáns lakik (akiknek nyilván a kommunizmus legnagyobb ellenzékét kellett volna alakítania), a kommunisták olyan könnyen, harc és ellenállás nélkül tudtak uralomra törni?” – kérdezte egy amerikai professzor Sebestyén Jen t l.¹³⁶⁶ Álláspontunkra er sít rá Patay Pál is visszaemlékezésében: „A Magyarországi Református Egyház ugyanúgy, mint a többi egyház, nem volt felkészülve sem lelkiekben, sem szellemileg, sem anyagilag, sem egyházkormányzati tekintetben azokra a változásokra, amelyeket az 1918-as októberi szírózás forradalom, majd az 1919. márciusi proletárdiktatúra, a Tanácsköztársaság jelentett az ország, az egyházak és azok tagjai életében.”¹³⁶⁷

A statisztikák, megnyilvánulások, atrocitások tanulságaként úgy látjuk, hogy a református közösség nagy vonalakban leginkább *közömbösen ellenséges* volt a rendszerrel szemben. Ezt még Szalva János is elismerte dolgozatában:

„A Tanácsköztársaság egyházpolitikai intézkedései: az egyházi vagyon szekularizálása, az iskolák államosítása, az egyházak közjogi állásának és állami támogatásának megszüntetése, az egyházi kiváltságok eltiltása a kálvinista egyház alapvet politikai, gazdasági és ideológiai érdekeit sértette meg, az egyházvezetés és a lelkipásztorok többségének nyílt vagy burkolt ellenkezését váltotta ki.”¹³⁶⁸

Volt olyan református lelkipásztor, egyházi tisztséget visel , aki aktivizálta magát, voltak helyenként ellenállók is, de aktív *protest* magatartással nem találkoztunk. Magyarázható ez a központi vezetés hiányával, hiszen az öt egyházkerületi székházból négy

---

¹³⁶⁶ Ezt a kérdést Kralicek professzor, a Chicagói Baptista Szeminárium tanára szegezte 1919. augusztus 1. után Sebestyén Jen professzornak. In Sebestyén Jen : i. m. 11.

¹³⁶⁷ Patay Pál: *A Magyar Református Egyház élete az 1918-as forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság idején*. MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 74. doboz. 1.

¹³⁶⁸ Szalva János: *A Magyar Tanácsköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése*. Szakdolgozat. 1978.MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 4. doboz 41. 14-15.

volt megszállás alatt, a Konvent elnöke április végétől a román megszállás területén élt. Az első püspöki körlevelek még nem látták át teljesen az új rendet, valószínűleg ezért is inkább beilleszkedésre szólítottak föl. A Tanácsköztársaság a világháborúban, a megszállásoktól megroppant egyházzal találta szembe magát. A világháború által szétzilált erkölcsi állapotok súlyosan éreztették hatásukat az egyházon belül. Először Erdély, majd a Tiszántúl elvesztése instabilizálta az egyházszerkezetet. A proletárdiktatúrának nem egy egyszerű, dinamikus egyházzal kellett megküzdenie. Ha egyáltalán akart velünk megküzdeni, hiszen igazi ellensége a katolicizmus volt. Az importált ideológia ugyanis a keleti kereszténység környezetében lett kidolgozva, bizánci államegyházi mintára. Ezért nem a protestantizmus volt fő ellensége; anyagi, lélekszámbeli, hatalmi szempontok szerint sem.

A reformátusok aránya egyébként is 11,5%–13,5% között mozgott, létszámban pedig nem érte el az egymillió főt a 1919 változó határai között. Jelentős megmaradt bázisa, a Tiszáninnen pedig „mégveleti terület” volt a Vörös Hadsereg számára. A hazai protestantizmusnak nem is volt új keletre a korlátozott vallásszabadság, hiszen 1867-ig már megtapasztalhatta azt.¹³⁶⁹

Bár a rendszer nem igényelte a kollaborációt úgy, mint 1945 után, mégis találtunk rá példákat. Az együttműködők között felfedezzük a liberális teológia híveit, akik meglévő érvrendszerüket kiterjesztették a diktatúra elfogadására is. Nem Istentől indultak ki és próbálták megérteni a világot, hanem a világból kiindulva próbáltak eljutni az Úrhoz.¹³⁷⁰ A liberális teológia egyik hitvallása a fejlődés, a változás, haladás és ezeket garantálta az új

---

¹³⁶⁹ „Még a különben kizáró római katolikus egyház is megismerte az elnyomottság szomorú sorsát, amit a protestáns egyházak századok óta olyan nagyon jól ismernek.” Raffay Sándor: *Eltolódások az állam és az egyház viszonyában. Protestáns Szemle*, 1924. 19. Csörös András Jakab: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején*. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010. 48-49.

¹³⁷⁰ „Túl kell jutni azon a gondolkodásmódon, mely az emberi problémákból indul ki, és így keresi a megoldást – ez nem biblikus. Nem a világtól Isten felé, hanem Istentől a világ felé vezet a Krisztus útja – így lényege nem az, hogy emberi problémákat oldjon meg; ez nem lehet az egyház tulajdonképpeni feladata. Ebből mégsem következik, hogy az egyháznak ilyen tekintetben semmiféle feladata nem volna. Csak akkor értjük meg, mi az egyház tényleges feladata, ha előbb megtaláljuk a helyes kiindulópontot. Az egyház szava a világhoz nem lehet más, mint Isten szava a világhoz. [...] Az egyház üzenete a világhoz Isten testben való eljövételéről szól, Istennek a Fia elküldésében megnyilvánuló szeretetéről a világ iránt, Isten hitetlenség feletti ítéletéről; az egyház beszéde megtérésre hív, Isten Krisztusban adott szeretete iránt hitre buzdít, arra int, hogy készen álljunk Krisztus visszajövetelére és Isten eljövendő országára. Ez tehát a megváltás Igéje minden embernek.” Bonhoeffer, Dietrich: *Etika*, i. m. 220.

berendezkedés. Ezért nem kellett új kollaboráns teológiát létrehozni, hanem a meglév liberális teológiából kellett a hangsúlyokat máshová helyezni, például a természetről a társadalomra. A liberalizmus hallgat a korára – így tett Zoványi Jenő, Rohoska József is.¹³⁷¹ Ahogy Márkus Jenő fogalmaz: „[A liberális teológia] nem Krisztushoz idomítja a fejlődéselméletet, hanem Krisztust alakítja a fejlődéselmélet szerint.”¹³⁷² Az Ige kontextualizálása helyett aktualizálni akarta a vallást. Ezzel akart közel kerülni a néphez, s elfelejtkezett a prófétai szóról. Hol volt a református Prohászka Ottokár? Pár momentumban érhetjük tetten: Bereczky Albert és Szabó Imre cikkében, a kápolnásnyéki presbitérium levelében, s mozgolódás történt a budapesti ifjúság körében. Ám ez utóbbi is csupán taktikai volt, a napi túlélésre játszott – amennyiben elfogadjuk a fegyelmi tárgyalások alatti védekezésüket. De nem hordozott magában stratégiai gondolkodást, perspektivikus látást.¹³⁷³

A Tanácsköztársaság alatt azt láttuk, hogy hiányzott az a prófétai szó, amely 1945 után már megszólalt a református társadalomban. Ehhez viszont még szükség volt egy negyedszázadra. 1919 a magyar reformátusság hitvalló helyzete, *status confessionis* volt, mellyel nem tudott élni. Másrészt fontos kihangsúlyozni, hogy a Református Egyház egyetemesen nem hódolt be a diktatúrának, ami nem alábecsülendő eredmény.

A rezsim nem tudott 1919-ben úgy kibontakozni, mint később 1945 után. A proletárdiktatúra segített abban, hogy a magyarság szembe tudjon nézni a kommunizmusban eljött nehézségekkel, az Egyház pedig a szenvedésekkel. A kommunista hatalomgyakorlás sokkolta a magyar lakosságot. A vesztes háború, az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése, a megszállás, a forradalmak, köztük az ateista diktatúra, majd Trianon katasztrófája egyszerre sújtotta nemzetünket. Ezért is történt, hogy 1920 után több figyelmet fordítottak az ifjúság nevelésére; ebből kibontakoztak ki a keresztyén mozgalmak. Az ateista diktatúrát „keresztyény

---

¹³⁷¹ Márkus Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. A magyar református liberális teológia. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2005. 65-68.

¹³⁷² Uo. 66.

¹³⁷³ „Az Ige beszéde nem az emberi kérdésekre és problémákra adott válasz, hanem isteni válaszokat ad az emberhez szóló isteni kérdésre. Beszéde lényegében nem alulról, hanem felülről meghatározott, nem megoldás, hanem megváltás.” Bonhoeffer, Dietrich: *Etika*, i. m. 218.

kurzus” követte – ennek lettek gyümölcsei a f városi reformátusság templomépítései.¹³⁷⁴ Egyházi téren pedig a misszió erődött meg és próbáltak választ adni a szociális problémákra. Jó húsz évre rá pedig, ezek mentén tört utat magának a református ébredés.

Tanulmányomban kibontakozott egy kép a Tanácsköztársaságról és a korszak református életéről. A proletárdiktatúra megbukott. Legyen ezért is, és a dolgozat egészéért egyedül Istené a dicsőség! az, aki képes arra, amiben a kommunizmus csődöt mondott: átformálni az embert.¹³⁷⁵

---

¹³⁷⁴ A templomépítésnek és megerősödő budapesti kálvinizmusnak fontos része volt a megszállt területekre érkezett reformátusok nagy száma.

¹³⁷⁵ Pipes, Richard: i. m. 177.

XII. Források és felhasznált irodalom

Levéltárak

- BFL = MNL F városi Levéltára, Budapest
- DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
- EOL = Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
- FML = MNL Fejér Megyei Levéltára, Székesfehérvár
- GYMSML = MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, Győr
- JNSZML = MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok
- MNL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- Óbudai Református Egyházközség Levéltára, Budapest
- PIL = Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest
- PML = MNL Pest Megyei Levéltára, Budapest
- RL = Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest
- SL = MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár, Soproni Városi Levéltára,
Sopron
- SRKL = Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Sárospatak
- SZSZBL = MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza
- TTREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen
- ZSL = Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest

Források, forrásgyűjtemények

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-társulat, 1912.

„Mi a Tanácsköztársaság?” KMP, Bp., 1919. 8.

A Békésbánáti Református Egyházmegye 1921. évben s az 1922. év első felében tartott köz-, bírósági és lelkészértekezlet gyűléseinek rövidített Jegyzőkönyve. Összeállította: Gönczy Béla. Szeghalom, 1924.

A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1918-1919. iskolai évről. [Sz. n.] Főiskolai Nyomda, Pápa, 1920.

A Felsőbaranyai Református Egyházmegye Harkányban 1923. évi szeptember 12-én tartott Közgyűlésének és ugyanezen napon és helyen tartott bírósági ülésének Jegyzőkönyve. Felsőbaranyai Református Egyházmegye kiadványa. Siklós, 1923.

A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgyűlésének Jegyzőkönyve. 1920. szeptember 29. Kecskemét, 1920.

A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. I–II. kötet. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. a-b. kötet. Kossuth, Bp., 1959.

A Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának Naplója. I. 1917. október 22–31-ig. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása. Bp., 1917.

A Magyarországi Református Egyház Országos Zsinatának Naplója. III–VI. kötet. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása. Bp., 1926.

A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében (1918–1919). Dokumentumgyűjtemény. MSZMP Heves megyei Bizottsága és a Heves megyei Tanács. Eger, [1969].

A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Athenaeum, Bp., 1919.

Bartha László szerk.: 1920. augusztus 17-én, Debrecenben tartott Közgyűlés. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Református Egyházmegye Jegyzőkönyve. Hajdúnánás, 1925.

Barthó Zsuzsanna – Tyekvicska Árpád: Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, 2000.

Beke Margit szerk.: A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. kötet. Aurora Kiadó. München – Bp., 1992.

Czinke István szerk.: A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1918. november 12-én Miskolcon tartott rendes- és ugyanott 1918. december 19-én folytatólagosan tartott rendkívüli Közgyűlésének Jegyzőkönyve. Miskolc, 1919.

Dikán Nóra szerk.: Dokumentumok a Tanácsköztársaság Szabolcs Megyei történetéből. I. Jósza András Múzeum Évkönyve, 1968. Nyíregyháza, 1969. 119-152.

Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés. 1919. november 8.

Dunamelléki Egyházkerületi Közgyűlés, 1921. április 7.

Dunántúli Református Egyházkerület 1920. szeptember 22-23. napjain és 1921. évi szeptember 24–25. napjain Pápa városában tartott rendes Közgyűléseinek Jegyzőkönyvei. F. iskolai Könyvnyomda, Pápa, 1921.

Háborús feljegyzések a görgényi református egyházmegyének az 1916. évi oláh betöréskor menekült egyházairól. Görgényi Református Egyházmegye, Szászrégen, 1917.

Herczeg Ferenc: Gróf Károlyi Mihály. *Komáromi Lapok*. 40. évf., 52. sz. 1919. november 4. 1.

Hittrich Ödön, igazgató szerk.: A Budapesti Ág. Hitv. Evang. F gimnázium értesít je az 1918/1919-iki és 1919/1920-iki iskolai évr l. Bp., Franklin Társulat, 1920.

Imre Magda – Sz cs László szerk.: A Forradalmi Kormányzótanács Jegyz könyvei, 1919. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.

K. Balog János szerk.: A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetének válogatott dokumentumai. Szekszárd, 1970.

Kiss Albert szerk.: Az Alsóborsodi Református Egyházmegye 1925. június hó 4-én Miskolcon tartott tavaszi rendes közgy lésének Jegyz könyve. Miskolc, 1925.

Kiss Albert szerk.: Az Alsóborsodi Református Egyházmegye 1927. október hó 12-én Miskolcon tartott szi rendes közgy lésének Jegyz könyve. Miskolc, 1927.

Komoróczy György szerk.: A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban. 1919. Dokumentumgy jtemény. MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, Debrecen, 1959.

Ladányi Sándor szerk.: [sic!]. Válogatott kövek a református egyház és állam kapcsolatának medréb l. Exodus Kiadó. Bp., 2006.

Ladányi Sándor szerk.: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztend ben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intéz bizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéb l. Kálvin Kiadó, Bp., 2006.

Löw, Konrad: A kommunista ideológia vörös könyve. Marx és Engels – A terror atyjai. XX. Századi intézet, Bp., 1999.

Marx, Karl – Engels, Friedrich: A vallásról. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1961.

Münnich Ferenc: Ünnepi beszéd az Országgy lésben a Tanácsköztársaság emlékének törvénybe iktatása alkalmából. In U .: A Magyar Tanácsköztársaságról. Bp., Kossuth, 1969.

Paplak és templom. Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, Bp., 1919.

Pipes, Richard szerk.: Az ismeretlen Lenin. A titkos archívumból. XX. Századi Intézet, Bp., 2002.

Pongrácz Jen szerk.: Tanácsköztársasági Törvénytar. I–VI. k. Magyarországi Szocialista Párt kiadása, Bp., 1919.

Romsics Ignác szerk.: Magyar Történeti Szöveggyűjtemény, 1914–1999. I. kötet. Osiris, Bp., 2000.

Sebestyén Jen : Absurdum absurdorum. Kálvinista Szemle 1920. április 11. I. évf. 2. sz. 1-2.

Siklós András: Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Tankönyvkiadó, Bp., 1964.

Sz. [Szabó Imre]: Vándorok két világ közt. Olajág, Lorántffy Zsuzsanna Egylet. Bp., 1919. április. 4. sz. 1-7.

Tiszáninneni Református Egyházkerület 1920. július 1-i, Miskolcon tartott Közgyűlése. [szerk. nélkül] Miskolc, 1922.

Tiszántúli Református Egyházkerületi Közgyűlés 1919, 1920, 1921. jegyzőkönyvei. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1923. 1919. május 7.

Tiszay Andor szerk.: A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. A FSZEK és az OSZK közös kiadványa. Bp., 1959.

Veress István, dr.: A Debreceni Református Tanítóképző Intézet Értesítője az 1918–1919. iskolai évről. Debrecen, TTREK Könyvnyomda vállalata 1919.

Korabeli folyóiratok

Debreczeni Protestáns Lap

Dunántúli Protestáns Lap, XXX–XXXI. évf.

Igaz Szó. A keresztény szocialisták hivatalos politikai lapja

Kálvinista Szemle

Kecskeméti Reformátusok Lapja

Komáromi Lapok

Lelkészegyesület, XII–XIV. évf.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

Protestáns Szemle

Református Szemle

Sárospataki Református Lapok

Tolnai Világlapja

Új Reformáció

Vörös Újság

Internetes források, kiadványok

Badiou, Alain: A század. Typotex Kiadó, Bp., 2010, 11.
http://www.tydotex.hu/upload/book/1671/alain_badiou_a_szazad_reszlet.pdf 2014-07-29

Bakó Balázs: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben. Vasi Szemle, 2007. 1. sz. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2007/01/bako.htm>

Galtung, Johan: Violence, War and Their Impact. On Visible and Invisible Effects On Violence. <http://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> 2016-03-26

<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5288> 2013-07-04

<http://www.huszadikszazad.hu/1925-januar/politika/zadravetz-es-gombos-a-move-vasarnapi-kozgyulesen> 2014-07-28

http://www.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/kommunista_vilag_szuletett_oro/schmidt_maria_a_jovo_vegerveney.html 2014-07-26

Müller Rolf: 19-esek 45-ben. Tanácsköztársasági veterán-szövetség feloszlata az els szabad választások el tt. Betekint , 2008. 4. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=96> 2010-10-06

Woods, Alan: The Hungarian Soviet Republic of 1919. The Forgotten Revolution. <http://www.marxist.com/History-old/hungary1919.html> 2014-08-19

Tanulmányok, visszaemlékezések, monográfiák

A Tanácsköztársaság Mátészalkán és környékén. [szerk. nélkül] MSZMP Járási Párt VB. 1959.

Andrássy Antal: „A nép papja”. Adatok Simon József életéhez és mártírhalálához. Világosság, 1969. április X. évf. 4. sz. 217–220.

Andrássy Antal: Katonai terror Somogyban 1919 szén. In Somogy megye múltja, levéltári évkönyv. 10. kötet. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1979. 307-353.

Apor Péter: A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közti történelmi folytonosság megformálása. Aetas, 2003. 3. sz. 67–95.

Apor Péter: Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete. 1945-1989. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Bp., 2014

Apor Péter: El kép: A Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben. Századvég Új Folyam 35. sz. 2005. 1. sz. 3–30.

Apor Péter: *Fabricating Authenticity: 1919 and the Hungarian Communists between 1949 and 1959*. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Tézisfüzet.

Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992.

Asztalos István szerk.: *Tanácsok 1919-ben a Galga és a Rákos vidékén*. Múzeumi Füzetek 37. Pet fi Múzeum, Aszód, 1988.

Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*. Kairosz, Bp., 2008.

Balanyi György: *Egyház és vallás*. In Gratz Gusztáv szerk.: *A bolsevizmus Magyarországon*. 1. kiad.: Franklin, Bp. 1921. 2. kiad.: (Reprint) Vál.: Kupa László. Vadsz 1 , Bp., 2003, 133–155.

Balogh Margit – Gergely Jen : *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992*. Kronológia. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1993. II. kötet. A polgárosodás kora.

Balogh Margit – Gergely Jen : *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992*. Kronológia. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1993.

Baráth Béla Levente szerk.: *Krónika az ezredfordulón: Tanulmányok és adatok a Füzesgyarmati Református Egyházközség történetéhez*. Füzesgyarmati Református Egyházközség, Debrecen-Füzesgyarmat, 2003.

Baráth Béla Levente: *„Földbegyökerezés és égbe fogózás...”*. A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében, 1911-1920. Hernád Kiadó, Sáropatak, 2014.

Baráth Béla Levente: *„Ha a tökéletesedés célja felé törni van benne vágy és akarat...”* Belmissziói törekvések a Tiszántúli Református Egyházkerületben az 1910-es évek elején. In U . szerk.: *Orando et laborando*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesít je a 466. tanévr l. DRHE, Debrecen, 2004. 139-149.

Barcza József: *Rohoska József progresszív nézetei 1918-1919-ben*. Sáropataki Füzetek, Sáropatak, 2001. 1. sz. 31-41.

Bartha István: A munkás–paraszt szövetség Zemplén vármegyében a Tanácsköztársaság idején. Sátoraljaújhelyi Járási Tanács. Sátoraljaújhely, 1970.

Bartha Tibor – Makkai László f szerk.: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. I. Studia et Acta Ecclesiastica. V. kötet. Barcza József szerk.: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1983.

Baumeister, Roy F.: A holokauszt és a gonosz négy gyökere. In Kovács Mónika szerk.: Holokauszt: történelem és emlékezet. Hannah Arendt Egyesület, Jaffa Kiadó, Bp., 2005. 217-231.

Bellér Béla: A Tanácsköztársaság a világi iskoláért. Világosság, 1963. március. IV. évf. 3. sz. 168–173.

Bellér Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás. Világosság, 1969. április X. évf. 4. sz. 212–216.

Bellér Béla: Az 1918/19-es forradalmak közoktatáspolitikája. Századok, 1982. 2. sz. 183–229.

Bellér Béla: Nemi felvilágosítás a Tanácsköztársaság iskoláiban. Pedagógiai Szemle, 1983. 3. szám, 260-271.

Benke György: Akik el ttünk jártak. 2. kötet. Szerz i kiadás. Mez kövesd, 2007

Bérczes Tibor: A magyar Kuyper. Sebestyén Jen tevékenysége a magyar–holland református kapcsolatok építésében (1910–1920-as évek). Confessio, 1987. 11. évf. 4. sz. 3–12.

Berdiaeff, Nicolas [Bergyajev, Nyikolaj]: Marxizmus és vallás. [Kiadó?] Bp., 1935.

Bergyajev, Nyikolaj: A kommunizmus igazságai és hazugsága. Kairosz, Bp., 2003.

Bergyajev, Nyikolaj: Az orosz kommunizmus értelme és eredete. Századvég Füzetek 5. Századvég, Bp., 1989.

Bidet, Jacques: Engels és a vallás. In A filozófia és a vallás. [szerk. nélkül] Kossuth, Bp., 1977, 268–294.

Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Magyarországi Református Egyház Konventi Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1949.

Bíró Sándor – Szilágyi István szerk.: A Magyar Református Egyház története. Kossuth, Bp., 1949.

Bizony László: A magyarországi bolsevizmus 133 napja. Kun Béla és Szamuely Tibor véres uralma. A bolsevizmus kitörése és összeomlása. Az ellenforradalmak. Autentikus adatok a Lenin-fiúk hóhérmunkájáról. Verlag Waldheim-Eberle A. G. Leipzig – Bécs, Ausztria, 1919.

Bodoky Richárd: Égi sziget. (Jövevények és Vándorok. Családtörténeti töredékek III.) Magánkiadás. Bp., 1999.

Bojtor István: Egyház a forradalomban. Adalékok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéhez, a Tanácsköztársaság idejéb I. Kézirat. Göncruszka, 1960.

Bolyki János – Ladányi Sándor: Református Egyház. In Lendvai L. Ferenc szerk.: A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok. Kossuth, Bp., 1987.

Bonhoeffer, Dietrich: Etika. Útkészítés és bevonulás. Exit Kiadó, Kolozsvár, Románia, 2015.

Borovi József: A magyar tábori lelkészet története. Zrínyi, Bp., 1992.

Borzalmas vallomások. [szerz nélkül] [Bp.?] 1919.

Bottyán János: A Tanácsköztársaság és az egyház. Református Egyház, 1979. XXXI. évf. 5. sz. 119-120.

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923.

Brandt, Juliane: A magyarországi protestantizmus politikai kötetései a dualizmus korában. (helyzetfelmérés). In Hegedűs András – Bárdos István szerk.: Egyház és politika a XIX. Századi Magyarországon. Nemzetközi történeti konferencia előadásai. 1998. május 27-28. Esztergom, 1999. 195-213.

Brandt, Juliane: A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a dualizmus idején. In Bolyki János – Tenke Sándor szerk.: Szociáletika és társadalom. Bp., Ráday Nyomda, 1999. 157-179.

Brandt, Juliane: Felekezeti és nemzeti identitás a 19. századi Magyarországon: a protestáns egyházak. Századvég, 2003. 3. sz. Új Folyam 29. sz. 3-38. o.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Gondolat Kiadó, Bp., 1985.

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945. Gondolat, Bp., 1985.

Bulgakov, Szergij: Aszkézis és heroizmus. In Kiss Ilona szerk.: Az orosz forradalom démonjai. Századvég, Bp, 1990

Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartosak, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej: A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás. Nagyvilág, Bp., 2001.

Csaba Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága. Veszprém, 1959.

Cservényák László: A polgári demokratikus forradalom Szabolcs-Szatmár megyében. In Arató Ferenc – Margócsy József szerk.: Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története. Nyíregyháza, 1959, 5–38.

Csohány János: A Református Egyház 1881. évi Debreceni Zsinata. Theológiai Szemle, 1981, 290–294.

Csohány János: Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészeget. Egyháztörténeli Szemle. 2001. 1. sz. 128-142.

Csohány János: Magyar protestáns lelkészek békefelhívása a búr háború idején. Theológiai Szemle, 1974. XVII. évf. 208–211.

Csohány János: Magyar református békekezdeményezés 1917-ben Theológiai Szemle, 1975. XVIII. 227.

Csohány János: Magyar református lelkészek els világháború-eleji gondolkodásának teológiai és politikai háttere. Theológiai Szemle, 1986. XXIX. 26–31.

Csörös András Jakab: „Végidőben.” Református egyházi élet Wekerle Sándor III. kormányzása idején (1917–1918). In DOSZ Tavasz Szél 2010. Konferenciakötet. Pécs, 2010, 90–95.

Csörös András Jakab: A Berinkey-kormány egyházpolitikája. In DOSZ. Tavasz Szél 2011. Konferenciakötet. Piliscsaba, 2011, 77–81.

Csörös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. Alapszakos szakdolgozat. ELTE BTK, 2010.

Csörös András Jakab: Tanácsköztársaság és Messiás. In Vidimus enim stellam eius. Konferenciakötet. L'Harmattan, Bp., 2012, 74–83.

Csörös András Jakab: Úrvacsora és szesztilalom 1919-ben. Protestáns Téka, 2015. 1. sz. 29-40.

Deák József szerk.: Jászkarajen egyháztörténete és vértanú papjai. Kucsák Könyvkötészet és Nyomda, Vác, 1996.

Deme László: Visszatekintés a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség útjára. Bp., 1985. ZSL 23. fond. MEKDSZ. 6. dob. MEKDSZ-történet.

Dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1918–19-ben. A forradalmak alatt. [Kiadó nélkül] Gyöngyös, 1940.

Doberdói Breit József: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I–II. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Bp., 1925.

Dobos László Gábor: Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In Lendvai L. Ferenc szerk.: A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok. Kossuth, Bp., 1987. 263-313.

Dominkovits Péter – Németh Ildikó: Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével. (1920-1921). MNL GYMSML SL, Sopron, 2014.

Dominkovits Péter Kutatottság, aktualitás, lehet ségek – szempontok a Tanácsköztársaság helyi forrásbázisának feltárásához. In. Dominkovits Péter – Németh Ildikó: Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével. (1920-1921). MNL GYMSML SL, Sopron, 2014.15-23.

Edelman, Murray: Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó Márton szerk.: Az ellenség neve. József Könyvek, Bp., 1998. 88-123.

Emlékkönyv a magyarországi református és a magyarországi ágostai hitvallás evangélikus keresztyén egyházak által a reformáció négyszázados évfordulója alkalmából, Budapesten, 1917. évi október 31. napján tartott országos jubiláris emlékünnepegyr 1. [szerk. nélkül] Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Bp., 1918.

Erényi Tibor: 1919. Világosság, 1979. március XX. évf. 3. sz. 129–137.

Esze Tamás: Két ünnep között. Reformátusok Lapja, 1959. április 5. III. évf. 14. sz. 1.

Faber Oszkár: Egy szerzetes naplótöredéke. Népszava Könyvkereskedés kiadása, Bp., 1908.

Fabinyi Tibor: Az 1919-es proletárdiktatúra társadalmi összefüggései egyházunk életében. Lelkipásztor, 1969. március. XLIV. évf. 3. sz. 141–149.

Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula szerk.: Múltból a jövőbe. Tanulmányok. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp., 1997, 63–101.

Fazekas Csaba: A Fáber–Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségére vonása 1920-ban. In Bana József szerk.: Bón és bönhűdés. 2. Gyűri Tanulmányok 24. Gyűri, 2001, 17–42.

Fazekas Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. Látószög Könyvek. TEDISZ - Szent Pál Akadémia. Bp., 1996.

Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és Mayer Károly káptalani nagyprépost tiltakozása az egyházi birtokok „likvidálása” ellen (1919. június 10.). In Szabó Ferenc – Mózessy Gergely szerk.: Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágáról. Agapé, Szeged, 2002, 97–117.

Fehér András: A forradalmak Debrecenben. In Gunst Péter szerk.: Debrecen története. 1849–1919. 3. kötet. Csokonai, Debrecen, 1997, 419–452.

Fejérvári József – Graváts Ferenc: A Szamuelli halálvonata. Vásárhely–Makó–Szentés rémnapijai. A terroristák bűnpörének tárgyalása alkalmából. Reggeli Újság Nyomdája, Hódmezővásárhely, 1921.

Funk Márton: A methodizmus Magyarországon. Függelék. In Kriege Ottó: A methodizmus története. Kiadja a Keresztény Könyvesház, Bp., [é. n.] 235–236.

Furet, Francois: Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa, Bp., 2000.

Geng Antal – Lehoczky Antal: A Tanácsköztársaság 133 napja Etyek községben. In Estélyi Gyula – Hetlinger Pál – Farkas Gábor – Makkay János szerk.: A Tanácsköztársaság eseményei a bicskei járásban. MSZMP Bicskei Járás Bizottsága és a Bicskei Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága. Bicske, 1969, 49–58.

Géra Eleonóra Erzsébet: Az Országos Protestáns Árvaház és árvaháza. In Kósa László szerk.: Reformátusok Budapesten. II. kötet. Argumentum Kiadó, Bp., 2006, 917–941.

Gereben Ágnes: Egyház az ateista államban, 1917–1925. – Új dokumentumok az orosz ortodoxia és a bolsevizmus viszonyáról. PolgArt, Bp., 2001.

Gergely András szerk.: Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

Gergely Jen – Pritz Pál: A trianoni Magyarország, 1918–1945. Vince, Bp., 1998.

Gergely Jen : Baltazár Dezs . In Gergely Jen : F papok, f pásztorok, f rabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetb 1. Pannonica, Bp., 2004.

Gombos Gyula: A harmadik út. Püski, Bp., 1990.

Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Bp., 1935, Reprint: 1992.

Gratz Gusztáv: Bevezetés. In Gratz Gusztáv szerk.: A bolsevizmus Magyarországon. 1. kiad.: Franklin, Bp. 1921. 2. kiad.: (Reprint.) Vál.: Kupa László, Vadsz 1 . Bp., 2003.

Gutheil Jen : A kommunisták uralma Veszprémben. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1920.

Gyáni Gábor: A látható és a láthatatlan er szak. In U .: Az elveszíthet múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Nyitott Könyvm hely, Bp., 2010. 279–293.

Gyáni Gábor: A megtorlás és az emlékezet narratívái. In U .: Az elveszíthet múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Nyitott Könyvm hely, Bp., 2010. 304–320.

Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In U .: Az elveszíthet múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Nyitott Könyvm hely, Bp., 2010, 12–31.

Gyurgyák János: Szerz k és szerkeszt k kézikönyve. 2., átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2005.

Gyurkóczy Bendegúz – Molnár Ferenc: Az 1918–1919. évi forradalmi események és a Tanácsköztársaság története Felcsúton. In Estélyi Gyula – Hetlinger Pál – Farkas Gábor –

Makkay János szerk.: A Tanácsköztársaság eseményei a bicskei járásban. MSZMP Bicskei Járás Bizottsága és a Bicskei Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága, Bicske, 1969.

Haas György: Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete. Magánkiadás. Bp., 2000.

Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth, Bp., 1969.

Hajdu Tibor: Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásának újabb eredményei. In Kelemen Elemér szerk. Somogy megye m vel désügye a Tanácsköztársaság idején. Somogy Megyei Nyomda, Kaposvár, 1970, 15–31.

Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth, Bp., 1969.

Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Akadémiai, Bp., 1978.

Hajdu Tibor: Lehetséges-e a permanens forradalom? In Schiller Erzsébet szerk.: 1917 és ami utána következett. El adások és tanulmányok az orosz forradalom történetéb l. F szerk.: Krausz Tamás. Magyar Ruszisztikai Intézet, Bp., 1998.

Hajdu Tibor: Március huszonegyediké. Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez. Akadémiai, Bp., 1959.

Hajdu Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben. Kossuth, Bp., 1958.

Hargitai György szerk.: Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország m vel déstörténete, 1867–1918. Szentpéteri József f szerk.: Magyar Kódex. 5. kötet. Kossuth, Bp., 2001.

Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: A Szovjetunió története. (Orosz történelem. II. Kötet.) Osiris, Bp., 1996.

Hermann Istvánné – Molnár Jánosné – Malahovszky László: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikája megyei emlékei. [sic!] Veszprém Megyei Tanács VB M vel désügyi Osztálya és a Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém Megyei Tagozata, Veszprém, 1979.

Horváth István: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. március 21 – augusztus 1. In Nógrád megye története, 1849–1919. Salgótarján, 1969.

Horváth Miklós szerk.: Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Akadémiai Bp., 1980.

Illés Dezső szerk.: Tanácsköztársaság Somogyban. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága, Kaposvár, 1969.

Irányi István: A Tanácsköztársaság Mezőberényben. In Szabó Ferenc szerk.: A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919. MSZMP Békés Megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969, 303–324.

Jenei Károly – Szigetvári István: A Tanácsköztársaság mezőgazdasági termelőszervezeteinek szervezete és ügyintézése. Levéltári Közlemények, 1959. XXIX. évf. 2. sz. Akadémiai, Bp., 369–386.

Jenei Károly: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a tanácsköztársaság idején. In Arató Ferenc – Margócsy József szerk.: Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv. A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története. . Nyíregyháza, 1959, 39–100.

Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és elmozdításai Székesfehérvárott. Székesfehérvár, 1927.

K. Balog János szerk. A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). MSZMP Tolna Megyei Bizottsága Propaganda- és Művelődési Osztálya, [Szekszárd] [1970.]

K. Horváth Zsolt: Harc a szocializmusért szimbolikus mezőben. Helyek, túlélt és identitásformációk versengése Magyarországon 1989 után. Századvég Új Folyam 35. sz. 2005. 1. sz. 31–68.

K. Németh András: Ellenforradalom és vörösteror – Tamási 1919. Magánkiadás. Tamási, 2009.

K.A.P.: Egy sárospataki teológiai tanár rehabilitálása. Reformátusok Lapja, 1988. július 24. 30. sz. 5.

Kádár Imre: Az egyház az idők viharában. Bibliotheca Kiadó, Bp., 1958.

Kádár Imre: Negyven év után. Az 1918/19-es forradalmak és a magyar egyházak. Theológiai Szemle, 1958. I. 241–248.

Kádár, Imre: The church in the storm of time. The history of the Hungarian Reformed Church during two world wars, revolution and counter-revolutions. Bibliotheca, Bp., 1958.

Kahler Frigyes: Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez (1919–1920). Déri Múzeum Évkönyve. 1979. 231–254.

Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Emlékezések. Európa. Bp., 1967.

Kende János: Az öngazgatás kezdeményei a Tanácsköztársaságban. In Krausz Tamás – Vértes Judit szerk.: A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. L'Harmattan, Bp., 2010, 237–242.

Kenyeres Ágnes f szerk.: Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet A-K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.

Kerepeszki Róbert: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgártüntetés, 1919. április 3. In Nagy Szabolcs szerk.: Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom háttérje – 1919 vidéken. MNL Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 2013. 59–67.

Kirschner Béla: A „szakszervezeti kormány” hat napja (1919). Kossuth, Bp., 1968.

Kissling Eleonóra: A Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása és működésének néhány kérdése. Szeged, 1969.

Klemperer, Victor: A Harmadik Birodalom nyelve. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Bp., 1984.

Kollega Tarsoly István f szerk.: Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997.

Kónya István: Az 1918/19-es forradalmak és a Magyar Református Egyház. In Kónya István: Tanulmányok a kálvinizmusról. Akadémiai, Bp., 1975, 126–136.

Kopasz Gábor: A direktórium Baranya megyében. In A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai Emlékkönyve. Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa VB M vel désügyi Osztálya. Pécs, 1960, 99–122.

Koréh Endre: „Erdélyért”. A székely hadosztály és dandár története, 1918–1919. I–II. kötet. Magyar Ház, Budapest, 2000.

Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In U .: M vel dés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 2011, 155–184.

Kósa László: Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon. In U .: M vel dés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Akadémiai, Bp., 2011, 118–126.

Kósa László: Szabó Aladár és az Új óramutató. In U . szerk.: Reformátusok Budapesten. II. kötet. Argumentum Kiadó, Bp., 2006, 511–522.

Koselleck, Reinhardt: Ellenségfogalmak. In Szabó Márton szerk.: Az ellenség neve. József Könyvek, Bp., 1998. 12-23.

Kovács Bálint: Krisztus kiseded egyháza. Magyar hadifogoly-gyülekezet az I. világháborúban. Dunamelléki Református Egyházkerület, Bp., 1999.

Kovács J. István: Egy élet prédikációja. Önéletrajz. Szenci Gy z né Kovács Zsuzsanna kiadása, Bp., 2005.

Kovrig, Bennett: Communism in Hungary. From Kun to Kádár. Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, USA, 1979.

Köbel Szilvia: A lelkiismereti és vallásszabadság jogi szabályozása néhány volt szocialista országban 1945-1989 között. Levéltári Szemle, LV. évf. 2005. 2. sz. 53-61.

Kövy Zsolt: Trócsányi Dezs . Theológiai Szemle, 1989. XXXII. évf. 213–215.

Krausz Tamás – Vértes Judit szerk.: 1919 – A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. L'Harmattan, Bp., 2010.

L. Nagy Zsuzsa: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. 1919. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1961.

Labica, Georges: Lenin és a vallás. In A filozófia és a vallás. [szerk. nélkül] Kossuth, Bp., 1977, 295–332.

Ladányi Sándor: „Ecsetvonások egy f gondnok arcképéhez”. In U .: A magyarországi református egyház 1956 tükrében. Egyháztörténeti tanulmányok. Mundus, Bp., 2006, 132–141.

Ladányi Sándor: rségváltás – háttérzenével. Adalékok egyházunk legújabb kori történetének alakulásához. In U .: A magyarországi református egyház 1956 tükrében. Egyháztörténeti tanulmányok. Mundus, Bp., 2006, 89–123.

Ladányi Sándor: Zoványi Jen , 1865–1958. Theológiai Szemle, 1978. XXI. évf. 299–301.

Lázár Andor: Visszaemlékezéseim. Ráday Gy jtemény, Bp., 1995.

Légrády Imre: A kommün fogságában: 1919. április 16 – május 2. Bp., 1919.

Lehoczky Alfréd szerk.: A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon. Miskolc, 1969.

Lehoczky Alfréd szerk.: A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon. Miskolc, 1969.

Lendvai L. Ferenc szerk.: A magyar protestantizmus. 1918–1948. Tanulmányok. Kossuth, Bp., 1987.

Lenin, V. I.: A vallásról. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, Románia, 1961.

Lukács György: A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája. In Lukács György: Curriculum vitae. Magvet , Bp., 1982, 148–154.

Lukács György: El szó a Magyar irodalom – Magyar kultúra cím kötetéhez. In Lukács György: Curriculum vitae. Magvet, Bp., 1982.

Lukács György: Lenin. Magvet, Bp., 1970.

Magyar Endre Lénárd: „Szentendre bolsevista számlája...” Rekvirálás és köztulajdonba-vétel a Tanácsköztársaság idején. In Kiss Anita szerk.: Tanulmányok Pest megye múltjából. V. MNL PML, Bp., 2014. 99-136.

Márkus Jen: A liberális szellem a református egyházban. A magyar református liberális teológia. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2005.

Marosi Tibor József: Ellenforradalom Pakson és Tolnán 1919-ben. Pákolitz István Városi Könyvtár, Paks, 2011.

Matheron, Alexander: A politika és a vallás Hobbesnál és Spinozánál. In A filozófia és a vallás. [szerk. nélkül] Kossuth, Bp., 1977, 35–77.

Mercier-Josa, Solange: A vallás feuerbachi bírálata. In A filozófia és a vallás. [szerk. nélkül] Kossuth, Bp., 1977, 136–166.

Mészáros Károly: Az szirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918–1919. Különös figyelemmel Somogyra. Akadémiai, Bp., 1966.

Mezőfi Vilmos: Emlékeim a kommün idejéből. Biraucz Nyomda, Bp., 1920.

Milei György – Petrák Katalin szerk.: Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. Magyarok a Nagy Október győzelméért 1917–1921. Kossuth, Bp., 1977.

Milhau, Jacques: Ateizmus, ideológia és vallás. In A filozófia és a vallás. [szerk. nélkül] Kossuth, Bp., 1977, 167–202.

Mindszenty József: Emlékirataim. 4. kiadás. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1989.

Miteva, Stela Dimitrova: Az 1919-es magyar proletárforradalom visszhangja a bolgár forradalmi mozgalomban. In Gábor Sándorné szerk.: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadás-gyűjtemény. Kossuth, Bp., 1960, 88–97.

Molnár Félix szerk.: Rabságom története. Emlékalbum. A 133 napos kommunizmusainak arcképcsarnoka és élményei. Stephaneum Nyomda, Bp., 1921.

Molnár Sándor Károly: Benk István és a Tanácsköztársaság. Egyháztörténeti Szemle, 2013. 2. sz. 20–49.

Nagy Károly: A csornai ellenforradalom. Sopron Hírlap kiadása, Sopron, 1926.

Nagy Károly: A kapuvári ellenforradalom. Kakas Ágoston Könyvnyomdája, Zalaegerszeg, 1926.

Nagy Károly: Az alsólendvai ellenforradalom. Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomda, 1925.

Nagy Szabolcs: A „klerikális reakció” egy fészke a kommunizmus alatt. A Tanácsköztársaság Veszprémben. In Nagy Szabolcs szerk.: Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom háttérháza – 1919 vidéken. MNL Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 2013, 9–24.

Nagy Zsombor: Haypál Benk, a budai gyülekezet első lelkesítője. In Kósa László szerk.: Reformátusok Budapesten. I. kötet. Argumentum, Bp., 2006. 523-527.

Nemes Dezső: A magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége. In Gábor Sándorné szerk.: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadás-gyűjtemény. Kossuth, Bp., 1960, 5–69.

Németh Pál: Az iszlám – társadalmi rendszer? Theológiai Szemle, 1981. XXIV. (új) évf. 4. sz. 230–232.

Nikov, Todorov Niko: A Magyarországon élő bolgárok és a Magyar Tanácsköztársaság. In Gábor Sándorné szerk.: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadás-gyűjtemény. Kossuth, Bp., 1960, 98–106.

Olysói Gabányi János szerk.: Mártírjaink. Az szirózsás forradalom és a proletárdiktatúra áldozatainak meggyilkolása, lelki és testi megkínzása. I–II. kötet. Magánkiadás. [H. n.] [1922.]

Onasch, Konrad – Cipin, Vlagyiszlav: Az Orosz Ortodox Egyház története. (Ecclesia Sancta 4. szerk.: Zombori István.) MKPK Egyháztörténeti Bizottsága, Bp., 1999.

Ottlyk Ern : [cím nélkül] Lelkipásztor, 1975. január. L. évf. 1. sz. 1-15.

Ottlyk Ern : Az 1918-19-es forradalmak és az evangélikus egyház. Theológiai Szemle. 1959. 2. sz. 1-15.

Ottlyk Ern : H ség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp., 1965.

Pach Zsigmond Pál szerk.: Magyarország története tíz kötetben 8. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.

Pataki Frigyes: Soltvadkerti Református Egyházközség története. Soltvadkerti Református Egyházközség Presbitériuma, Soltvadkert; 1995.

Petrák Katalin – Milei György szerk.: A Magyar Tanácsköztársaság m vel déspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Gondolat, Bp., 1959.

Petrovics György: Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai Könyvnyomdája, Makó, 1921.

Pipes, Richard: A kommunizmus. Európa, Bp., 2004.

Porzsolt Ferenc: Az egyház a forradalomban. Emlékezés dr. Ferenczy Gyulára. Reformátusok Lapja, 1969. június 8. XIII. évf. 24. sz. 3.

Pölöskei Ferenc – Gergely Jen – Izsák Lajos szerk.: 20. századi magyar történelem, 1900–1994. Korona Kiadó, Bp., 2001.

Rác János szerk.: A Tanácsköztársaság Vas megyében. [Szombathely] 1980.

Raffay Sándor: Eltolódások az állam és az egyház viszonyában. Protestáns Szemle, 1924. 11-21.

Rajki Zoltán – Szigeti Jen : Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig. Gondolat Kiadó. Bp., 2012.

Rákosi Viktor: A párisi gyűjtogatók. A kommün története. Regényes korrajz. Franklin Társulat, Bp., Franklin, 1911.

Ravasz László: A szocializmus evangéliuma és az evangélium szocializmusa. Tisztvisel telepi református missziói egyház, Bp., 1922.

Ravasz László: Emlékezéseim. MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1992.

Rébay Magdolna: Baár-Madas Református Leánynevel intézet. 1907–1952, 1990–. In Kósa László szerk.: Reformátusok Budapesten. II. kötet. Argumentum, Bp., 2006. 841-871.

Réti László: Így látta az ellenség. Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez a TAGYOB anyagából. Gondolat, Bp., 1969.

Rév Erika: A népbiztosok pere. Kossuth, Bp., 1969.

Révész Imre: Egyháztörténelem. Tanulmányok. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 1944–1945. I–II. k. Reprint: Ráday Nyomda, 1995.

Romsics Ignác: A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. Akadémiai, Bp., 1982.

Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna-Tisza közén. (1919 március-június). Századok, 1982. 2. sz. 229–270.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. 3., jav. kiadás. Osiris, Bp., 2005.

Rudolf Otto: A szent. Az isteni eszméjében rejl irracionális és viszonya a racionálishoz. Osiris, Bp., 1997.

Sajtos Szilárd: Református egyházunk szolgálata a katonákért. In Baráth Béla Levente szerk.: Az I. világháború református tábori lelkeszeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2014. 57-86.

Sakmyster, Thomas: A communist odyssey. The life of József Pogány. Central European University Press. Budapest – New York; 2012.

Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. Aurora Könyvek, München, 1975.

Salamon Konrád: Vörösteror – fehérterror. Okok és következmények. In Szederjesi Cecília szerk.: Megtorlások évszázada. Politikai terror és er szak a huszadik századi Magyarországon. Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, Salgótarján – Budapest, 2008. 11-15.

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékei. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1961.

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1969.

Sas Péter: Az erdélyi római katolikus egyház, 1900–1948. Mundus, Bp., 2008.

Sebestyén, Jen : Het communisme in zijn ware gedaante. Heinneringen aan het communistisch schrikbewind in Hongarije. J. H. Kok, Kampen, Hollandia, 1925.

Séve, Lucien: Az elidegenülés marxista elemzése. A vallás és a politikai gazdaságtan. In A filozófia és a vallás. [szerk. nélkül] Kossuth, Bp., 1977, 203–268.

Simon Károly: Két évtized Dombóváron (1901–1919). Emlékezés Gyenis Antal igazgatótanítóra. Dombóvári Krónika II. Városi M vel dési Központ és Könyvtár, Dombóvár, 1984.

Somogyi Jolán szerk.: Tanácsköztársaság Szabolcs megyében. Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza, 1969.

Spengler, Oswald: A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. I. kötet. Alak és valóság. 2. átdolg. kiadás. Noran Libro Kiadó, Bp., 2011.

Sulyok Dezső : A magyar tragédia. New York, USA, 1996.

Suttner, E. C.: A Katolikus Egyház a Szovjetunióban. (Ecclesia Santa 2. szerk.: Somorjai Ádám – Zombori István) MKPK Egyháztörténeti Bizottsága, Bp., 1994.

Szabó András szerk.: Károlyi Gáspár a gönci prédikátor. Bp., Magvet Könyvkiadó, 1984.

Szabó Ferenc szerk.: A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919. MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969.

Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Athenaeum, Bp., 1919.

Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandaszerveinek működése. In Ballabás Dániel szerk.: Kultusz és propaganda. Líceum Kiadó, Eger; 2012. 19-26.

Szakál Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején. In Forgó András szerk.: A Piarista Rend Magyarországon. Szent István Társulat, Bp., 2010. 185-200.

Szakály Sándor: Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte (1919-1920). In Miklós Péter szerk.: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, Belvedere Kiadó, 2010. 307-312.

Szalva János: A Magyar Tanácsköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése. Szakdolgozat. 1978. MNL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 4. doboz 41.

Szalva János: A Tanácsköztársaság egyházpolitikája. Világosság, 1979. március XX. évf. 3. sz. 138-143.

Szamuely Tibor élete és gaztettei. [Szerző nélkül.] Magyar Kultúra, Bp., 1919.

Szántó Konrád: A Katolikus Egyház története. II. Kötet. Ecclesia, Bp., 1988.

Szász Lajos: „A háború után...” A világháború utáni id szakra vonatkozó református tervek és koncepciók. In Baráth Béla Levente szerk.: Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2014. 135-152.

Szatmári Sándor: Históriai ének -1919. Verses krónika a Magyar Tanácsköztársaságról. Zrínyi, Bp., 1959.

Székács Aladár: A bolsevizmus b nöz világa és büntet igazságszolgáltatása. In Gratz Gusztáv szerk.: A bolsevizmus Magyarországon. Franklin Társulat. Bp., 1921. 521–553.

Szénási Sándor: Az egyház a forradalomban. „Ötven éve történt”. Reformátusok Lapja, 1969. április 13. XIII. évf. 16. sz. 1.

Szentesi Zöldi László: Vörösteror Szolnokon. 1919. május 3–4. Kárpátia Stúdió. Bp., 2011.

Szerényi Simon szerk. A népbiztosok futása a frontról, és még sok szenzációs leleplezés a kommün napjaiból. Kátai Albert kiadása, Bp., 1919.

Szigeti Jen : Egyházaink az 1919-20-as ellenforradalmi fordulatban. Theológiai Szemle, 1970. XIII. évf. 220–226.

Sz cs Ferenc: Teológiai etika. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Bp., 1993.

Takács József: Elváló nyelvhasználatok: politikai beszélés Magyarországon az I. világháború után. In Tomka Béla szerk.: Az els világháború következményei Magyarországon. Magyar Országgy és Hivatala, Bp., 2015. 165-185.

Takács László: Battonya a Tanácsköztársaság idején. In Szabó Ferenc szerk.: A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919. MSZMP Békés Megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969.

Tamás Gáspár Miklós: Észrevételek a kommünr 1. In Krausz Tamás – Vértes Judit szerk.: A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. L'Harmattan, Bp., 2010, 252–283.

Tarján G. Gábor: Baltazár Dezső. Halálának 50. évfordulójára. Theológiai Szemle, 1986. 359-367.

Taubinger Rezső: A protestáns tábori lelkészet múltjából. Protestáns Szemle, 1930. 568-577.

Tengely Adrienn: A magyar egyházak a forradalmak korában. Líceum, Eger, 2011.

Tengely Adrienn: A Papi Tanács (1918–1919). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2007. 3–4. Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, Bp. 19–68.

Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. Egyháztörténeti Szemle, 2007. 1. sz. 3-40.

Tengely Adrienn: Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. – 1919. március 21.). Egyháztörténeti Szemle, 2004. 1. sz. 3-52.

Tóth Endre: A debreceni egyetem református hittudományi karának a Tanácsköztársaság elnökét és közoktatásügyi népbiztosát üdvözlő határozata, – és ennek következményei. DRHE Közép-európai Reformáció és Protestantizmus Történeti Kutatóintézete, Kézirattár. Debrecen, [1945 után].

Tóth Endre: Jánosi Zoltán életműve. Esze Tamás szerk.: Egyháztörténet. II. (V.) évfolyam, 1959. 1–2. füzet. Református Egyetemes Konvent, Bp., 3–46.

Trádler Henrietta: Angyalcsinálás és ideológia. Magzatelhajtás a Tanácsköztársaság idején. In. Gyimesi Emese, Lénárt András, Takács Erzsébet szerk.: A test a társadalomban. Bp., Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 2015. 282-294.

Usakov, Alekszandr: A zsidók és az orosz forradalom. Adalékok a kérdés fölvetéséhez. In Schiller Erzsébet szerk.: 1917 – és ami utána következett. Előadások és

tanulmányok az orosz forradalom történetéb 1. F szerk.: Krausz Tamás. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Bp., 1998. 160-168.

Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Váci Királyi Országos Fegyintézet Könyvnyomdája, Bp., 1922. (Reprint) III. kiadás. [?] 1980.

Vezsenyi Péter: Az esztergomi egyházi vagyon likvidálása 1919-ben. Dénes Károly jelentései. Fons, XXI. évf., 2014. 4. sz. 487-519.

Vietor, Martin: A Szlovák Tanácsköztársaság. Els kísérlet a proletárdiktatúra megvalósítására Csehszlovákia területén. Pozsony, Csehszlovákia, 1960. 65-136.

Vígh Károly: Tildy Zoltán életútja. Tevan, Békéscsaba, 1991.

Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. Budapesti Negyed, 29–30. (2000. sz-tél) 144–172.

Vörös Boldizsár: Történelmi személyek – új rendszerekben. Emlékm vek Szovjet-Oroszországban és a Magyarországi Tanácsköztársaságban, 1917–1919. In Schiller Erzsébet szerk.: 1917 és ami utána következett. El adások és tanulmányok az orosz forradalom történetéb 1. F szerk.: Krausz Tamás. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Bp., 1998, 218–236.

Watt, Levis: Communism and religion. Catholic Truth Society. London (UK) 1935.

Wilheim Jen : Dr. Fáber Oszkár. In Bihari Mór szerk.: Kioltott fáklyák. Emlékezések a fehérterror pedagógus áldozatairól. Tankönyvkiadó, [Bp.,] 1963, 47–55.

Zalka Miklós: Szamuely. Kossuth, Bp., 1979.

Zoványi Jen . Ladányi Sándor szerk.: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. 3. jav. b v. kiad. MRE Sajtóosztálya, Bp., 1977.

Zoványi Jen : A magyarországi protestantizmus története. II. kötet. Attraktor, Máriabesny -Gödöll , 2004.

Zoványi Jen : Dávid harca Góliáttal. Zoványi Jen emlékiratai. [É. n.] RL C/101. Zoványi Jen iratai. Személyes iratok 1 doboz.

Függelék

Tartalom

Függelék	I
1. sz. Összegz táblázat azokról a református laikus és lelkészi vezet kr 1, akik túsok lettek, atrocitást szenvedtek, vagy meghaltak a kommün alatt.	III
2. sz. Összegz táblázat azokról református laikus és lelkészi vezet kr 1, akik fegyelmi eljárás alá kerültek a kommün miatt, illetve valamilyen formában, de aktívan együttm ködtek a rendszerrel.	V
3. sz. A Magyar Református Egyház egyházkerületi térképe a Tanácsköztársaság 1919. március 21- 1919. április 24. közötti határaival.....	XXI
4. sz. A Magyar Református Egyház egyházkerületi térképe azzal a területtel, amely mindvégig a Tanácsköztársasághoz tartozott.	XXI
5. sz. A Magyar Református Egyház egyházkerületi térképe, benne az Északi (Felvidéki) hadjárattal.....	XXII
6. sz. Röpirat a vallásról.....	XXIII
7. sz. Zsinati Tanács jegyz könyve, 1959. 6-11. oldal	XXV
8. sz. Közoktatásügyi Népbiztosság röpirata.	XXX
9. sz. Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai. A vizsgálóbírónak írt levele (kegyelmi kérvény).	XXXII
10. sz. Tildy Zoltán levele Deme Lászlónak. (4 lap)	XXXIII
11. sz. Tildy Zoltán levele az esperesének. (1 lap)	XXXVII

12. sz. Bereczky Albert cikke. (1 lap).....	XXXVIII
13. sz. A Kápolnásnyéki Református Egyházközség levele Garbai Sándorhoz és a megyei biztos válasza, továbbító levele. (5 lap).....	XXXIX
14. sz. Egyház és állam. Röpirat. (2 lap).....	XLIV
16. sz. Két jelentés a vallásszabadságról szóló rendelet templomi felolvasásáról. (1 lap).....	XLVII
17. sz. Soproni Református Egyházközség. Leltár a köztulajdonba vett egyházi, hitfelekezeti és alapítványi ingatlanokról és hozzátartozó fölszerelésr 1. (3 lap).....	XLVIII
18. sz. Értesítés a köztulajdonba vett ingó- és ingatlan vagyon visszaszolgáltatásáról, a „Soproni Papi Vagyon Biztosa” pecséttel. (1 lap).....	LI
19. sz. Dunamelléki Református Egyházkerületnek visszautalt vagyonról. (3 lap)	LII

1. sz. Összegző táblázat azokról a református laikus és lelkészi vezetőkről, akik túsok lettek, atrocitást szenvedtek, vagy meghaltak a kommün alatt.

Név	Tisztség	Mi történt vele
TISZÁNTÚL		
Baja Mihály	lelkészelnök, Túrkeve	túsz
Baltazar Dezső, dr.	püspök	túsz
Böszörményi Jenő	lelkész, Szentés	elhurcolás
hajdúböszörményi lelkészek		többszöri fenyegetés
Illés Sándor	segédlelkész, Szentés	többszörös letartóztatás
Kállay Sándor	lelkész, Püspökladány	elmozdították állásából
Márk Endre	zsinati tag, EK-i tanácsbíró	túsz
Nagy Márton	segédlelkész, Szentés	letartóztatás, házkutatás
Pánczél József, felesége és három gyereke	lelkész, Gádoros	fenyegetés, halálra ítélet, anyagi ellehetetlenítés
Szele György	lelkész	túsz
TISZÁNINNEN		
Darányi József	lelkész, Zalkod	túsz
Egy borsodi lelkész és presbitérium		fenyegetés, hogy felpofozza, lelövi a lelkészt
DUNAMELLÉK		
Balla [keresztnev?]	esperes, Dunapataj	megfenyegették, majd a parókiával szemben akasztották fel a felkelőket
Balog Gyula	lelkész, Tápiószele	elzavarták a parókiáról, amit ki is fosztottak
Balogh Jenő	későbbi EK-i fő gondnok	túsz

Darányi Ignác, dr.	EK-i f. gondnok	túsz
Hajdu Béla	Kecskeméti Em-i tanácsbíró, tb. ügyész	kivégzés
Petri Elek	püspök	megfenyegették, hogy lelövik
DUNÁNTÚL		
Antal Géza, dr.	pápai ref. gimn. tanár	túsz
Bolla Pál	lelkész, Inke	le akarták tartóztatni
Bujtár Sándor	lelkész, Hence	börtönbe volt, vicc-csempészés miatt
Keresztes Gyula	lelkész, Kaposmér (és Újlak?)	megakadályozta a helyi hatalomátvételt, ellenforradalmi összeköttetései voltak, ezért egy cikkben megfenyegették.
Kovácsy Kálmán	lelkész	túsz
Szántó János	f. gimn. tanár, Csurgó	rémhírterjeszt. ként, ellenforradalmárként lecsukták, másnap Kaposvárra szállították, ott 4 napig tartották bent. ¹
Szántó Sándor ²	tanár, Csurgó	március 30-án rendszerellenes kijelentései miatt letartóztatták (vajon ugyan , mint az el. bbi?)
Sz. cs. Dezs.	pápai ref. gimn. tanár	túsz
Trócsányi Dezs., dr.	pápai ref. gimn. tanár, kés. bbi EK-i levéltáros	túsz
Varga (?)	lelkész, Csurgó	túsznak akarták elvinni, ill. elmozdítani állásából

¹ DREL 423. doboz

² DREL I. Egyházközség iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 405. doboz. 327/1919.

2. sz. Összegző táblázat azokról református laikus és lelkészi vezetőkről, akik fegyelmi eljárás alá kerültek a kommün miatt, illetve valamilyen formában, de aktívan együttműködtek a rendszerrel.

Név	Tisztség	Mi történt vele
TISZÁNTÚL		
Andrási Kálmán	lelkész, Téglás	Fegyelmi eljárás alá került, kétezer korona pénzbüntetésre ítélték ³
Asztalos Ferenc	tanító, Berekböszörmény	Viselt hivatalától eltiltották, vagy szolgálati helyér l áthelyezték. ⁴
Asztalos József ⁵	tanító, Nádudvar	El adást tartott a kommunizmusról, a vallásoktatást megszüntette, pedig a többi községi tanító folytatta. Pénzbüntetésre ítélték.
Balla István	tanító, Nyírbogdány	Viselt hivatalától eltiltották, vagy szolgálati helyér l áthelyezték. ⁶
Borzásák József, dr.	f gimn. tanár, Kisújszállás	Helyi tanács tag. Emberségesen járt el, ezért csak pénzbüntetésre ítélték. ⁷
Brassay Károly	lelkész, f gimn. tanár, Hajdúnánás	Vörös zászlót lengetve esküdött fel az új rendszerre. „Minden akácfa akasztófa lesz” – mondta. ⁸ Cikke is megjelent a helyi lapban. „elmúlt az az id , hogy arra a zsidófiúra hallgassak, aki olyanokat

³ Baráth Béla: „Földbegyökerezés”, i. m. 192-193.

⁴ Uo.

⁵ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegye iratai. b. Bírósági iratok 1913-1920. 4. doboz 23/B/1920.

⁶ Uo.

⁷ ZSL 26. fond 2. doboz 26/1921.

⁸ Uo. 37/B/1920.

		mondott, hogyha valaki arcul vág, fordítsd oda neki a másik pofádat is, meg kellett születni a másik zsidónak, aki a legszentebb közösség evangéliumát hagyta reánk.” Tanári hivatalából elmozdította, lelkészi oklevelét érvénytelenítette, ⁹ és pénzbüntetésre ítélték. ¹⁰
Chontos Ágnes	tanító, Hajdúnánás	Fanatikus híve volt a diktatúrának, „abban találta meg a gyönyörűségét, hogy megtámadta egyházát, kigúnyolta a vallást, becsmérelte a papokat, gyalázta az Istent. A tanítói szakszervezeten követelte az imádkozás megszüntetését –ám ezt az ottani testület nem fogadta el! Megfosztották állásától, fizetését megvonták tőle, és egyházi hivatalától való végleges megfosztásra ítélték. Besúgója volt a direktóriumnak, az imádság miatt meg is fenyegette kollégáit. Agitációs előadásokat tartott. „Beszédeiben a nemzeti közösséget és a szabadszerelmet tárgyalta és dicsőítette.” ¹¹
Czirbusz István	tanító, Makó	A kommunizmusról íratott dolgozatot – feddésre ítélték. ¹²
Erdélyi Sándor	tanító, Nagymajlát	Feddésre ítélték. ¹³
Erdős Antal	tanító, Hajdúböszörmény	Helyi direktóriummi jegyző, közben nem járt be tanítani. Templomba eljárt, s a Tanácsköztársaság után 8 hónapi román fogságba került. Pénzbüntetésre ítélték
Fábián Sándor	lelkész, Szeghalom	Fegyelmi eljárás alá került, egyházi hivatal viselésétől véglegesen megfosztották. ¹⁴
Farkas Ben	tanító, Bakonszeg	Fegyelmi eljárás alá került, egyházi hivatal viselésétől véglegesen megfosztották. ¹⁵
Fejér József	f gimn. tanár, Kisújszállás	Helyi pártelnök, tanácselnök volt. Állásának végleges megfosztásra ítélték. A világi bíróság 6 hónap börtönbüntetésre ítélté. ¹⁶

⁹ Uo. 31/1920.

¹⁰ ZSL 26. fond 2. doboz 27/1921.

¹¹ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegye iratai. b. Bírósági iratok 1913-1920. 4. doboz 38/B/1920.

¹² TTREL I. 29. g. Bírósági iratok 2. dob. 1908-1927. 5/1921.

¹³ Baráth Béla: „Földbegyökerezés” i. m. 192-193.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. e. Bírósági iratok 14. doboz, 1920-1923. 10/B/1919.

Ferenczy Gyula	teológiai tanár, lelkész	Nyilatkozata miatt nyugdíjazták.
Gaál Zsigmond	tanító, Hajdúszováta	Helyi Munkástanács-tag, megalakították a szakszervezetet. Megszüntették a vallás- és énekoktatást. Pénzbüntetésre ítélték. Kérték, hogy indítsa el a nyugdíjazását.
Göröncsér József	tanító, Alsósarkad	Elmozdították, félnyugdíjat ítélték neki, de a Konvent döntése szerint csak a perköltséget kellett kifizetnie, mert a Tanácsköztársaság elején volt „kifogás alá es a magatartása”, de utána hazafiasan állta a helyét. ¹⁷
Gyülvérszi István	teol. hallgató, Debrecen	Figyelmeztetésben részesült. ¹⁸
Halka Mihály	tanító, Komoró	Részt vett a likvidálásban. ¹⁹ A lelkész és a presbitérium kiállt mellette. ²⁰
Horváth Sándor	kántortanító, Hodászi(?)	Kommunista lett, a vallásoktatást megszüntette, az iskolát államosította. Állásából elhelyezték. ²¹
Jánosi Zoltán	lelkész, Debrecen	Közalkalmazottak Szakszervezetének f titkára, Írók Tanácsának elnöke, elmozdították helyér l és tanácsbírói tisztségéb l
Jónás Dániel ²²	tanító, Nádudvar	A vallásoktatást megszüntette, pedig a többi községi tanító folytatta. Pénzbüntetésre ítélték.
Juhász Gyula	tanító, Tiszabездéd	Szolgálati helyér l áthelyezték. ²³
Karikás Julianna	tanítón , Mérc	Szolgálati helyér l áthelyezték. ²⁴

¹⁷ ZSL 26. fond 3. doboz 19/1921.

¹⁸ Tóth Endre: A debreceni egyetem református hittudományi karának a Tanácsköztársaság elnökét és közoktatásügyi népbiztosát üdvözl határozata, – és ennek következményei. DRHE Közép-európai Reformáció és Protestantizmus Történeti Kutatóintézete, Kézirattár. Debrecen, [1945 után]. 11-13.

¹⁹ TTREL I. 32. Fels -Szabolcsi c. Bírósági iratok 7. doboz 1919-1921. 52/B/1921.

²⁰ Uo. 18/B/1919.

²¹ ZSL 26. fond 3. doboz 29/1921.

²² Uo.

²³ Baráth Béla: „Földbегyökerezés”, i. m. 192-193.

²⁴ Uo.

Kiss Ern	teol. hallgató, Debrecen	Megrovásban részesült. ²⁵
Kovács Erzsébet	tanítón , Nyírbogdány	Viselt hivatalától eltiltották, vagy szolgálati helyér l áthelyezték. ²⁶
Köröstarcsai két tanító		helyi tanácstagok, egyház-ellenes intézkedések
Kövendi Dénes, dr.	f gimn. tanára, Karcag	a helyi Forradalmi Törvényszék jegyz je volt. Pénzbüntetésre ítélték.
Kövér Pál	teol. hallgató, Debrecen	Figyelmeztetésben részesült. ²⁷
Kutas Bálint	lelkész, Törökszentmiklós	fogyasztási szövetkezetet alapított, elmozdították állásából
Mezei Béla	teol. hallgató, Debrecen	Figyelmeztetésben részesült. ²⁸
Mika Ilona	tanár, Debreceni Fels leánynevel Intézet	Kommunistának vallotta magát, de ejtik a vádat ellene. ²⁹
Molnár Pál	tanító, Kunhegyes	Helyi tanácstag vallásoktatást, imádságot mell zte, a magyar címert az iskolából levetette. Viszont tompította a kedélyeket, er szakot nem követett el, ezért csak pénzbüntetésre (évi fizetésének 1/5-ének befizetésére) ítélték. ³⁰

²⁵ Tóth Endre: A debreceni, i. m. 11-13.

²⁶ Baráth Béla: „Földbegyökerezés”, i. m. 192-193.

²⁷ Tóth Endre: A debreceni, i. m. 11-13.

²⁸ Uo.

²⁹ TTREL I. 31. Debreceni Egyházmegye iratai. c. Bírósági iratok 23. doboz Tanügyi bíróság, 1915-1938. 36/1919.

³⁰ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. e. Bírósági iratok 13. doboz 1919-1920. 12/B/1919.

Nádházy Bertalan	lelkész, Battonya	helyi direktórium elnök, börtönbe került 4 hónapra és 1 év hivatalvesztésre ítélték, ezért csak pénzbüntetést kapott az egyházi hatóságoktól
Nánay Béla	tanár, Debreceni Fels leánynevel Intézet	Pénzbüntetésre, jobb jövedelmezés állás és egyházi tisztségektől 3 évre eltiltotta. Enyhítésként az szinte megbánást, a családjuk helyzetét hozta fel a bíróság. ³¹
Némedi Lajos	tanító, Hajdúszováta	Pénzbüntetésre ítélték. Helyi tanács tag, megalakították a szakszervezetet. Megszüntették a vallás- és énekkört.
Orbán Ferenc	tanító, Battonya	helyi Munkástanács-tag volt, és agitált is. Pénzbüntetésre ítélik. ³²
Perjék József	kántortanító, Gáva	Internálták és fegyelmit is indítottak ellene. ³³
Porzolt Lajos	lelkész, Tiszabecsd	<i>néptanácsi</i> elnök volt. Viselt hivatalától eltiltották, vagy szolgálati helyét át helyezték. ³⁴
Rábold Gusztáv	tanár, Debreceni Fels leánynevel Intézet	Javasolta a vallásoktatás eltörlését a szakszervezeti ülésen. „Bizalmi” volt az intézményben. Kezdeményezte az új rendszerhez való alkalmazkodást, javasolta a marseillaise-t tanításra, megpróbálta elérni, hogy az igazgató lemondjon. Pénzbüntetésre, jobb jövedelmezés állás és egyházi tisztségektől 3 évre eltiltotta. Enyhítésként az szinte megbánást, a családjuk helyzetét hozta fel a bíróság.
Rácz Jenő	lelkész, Gergely- Ugornya	Fegyelmi eljárás alá került, rosszállásra ítélték. ³⁵

³¹ TTREL I. 31. Debreceni Egyházmegye iratai. c. Bírósági iratok 23. doboz Tanügyi bíróság, 1915-1938 56/1919.

³² TTREL I. 29. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 3. doboz Battonya, 1893-1922. 3/1920.

³³ TTREL I. 32. n. Középszabolcsi Egyházmegye Esperesi iktatókönyv, 4. kötet

³⁴ Baráth Béla: „Földbegyökerezés”, i. m. 192-193.

³⁵ Uo.

Simó János	tanító, Dévaványa	Vétkesnek mondták ki. ³⁶ Pénzbüntetésre és jobb javadalmazású állás és egyházi tisztség alól 3 évre eltiltották. A presbitérium homályosnak tartotta a büntetést, illetve a kölcsönös megállapodás szerint nyugdíjaztatni akarták. ³⁷
Simó János	tanító, Szeghalom	kommunistának vallotta magát, ezért hatósági eljárás folyt ellene. ³⁸
Szabó Károly	tanító, Hajdúszováta	Pénzbüntetésre ítélték. Helyi Munkástanács-tag, megalakították a szakszervezetet. Megszüntették a vallás- és énekoktatást. Kérték tőle és Némeditől, hogy keressenek máshol tanítói állást. ³⁹
Szakács Albert, dr.	f gim. vallásstanár, Mezőtúr	Likvidáló biztos volt a kalocsai érseki főgimnáziumban, de a likvidálás közben többször szembehelyezkedett a társaival, kíméletesen járt el, miatta lényeges károkról nem tud beszámolni a rendház főnöke. Papi jellegéről nem mondott le, a szakszervezetbe csak akkor lépett be, mikor már ki akarták lakásából lakoltatni, és élelmiszerjegyét megvonni. ⁴⁰ Rosszallásra ítélték.
Szász Imre	lelkész, Monostorpályi	felekezeti eljárás alá került, de valószínűleg felmentették
Szatmári Gábor	presbíter, Békés	Ezer korona pénzbüntetést kapott. ⁴¹
Székely József	f gimn. tanára, Karcag	Felajánkozott a Közoktatásügyi Népbizottságon, a Vörösárterület körül „szorgoskodott”. Feddésre ítélték. ⁴²
Tóth Dezső	teol. hallgató, Debrecen	Figyelmeztetésben részesült. ⁴³

³⁶ ZSL 26. fond 6. doboz. 56/1921.

³⁷ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. e. Bírósági iratok 13. doboz 1919-1920. 16/B/1919.

³⁸ Uo. 2878/1920.

³⁹ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegye iratai. b. Bírósági iratok 1913-1920. 4. doboz 24/B/1920.

⁴⁰ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. e. Bírósági iratok 13. doboz 1919-1920. 9/B/1919.

⁴¹ Baráth Béla: „Földbetyőkeresés”, i. m. 192-193.

⁴² TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegye iratai. b. Bírósági iratok 1913-1920. 4. doboz 14/B/1919.

⁴³ Tóth Endre: A debreceni, i. m. 11-13.

Visky Sándor	tanító, Ilk	Elmozdították, vétkesnek mondták ki. ⁴⁴
Zolnai Mihály	tanító, Tiszaderzs	Feddésre és két évre jobb javadalmazású állás, egyházi tisztségt l eltiltásra ítélik. Védekezése: „Más is volt kommunista, nemcsak én.” ⁴⁵
Zoványi Jen	lelkész, teológiai tanár	Lakásügyi bizottsági elnök, Tanítói Szakszervezet végrehajtó bizottsági tag, párttag (?) 3 hónap börtönbüntetésre, ill. palástvesztésre, nyugdíjazásra ítélték
Zöld Ferenc	tanító, Téglás	Viselt hivatalától eltiltották, vagy szolgálati helyér l áthelyezték. ⁴⁶
?	tanító, Mátészalka	Helyi Munkástanács-tag
		(A debreceni presbitérium igen részletesen, 67 tanítót, tanárt megvizsgált, róluk részletes jelentést közölt.) ⁴⁷
TISZÁNINEN		
Csabai Ferenc	tanító, Rázsony	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Dér János	tanító, Szirma	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Ellen József	tanár, Sárospatak	„a kommunizmus érdekében közrem ködött” ⁴⁸
Eötvös Ferenc	ládházi lelkész	rizetbe vették kommunista üzelmei miatt
Fejérvári Miklós	tanító, Borsod	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Ferenczi Ilona	tanító, Igrici	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Füsti Molnár Lajos	tanító, Tiszatarján	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Gergely Gyula	tanító, Fels dobsza	Fegyelmi vizsgálat elrendelése

⁴⁴ ZSL 26. fond 7. doboz. 64/1922.

⁴⁵ TTREL I. 28. Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegye iratai. b. Bírósági iratok 1913-1920. 4. doboz 7/12/B/1919.

⁴⁶ Baráth Béla: „Földbegyökerezés”, i. m. 192-193.

⁴⁷ TTREL I. 31. Debreceni Em iratai. c. Bírósági iratok 23. doboz Tanügyi bíróság, 1915-1938 56/1919.

⁴⁸ SRKL PB-6. Tiszáninnyi bírósági iratok, 1-2. 1920. 1/a.

Ger cz Kálmán	tanár, Sárospatak	A nyomozást megszüntették ellene. ⁴⁹
Gö r Ferencz	tanító, Sajókazinc	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Helmezy Lajos	tanító, Nyekézseny	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Karádi György, dr.	f gimn. tanár, Sárospatak	Sátoraljaújhelyi tanfelügyel volt a Tanácsköztársaság alatt. Elmozdították állásából. ⁵⁰
Károlyi János és Károlyi Jánosné	Tanító-házaspár, Tarcál.	Felfüggesztettek ket, „mert kommunisták voltak”. ⁵¹
Kerekes Barna	tanító, Fels kelecsény	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Kiss Lajos	tanító, Kupa	Helyi Munkástanács-elnök
Kovács Dezs	tanító, Szemere	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Kovács József	tanító, báji?	Helyi direktórium i jegyz , likvidáló biztos. Közben négy szemköt többször elítél en szolt a rendszerr l. Amikor a pap elmenekült, prédikált, majd másik faluból hozott lelkészt, körülményes szituációban. A szocializálás közben megért en viselkedett, többeknek próbált segíteni. Szerint pénzügyi okokból vállalt tisztséget. Mindeközben itatta a népet, maga is berúgott egy lakodalmon. ⁵² Pénzbüntetésre ítélték.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. 12/5/1920.

⁵¹ SRKL Alsó-Zempléni Bírósági iratok I. 1897-1923. R. E. VII. 1/7. 14/4. 2/1921.

⁵² SRKL Alsó-Zempléni Bírósági iratok II. 1897-1923. R. E. VII. 1/8. 14/1922.

Kozma Dezs	kántortanító, Tólcsva	Helyi tanácsstag, államosította az iskolákat, átképz tanfolyamra járt. ⁵³ Lemondott kántori állásáról. ⁵⁴ Fegyelmi vizsgálat elrendelése. Eljárási problémák miatt még 1925-ben is vizsgálják az ügyet.
Mészáros Károly	tanító, Aggtelek	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Nagy Ferenc	lelkész, Kupa	Eltiltották a lelkészi hivatal viselését l. ⁵⁵
Nagy Lajos	f iskolai tanár, Sárospatak	Helyi likvidáló bizottság elnöke, szakszervezeti tag (Tanácsköztársaság el tt), kés bb annak helyi elnöke. Helyi Munkástanács-tag, Hercegkúton levezette a választásokat, vezércikkeket írt a helyi kommunista lapba. A Népakarat szerkeszt je, és megbízták az iskolák államosításával. ⁵⁶ Hivatalvesztésre ítélték.
Papp Károly	tanító, Szászfa	Kommunizálta az iskolát, de ezt tagadta. ⁵⁷ Megfosztották hivatalától.
Patkós Sándor	tanító, F zérkajata	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Rácz Endre	tanító, Ond	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Rohoska József	lelkész, teológiai tanár, Sárospatak	lemondott lelkészségér l, marxista oktató lett, cikkeket írt, stb.
Sólyom Barna	lelkész, Egerlöv	Lemondott lelkészi állásáról, ezért nem ítélték el. ⁵⁸
Szabó Andor	tanító, Ládháza	Fegyelmi vizsgálat elrendelése
Takács Béla	lelkész, Alsódobsza	tanítói tanfolyamra jelentkezett, fegyelmi alá került, majd felmentették
Végh János	tanár, Sárospatak	Helyi likvidáló bizottság tagja, Tanácsköztársaság el tt szocdem párttag és szakszervezeti tag. Beszédeket tartott a tanárok el tt, és az egyházi iskola és a vallástanítás megszüntetése mellett

⁵³ ZSL 26. fond 4. doboz. 37/1925.

⁵⁴ SRKL Alsó-Zempléni Bírósági iratok II. 1897-1923. R. E. VII. 1/8. 7/1922.

⁵⁵ Bojtor István: Egyház a forradalomban. Adalékok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéhez, a Tanácsköztársaság idejéb l. Kézirat. Göncruszka, 1960. 150.

⁵⁶ SRKL PB-6. Tiszáninneni bírósági iratok, 1-2. 1920. 1/a. 8/6/1920.

⁵⁷ ZSL 26. fond 4. doboz 58/1921.

⁵⁸ Bojtor István: Egyház a forradalomban, i. m. 142.

		érvelt. A sárospataki f iskolai vagyoni államosítását végző bizottságnak volt tagja. ⁵⁹ Állásától megfosztották. ⁶⁰
Visnyai György	tanító, Balajt.	Helyi Munkástanács vezetője volt. Fegyelmi vizsgálat elrendelése Választhatóságtól 5 évre megfosztják, és elmozdítják hivatalából. ⁶¹
Zudor Ede	tanító, Ragály	Fegyelmi vizsgálat elrendelése ⁶²
DUNAMELLÉK		
Alföldy Károly	f gimnáziumi tanár, Kunszentmiklós	Propaganda-tanfolyamon tartott előadást, felmentették
Balaskó Ilona	tanító, Gomba	Helyéről elmozdították.
Benk István	lelkész, Rákospalota	Rosszállásra ítélték.
Buday Dezső, dr.	jogi akadémiai tanár, Kecskemét	Tanács-elnök, a Közoktatásügyi Népbizottságnál állást vállalt
Csaba István	tanító, Paks	Helyi MSZDP-titkár, majd Munkástanács-elnök volt, közben állítólag börtönben is járt a kommunizmus alatt. Talán járási elnök és tiszgyűlési akció vezetője is. Pénzbüntetésre ítélték
Csajághy Imre	tanító Dunapataj	Helyét elhagyva agitált az egyházak ellen
Deme László	lelkész, Rákospalota	Feddésre, választhatóságtól való 2 évi eltiltásra ítélték
Fábián Dénes	lelkész, Kispeszt	Pénzbüntetés, választhatóságtól való 3 évi eltiltás
Fiers Elek	lelkész	Feddésre ítélték
Fuxshoffer Dezső	f gimnáziumi tanár, Budapest	?

⁵⁹ ZSL 26. fond 4. doboz 10/4/1920.

⁶⁰ Uo. 14/4/1920.

⁶¹ ZSL 26. fond 7. doboz. 12/1930.

⁶² A fenti fegyelmi eljárások indításáról: Tiszáninneni Református Egyházkerület 1920. július 1-i, Miskolcon tartott Közgyűlése. 79.

Garaczi Imre	lelkész, Dunaföldvár	M vel dési Osztálynál kapott állást, lemondott lelkészségér l
Horváth József	f gimnáziumi tanár, lelkész	Agitátorképz tanfolyam, lemondott lelkészségér l
Horváth József	f gimnáziumi tanár, Nagykörs	Fegyelmi alatt állt
Juhász Vince, dr.	tanár	Állás alóli felfüggesztés
Kájel István	lelkész, Felsőreg	Palástban szónokolt a téren, pénzbüntetést kapott
Kiss Roland	később EK-i f gondnok	Megyei direktórium elnök, megbízott
Koncsics József	tanító, Bogyiszló	Helyér l elmozdították
Kovács Lajos, dr.	igazgató, Nagykörs	Fegyelmi alatt állt
Osváth Ferenc	tanár	Fegyelmi alatt állt
Patay Pál, dr.	vallás tanár, Budapest	Rosszallásra ítélték
Peth István, dr.	f gimnáziumi tanár, Budapest	?
Rabb Ambrus	tanár, Ordas	Kommunizmus alatti tevékenysége miatt eltiltva a református tanítóságtól
Sárközy Edit	tanító, Gomba	Helyér l elmozdították
Szalay Károly, id.	f gimnáziumi tanár, Budapest	Agitátorképz el adója, lelkészi oklevelét érvénytelenítették
Székely Endre	tanár	Állás alóli felfüggesztés
Szép Lajos	f gimnáziumi tanár, Nagykörs	Fegyelmi alatt állt
Szigethy Zsigmond	tanító, Csurgónagymarton	Párttag, helyi, járási direktórium-tag, járási m vel dési bizottsági tag
Váczy Ferenc	tanítóképezdei igazgató, Nagykörs	Fegyelmi alatt állt
Varga Antal	lelkész, budapesti vallás tanár	Vörös r parancsnoknak állt, lelkészi oklevelét érvénytelenítették.

Varga György	segédlelkész, Törtel	Lemondott lelkészségér l
Závory Elek	helyettes lelkész, Kápolnásnyék	Letartóztatták kommunizmus miatt
?	lelkész, Nagykanizsa	Átképz tanfolyamon vett részt (anyagi okokból)
?	két tanár, Kunszentmiklós	rosszallásra, ill. feddésre ítélték ket
DUNÁNTÚL		
Angyal Guidó ⁶³	tanár, Csurgó	Fegyelmet indítottak ellene
Barkitz Péter ⁶⁴	tanító, Sárkeszi	Helyi tanács-tag, ízléstelenül szólította meg a lelkészt. Pénzbüntetésre ítélték.
Bene Kálmán, dr.	tanár, Csurgó	Fegyelmet indítottak ellene
Bodola László	igazgató, Csurgó	Párttag
Dezs Zoltán	tanító, Adorjánháza	Helyi tanács-elnök
Fazekas Sándor	tanár, Csurgó	Párttag
Fehér Sándor	tanár, Csurgó	Párttag, el adások falun
Gebra Pál, dr.	egykori lelkész, Szemerke- Kistamási	Részvétel a vörösterroiban
Gy rffy József ⁶⁵	tanító	Belegi Munkástanácsnak, és a Tanítók Szakszervezetének tagja
Gy ri Gyula	f gimnáziumi tanító, Pápa	Szakszervezeti- és párttag, a Kollégium likvidátora, megyei népbízott

⁶³ DREL 138. Somogyi Református Egyházmegye iratai b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz 1503/1919.

⁶⁴ DREL Egyházkerület iratai. b. Ügyviteli iratok 417. doboz.

⁶⁵ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Bels somogyi lelkészek igazolása.1326/1919.

Héjjas Imre	tanár, Csurgó	Párttag
Jámbor Rezs	kántortanító, Gy r	Megyei m vel dési megbízott. Törvénytelen séget nem követett el, de lemondott állásáról. ⁶⁶
Jezerniczky Lajos	kántortanító, Balatonszabadi	Állásától megfosztották. ⁶⁷
Józanágh Zsigmond ⁶⁸	tanító, Kaposzentbenedek	Helyi direktórium i elnök, de „egyházához h maradt”.
Kecskés Lajos ⁶⁹	tanító, Szentgál	Felfüggesztették
Kenessey István	tanító, Királyszentistváni	Lemondott állásáról
Kiss János	lelkész, Magyarszentkirály	Hivatalvesztésre ítélték, majd felmentették
Kiss József	kántortanító, Nagyigmánd	Felfüggesztették
Kolozsvári Ferenc	tanító, Varsány	Felfüggesztették
Körös Endre, dr.	f gimnázium i igazgató, Pápa	A Kollégium likvidátora?
Kulcsár Endre	tanár, Csurgó	Párttag

⁶⁶ DREL Tatai Egyházmegye jelentése. 2096/1919.

⁶⁷ ZSL 26. fond 4. doboz. 17/1921.

⁶⁸ DREL I. Egyházkerület iratai 1. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Bels somogyi lelkészek igazolása. 1394/1919.

⁶⁹ DREL 408. doboz. 1917/1919.

Maller Dezs	tanár, Csurgó	Állásáról a Tanácsköztársaság alatt lemondott, Munkástanács-tag lett, Budapesten lett állása. Közben az átképz tanfolyamok egyik szervezője is lett. Fegyelmit indítottak ellene, állásából elmozdították. ⁷⁰
Marsal Lajos	tanár, Csurgó	Párttag
Matolcsy István ⁷¹	tanár, Csurgó	Fegyelmit indítottak ellene
Nádasdy Gyula ⁷²	tanító, Mezőlak	Helyi direktórium tag, megszólta a lelkészt, feddést kapott.
Páczay Mihály	tanító, Öcsöd	Helyi tanácselnök, pénzbüntetés
Papi Dezs	kántortanító, Táp	Megfosztották állásától. Az állam 8 év börtönre, 20 év hivatalvesztésre és pénzbüntetésre is ítélte személyes szabadság megsértése, zsarolás és lopás bűntettek miatt. ⁷³
Papp Károly	tanító, Szászfa	Állásából elmozdították és tanítóságot egy évig nem vállalhatott. ⁷⁴
Parti Lajos ⁷⁵	tanító, Ács	Elhagyta a falut a kommün bukása után
Sebestyén Irma	tanító, Dunaalmás	A tanítón a rendszer ellen szólókat megfenyegette, a templomi harmóniumon az Internacionálét játszotta, majd az árnyékszékét a tanulókkal súroltatta ki. Állásából felfüggesztik, majd el is mozdítják t. ⁷⁶
Szabó Károly	tanító, Balatonfüred	Lemondott állásáról

⁷⁰ ZSL 26. fond 4. doboz 100/1921.

⁷¹ DREL 423. doboz

⁷² DREL 35. Győr-Sopron-Pápai Egyházmegye iratai c. Ügyviteli és közgyűlési iratok 30. doboz 13/1920.

⁷³ DREL 35. Győr-Sopron-Pápai Egyházmegye iratai c. Ügyviteli és közgyűlési iratok 30. doboz 6/1920.

⁷⁴ Bojtor István: Egyház a forradalomban, i. m. 148-149.

⁷⁵ DREL 70. Tatai Egyházmegye iratai c. Bírósági iratok, 1917-1922. 3. doboz. 40/1919.

⁷⁶ DREL Egyházkerület iratai. b. Ügyviteli iratok 417. doboz III/29a.

Szilágyi Gyula	tanító, Bana	Helyi Munkástanács-tag. Kérték elhelyezését, kés bb megállapodtak, míg új állást keres, helyén maradhat. ⁷⁷
Sz nyi István	kántortanító, Neszmély	Elmozdításra ítélték, de a Konvent pénzbüntetésre változtatta a döntést. ⁷⁸
Sz nyi István	Tatai Egyházmegye	Helyi Munkástanács-tag volt, annak dolgozott is. Azonnali elmozdításra, pénzbüntetésre ítélték. ⁷⁹
Tálos József	tanító, Litér	Lemondott állásáról
Tóth Erzsébet	tanító, Öcsöd	Állásától megfosztották
Ugró Zoltán ⁸⁰	tanító, Ács	Felmentették
Új Jen ,	tanító, Somogyjádi	Helyi pártelnök volt, Munkástanács-tag, agitált, kinevezték tanfolyami el adónak. Részt vett az egyházi vagyon likvidálásában, végül a kommün bukása után „csendesesen megváltunk egymástól: 48 óra alatt elhurcolkodott” – írja a helyi lelkész. ⁸¹
Vajda Péter ⁸²	tanító, Gyulafirátót	Felmentették.
Varga Béla	tanító, Mez csokonya	Állásából elmozdították, ⁸³ és ezt helyben is hagyták. ⁸⁴

⁷⁷ DREL 70. Tatai Egyházmegye iratai c. Bírósági iratok, 1917-1922. 3. doboz. I/1/1919.

⁷⁸ ZSL 26. fond 6. doboz. 22/1921.

⁷⁹ DREL 70. Tatai Egyházmegye iratai c. Bírósági iratok, 1917-1922. 3. doboz. I/1/1919.

⁸⁰ DREL 217. Veszprémi Egyházmegye iratai 46. doboz.

⁸¹ DREL I. Egyházkerület iratai I. b. Ügyviteli iratok, 1919. 404. doboz. Bels somogyi lelkészek igazolása. 17/1919.

⁸² DREL 70. Tatai Egyházmegye iratai c. Bírósági iratok, 1917-1922. 3. doboz.

⁸³ ZSL 26. fond 7. doboz. 101/1921.

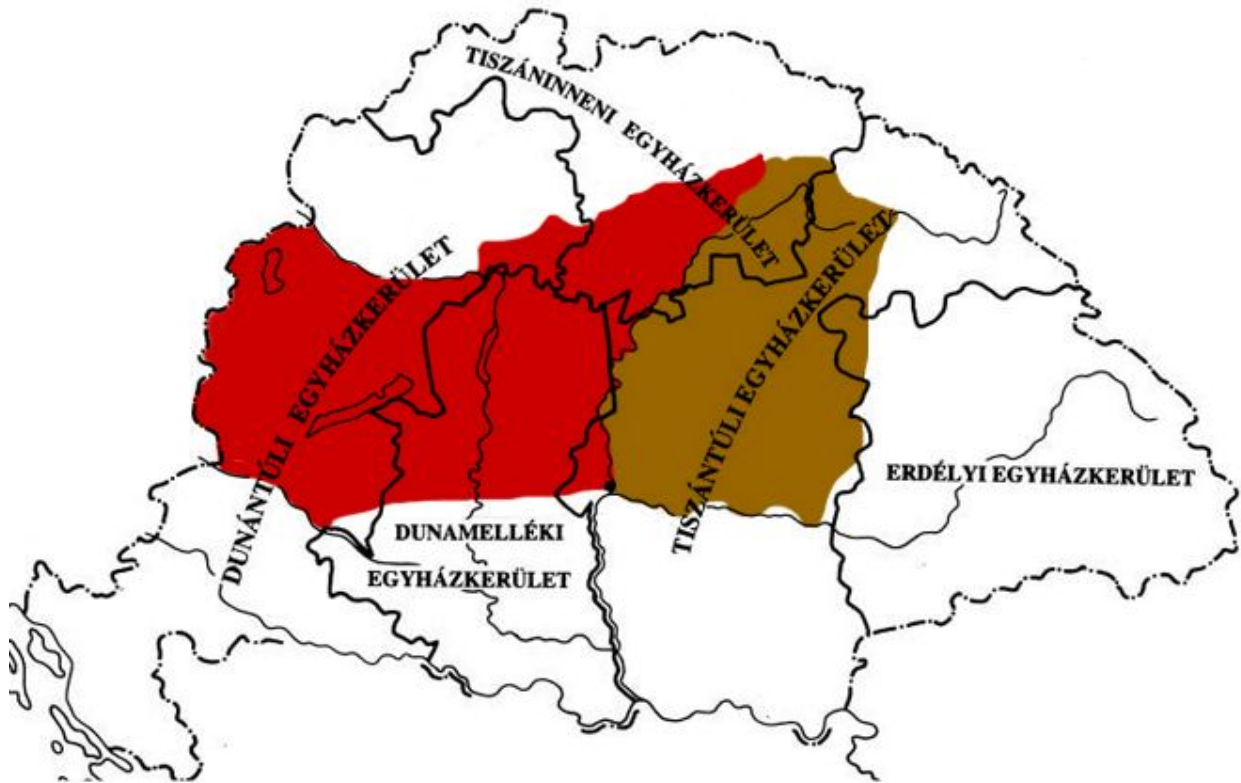
⁸⁴ DREL Egyházkerület iratai. b. Ügyviteli iratok 417. doboz

Vörösmarty Károly ⁸⁵	tanító, Kisbér	Letartóztatták.
Zarka Zoltán	tanító, Diósjen	Helyi Munkástanács elnöke, 6 hetet ült, a Konventi Bíróság felmentette. ⁸⁶
?	kisasszondi tanító	Helyi Munkástanács-tag
?	egy somogyi lelkész	Helyi Munkástanács-tag
?	tanító, Kaposzentbenedek	Helyi Munkástanács-elnök, felmentették, a helyi lelkész is kiállt mellette.

⁸⁵ DREL Tatai Egyházmegye jelentése. 2096/1919.

⁸⁶ A lelkészt – kivél egyébként rosszban volt – megmentette a letartóztatástól. ZSL 26. fond 7. doboz. 20/1921.

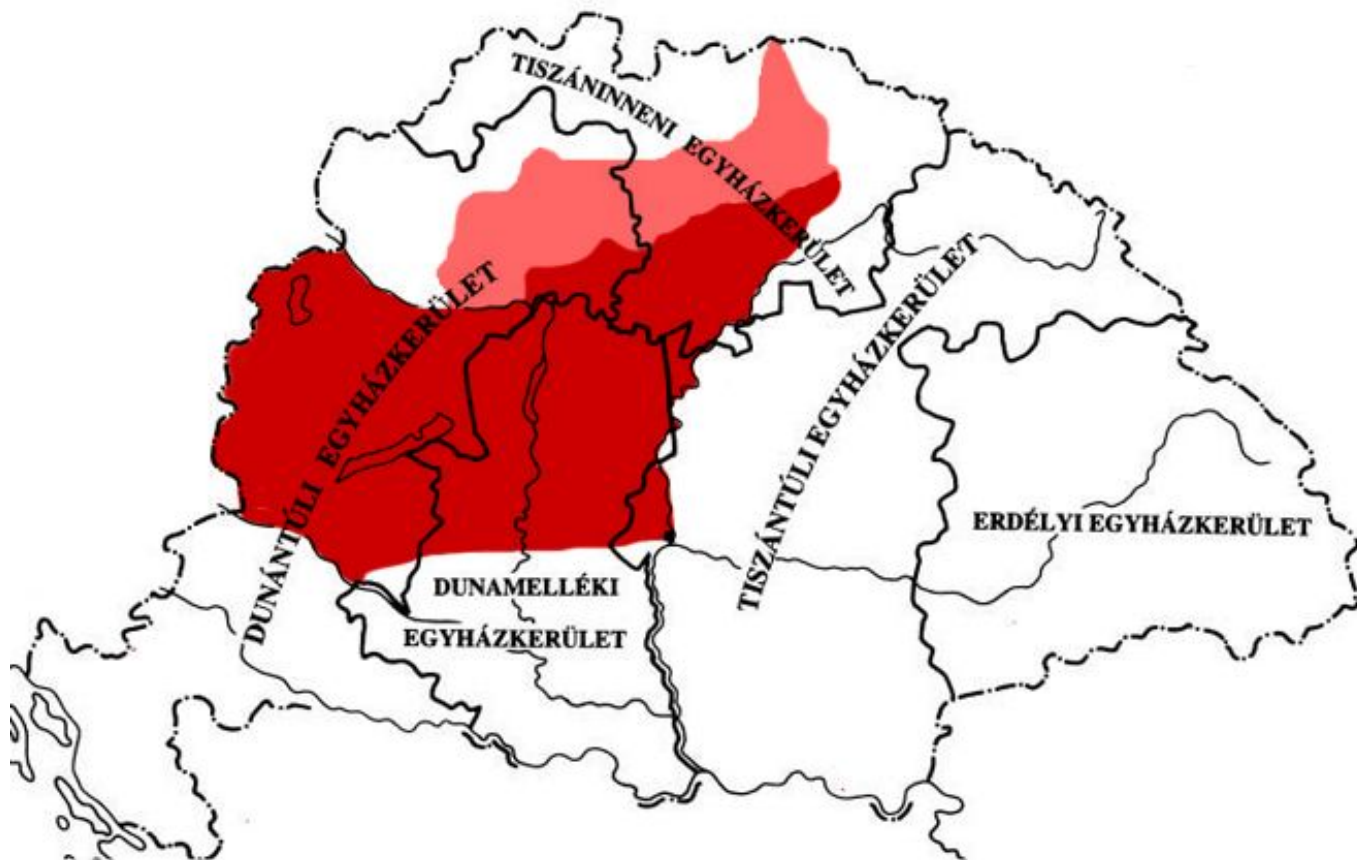
3. sz. A Magyar Református Egyház egyházkerületi térképe a Tanácsköztársaság 1919. március 21- 1919. április 24. közötti határaival.

4. sz. A Magyar Református Egyház egyházkerületi térképe azzal a területtel, amely mindvégig a Tanácsköztársasághoz tartozott.

5. sz. A Magyar Református Egyház egyházkerületi térképe, benne az Északi (Felvidéki) hadjárattal.

6. sz. Röpirat a vallásról

PIL II/27/1919/1463. Kiemelés az eredeti szövegben.

A vallás.

A vallás **a proletár államban visszanyeri méltóságát**, megszűnik üzérkedő egyének hasznot hajtó tükéje lenni. A proletár vallásossága nem abban áll, hogy egy hivatalnokseregnek kényelmes megélhetést biztosít az adójával, sem abban, hogy a nyakára enged hágni az isteni tekintély képviselőiként fellépő egyéneket. A proletár vallása **az saját szent meggyőződése**, melyet nem enged kívülről magára erőszakoltatni.

A proletár **nem engedi az Istent kisajátítani**, amint azt eddig a felekezetek tették. Az Isten **mindenki és egyformán** mindenkié.

A proletár **nem engedi, hogy a vallásból politikát csináljanak**; vallásnak és politikának egymáshoz semmi köze.

A proletár a prófétával vallja, hogy Istent megbántani csak azzal lehet, ha embertársainkat bántjuk és az evangélium is hirdeti: **Istent szeretjük, ha embertársainkat szeretjük.**

A proletár azt akarja, hogy az emberek testvérekként szeressék egymást, de ez a szeretet a testvéri egyenlőség tényeiben kifejezésre is jusson.

A proletár küzd az ellen, ami az emberek közé gátat vet, de küzd az olyan hamis vallásosság ellen is, mely a testvériség szent gondolatát csak a szájában hordja és nem egyszermind a szívében.

A proletár tiszteletben tartja a templomokat, de kérlelhetetlenül elvárja, hogy azokban becsületes törekvéseit támogassák.

A proletár az egész emberiség testvéri együttérzéseért küzd és jól tudja, hogy a vallás is ugyanezt akarja. Jaj azoknak, akik a vallás nevével visszaélve, megakadályozzák t igazi munkájában!

7. sz. Zsinati Tanács jegyzőkönyve, 1959. 6-11. oldal

Mai tanácsülésünk napi rendjén szerepel: Megemlékezés a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójáról és a béke Világtanács megalakulásának 10. évfordulójáról és jelentéstétel a Magyarországi Református Egyház ökumenikus szolgálatáról. Nekem jutott ez a feladat, hogy a Magyar Tanácsköztársaságról megemlékezzem.

Abban az időben nem éltem Magyarországon, így személyes élményeim és emlékeim nem lehetnek, ezért visszamentem a forráshoz. Megnéztem egyházi lapjaink 1919. március végén megjelent számait. Az egyházkerületek hivatalos lapjai nem hallgatták el aggodalmaikat afelett, hogy a Tanácsköztársaság az egyház és az állam közti viszony likvidálásában két olyan radikális intézkedést fogantatosított, melyeknek gyors egymásutánjai megdöbbenést váltott ki egyházi körökben. Egyik volt az oktatási és nevelési intézetek államosítása, a másik az összes államsegély beszüntetése. Ugyanakkor azonban vezetők helyen kihangsúlyozták, hogy a Tanácsköztársaság mindenki számára biztosítja a teljes vallásszabadságot, a lelkeszket vallásos ténykedésükben semmi sem zavarhatja, a templomok és egyéb vallásos célt szolgáló épületek ezentúl is kizárólag vallásos célokat fognak szolgálni. Kifejezték egyházi lapjaink, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsnak az első aktusa, mellyel kimondta az állam és egyház szétválasztását, református körökben jó reménységet szül, mert a szétválasztás krisztusi elveken nyuszik... Jézus szigorúan működött afelett, hogy valamiképpen az lelki országának dolgait a földi ország dolgaival össze ne zavarja s ha az idő folyamán összezavarodtak, ez az összezavarodás temérdek kárt okozott az egyház lelkeségében. Ha az állam az elrontott helyzet megreformálását kezdeményezi, az egyházak részéről csak köszönetre tarthat igényt...

„Van szó, mivel megszózzattatunk, amely lelki erők életre hívták a keresztyénséget s a megromlott keresztyénség gyógyítására a reformációt, azok az erők ma is élnek, csak megködtetni kell őket bizonyágtév hittel s a hitnek megfelelő jócselekedetekkel. Az igazi evangéliumi egyház a szocializált államban szépen virágzó korszaknak talaját találhatja meg.” /Lelkeszgyesület, XIII. évf. 13. sz./

Egy másik egyházi lapunk így ír: „ha a kapitalista társadalom béresei lettünk volna ezzel a tiszttel, az, hogy a kisgyermek vallási nevelésétől kezdve a templomainkban szüntelen zeng evangéliumon át egész a koporsóig a tükre rabszolgaságában segítsük tartani a proletár lelkek százait, ha csupán vallási negatív és akadályozó tényezők lettünk volna a gazdasági fejlődés feltartóztathatatlan menetében, akik a világháborút megelőző szenvedélyeknek prostituáltuk

magunkat, akkor most torkunkon akadna a szó s terrorizálva, meghunyászkodva, megszegyenülve elhallgatnánk..... Most is úgy érezzük, hogy mondanivalónk még korántsem fogyott el, feladataink nem sz ntek meg, s t az építés heroikus munkájának arányai most bontakoznak ki el ttünk.... A mi szerepünk nem passzív t rés az új társadalomban, de aktív közrem ködés olyan irányban, hogy a názáreti Jézus örökre felülmúlhatatlanul egyetemes emberszeretete papírigazság, de él valóság legyen az emberek között... A dolgok új alakulása nagy vizsga elé állított bennünket, ha a világ meggy z dik róla, hogy egyházi tevékenységünk nem a gy lölet szítására vezet, hogy nem célunk a zavaros és nehéz napokban valami modern rablólovagvárat építeni az új társadalomban, ahol magunk számára kényelmes zavartalan létet akarunk biztosítani, amíg kint proletár milliók rettent szenvedéssel vívják az önfenntartás harcát, ha mindenki meg fogja látni, hogy szeretetünk szinte és tettetés nélkül való, az emberiség nagy szolidaritását nemcsak az ajkunkon, de a szívünkben viseljük és azért minden áldozatot hajlandók vagyunk meghozni, hozzánk és mellénk fog sorakozni a világ, csak megtérést és szeretetet mindenki iránt.” /Dunántúli Protestáns Lap XXX. évf. 13. sz./

Ugyanebben a lapban egy másik cikk felveti a kérdést: „Mit cselekedjünk?” Felelet ez: „Az els teend nk az, hogy az új alakulással szemben ne tanúsítsunk ellenséges magatartást. Ne tanúsítsunk azért, mert a háború els napjaiban, s t még el tte meg kellett volna tennie. Ne tanúsítsunk csak azért mert a keresztyénség ügyét, melynek mi és a mi egyházunk szolgálai vagyunk, semmi veszedelem sem fenyegeti.... Nehéz kiszakadni a régi megszokott világból és behelyezkedni egy gyökeresen újba. De kell. Krisztus szolgálainak százszor inkább kell, mert k új világot, új eget és új földet prédikálnak.... Ímé most itt van..... A második teend nk, hogy református egyházunkat illesszük bele a Szovjet köztársaság organizmusába, másképp nem tehetünk”. Ezután a cikk a gyülekezetek újjászervezésére ad tanácsot. Egy másik egyházi lap így ír: „Igen nagy kicsinyhit ség volna egyházunk létét és életképességét félteni a megváltozott viszonyok miatt. A haladó eszmék ellenségeinek kitalálása az, hogy a szociáldemokrata üldözi a vallást, csak az államot akarja felszabadítani minden korláttól, a vallásos hit által rárakottól is. A mi reformált vallásunk, mely a vizsgálódás szabadságának köszöni lételetét, nem áll szemközt szociáldemokráciával.... A mi református egyházunknak nem lehet oka elkeseredni az id k változásán. A szocialista kormányzat minden embernek tisztességes megélhetést kíván biztosítani.” /Debreceni Protestáns Lap XXXIX. évf.13. szám/

Történeti szempontból megemlítem, hogy a Tanácsköztársaság idején illetve néhány hónappal el bb új református lap alakult „Új reformáció” címen, melyb l 1919-ben 17 szám jelent meg. Ez annyira fontos és lényeges, nemcsak szorosán vett történeti, hanem egyházpolitikai és általában teológiai szempontból, hogy róla külön tanulmány fog megjelenni valamelyik egyházi lapunkban.

Ha 40 esztendő távolából teológus szemmel akarjuk érteni a Magyar Tanácsköztársaságot, Isten iránti hálával mondhatjuk el, hogy a vesztés háború minden nyomorúságát hordozó magyar népet valósággal egyik napról a másik napra talpraállította. Az átmenetet véröntés vitte keresztül. A szocializmus építését hatalmas erővel elindította. Ha a szemünk előtt folyó, hatalmas, építő, a nép javát szolgáló szocializmus tükreben nézzük a Tanácsköztársaságot, jelentőségét abban látjuk, hogy megvalósította Magyarországon a dolgozó nép uralmát, szocialista társadalmi és gazdasági rendet teremtett úgy, hogy Népköztársaságunk egyenes folytatását képezi az 1919. évi Tanácsköztársaságnak. Bizonyosságot teszünk arról, hogy a történelem Úra adta 40 esztendővel ezelőtt a magyar munkásosztály kezébe az államhatalmat és ezt a hatalmat a nép javára használta fel, így a nép jólétének és felemelkedésének eddig a nem látott és el nem képzelt perspektíváját nyitotta meg. Nemzetközi jelentőségét pedig abban látjuk, hogy az orosz szocialista állam után a második szocialista állam volt és ezzel dokumentálta a szocialista eszmékben rejlő hatalmas expanzív erőt.

Amikor hálát adunk Istennek, hogy egyházunk vezetőköréi abban az időben felismerték a Magyar Tanácsköztársaság nagy szociális és új államformáló jelentőségét, ugyanakkor bünbánattal valljuk meg, hogy az egyházi vezetés a Tanácsköztársaság bukása után útvesztésbe jutott és visszaesett a kapitalizmus hínárjába; megfedkezve isteni küldetéséről, nem látta tisztán, vagy legalább nem merté felmérni teológiájában tennivalóit, ezért nem tanúsított önmagához és küldetéséhez méltó magatartást a néppellenes, reakciós gyűlölet fellángolásával szemben. Nem emelte fel hathatóan szavát az akkor és később a nyilas rémuralom idején az üldözöttek érdekében. Azok ellen az egyházi alkalmazottak /lelkészek, tanárok és tanítók/ ellen, akik felismerve a Tanácsköztársaság gazdasági és politikai jelentőségét, résztvettek a szociális forradalomban, fegyelmi eljárást indítottak, mely néhány esetben felmentéssel végződött is, de legtöbbször sok meghurcoltatással, sőt állásvesztéssel is járt.

E nevezetes évforduló alkalmával elismerjük és megvalljuk, hogy a Tanácsköztársaság kezdeményezése után és annak folytatásaként a Magyar Népköztársaság a társadalmi és politikai igazságtalanságokat felszámolta. Az elmúlt 14 év alatt a rombadúlt régi világ helyén gyors iramban új és a nagy tömegek számára jobb életet, magának jobb életszínvonalat, igazságosabb életformát alakított ki, a kulturális életet magas színvonalra emelte, a betegek és öregek ellátásáról intézményesen gondoskodott, kórházak, iskolák, bölcsődék, könyvtárak és kultúrházak ezreit létesítette, a munkához való jogot, a lelkiismereti és vallásszabadságot biztosította. Mindezzel a magyar nép évszázados megoldatlan problémái találtak megoldást a szocialista társadalmi rendben.

Éppen ezért azoknak a helyes teológiai látásoknak az alapján, melyeket egyházunk az 1945-ös felszabadulás óta szüntelenül kap Urától, bizonysgot teszünk arról, hogy csak hitben és engedelmisségben megújult, küldetését látó egyháznak van helye és szolgálata a szocialista társadalomban. Kinyilvánítjuk, hogy az Igéb l felismert kötelességünknek ismerjük népünk felemelkedése érdekében a Magyar Népköztársaság kormányát minden, e nép javát szolgáló törekvésében teljes er nkel támogatni. Ebben a felismerésben értékeljük a szocializmus társadalomformáló és épít erejét anélkül azonban, hogy református egyházunk Isten Igéjéhez és reformátori örökségéhez híven el tudná vállalni a marxista-leninista ideológiát, amit egyébként soha senki se követel t le. Úgy lesz a Magyar Tanácsköztársaságról való megemlékezésünk legméltóbb önmagunkhoz és hazánkhoz. ha megbecsüljük és minden er nkel, kész szívvel és teljes sajátos egyházi szolgálattal népünk felemelkedését és mai egész új életének egyik legjellemz bb és legáldásosabb törekvése: a béke megvédését, támogatjuk. Református egyházunk lelkipásztori, esperesei, püspökei és egyházkerületi f gondnokai esküt tettek az alkotmányra s esküjüket becsületesen megtartják. Az új püspökök és egyházkerületi f gondnokok eskütétele a közeljöv ben fog megtörténni. Ez alkalomból is Isten áldását kérjük szolgálatukra.

Az el terjesztés alapján a Zsinati tanács a következ határozatot hozza.

A Zsinati Tanács helyettes lelkészi elnökének megnyitó beszédét, érette köszönetét fejezi ki, egész terjedelmében tanácsülésének jegyz könyvébe iktatja.

A Zsinati Tanács a világtörténelmet formáló Isten színe el tt hálaadásban és b nbánatban emlékezik meg a Magyar Tanácsköztársaság 40 éves évfordulójáról. Hálát ad Urának azért, hogy az els világháború elvesztése után a Magyar Tanácsköztársaság mutatott tiszta utat az ember és az évszázados elnyomása alatt él , de a szabadságért küzdeni tudó magyar nép felemelésére a szocializmus építésének elindításával. Köszönjük Urunknak, hogy 1919-ben dolgozó népünk uralmát, a szocialista társadalmi és gazdasági rendet úgy alapozhatta meg, hogy arra is, mint el nem törölhet fundamentumra épülhetett mai Népköztársaságunk a dolgozó nép uralmával és a szocialista állam – és társadalmi rend er s vívmányaival. Hálát adunk azért, hogy népünk 1919-ben megtalálhatta a szabadság, a haladás és az igazi életet visszaadó történelmi kor h sies és áldozatos er kifejtéseit közvetlen az orosz szocialista állam népek sorsát formáló nagy példaadása után.

A hálaadás mellett a Zsinati Tanács bnbánattal van Ura el tt. Bnbánattal, azért, mert az egyházunk a Magyar Tanácsköztársaság életében nem volt kész az urunk által adott útra teljesen rálépni és azon bátran továbbhaladni mivel egyházunk vezetiben sem és gyülekezeteiben sem tudta megtagadni késbb a reakció, nacionalizmus, irredentizmus, antikommunizmus, és antiszemitizmus nép ellenes tényeit, s t testületeiben fegyelmi alá vonta azokat az egyházi alkalmazottakat akik a forradalomban a nép szabadságát szolgálva vettek részt. Fájdalommal vallja meg a Zsinati Tanács, hogy egyházunknak ez a magatartása akkor is és késbb is mély szakadékot támasztott az egyház és a nép, különösen is az egyház és a munkásosztály között.

Egyházunk tanulva a történelem Urának különösen 1945 óta a szolgálatokra való küldéseit, azokra újra elkötelezi magát a Magyar Népköztársaság életében. Hálás Népköztársaságunknak azért, hogy a szocialista társadalmi rend munkáiban egyházunk gyülekezetei is szolgálhatnak hitben és engedelmségben Magyar népünk felemeléséért, értékelve és munkálva a gazdasági tényezők életalakító hatását és erőt jelentenek tartva és a gyülekezetekben is támogatva a gazdaságunk szocializálását, a közösségi magatartás kialakítását együtt munkálkodva népünkben a népek békés egymás mellett éléséért és jövőjéért.

A Zsinati Tanács a Magyar Tanácsköztársaság 40 éves évfordulójára emlékezve úgy tesz bizonyosságot Uráról, hogy a szolgáló egyház módján munkálja hívek üdvösségét, népünknek szocialista államunkban való boldogulását, s népek közötti békességét.

8. sz. Közoktatásügyi Népbiztosság röpirata.

PIL II/24/1919/1153.

„Mit jelent az állami közoktatás?

Proletártestvérek!

A proletárdiktatúra kemény ökle egy hatalmas csapással szétzúzta a kapitalista világ egyik legrégebbi és legerősebb várát: a felekezeti oktatást. A kapitalista rendszer szolgálatában álló egyháznak elsőrendű hatalmi eszköze volt az iskola, amely a fejlődő embercsemétét átította csontjáiig-velejéig megmérgezte a maga uralmának kedvező eszmékkel. Ennek a hatalmi eszköznek most vége; a Forradalmi Kormányzótanács XXII. rendelete megsemmisítette.

A polgári társadalom „reformáramlatai” évtizedeken át tartó óriási erőfeszítésekkel sem bírták az iskolát kicsavarni az egyház kezéből. Még Franciaországban is megmaradt az általános államosítás után a felekezetek iskolafenntartási szabadsága és ezzel a szabadsággal a papok olyan ügyesen tudtak élni, hogy húsz év alatt megkétszereződött a felekezeti iskolákba járó gyermekek száma. Nálunk pedig még annyi eredménye sem volt a polgári társadalom keretében folyt reformtörekvéseknek, hogy a felekezeti iskolákat magániskoláknak nyilvánították és az állami anyagi támogatástól megfosztották volna. Állami pénzen – fölszabadulásért élet-halál harcot vívó proletárság keserves pénzén tartották fenn a papok népbuító intézeteit és ez ellen hiába volt minden küzdelem, mert egyetlen polgári párt sem akart komolyan véget vetni az egyházak rendszeres buító munkájának. Nyilvánvaló tehát, hogy ebben a kérdésben nincs helye megalkuvásnak vagy kíméletnek abban a pillanatban, amikor a proletárság megszerezte magának a teljes hatalmat. A kérdést úgy kellett megoldani, ahogy a Forradalmi Kormányzótanács megoldotta: a Tanácsköztársaság valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézetet kezelésébe veszi és azoknak minden ingatlan és ingó vagyonát köztulajdonná nyilvánítja; az iskolában oktató egyházi személyeket – ha nem akarnak világi személyekké válni – a szolgálatból elbocsájtja; „a munkásság megemelésére minden eddiginél nagyobb szabású oktató és nevelő munkát végez”.

Senkinek nem lehet kétsége az iránt, hogy a szocialista állam valóban képes lesz ezt a programját megvalósítani, a munkásság megemelését a legmagasabb fokra emelni, a dolgozó rétegekben rejlő drága emberi tehetségeket fölébreszteni, kifejleszteni és az egész dolgozó társadalom javára értékesíteni. Megbecsülhetetlen kincsek hevernek a proletárlelkek

mélysegeiben, mint drágakövek a föld sötét méhében. A kapitalista rend nem iparkodott ezeket a kincseket napfényre hozni és ragyogóra csiszolni, s t inkább minden berendezésével csak hátráltatta, elnyomta a proletártehetségek érvényesülését. Nagy ritkaságként esett meg csak, hogy millió és millió proletárgyermek közül egy kiemelkedett és kiválónak lehetett a tudomány vagy a művészet valamely ágában. Mert a kultúra is az uralkodó osztályok kiváltsága volt. A Stephenson Györgyök h költeménybe ill küzdelme kellett ahhoz, hogy egy-egy proletárgyermek lángesze utat törjön magának és az egész emberiség életére messze kiható műveket alkosson. De hány Stephenson és hány Pet fi tört le és pusztult el a szörny küzdelemben mielőtt a beléje fojtott ragyogó szellem kibonthatta volna szárnyait és megkezdhetné volna szédítő röplését a Nap felé! És hány lehetett olyan, aki még a küzdelem küszöbéig; még a magára eszméléséig és röplni akarásig sem jutott el... A szocialista társadalom szabad utat nyit a tehetségek érvényesülésének és ugyanakkor hátraszorítja a tehetetlenséget, amely mostanáig a legelső sorokban terpeszkedhetett, ha mögötte állott a t ke.

Boldog az az anya, aki az új társadalomnak gyermeket szül. Boldog, mert az új társadalom gondjába veszi újszülött tagját akkor, amikor gondjába veszi, kenyérrel és minden jóval és ellátja az apát meg az anyát, kezdettől fogva magáénak tekinti és az élet útjain át kézenfogva vezeti a gyermeket, részelteti a legkitünőbb testi és lelki kultúra minden áldásában és – ha megvan benne az „isteni szikra” – fölsegíti az emberi tökéletesség és nagyszerűség legmagasabb ormaira is. Hány proletár apa hajolt könnyezve újszülött gyermekének bölcs jele fölé: mi lesz belőled, szegény kis poronty, mit nevelhetek én belőled egyebet, mint magamhoz hasonló, röghöz kötött, igavonó páriát, ha ugyan időnapeltel nem pusztít a nyomorúság! Ez a gond a jövőben nem fogja bántani a szülőt; anyagi nyomorúságtól nem kell majd félni a gyermeket; de szellemi nyomorúságtól sem, mert a szocialista társadalom a kultúrát köztulajdonná teszi.

Valóban öröm és boldogság lesz gyermekeknek életet adni, nem pedig gond és utólagos megbánás, mint eddig. A proletárapa és anya már ezért is szívesen meghozhat a proletárköztársaságért minden teltelhetőségi áldozatot.”

9. sz. Kiss Roland ellen indított bírósági eljárás iratai. A vizsgálóbírónak írt levele (kegyelmi kérvény).

PIL VI. 762. f. 3. e. I. kötet. 9. l.

„Az els pillanatban nem voltam tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mi történt. [...] szintén örvendtem a magasztosnak látszó történelmi fellobbanáson, s abban a hitben voltam, hogy az ún. kommunisták jobb belátásra jutottak, s rátértek a szocialista elvi alapra, a történelmi fejl és útjára, s ezzel a diktatúra eszközeir l a parlamentáris demokráciára.” [...] Ennyi értesülés mellett sejtelmem sem lehetett az igazi helyzetr l, a diktatúráról s arról, hogy Budapesten bolsevisták kerekedtek fölül. [...] Csakhamar kit nt azonban, hogy csalódtam. Amint ugyanis Budapesttel helyreállt a telefonösszeköttetés, a vérengzésér l hírhedt Szamuely Tibor szólított fel, (Így tudtam meg, hogy tanácskormányzat alakul és népbiztosok vannak.) és szigorúan rám parancsolt, hogy az általa jelölt nyíregyházi polgárokat – számszerint hetet – azonnal fogassam el és rövidesen bánjak el velük. Ezen iratok más helyen olvasható, hogy kemény szembenállással megvédtem az üldözött polgárokat.

Régi, meggy z déses szocialista vagyok. Mint régi magyar nemes kálvinista család fia kora ifjúságomtól fogva szorgalmasan tanulmányoztam a Szentírást, azt igen jól is ismerem és abból jutottam az igazi szocialista meggy z désre, melyet tökéletesen azonosnak tartok a krisztianista tanokkal. Még írni-olvasni sem tudtam, de már Pet fit szavaltam és dalait daloltam, mikre atyám és anyám él szóval tanítottak. A Biblia és Pet fi volt az a két fegyver, melyet kés bbi politikai m ködésem alatt minden agitációs gy lésre magammal vittem és azokból tanítottam szocializmust. F ispán-kormánybiztosságom idején is dolgozóasztalomon feküdt e két kincs és ha küldöttségek jöttek hozzám, azokból idéztem választ. Ebb l a két magasztos gyökérb l táplálkozik az én szocialista meggy z désem, amit megtagadni sohasem fogok. [...] Kötetre való volna annak temérdek küzdelemnek részletezése, amelyet egyrészt a kulcsin meg rzéséért, másrészt a polgárság védelme érdekében kifejtettem. A játék így is csak négy hétig sikerült. Akkor kiderült, s az ún. kommunisták elfogtak s Bpestre hurcoltak.”

szébbé írni, de az idő nem engedte. Ha Te írni, amint én is
minden mozgalomról, tárgyalásairól rendszeres értesítéssel
bennelevet. Jónak tartom Komárom és nagyon kérek: új aranyal.

2. Ha valamilyen kellet (Te, vagy ^{vagy mások} gondos) jöttél le erre
a fővárosi erdőre. Alighozem 15 óra, kedden len
Kapuváron. Utazt Pestre kétjén korán reggel indul. Délután
3 óráig van Kapuváron, de ha jön valamilyen, úgy ne
Kapuvárra menjün egressen, hanem Tasár-ra. (Ez a Ka-
povár előtt állomás ar.) Ide 245 - kor én a vonat délután.
Ottan kijöme ide korán Orsiba (Tasáról nem egy
4 km.) és kedden reggel benemint egyn Kapuvárra. Ha
jött egyn új aranyal kérel távlati értesítést, (Tildy 2.
Orsi, postai Tasár) arra nézve is, hogy ki jön. Ha az ér-
tesítet kedden, 15 óra len, akkor én újabb értesítet ne küldök,
attól a körületek vállalkozó (ahol a vonatkiutásait is meg-
kérjék) megkapva indultam el a két távirati értesítet ha-
pok, én Tasáron várom. Azon lépés elkeszülve, hogy fuvar-
etben a nagy dolgidőben nem kapok a attól Tasárról (jó fu-
vaton 3/4 óra) galag kell Orsira kijömie.

Nagyon kérek, az egyn nagyfontosságú mozgalomban
különösen nagy gondot fordítsatok a vidékre, mert hiszen egyn
közvetlen érdeke tulajdonképen itt van. Ahogy én látom, burgó
apostoli munka ezten ne lenne bajot. En olyan gyülekezetbe
jökem egyn hónapal előbb, amint nem arant papot valantam:
Mia által kéresem van a az embereket burgólkotnak az egyn
üpeiben. A vallásortatást már átvettem. A másik külön, egyn
kéret is kéret erre. De szükségem dolgom kell a vidékre. Minde-
mire mind, mint hogy kikötöletet is néhányan sztejármat az
országban. Apostolat kellene. Egen szükségem van - az egyn nagy
málok körületek levő Zarányi jövefen kívül - mindegyikben sen
ki, aki eddig is egyn koroly evangéliumi munkát

volna. Itt működik van pl. valóság, ami a pántörvényszerűsége.
Közelgő sokat a vidékre, a kis falukra, ahol a városi gyüle-
kezetek sorsa is elvileg. E nagyon fontos ügyekben sokszor döntés
a falvak embereinek meghallgatása nélkül.

A gyülekezetek újraszervezését végtelemül fontos lenne
teljes egyöntetiséggel végteni. E célból: az evan geliumi munká-
kások örvettségéről

1. At kellene venni az ephronkörtől,
2. az ephronképpel veretést

Az ephronkörtől újraszervezésre, minden gyülekezetbe el-
kellene küldenie a maga emberét. Bármilyen nagy
nehézségekbe is ütközhet ez. Most a titáni erőfeszítésre ideje
van és lehetetlenségnek nem szabad lennie.

E figyelmeztetést ajánl az nagyon fontos dolgot, amire
igen sokat töprengtem már.

Vannak elcsúszott lelkesítők, sok közülük az egyszerűség és
fegyelmezésével, amelyek körül az egyszerűség és
annak az embernek munkáját is, ami segítőkészség (s. v. pl. lelkes)
oda megy melléje. De ha absolute nem felfelé is le igen elcsú-
szott a lelkesítés munkáját: lehetetlen állapot, hogy ember
a nehéz és új időkben ne állandó és teljes en fellelő ember
nézése minden gyülekezet sorsát. Mert most minden kis gyüleke-
ket az egyszerűség fontos. Ez esetleges fölbomlott gyülekezet sokat ma-
gával ránthat. Ebben az ügyben valószínű megoldást kell keres-
ni és találni. Hisz gondoltam az új munkaképtelen - vagy
munkát (az új hellemben) nem ártó lelkesítők mind ugyan-
olyan kellene küldeni. Az új munkadíjazással, azokkal
elhatározás és biztosítani valóság s fiatal, kette kére és
fejlesztése alkalmas embereket állítani a helyükre. Esetleg
meg a hiányosságok s. lelkesítők is valószínűsítők je-
lenteni ki - Kezdti pápi vizsgáló kötelezettségével.

volna. Itt működő van pl. valóság, ami a partvonalat is érinti.
munkások sokat a vidékre, a kis falvakba, ahol a városi gyüle-
kezetek sokáig elváltak. É. nagyon fontos ügyekben sokszor döntőket
a falvak embereinek meghallgatására kell.

A gyülekezetek újraszervezését végtelemül fontos lenne
teljes egyöntetiséggel végezni el. Erőből: az evangéliumi munká-
kások örvényezésére

1. az ellenségekkel szembeni egyöntetiség,
2. az egyöntetiséggel való együttműködés

Az egyöntetiség újraszervezésére, minden gyülekezetben el-
 kellene küldeni a maga embereit. Bármi is legyen az
nehézség, az ismétlődés. Mert a hitani átöröklésnek ideje
van és lehetetlenségnek nem szabad lennie.

A figyelemre az újabb nagyon fontos dolgot, ami-
lyen sokat tapasztalunk már.

Vannak elcsúszott lelkesítések, sok körülöt az egyesületnek olyan
fogatkorúakkal, amelyek körül az is elég, hogy többre legyen ma-
nyas az emberek munkáját is, ami megint csak (s. vgl. lelkes)
oda megy, melleje. De ha absolute nem fogadják is be igen elcsú-
szott a lelkesítésnek munkáját: lehetetlen állapot, hogy emberen
a kétségbe esett időben ne állandó és teljes en felelős ember
részre minden gyülekezet sokat. Mert most minden kis gyülekezet
kétvezése fontos. Ez esetleges földművelő gyülekezet sokat ma-
gával érintett. Ibban az ügyben valószínű megoldást kell keres-
ni és találni. Így gondoltam az igen munkaképtelen - vagy
munkát (az új hellemben) nem akaró lelkesítést mind ugyan-
olyan kellene küldeni. Az új munkadíjazással, azonnal
elhatározni is biztosítani valószínűs fiatal, tette kére és
fejlesztése alkalmas emberekkel állítani a helyre. Esetleg
még a munkadíjazás s. lelkesítést is valószínűsítve je-
lenteni ki - kérvény papja vizsgáló kötelezettségével.

11. sz. Tildy Zoltán levele az esperesének. (1 lap)⁸⁸

36
1919.

Nagyterületi Esperes Ur!

1236 1919. jún. felhívásra hírtelennel jelentem a következőket:
A proletár diktatúra ezen ideje alatt rendszeres lelkiemi tevékenységem felül végeztem az iskolás gyermekek vallásoktatását. Templonfunkcióim szigorúan biblikusok, emellett olykor órákat, hogy csüppelt híveim új és új reményteliséget kaptak az örök igazság s az örök üggyörelmének elmaradhatatlanságáról. Magam előtt kevesben soha nem szándékoltam magam híveimnek felvilágosítani a lelkülről eraszak-rendszer igaz konvencióitól, vallásellenességét a nagy tömegben terjesztett igazságokat hatással mindenre igyekeztem ellenőlyözni.

A kommunista eszmék terjesztésében, kommunista mozgalomban konvenciószórással semmi részt nem vettem. Nem agitálom. Nem voltam tagja sem munkásszolgálatnak, sem direktóriumnak sem valamelyik más szervezetnek.

(A külső és belső somogyi egyházmezejét protestáns lelkészalakításnak ugyan egy n. u. tagozatnak, egységes védelmi és nemzeti feladat, ennek tagja is voltam, az aromban nem volt socialista tagozat, tevényt elismerését nem is kérte, politikai pártban nem tartoztam, pártadót nem fizettem)

A profekt kormánytól, sem ennek bármelyik részétől semminemű megbízást nem vállaltam, sőt azoknak revokációra se nem helyesítettem; anyakönyveinket sem szolgálattal nem be.

Mindenes hírtelenneljes bejelentéssel maradtam.

Nagyterületi Esperes Urnak

Aradban 1919 évi október hó 3 napján

aláíratos magyaja

Tildy Zoltán

⁸⁸ DREL 138. Somogyi Református Egyházmeজে irata. b. Ügyviteli iratok, 1919. 134. doboz 1149/1919.

Hit a jövőnkben.

Bár sokszor gondoltunk rá, sokat írtunk és beszéltünk róla, mégis váratlanul éri egyházunkat a nagy változás. Félig fölkészületlenül állunk a rendkívüli feladatok előtt: berendezkedni a teljes önállóságra, megoldani a gyermekek vallásos nevelésének a kérdését, összetartani az omladozó gyülekezeteket és biztosítani az evangélium hirdetőinek kenyerét.

Amit eddig csak néhány pesszimistának tartott előrelátó ember mondott, egyházi hivatalnokok százainak a kenyér nélkül maradása az ajtó előtt áll. Lehet, hogy nem merült teljesen feledésbe az a régi, néhány heves ígéret, hogy az alsó papságról fölültenül gondoskodni fognak, bár ha feledésbe merült volna, nem lehet rajta csodálkozni. A forradalom szekere gyors tempóban halad. A forradalmi kormányra olyan óriási, milliós életére döntő fontosságú feladatok várnak, hogy nem lehet tekintettel arra, ha néhány száz lelkész-család existenciája összeomlik, mert ma csak a kenyeret, megélhetést biztosító produktív munkát honorálják. Ha gondolnának is reánk az ország sorsának az intézői, a legtöbb, amit várhatunk, hogy megnyitnak esetleg más pályát az esetleg fölöslegessé váló lelkészek előtt. Magunknak kell a sorsunkról gondoskodni, ha az evangélium hirdetői akarunk maradni. A jövőnk felől nem aggódom. De az átmeneti időt, amíg a mi elhelyezkedésünk az új társadalomban meg nem történik és a világ rá nem jön arra, hogy reánk szüksége van, nagy önfeláldozással tudjuk csak átélni.

Általános meggyőződéséssé kell válni a lelkészek köztudatában, hogy sehol sem szabad egyetlen gyülekezetnek sem lekipásztor nélkül maradnia csak azért, mert a gyülekezet kicsiny, vagy szegény. Ahol a hitekben az egyházhoz való ragaszkodás érzése nincs meg, ahol „nem kell a pap“, ott nem tehetünk egyelőre semmit. Gondunkat és figyelmünket lekötí azoknak a gyülekezeteknek a sorsa, ahol nem lelki, hanem anyagi zavarok vannak. Ezeknek a sorsa nem lehet a pusztulás! Kell lenni olyan eszközöknek, amelyek egy átmeneti idő nagy megpróbáltatásait nem engedik egyetlen olyan ref. egyházközsége sem megsemmisüléséssé válni, amelyik önmaga nem akarja megszűnését.

Legfőbb ideje, hogy végre konkrét alakot öltösson az a terv, amit e lapban a „kenyér szocializálásáról“ olvastunk. Ez a legelső módja a segítségnek: egymáson segítsünk. Vannak és lesznek talán lelkészeink, akik előtt nyitva áll a legnemesebb és legboldogítóbb kötelességnek az útja: megmenteni egy lelkésztestvérét a nyomortól, vagy attól, ami még ennél is rosszabb, hogy a lekipásztori pályától búcsút vegyen és egy gyülekezet ma pásztor nélkül maradjon. Azok, akiknek többjük van a mindennapi kenyérnél, akiknek nagy és összetartó gyülekezetük a biztos megélhetésen kívül nélkülözhető jövedelmet is biztosít, nézze-

nek szét és lássák meg, hogy testvéreik s maga az egyház kérnek és várnak segítséget. Tisztáznunk kell, hogy önnön erőnkéből mire vagyunk képesek s hogy kik, mikor és mivel segíthetnének a végveszélyben levő gyülekezeteken és lelkészeken. Lehetetlen, hogy mi, akik társtalanul állunk az egész világon, ridegen el tudnánk zárkózni egymás elől és az eláruló gyülekezetek és a nyomor szélén álló lelkészek panasza ne verné föl minden lelkész szívét a segítség, szerető megosztó munkájára.

Gyülekezeteink u. n. adózási viszonyait is rendezni kell és ezt is az egyetemes egyház nagy életérdekeivel kell kapcsolatba hozni. A vagyonosabb gyülekezetekben föl kell ébreszteni a kis gyülekezetek iránti kötelességeknek, a szolidaritásnak az érzését. Rendkívüli súlyos mulasztást követtünk el a multban, hogy az adakozást csak az illető gyülekezet szűk érdekei szerint intéztük és hiányzott belőlük minden missziói szellem ezen a téren. Ma nagy áldásait tapasztalnék, ha gyülekezeteinket szoktattuk volna arra, hogy távoli missziókra adakozzanak. Most nehéz munka lesz belevinni a közérdeklődésbe más gyülekezetek, távoli célok szolgálatát. A vagyongyűjtés és tőkeszaporítás „ambíciója“ sok gyülekezetünkben kiszorította a másokért való áldozásnak azt a szellemét, ami nélkül ma nem élhetünk többé. Tudom, hogy egy új, más gyülekezeteket szeretettel segítő áldozatkészégnek a szellemét milyen nehéz munka bevezetni, de lehet és kell tenni valamit, csak jóakarattal legyen a lelkészekben. Személyes érintkezés, pásztori látogatások alkalmával egyszerű szavakkal le kell írni a szegény gyülekezetek helyzetét s ahol a szívét megnyertük, ott az erszény is megnyílik. Minden gyülekezetben más eszközökkel és több-kevesebb idő alatt, de mindenütt el lehet érni valamit.

Szándékosan nem szólok az egyetemes egyház rendelkezésére álló közvagyonról.

Végeredményben nem kell kétségbe esnünk akkor sem, ha átmenetileg a lelkészi pálya nem biztosítaná is megélhetésünket és időnk nagy részét más munkával is kellene eltöltenünk. Lehet, hogy meg kell keresnünk a kenyerünket valami „produktív“ munkával, magántanulók tanításával városban és földmíveléssel falun. Lehet, hogy minden testvéri összetartásunk sem tud többet tenni, mint hogy az idős és a teljesen arra szoruló, hajléktalanná vált lelkészeket fölkaroljuk és át kell esnünk azon az erővesztésen, hogy sokan külön foglalkozást keresnek. Bármiké alakuljon is a sorsunk, az az egy bizonyos, hogy *elsősorban* az evangélium hirdetői maradjunk. Ha elvállik egymástól az evangélium hirdetésére és a kenyérkereset, mindig az utóbbi lesz reánk nézve a mellékfoglalkozás. Büszkéek leszünk, hogy Pálra gondolhatunk, aki *nemcsak* sátorkészítő volt. A jövőben lehet minden bizonytalan, csak az az egy nem, hogy az evangélium hirdetői nem fognak hiányozni a világból soha-soha!

Berczky Albert.

⁸⁹ Berczky Albert: Hit a jövőnkben. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1919. április 5. 104. o.

13. sz. A Kápolnásnyéki Református Egyházközség levele Garbai Sándorhoz és a megyei biztos válasza, továbbító levele. (5 lap)⁹⁰

3089.
K.T.E.II.

A kápolnásnyéki ref. egyházközség tanácsa a kápolnásnyéki intézőbizottsággal egyetértőleg a másolatban idezart előterjesztést intézte hozzám, melyre az egyháztanácshoz, a vallásügyi liquidáló meghatalmazott meghallgatása után, az idemellékelte választ adtam.

Felkérem Elvtársat, sziveskedjék ezen iratot a kápolnásnyéki ref. egyház tanácsához eljuttatni és az ottani reformátusokat lehetőleg megnyugtattatni.

B u d a p e s t , 1919. évi július hó 16.-án.

Fejér
a kormányzótanács elnöke.

Fejér vármegye kormányzótanácsai biztosaének
Székesfehérvár

⁹⁰ MNL FML XVI. 3. 376/1919.

M á s o l a t .

ü. 1919.

Garbai Sándor elvtársnak
a magyar tanácsköztársaság kormánya elnökének

B u d a p e s t

Folyó évi április 28-án a helybeli direktórium a kormányzótanács 13.K.N. sz. rendelete alapján kápolnásnyéki ref. egyházunk vagyonát - mintegy 60 k. holdat kitevő egyházi ingatlan, 19 k. hold tanítói, 38 k. hold lelkeszi javadalmat képező szántóföldet továbbá mintegy 30 ezer korona összeget kitevő alapítványokat, értékpapirokat, takarékbetéteket és készpénzt - lefoglalta és állami tulajdonba vette.

Ezen ténnyel kapcsolatban tisztelettel betérjesztjük ünnepélyes tiltakozásunkat egyházunk javainak állami tulajdonba vétele ellen.

Méltóztassék megengedni, hogy elvi tiltakozásunk indokait az alábbiakban terjesszük elő.

1./ a református egyház soha nem volt államegyház. Királytól, államtól adományozott javai nincsenek. Amiből élt, az a mindenkor egyházukat szerető áldozatkész híveknek adományaiból történt. - Különösen áll ezen tény a mi kápolnásnyéki ref. egyházunkra, hol egyházi adó és semminemű államszegély sohasem volt, emilye volt egyházunknak, mindazt áldozatkész hívek önként adták össze. Így jött össze a most állami tulajdonba vett 117 k. hold szántóföldünk és 30 ezer koronát kitevő értékpapírjaink, alapítványaink, takarékbetétjeink, készpénzünk.

A tanácsköztársaság idevágó programja: az egyházak pusztán a hívek áldozatkészségéből önkéntes adományaik alapján tarthatók fenn. A mi kápolnásnyéki ref. egyházunk javai a hívek hitbuzgóságából adott önkéntes adományok. Tisztelettel kérdezzük miként egyeztethető össze a kommunizálás ténye a tanácsköztársaság fenti programjával ?.

2./ Köztudomású tény, hogy a száz k. holdig terjedő kisbirtokot a tanácsköztársaság az időszerint érintetlenül hagyja. Tehát a kisbirtokok a tulajdonosok magántulajdonában marad-

/..

nek.

A református lelkészek az ország gazdasági életében ez ideig kizárólag szerepet játszottak lelkészi javadalmat képező földjeikkel. Vagy maguk gazdálkodtak, vagy pedig földjeiket bérebe adták. Javadalmazásuk fő részét a föld képezte.

Tiszteletteljesen kérdezzük miért tétetik különbség e tekintetben a kizárólag és a ref. lelkész között, holott ez utóbbi a mellett, hogy lelkész volt, kizárólag is volt s gazdálkodásának kiválóságával legtöbbször az első közt járt s tiszteletre méltó helyet vívott ki magának a mezőgazdasági termékek előállításában.

3./ A református egyház mindig népegyház volt. Programja: amint a Jézus szeretett bennünket, mi emberek is úgy szeressük egymást. Ezen programunk eszközei a teljes lelkiismeret szabadság, a tudomány, iskola és főként az evangéliumnak mérhetlen gazdasága voltak.

Ha a letűnt századoknak voltak - és voltak - nagy jellemi tiszta egyéniségek, az ember boldog szabadságáért küzdő alakjai, mindezeket - büszkeséggel állapítjuk meg - jó részben ref. egyházaink adták a társadalomnak.

Kerendőséggel kérdezzük, hogy amikor fokozatosan minden állami tulajdonba megy át és a dolgozó embereknek annyi adatik, amennyiből családjuk tisztességgel megélhetnek, miből tarthatjuk fenn egyházunkat, miből fizethetjük papjainkat, kik nekünk a református keresztényen tiszta erkölcsöt tanítják és életükkel mutatják.

Voltak a múltban nekünk is bűneink. A kapitalizmus hálaosan nyomta a mi egyházunkat is. Lelkesített a kapitalizmus háborújában a ref. tábori lelkész is kint a frontokon de mindez történt kényszerből, parancsból és nem nagyobb a bűnünk, mint a szocialista munkásságé mely elve ellenére - szintén parancsból gyártotta a munició milliárdjait a gyárakban s lettek általa számtalanok martalékok a halálnak, gyásznak, árvaságnak.

A mi kápolnásnyéki ref. egyházunk tagjai proletárok. Néhány eddig vagyonos tagot beszámítva - mintegy ezer lélek-földmunkás, kis iparos, napszámos és néhány kizárólag. És mi egyházunkat fenn akarjuk tartani, mert az mindig a nép egyháza volt, a

./.

nek.

A református lelkészek az ország gazdasági életében ez ideig kigazda szerepet játszottak lelkészi javadalmat képező földjeikkel. Vagy maguk gazdálkodtak, vagy pedig földjeiket bérbe adták. Javadalmazásuk fő részét a föld képezte.

Tiszteletteljesen kérdezzük miért tétetik különbség e tekintetben a kigazda és a ref. lelkész között, holott ez utóbbi a mellett, hogy lelkész volt, kigazda is volt a gazdálkodásának kiválóságával legtöbbször az elsők között járt a tiszteletre méltó helyet vívott ki magának a mezőgazdasági termékek előállításában.

3./ A református egyház mindig népegyház volt. Programja: amint a Jézus szerepelt bennünket, mi emberek is úgy szeressük egymást. Ezen programunk eszközei a teljes lelkiismeret szabadság, a tudomány, iskola és főként az evangéliumnak mérhetlen gazdasága voltak.

Ha a letűnt századoknak voltak - és voltak - nagy jellemű tiszta egyéniségek, az ember boldog szabadságáért küzdő alakjai, mindezeket - büszkeséggel állapítjuk meg - jó részben ref. egyházaink adták a társadalomnak.

Keserőséggel kérdezzük, hogy amikor fokozatosan minden állami tulajdonba megy át és a dolgozó embereknek annyi adatik, amennyiből családjaik tisztességgel megélhetnek, miből tarthatjuk fenn egyházunkat, miből fizethetjük papjainkat, kik nekünk a református keresztyén tiszta erkölcsöt tanítják és életükkel mutatják.

Voltak a múltban nekünk is bűneink. A kapitalizmus hálálisan nyonta a mi egyházunkat is. Leikesített a kapitalizmus háborújában a ref. tábori lelkész is kint a frontokon de mindez történt kényszerből, parancsból és nem nagyobb a bűnünk, mint a szocialista munkásságé mely elve ellenére - szüntén parancsból gyártotta a munició milliárdjait a gyárakban s lettek általa számtalanok martalékok a halálnak, gyászoknak, árvaságnak.

A mi képviselőnk ref. egyházunk tagjai proletárok. Néhány eddig vagyonos tagot beszámítva - mintegy ezer lélek-földmunkás, kis iparos, napszámos és néhány kigazda. És mi egyházunkat fenn akarjuk tartani, mert az mindig a nép egyháza volt, a

./.

nek.

A református lelkészek az ország gazdasági életében ez ideig kiegazda szerepet játszottak lelkészi javadalmat képező földjeikkel. Vagy maguk gazdálkodtak, vagy pedig földjeiket bérbe adták. Javadalmazásuk fő részét a föld képezte.

Tiszteletteljesen kérdezzük miért tétetik különbség e tekintetben a kiegazda és a ref. lelkész között, holott ez utóbbi a mellett, hogy lelkész volt, kiegazda is volt a gazdálkodásának kiválóságával legtöbbször az első közt járt a tiszteletré méltó helyet vívott ki magának a mezőgazdasági termékek előállításában.

3./ A református egyház mindig népegyház volt. Programja: amint a Jézus szeretett bennünket, mi emberek is úgy szeressük egymást. Ezen programunk eszközei a teljes lelkiismeret szabadság, a tudomány, iskola és főként az evangéliumnak mérhetlen gazdasága voltak.

Ha a letúnt századoknak voltak - és voltak - nagy jellemű tiszta egyéniségek, az ember boldog szabadságáért küzdő alakjai, mindezeket - büszkeséggel állapítjuk meg - jó részben ref. egyházaink adták a társadalomnak.

Kerestéssel kérdezzük, hogy amikor fokozatosan minden állami tulajdonba megy át és a dolgozó embereknek annyi adatik, amennyiből családjaik tisztességgel megélhetnek, miből tarthatjuk fenn egyházunkat, miből fizethetjük papjainkat, kik nekünk a református keresztyén tiszta erkölcsöt tanítják és életükkel mutatják.

Voltak a múltban nekünk is bűneink. A kapitalizmus halálisan nyomta a mi egyházunkat is. Lelkesített a kapitalizmus háborújában a ref. tábori lelkész is kint a frontokon de mindez történt kényszerből, parancsból és nem nagyobb a bűnünk, mint a szocialista munkásságé mely elve ellenére - szintén parancsból gyártotta a munició milliárdjait a gyárakban s lettek általa számtalanok martaléka a halálnak, gyásznak, árvaságnak.

A mi kápolnásnyéki ref. egyházunk tagjai proletárok. Néhány eddig vagyonos tagot beszámítva - mintegy ezer lélek-földmunkás, kis iparos, napszámos és néhány kiegazda. Es mi egyházunkat fenn akarjuk tartani, mert az mindig a nép egyháza volt, a

./.

EGYHÁZ ÉS ÁLLAM

Miért választja el a Tanácsköztársaság az egyházat az államtól?

Azért, hogy az egyház visszanyerje szabadságát és ne a hatalmat, hanem a lelkeket szolgálja, ne trónért, aranyért, birtokokért, hanem az igazságért. Az egyház ne koronázzon királyokat, ne politizáljon, ne üljön közjogi trónra, ne irányítsa az emberek gazdasági ügyeit, hanem tartsa be az irás szavát: »Az én országom nem a világból való«.

A régi világ egyháza nem törődött a lelkiekkel, hanem a földdel, a hatalommal. A herceg-primások, püspökök és főbbik főrendiházi tagok lettek, megakadályozták a szabadság és emberi jogok kiterjesztését, láncra verték a gondolatszabadságot, máglyára és börtönbe hurcolták a szabadság apostolait. A Tanácsköztársaság most visszaadja az összes egyháznak a teljes lelkiismeretszabadságot. Taníthatnak, prédikálhatnak, temethetnek, vigasztalhatják a betegeket, dolgozhatnak, templomokat építhetnek, terjeszthetik tanításaikat és ha igazság lesz ajkukon, a nép hallgatja őket, ha hazugság, akkor elfordul tőlük.

Miért veszi el a Tanácsköztársaság az egyházak vagyonát?

Azért veszi el a Tanácsköztársaság az egyházak vagyonát, hogy közkinccsé és közjová tegye, éljeze mindenki, aki a magyar földön jár, ne görnyedjen kizárólag az egyik, ne roskadjon össze a munka súlya alatt, míg a másik a munkátlanság bársonyos párnáin tétlenül hever. Ne legyen egy főpapnak és egy munkanélküli

kolostornak 100 és 100 ezer forintja, míg a szegény hívőnek betevő falatja sincsen.

A papi vagyont régen a főpapok az államtól kapták, hogy kulturát teremtsenek, kórházakat építsenek, katonaságot tartsanak fenn, iskolákat nyissanak meg a népek számára. És mit tettek? Kulturát nem csináltak, de szolgáló lettek királyságoknak és elnyomóknak. A szegényeket, a dolgozókat türelemre tanították, de a gazdagok, a bankárok, a földesurak, kizsákmányolók rablásait nem bélyegezték meg. A gyilkos fejedelmekre ráfógták, hogy Isten kegyelméből uralkodnak, de a szegényeknek, az elnyomottaknak sohasem fogták pártját. Iskolákat nem építettek, és ha igen, azokat is államsegéllyel tartották fenn, míg milliókat elköltözték fényezésre, palotákra, szeretőkre, lovakra, drága borokra, ékszerekre. A felekezeti iskolák rosszak voltak és felszerelésben szegények. Az alsó papság éhezett, a felekezeti tanítók rongyokba jártak s oly kevés fizetést kaptak a főpapoktól, hogy a nyomorúság kálváriájának nem volt keresztrefeszítettebb mintaképe, mint a felekezeti tanítók. Az öregeket, aggodat, özvegyeket és árvákat nem tartották el, nyugdíjat alig adtak szolgálóknak és papjaiknak. A Tanácsköztársaság nem tűrhette tovább, hogy a hatalmas és gazdag egyház a szánalom fillérjeit adja a dolgozóknak és kolduskenyeret és koldusbotot, míg az állam egyformán fizeti a dolgozókat. Ezért veszi el a Tanácsköztársaság a papi vagyont. Csak az egyik, aki dolgozik. A papság nem dolgozott, de a legelőbbit evett, a nép mint a három izzadt és fáradozott. Vagy hallottátok-e valaha, hogy a keresztény papság a nagybirtokosok kizsákmányolása, a rabbinusok a hitsorsosaik uzsoráskodása, csalása ellen fölemelte volna egyházi átokkal sza-

PIL

⁹¹ PIL II/28. 1464/1919.

vát? Hallottátok-e, hogy a háború borzalmaival keresztény és zsidó papság összefogva, bátor lépéssel meg akarta akadályozni? Nem hallottátok, mert valamennyi felekezeti papja nem a nép barátja, hanem a gazdagok kitarthatója volt.

A Tanácsköztársaság azért veszi el az egyház vagyonát, hogy a főpapok is kövessék a szegény Krisztus példáját, aki maga mondta magáról, hogy nincs hova hajtania fejét, aki dolgozott, aki gyalog járt és nem négy jó lovas hintón, az özvegyek és árvák, a szegények és betegek között; aki azt mondta tanítványainak: »Ne legyen aranyafok és ezüstötök, se pénzetek az öveitekben, se táskátok az uton, se két köntöstök, se sarutok, se bototok, mert méltó a munkás az ő élelmére.« Máté 10,9. »Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol a rozsdás és a moly megemészti és a tolvajok elloplják.« Máté 6,19. »Ha tökéletes akarsz lenni, akkor add el, amid vagyon és oszd a szegényeknek.« Máté 19,21. A főpapok és a hatalmasok 2000 év alatt sohasem követték Krisztus ezen igaz tanait. Most a Tanácsköztársaság rákényszeríti a papságot Krisztus tanításának igaz követésére.

Igazságos és jogos-e az egyházi vagyon elvétele?

Igazságos és jogos, mert a Tanácsköztársaság azoknak adja vissza az egyházi vagyont, akiktől elvették — a népnek. Azoknak adja, akik eddig is megdolgozták a földet — és azoktól veszi el, akik a más munkájának véres verejtékéből éltek. A püspöki palotákba beköltöznek majd az aggodalmas betegek, a rokkantak és árvák, vagy lesz belőlük muzeum, nem pedig pihenőhelye egy semmittevő gőgös földi Istennek,

A templomokat meghagyja a Tanácsköztársaság a népnek, aki ezután csak olyan papot hallgat meg és választ magának, akit szeret, aki igazságot tanít, aki nem küldi az éhezőt a mennyek országába, mialatt ő a földön agyon táplálja magát.

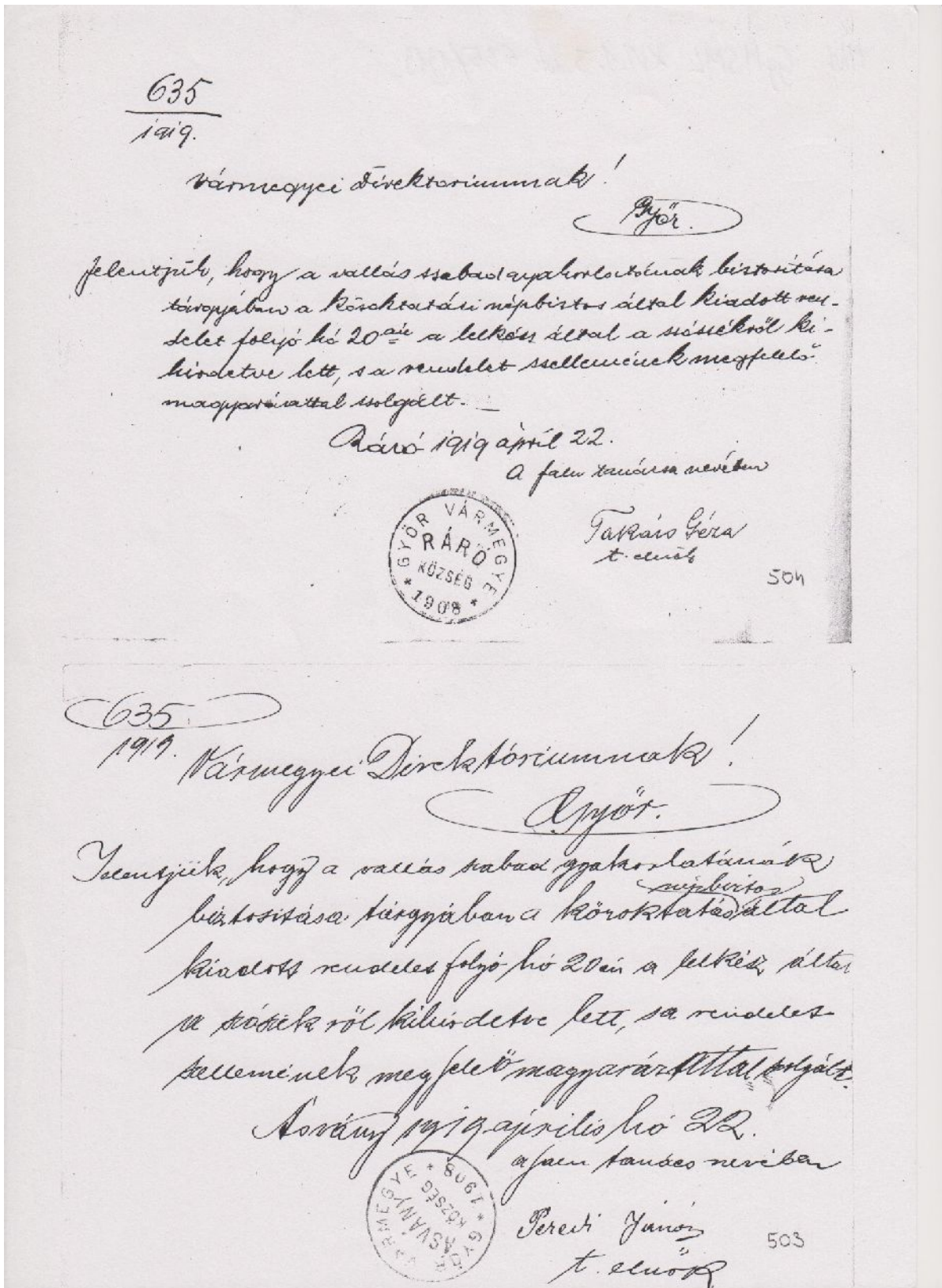
A Tanácsköztársaság azt akarja, hogy a föld mindenkié legyen, a vagyon mindenkit boldogítsa, mint a nap, mely egyenlően ontja sugarát igazakra és hamisakra. Szabad egyház, szabad államban, munka, jog és gazdasági egyenlőség mindenki számára: ez a Tanácsköztársaság evangéliuma.

A VALLÁSÜGYI LIQUIDÁLÓ PROPAGANDA

16. sz. Két jelentés a vallásszabadságról szóló rendelet templomi felolvasásáról. (1 lap)⁹³

⁹³ MNL GYMSML XVI. 1. 3. doboz 635/1919. 503-504. 1.

17. sz. Soproni Református Egyházközség. Leltár a köztulajdonba vett egyházi, hitfelekezeti és alapítványi ingatlanokról és hozzátartozó felszerelésről. (3 lap)⁹⁴

Megye: *Sopron*
Járás: *Sopron*
Község: *Sopron*

Soproni református egyházközség
A.

LELTÁR

a köztulajdonba vett egyházi, hitfelekezeti és alapítványi
ingatlanokról és hozzátartozó felszerelésről.

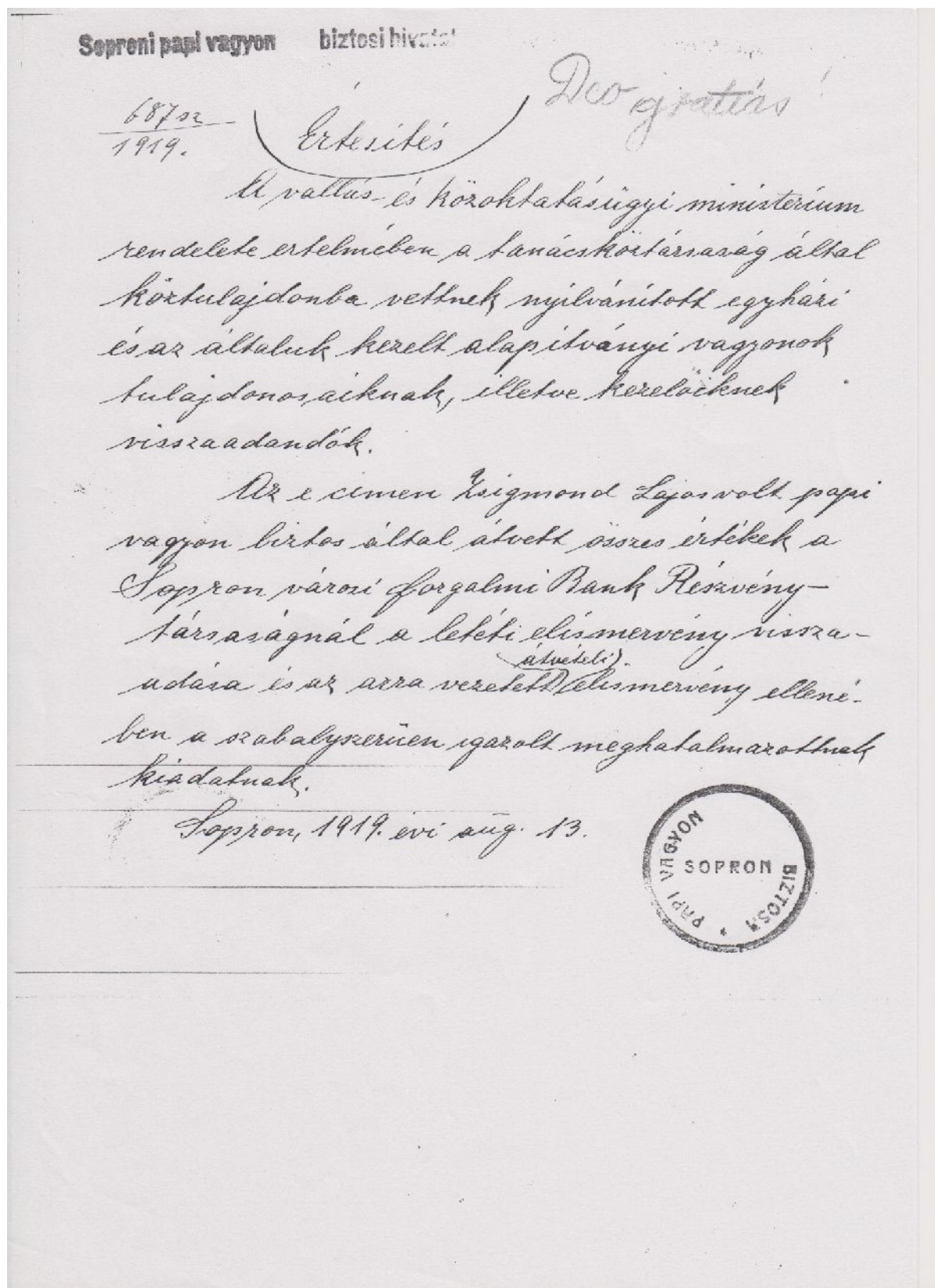
⁹⁴ MNL GyMSM SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 4. doboz

Tétel	Megnevezés	A köztulajdonba vett				Megjegyzés
		terület	épület vagy építmény	főszerelés, termény		
		k. hold	darab	mérték	menyi- ség	
	<i>M. soproni 5487a. betét. ben felvett, Soproni reform. egy. Hiv. község I. Tulajdonbirtok.</i>					
	<i>1 1 3525 Hiv. a Dózsakerék 4 sz.</i>		460			
	<i>2 2 3526 Kántó a beltelekben Dózsakerék 2 sz.</i>		325	5	68	
	<i>II. Tulajdonbirtok</i>					
	<i>3 1 3399 Kántó a Hiv. I. r. d. 1/133</i>					
	<i>4 2 3400 " " " 1/1341</i>					
	<i>5 3 3401 " " " 936</i>					
	<i>III. Tulajdoni lap. 1003/914.</i>					
	<i>6 2 Kőhidgenitői kőfelben 3 T 1-3 sorok jószág kétsé feljegyzése.</i>					
	<i>7 3 570/919. Mégvárakői engedély 3 II 1-3 sorok. jószág kétsé</i>					

18. sz. Értesítés a köztulajdonba vett ingó- és ingatlan vagyon visszaszolgáltatásáról, a „Soproni Papi Vagyon Biztosa” pecséttel. (1 lap)⁹⁵

⁹⁵ MNL GyMSM SL XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 5. doboz 687/1919.

A/1.0.

1033/1919.

7777

180762/1919. szám.

A.II.

Szíves tudomásulvétel végett van szerencsém a főtiszt. Püspökséggel is tisztelettel tudatni, hogy az előbb felsorolt számok alatt és tulajdonosokat érdeklőleg utasítottam abalapesti központi állampénztárt, hogy a Vallásügyi Liquidáló Bizottságok által köztulajdonba vett és oda beszéllített egyházi és hitfelekezeti értékeket az illető tulajdonosok hivatalos, bélyegtelen nyugtái ellenében az illetékes állampénztárak / adóhivatalok/ útján szolgáltatassa ki.

Viszantelteltott:

177626/919 sz.a. vécsi egyházközség részére	591 K 77 f készpénz és
	15602 K 24 f érték
177632/919 sz.a. Abony " "	268 K 92 f készpénz és
	122150 K érték,
177636/1919 sz.a. Csabilló " "	5/ K 02 f készpénz és
	7793 K 18 f érték
177637/1919 sz.a. Gyömrő " "	12765 K 40 f érték
177963/1919 sz.a. Páty " "	1092 K 48 f érték
177964/1919 sz.a. Monor " "	22054 K 30 f érték
177965/1919 sz.a. Dunaszentbenedek " "	2 K 34 f készpénz és
	8265 K 97 f érték
178047/1919. sz.a. Dunavecse " "	650 K 63 f érték
178048/1919 sz.a. Foktő " "	185 K 10 f készpénz és
	10064 K 30 f érték

./.

A dunamelléki ref. főtit. Püspökségnek.

Budapest.

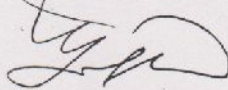
1033
1919 október 14

178324/1919. sz.a. Pilis egyházközs. részére	225 K 78 f kőszepéz és
	656 K 75 f érték
178325/1919. sz.a. Ordas	" " 3659 K 42 f érték
178326/1919 sz.a. Ivánca	" " 327 K 47 érték
Összesen	1275 K 93 f kőszepéz és 205752 K 14 f érték.

Erről az intézkedésről az érintett tulajdonosokat közvetlenül is értesítettem.

Budapest, 1919. szeptember hó 9.

A miniszter rendeletéből:

miniszteri-tanácsos.